

Національна академія правових наук України

Володимир Журавель

**ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ
КРИМІНАЛІСТИКИ:
ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН**

Монографія

Харків
«Право»
2021

*Рекомендовано до друку
бюро президії Національної академії правових наук України
(постанова № 178/5-Б від 22 січня 2021 р.)*

Рецензенти:

В. В. Тищенко – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри криміналістики Національного університету «Одеська юридична академія», член-кореспондент НАПрН України, заслужений діяч науки і техніки України;

Б. В. Щур – доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та процесу Львівського торговельно-економічного університету, член-кореспондент НАПрН України, заслужений юрист України

Журавель В. А.

Ж91 Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія / Володимир Журавель. – Харків : Право, 2021. – 448 с. – DOI: <https://doi.org/10.31359/978-966-998-101-1>.

ISBN 978-966-998-101-1

У монографії розглянуто проблеми формування загальної теорії криміналістики, її структури та змісту, створення окремих криміналістичних учень (теорій), визначення критеріїв віднесення певних теоретичних побудов до рівня окремих криміналістичних учень (теорій), здійснення їх упорядкування в структурі загальної теорії криміналістики. Висловлено судження про те, що загальну теорію криміналістики можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень (теорій), які в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки. Наведено авторські пропозиції щодо розроблення окремих криміналістичних учень (теорій) наукознавчого спрямування, загальнонаукового та окремонаукового рівнів. Розглянуто теоретико-методологічні проблеми, які стосуються об'єкта, предмета, системи, природи, мови, методів криміналістики, її міждисциплінарних зв'язків і місця в системі наукових знань. Запропоновано систему окремих криміналістичних учень (теорій), викладено концептуальні підходи до процедури їх побудови відповідно до критеріїв, за якими доцільно здійснювати оцінку тієї чи іншої теоретичної побудови з точки зору наявності у неї ознак окремого вчення (теорії).

Розраховано на науковців, аспірантів (ад'юнктів), студентів, усіх, хто цікавиться сучасними проблемами криміналістики.

УДК 343.98

© Журавель В. А., 2021

ISBN 978-966-998-101-1

© Видавництво «Право», 2021

Зміст

Передмова.....	5
----------------	---

Розділ 1

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

1.1. Поняття, значення та підходи до формування загальної теорії криміналістики	9
1.2. Структура загальної теорії криміналістики	14
1.3. Окремі криміналістичні вчення.....	23

Розділ 2

НАУКОЗНАВЧІ ВЧЕННЯ В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1. Науковий пошук у криміналістиці	35
2.2. Вчення про об'єкт криміналістики	44
2.3. Вчення про предмет криміналістики	63
2.4. Вчення про природу криміналістики та її міждисциплінарні зв'язки.....	91
2.5. Вчення про систему науки криміналістики.....	107
2.6. Вчення про мову криміналістики (понятійно-термінологічний апарат).....	132
2.7. Вчення про методи в криміналістиці	147

Розділ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОГО РІВНЯ

3.1. Вчення про механізм злочину	157
3.2. Вчення про виникнення, існування та зникнення інформації про механізм злочину (криміналістичне слідознавство)	170
3.3. Вчення про пізнання механізму злочину.....	185

Розділ 4
КРИМІНАЛІСТИЧНІ ВЧЕННЯ
ОКРЕМОНАУКОВОГО РІВНЯ

4.1. Теорія криміналістичного прогнозування.....	198
4.2. Теорія криміналістичної діагностики	211
4.3. Теорія криміналістичної профілактики	220
4.4. Вчення про криміналістичну класифікацію злочинів	233
4.5. Вчення про криміналістичну характеристику злочинів.....	267
4.6. Вчення про ситуації в криміналістиці (криміналістичну ситуалогію)	283
4.7. Вчення про системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції.....	306
4.8. Вчення про тактичні рішення та механізм їх вирішення.....	327
4.9. Вчення про фіксацію доказової інформації	342
4.10. Вчення про формалізацію слідчої діяльності.....	361
Література	386

Передмова

Криміналістика по праву належить до наук, що найбільш динамічно розвиваються. Концепції та положення, які становлять її зміст, зазнають закономірних змін, уточнюються, оновлюються. Теоретична база криміналістики безперервно видозмінюється, поповнюючись вченнями (теоріями) різного ступеня зрілості, наукової та практичної значущості. Тому виникає потреба в упорядкуванні цих знань, приведенні їх до певної системи. Таким системотворюючим розділом науки криміналістики прийнято вважати її загальну теорію, яка у своєму розвитку пройшла тривалий і складний шлях.

До концептуальних засад формування загальної теорії криміналістики зверталися у своїх працях такі провідні вчені-криміналісти, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, Т. С. Волчецька, О. Ю. Головін, В. Г. Гончаренко, М. В. Даньшин, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, З. І. Кірсанов, Н. І. Клименко, В. В. Клочков, В. Я. Колдін, О. Н. Колесніченко, В. І. Комісаров, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, О. М. Коршунова, С. В. Лаврухін, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, О. Б. Серова, В. В. Степанов, В. Г. Танасевич, В. В. Тіщенко, О. Г. Філіппов, О. В. Челишева, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, В. В. Юсупов, М. П. Яблоков, І. М. Якимов та ін.

Окремі структурні елементи загальної теорії криміналістики та напрями реалізації її положень при здійсненні наукового пошуку в царині криміналістичних знань розглядали такі науковці, як Т. В. Авер'янова, О. М. Баєв, О. Я. Баєв, В. Д. Берназ, В. К. Гавло, Г. А. Густов, Р. Г. Домбровський, Л. Я. Драпкін, А. В. Дулов, А. В. Іщенко, Є. П. Іщенко, І. І. Когутич, Ю. Г. Корухов, Ю. І. Краснобаєв, В. С. Кузьмічов, А. М. Кустов, О. М. Ларін, О. Ф. Лубін, В. Г. Лукашевич, М. М. Лисов, О. В. Полстовалов, В. Д. Пристанков, Є. В. Смахтін, В. О. Снетков, В. М. Терехович, С. І. Цветков, В. І. Шиканов, А. В. Шмонін, С. А. Ялишев та ін.

Попри те, що в криміналістичній доктрині робилися спроби уніфікувати підходи до розуміння загальної теорії криміналістики, дотепер ще не розв'язаною залишається ціла низка важливих теоретико-методологічних проблем, окремі з яких викликають жваву дискусію в наукових колах. Ідеться передусім про визначення поняття загальної теорії криміналістики, її структури та змісту, з'ясування критеріїв віднесення певних теоретичних побудов до рівня окремих криміналістичних учень (теорій), здійснення їх упорядкування в структурі загальної теорії криміналістики.

З огляду на зазначене в монографічному дослідженні наголошено, що на сучасному етапі розвитку криміналістики ще зарано стверджувати про остаточне розроблення концептуальних засад загальної теорії криміналістики. Більше того, окремі науковці взагалі уникають вживання терміна «загальна теорія криміналістики», застосовуючи такі поняття, як «загальнотеоретичні або наукознавчі питання», «методологія криміналістики», «теоретична та практична криміналістика». Усе це свідчить про те, що наукова парадигма загальної теорії криміналістики потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення.

Певним гальмівним чинником, що негативно позначається на остаточному формуванні уявлення про загальну теорію криміналістики, слід вважати відсутність усталених поглядів науковців на проблеми наукознавчого спрямування, зокрема, щодо об'єкта, предмета, методів, сфери дослідження, системи, природи, понятійного апарату та наукових категорій криміналістики (мови криміналістики), її міжнаукових зв'язків і місця в системі наукових знань, історії розвитку та сучасного стану. У пропонованому монографічному дослідженні викладено авторське бачення можливих шляхів і засобів розв'язання зазначених проблем на підставі здійснення поглибленого аналізу численних наукових праць із цієї проблематики, а також виходячи із завдань криміналістики та закономірностей її розвитку.

Зокрема, звернуто увагу на те, що останні п'ятдесят років відзначені появою в криміналістичній літературі численних визначень її предмета, що обумовлено не лише зростанням обсягу криміналістичних знань, а й розмаїттям поглядів, часом вельми суперечливих, на об'єкт її пізнання. При цьому треба виходити з того, що об'єкт може бути загальним для низки наук, тоді як предмет однієї науки не може збігатися з предметом іншої. Будь-яка наука має характерний лише для неї предмет, який і визначає самостійність, унікальність і особливість тієї чи іншої науки, її відмінність від інших знань. Саме тому в криміналістиці як науці має бути конкретний предмет дослідження, що відповідає її об'єкту, і тільки тоді за наявності чіткого уявлення про

його межі можна ставити перед криміналістикою конкретні цілі й вимагати від неї соціально значущих результатів.

Як методологічна платформа були використані ідеї, пов'язані з принципом ізоморфізму (відповідності, «віддзеркалення») моделей структури злочинної діяльності (поведінки) та діяльності з розслідування злочинів. Тому розширення об'єктно-предметної сфери криміналістики на цей час не можна визнати доцільним, а намагання «розмити» предмет криміналістики – безперспективними та хибними, такими, що породжують зайві дискусії і відвертають увагу вчених від інтелектуального забезпечення реалізації основної мети і завдань науки криміналістики. Крім того, потрібно розрізнати поняття «об'єкт пізнання криміналістики» і «сфера реалізації криміналістичних знань», що не одне й те саме. Так, криміналістичні знання у своїй повсякденній діяльності можуть використовувати різні суб'єкти кримінального провадження (слідчі, детективи, прокурори, слідчі судді, судді, захисники, спеціалісти, експерти), вони і є їх реальними споживачами, але це не означає, що всі ці різновиди юридичної практики мають виступати об'єктами пізнання криміналістики.

Вагомим фактором успішного формування загальної теорії криміналістики слід вважати розроблення її структури і наповнення змісту вченнями (теоріями) різного рівня узагальнення. Загальну теорію криміналістики в цілому можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень (теорій), які в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки. Запропоновано криміналістичні вчення (теорії) як складові загальної теорії поділяти на два рівні: загальнонаукові та окремонаукові. Перші охоплюють закономірності, що поширюються на весь предмет дослідження, входять до нього в цілому, тоді як другі стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Беручи за основу зазначений підхід, у роботі розглянуто концептуальні підходи до розроблення запропонованих рівнів криміналістичних учень (теорій), а саме: вчення про механізм злочину; вчення про виникнення, існування та зникнення інформації про функціональну сторону злочинної події і її учасників (вчення про механізм слідоутворення); вчення про пізнання механізму злочинної події (одержання, дослідження, оцінку та використання інформації про механізм злочину і породжувані ним сліди в процесі доказування); теорія криміналістичного прогнозування; теорія криміналістичної діагностики; теорія криміналістичної профілактики; вчення про криміналістичну класифікацію злочинів; вчення про криміналістич-

ну характеристику злочинів; вчення про ситуації в криміналістиці (криміналістичну ситуалогію); вчення про системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції; вчення про тактичні рішення та механізм їх вирішення; вчення про фіксацію доказової інформації; вчення про формалізацію слідчої діяльності.

Безумовно, автор усвідомлює, що в запропонованому вигляді робота не позбавлена певних дискусійних положень, оскільки більшість підходів до розв'язання накопичених у цій царині знань проблем виходять за межі традиційних уявлень. Стосовно деяких питань, зокрема, створення окремих криміналістичних учень (теорій), то в роботі запропоновано лише певні підходи, а не остаточний варіант їх вирішення. Ці пропозиції необхідно розглядати як наукові гіпотези, що потребують додаткової аргументації, доопрацювання й верифікації. Проте автор сподівається, що отримані наукові здобутки сприятимуть збагаченню наукового потенціалу криміналістики, формуванню її загальної теорії, вирішенню інших складних у теоретичному і практичному плані питань.

Розділ 1

ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ КРИМІНАЛІСТИКИ: ПОНЯТТЯ, СТРУКТУРА, ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ

1.1. Поняття, значення та підходи до формування загальної теорії криміналістики

Активний розвиток науки криміналістики, яка із суто технічної науки перетворилася у провідну галузь юридичних знань, що стоять на передньому краю боротьби зі злочинністю, слід вважати необхідною передумовою виникнення ідеї щодо створення її загальної теорії. Цей розвиток пов'язаний із продуктивними дослідженнями вчених-криміналістів минулого століття. Знакові праці таких фундаторів криміналістики, як А. І. Вінберг, С. П. Митричев, С. М. Потапов, Б. М. Шавер, мали визначальне значення для успішного формування її теоретико-методологічної бази. Так, уперше думку про необхідність розробки теорії криміналістики було висловлено Б. М. Шавером ще у 1938 р.¹ С. М. Потапов вважав криміналістичну ідентифікацію загальною теорією криміналістики². На переконання А. І. Вінберга, накопичені за минулі роки досвід і досягнення криміналістів з окремих проблем ще не дозволили піднятися до такого теоретичного узагальнення, яке б

¹ Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики. *Социалистическая законность*. 1938. №6. С. 74.

² Потапов С. М. Введение в криминалистику : учеб. пособие для слушателей ВЮАКА / Воен.-юрид. акад. Красной Армии. Москва : РИО ВЮА КА, 1946. 25 с.

мало вивести криміналістику з її нинішнього емпіричного стану. Для цього треба створити загальну теорію криміналістики¹.

Безумовно, всі без винятку наукові праці сприяли збагаченню наукового потенціалу криміналістики, наближенню часу реалізації ідеї виникнення загальної теорії криміналістики. Як відзначав Р. С. Белкін, монографічні дослідження 50-х – початку 60-х рр. Б. М. Комаринця, С. І. Тихенка, О. М. Васильєва, Л. Ю. Ароцкера, О. Н. Колесніченка, В. Я. Колдіна, М. Я. Сегая, І. М. Лузгіна, В. К. Лисиченка, В. О. Снеткова, А. В. Дулова, І. Ф. Крилова, М. О. Селіванова, О. О. Ейсмана, В. О. Коновалової та інших не тільки стали теоретичними передумовами виникнення загальної теорії криміналістики, а й фактично вже містили структурні елементи цієї теорії².

Загальна теорія науки криміналістики у своєму розвитку пройшла складний тривалий шлях, де, як убачається, можна умовно виокремити такі етапи: 1) накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики; 2) формування концептуальних засад щодо необхідності створення загальної теорії криміналістики; 3) становлення та розвиток уявлення про загальну теорію, її функції, місце в системі криміналістичної науки.

Накопичення необхідного наукового потенціалу криміналістики, формування її власної теоретико-методологічної бази завершилося наприкінці 60-х рр. минулого століття. У цей період під впливом науково-технічного прогресу повною мірою виявилися загальні закони розвитку наукового знання, передусім завдяки взаємопроникненню методів наукового дослідження, синтезу понять і комплексності зусиль представників різних галузей знань у вирішенні загальних завдань. На думку Р. С. Белкіна, на цей час сформувалася система окремих криміналістичних теорій, визначилися тенденції їх розвитку, а наявність необхідних емпіричних та теоретичних передумов обумовили можливість переходу до наступного етапу розвитку науки криміналістики – розроблення її загальної теорії³.

¹ Винберг А. И. Проблемы криминалистики. *Материалы научного совещания по криминалистике при Всесоюзном институте юридических наук*. Москва, 1947. С. 11.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 9.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 41.

Виникнення загальної теорії як методологічної основи криміналістики припадає на початок 70-х рр. минулого століття. Саме на той час криміналістика накопичила цінний досвід і значний емпіричний матеріал із проблем техніки, тактики і методики розслідування, завершилося розроблення філософських засад криміналістичної науки, її методологічної бази¹. Положення загальної теорії належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Вагомий внесок у формування та розроблення концептуальних засад загальної теорії зробили такі вчені-криміналістики, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, О. Ю. Головін, В. Г. Гончаренко, Г. О. Зорін, З. І. Кірсанов, В. В. Клочков, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, О. О. Ексархопуло, О. О. Ейсман, М. П. Яблоков та ін.

Розробником концепції загальної теорії криміналістики по праву вважається Р. С. Белкін. Завдяки наполегливій праці цього науковця обґрунтовано наявність достатніх емпіричних та теоретичних передумов для формування загальної теорії криміналістики, дано її визначення, з'ясовано функції, роль і місце в системі криміналістичних знань, запропоновано структуру і розкрито характер стосунків між її елементами. «Загальна теорія криміналістики, – зазначав Р. С. Белкін, – це система її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій та понять, методів і зв'язків, визначень і термінів, наукове відображення всього предмета криміналістики. Вона слугує методологічною основою криміналістики»². При цьому сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики, ступінь реалізації її функцій та завдань.

Р. С. Белкін, спираючись на положення наукознавства стосовно того, що будь-яка теорія має відповідати вимогам обґрунтованості (робити припущення, базуючись на обмеженій інформації, щодо принципово нових фактів або майбутнього стану об'єктів, що вивчаються), визначеності (описувати результати дослідів термінами цієї теорії), доведеності (встановлювати раціональні зв'язки між окремими по-

¹ Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 264 с.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 41.

ложеннями теорії), несуперечності (внутрішній із отриманими дослідними даними)¹, виокремив такі ознаки загальної теорії криміналістики:

– теорія лише тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона поширюється на весь предмет дослідження, належить до нього в цілому, а не до одного з його елементів;

– концепція або система концепцій, що становлять зміст загальної теорії, мають належати не стільки до явищ, скільки до сутності предмета дослідження і пояснювати цю сутність;

– загальна теорія, розкриваючи сутність предмета дослідження, повинна виявляти те, що робить цю сутність сталою, – закономірності відносин або зв'язків явищ, тобто закономірності тих процесів, дослідження яких є метою цієї галузі наукового пізнання;

– загальна теорія повинна базуватися на принципах теорії відображення, що має значення наукового світогляду і відображати «діалектику речі» як основу «діалектики ідеї», а не навпаки;

– загальна теорія повинна являти собою замкнуту понятійну систему, елементи якої тісно пов'язані й органічно переплітаються один з одним².

До заслуг Р. С. Белкіна також слід віднести сформульовані ним функції, принципи, завдання загальної теорії криміналістики, а також розроблені на їх підставі закони розвитку науки криміналістики в цілому. Особливого наукового значення набувають положення щодо розуміння окремих криміналістичних учень (теорій), їх структури, змісту, об'єкта (об'єктів), предмета та методів дослідження.

Отже, саме завдяки його зусиллям загальну теорію науки криміналістики розглядають як систему основних ідей даної галузі знань, що охоплює максимально повне відображення предмета цієї науки в його зв'язках і опосередкованостях.

При цьому деякі науковці взагалі уникають вживання терміна «загальна теорія криміналістики», вважаючи за краще говорити про «загальнотеоретичні або наукознавчі питання», «методологію криміналістики», «теоретичну та практичну криміналістику», які в сукупності дають певне уявлення про теоретичні та методологічні основи

¹ Горский Д. П. Научная теория и способы ее обобщения. *Вопросы философии*. 1966. № 8. С. 45, 46.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 17.

криміналістики, її методи та понятійний апарат, загальні теоретичні питання планування і організації розслідування та історичний розвиток криміналістики¹. Так, у підручнику «Криміналістика» за редакцією В. Ю. Шепітька перший розділ має назву «Теоретичні засади криміналістики», хоча він присвячений загальній теорії криміналістики, яку в системі науки виокремлено як перший елемент².

Зазначене зайвий раз переконує в тому, що на сьогодні зарано стверджувати про остаточне розроблення концептуальних засад загальної теорії криміналістики. Щодо цього має рацію С. В. Лаврухін, коли констатує, що концепцію загальної теорії криміналістики до цього часу ще не розроблено, оскільки немає єдиного підходу до формування цієї теорії (не визначено її еталонних ознак), явно недостатньо досліджені вузлові проблеми об'єктів, природи і предмета науки³.

З огляду на вказане наукова парадигма загальної теорії криміналістики потребує свого подальшого розроблення та вдосконалення. Як убачається, до проблем, що підлягають першочерговому вирішенню, можна віднести такі: 1) формування узгоджених, несуперечливих наукових поглядів на ознаки загальної теорії криміналістики, її структуру, зміст, характер зв'язків між елементами; 2) з'ясування уявлень щодо об'єкта, предмета, методів криміналістики, її природи, завдань, мети; 3) розроблення концептуальних засад побудови системи науки криміналістики; 4) запровадження уніфікованих підходів до встановлення критеріїв віднесення певних теоретичних побудов до розряду окремих криміналістичних вчень (теорій) як елементів загальної теорії; 5) визначення ознак розмежування між криміналістичними вченнями (теоріями) різних рівнів.

Спираючись на філософські визначення поняття «теорія» як систематизоване знання, що отримало практичне підтвердження і логічне

¹ Див.: Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики : учеб. пособие. Москва : ВЮЗИ, 1980. С. 21; Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва : Высш. шк., 1994. С. 17; Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : БЕК, 1995. С. 12–14.

² Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 3–13.

³ Див.: Лаврухин С. В. Проблемы формирования общей теории криминалистики. *Использование достижений науки и техники в предупреждении, раскрытии и расследовании преступлений* : сб. науч. ст. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1994. С. 10; Його ж. Система криминалистки. *Государство и право*. 1999. №8. С. 31.

обґрунтування¹, як систематизовану сукупність ідей, теоретичних положень, що являють собою форму організації наукового знання², а також значення терміна «загальне»³, можна зробити висновок, що ознаками загальної теорії криміналістики є такі:

1) загальна теорія – це система основних ідей науки криміналістики, форма наукового знання, що дає цілісне уявлення про закономірності щодо існуючих зв'язків дійсності, які досліджуються цією галуззю знань;

2) загальна теорія – це окремий, самостійний розділ системи науки криміналістики, що становить теоретико-методологічну основу цієї науки, охоплює максимально повне відображення її предмета в його зв'язках і опосередкованостях, це її концепції, категорії, поняття, методи;

3) загальна теорія – це сукупність теоретичних положень, що стосуються всіх аспектів (напрямів) пізнавальної діяльності й містять лише найсуттєвіші результати;

4) загальна теорія – це складне системне утворення, що включає в себе вчення (теорії) різного спрямування, ступеня узагальнення наукових положень і рівня їх розробленості;

5) фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, потребують свого подальшого розроблення та вдосконалення, оскільки сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

1.2. Структура загальної теорії криміналістики

У концепції загальної теорії криміналістики найбільш дискусійним питанням є визначення її змісту та структури. Дійсно, попри досить одноманітне розуміння сутності загальної теорії криміналістики як теоретико-методологічної основи цієї галузі знань, що охоплює мак-

¹ Коршунов А. М. Познание и деятельность. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1984. С. 112.

² Андреев И. Д. Теория как форма отражения научного знания / отв. ред. Н. К. Вахтомин. Москва : Наука, 1979. С. 178.

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Около 57000 слов. Изд. 12-е, стер. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Рус. яз., 1978. С. 401.

симально повне відображення її предмета, категорій, понять, методів, прибічники даної концепції висловлюють багато в чому протилежні судження щодо її змісту та структури, а також характеру внутрішніх наукових зв'язків між її елементами. Більше того, складність розглядуваної проблеми зумовлює потребу в повторному зверненні до її дослідження, перегляді вченими-криміналістами власних поглядів. Так, Р. С. Белкін, керуючись принципом об'єктивності, тобто відповідності структури загальної теорії науки структурі об'єкта, що пізнається, спочатку виокремлював такі основні елементи загальної теорії криміналістики:

1) вступ до загальної теорії криміналістики (наукознавча частина загальної теорії – предмет науки, її завдання, принципи, закони розвитку та місце в системі наукового знання);

2) окремі криміналістичні теорії (вчення): вчення про механізм злочину, теорія криміналістичної ідентифікації, теорія криміналістичної діагностики, криміналістичне вчення про ознаки, вчення про закономірності виникнення інформації про злочин та його учасників, про закономірності роботи з доказами, про злочин, вчинення і приховування злочину тощо. При цьому, на думку автора, поряд із розвинутими криміналістичними теоріями слід виокремлювати менш розроблені та практично ще тільки позначені;

3) вчення про методи криміналістики – методологія криміналістики у вузькому розумінні цього поняття;

4) вчення про мову криміналістики – система понять та визначень, які використовуються в криміналістиці;

5) криміналістична систематика – принципи розподілу криміналістичних знань по розділах науки, починаючи від системи криміналістики в цілому, систем її розділів і закінчуючи окремими криміналістичними системами та класифікаціями¹.

Аналізуючи запропоновану структуру загальної теорії криміналістики, не можна не помітити, що в ній відбувається певне змішування різних за рівнем узагальнення теоретичних побудов, зокрема, вчення про методи, про мову, криміналістична систематика мають належати до теорій загальнонаукової спрямованості, тоді як вчення про ознаки,

¹ Криминалистика : учебник : в 3 т. Т. 1 : История, общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Москва : Акад. МВД РФ, 1995. С. 39–41.

теорія криміналістичної ідентифікації, теорія криміналістичної діагностики – до окремонаукових учень. Запропонована Р. С. Белкіним концепція не повною мірою відповідає критеріям розмежування загальної та окремих теорій як цілого і частини, на що автор, мабуть, теж звернув увагу, бо в наступних працях він зробив відповідні корективи. В останній, за часом видання, праці «Курс криміналістики» Р. С. Белкін пропонує більш широку структуру загальної теорії криміналістики, до елементів якої відносить:

1) положення, в яких формується уявлення про предмет криміналістики, її завдання, цілі та місце в системі наукового знання, поняття і зміст її загальної теорії (перший розділ – вступ до загальної теорії криміналістики);

2) положення, які відбивають об'єктивні закономірності механізму злочину в аспекті криміналістики;

3) положення, які відбивають об'єктивні закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, закономірності збирання, оцінки та використання доказів та є базою для розроблення криміналістичних засобів, методів та рекомендацій щодо використання доказів у практиці боротьби із злочинністю, які зведені в чотири розділи:

а) криміналістичне вчення про закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця;

б) криміналістичне вчення про закономірності збирання доказів;

в) криміналістичне вчення про закономірності дослідження доказів;

г) криміналістичне вчення про закономірності оцінки та використання доказів.

Далі, за концепцією Р. С. Белкіна, йде система окремих криміналістичних учень: про навички; про спосіб учинення і приховування злочинів; про механізм слідотворення; про ознаки; про фіксацію доказової інформації; про криміналістичну реєстрацію; про розшук; про версії та планування розслідування; про загальні принципи методики криміналістичних експертних досліджень; про причинність; про ідентифікацію; про прогнозування та ін. Компонування структури завершується вченнями про методи і мову, а також про криміналістичну систематику, які становлять три самостійних розділи¹.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 56–60.

Зазначена архітектоніка загальної теорії криміналістики, безумовно, становила певний крок уперед і відрізнялася від конструкцій, що пропонувалися, як за формою, так і за змістом. Проте й вона не позбавлена відомих недоліків. По-перше, прагнучи не припуститися попередніх помилок, Р. С. Белкін виводить із системи окремих криміналістичних теорій вчення про механізм злочину, хоча називає останнє «положеннями, які відбивають об'єктивні закономірності в механізмі злочину в аспекті криміналістики», що, на нашу думку, навряд чи можна визначити більш вдалим. Такий підхід, як убачається, суперечить встановленій у науці ієрархії теоретичних конструкцій (побудов): ідеї – положення – вчення¹, тобто вчення за станом розробленості наукової проблеми, ступенем узагальнення теоретико-емпіричного матеріалу, обсягом відображуваних знань, роллю в процесі теоретичного пізнання, займають більш високий рівень порівняно з положеннями, а відтак, не можуть входити до складу останніх, що є алогічним. Тим більше, що й сам Р. С. Белкін констатує, що наукове положення є або елементом розвинутої теорії (вчення), або її відправним засновком². Крім того, вживання терміна «положення» замість «учення» сформованих у науці уявлень про об'єктно-предметну сферу криміналістики не відповідає сучасному рівню напрацювань щодо цієї проблематики. На наше переконання, доцільніше вживати термін «криміналістичне вчення», розкриваючи сутність об'єкта, предмета, мови, методів цієї науки. По-друге, з гносеологічної та лексичної позиції взагалі вживати словосполучення «вчення про закономірності» не зовсім правильно, оскільки вчення (теорія) і є системою знань про певну групу закономірностей об'єктивної дійсності. У зв'язку з цим доцільніше говорити про «криміналістичну теорію злочину», «криміналістичну теорію пізнання злочину», предметом дослідження яких і виступатимуть закономірності виникнення інформації про злочин і злочинця, а також закономірності збирання, дослідження, оцінки та використання доказів. Результати пізнання перелічених закономірностей є базою як для формування і вдосконалення інших окремих теорій певної спрямованості, наприклад, вчень про версії і планування, фіксацію дока-

¹ Сичивица О. М. Методы и формы научного познания. Москва : Высш. шк., 1972. С. 74.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 60.

зової інформації, слідчі ситуації тощо, так і для розроблення криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій із метою оптимізації процесу виявлення й розслідування конкретного злочину. По-третє, не зовсім зрозуміло, про які три самостійні розділи йдеться стосовно вчень про методи, мову та криміналістичну систематику і де ці розділи розташовуються в системі криміналістики.

Достатньо близькими до позиції Р. С. Белкіна можна визнати висловлювання М. В. Салтевського щодо цієї проблематики, який до найбільш важливих у криміналістиці вчень відносить такі.

1. Учення про закономірності: а) механізму вчинення злочину; б) виникнення інформації та її джерел про злочин та його учасників; в) збирання і використання криміналістичної інформації в доказуванні.

2. Окремі криміналістичні теорії (вчення): про навички; про ознаки та властивості; про спосіб вчинення злочину; про версії та планування (версіювання); про механізм слідоутворення; про систематизацію та реєстрацію криміналістичних джерел інформації; про збирання, зберігання, обробку та автоматизоване використання інформації; про ідентифікацію та групування.

Перелік окремих криміналістичних теорій (учень), підкреслює автор, змінюється з розвитком науки криміналістики, залежно від потреб практики боротьби зі злочинністю. Тому наведений перелік є приблизним¹.

3. І. Кірсанов запропонував своєрідну структуру загальної теорії криміналістики, в якій окремі криміналістичні теорії диференціюються на два рівні: ті, що є елементами загальної теорії, і ті, що вивчаються в різних розділах криміналістики. До перших він відносить учення про механізм злочину та його відображення; вчення про організацію діяльності щодо виявлення, попередження і розкриття злочинів та вчення про загальні методи криміналістики².

А. В. Іщенко взагалі поділяв теорії на фундаментальні (загальні) та прикладні. Якщо теоретичні побудови, констатує він, впливають на розвиток усієї науки, використовуються в усіх її складових (техніці, тактиці, методиці), то їх можна розглядати як фундаментальні. У разі

¹ Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : учеб. и практ. пособие. Харьков : Рубикон, 1997. С. 22.

² Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие. Москва : Акад. МВД РФ, 1992. С. 8–10.

якщо результати дослідження спрямовані на вирішення обмеженого кола питань, локального завдання, їх слід розглядати як прикладні. Фундаментальними теоріями є: загальна теорія криміналістики; теорія розвитку криміналістичної науки; вчення про принципи криміналістики; вчення про методи; вчення про предмет; учення про мову; криміналістична теорія причинності; криміналістична теорія про механізм слідоутворення; криміналістична теорія про ознаку; криміналістична теорія організації роботи з доказами; теорія криміналістичної кібернетики та ін.¹

О. Ю. Головін дійшов висновку про те, що найбільш прийнятною структурою загальної теорії криміналістики є така: наукознавчі основи криміналістики; методологічні основи криміналістики; система окремих криміналістичних теорій (учень)².

О. О. Ексархопуло в структурі загальної теорії криміналістики виокремлює три розділи: теоретичні основи криміналістичної науки; криміналістичні теорії злочину; криміналістичні теорії пізнання події злочину в процесі його розкриття, розслідування та попередження³.

В. С. Митричев пропонував у теорії криміналістики виокремлювати дві групи вчень: загальні вчення, тобто такі, які є теоретичним фундаментом науки в цілому або її окремих розділів, та окремі вчення, які становлять науковий базис існуючих напрямів криміналістичної діяльності⁴.

В. О. Образцов у теорії криміналістики розрізняє дві складові: загальну частину – загальну теорію та особливу частину – сукупність окремих учень і теорій. На його думку, загальна теорія криміналістики вирішує завдання щодо надання уявлення про основні положення і риси пошуково-пізнавальної діяльності в кримінальному процесі та

¹ Іщенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. внутр. справ України. Київ, 1996. С. 15.

² Головін А. Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 77.

³ Див.: Ексархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петербур. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 20; Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Ексархопуло. Санкт-Петербург : Изд-во ЛГУ, 1995. С. 18.

⁴ Митричев В. С. Теория советской криминалистики (дискуссионная постановка вопроса о так называемых криминалистических учениях). *Реферат научного сообщения на X криминалистических чтениях*. Москва : ВНИИСЭ, 1976. С. 8–20.

її закономірності¹. За конструкцією О. О. Ейсмана, загальна теорія криміналістики являє собою вчення про методи розкриття злочинів і доказування².

О. М. Коршунова і К. Б. Серова вважають, що в структурі загальної теорії криміналістики доцільно виокремлювати три підрозділи: 1) наукознавчі основи; 2) криміналістичну теорію злочину, яка базується на достатньо добре розроблених окремих криміналістичних ученнях, спрямованих на пізнання складових події злочину як об'єктивної реальності: вчення про спосіб злочину, про криміналістичну віктимологію, про криміналістичну класифікацію злочинів, про злочинця, про місце і час вчинення злочину, про мотиви і цілі злочинної поведінки та ін. При цьому, оскільки криміналістика ставить собі завданням вивчення закономірностей події злочину як єдиного цілого, то їй повинна розроблятися єдина теорія злочину, в яку мають бути вплетені всі окремі криміналістичні вчення про складові елементи події злочину в їх взаємозв'язку. В протилежному випадку не буде досягнуто мети вивчення закономірностей події злочину як єдиного цілого; 3) криміналістичну теорію пізнання злочину, основу якої становлять такі окремі криміналістичні вчення, як теорія криміналістичної ідентифікації, вчення про версії, про організацію і планування розслідування, про взаємодію та ін.³

На думку В. Г. Лукашевича, посилення інтеграційних процесів у науці приводить до формування в рамках криміналістики окремих інтеграційних теорій типу «теорії прийняття криміналістичного рішення», «теорії кримінальної (злочинної) та криміналістичної діяльності», «теорії виникнення інформації про злочин та його учасників», «криміналістичної теорії спілкування» та ін.⁴

¹ Образцов В. А. Криминалистика. Цикл лекцій по новой программе курса : учеб. пособие. Москва : Юрикон, 1994. С. 22; Його ж. Криминалистика. Курс лекцій. Москва : Право и Закон, 1996. С. 11.

² Советская криминалистика. Теоретические проблемы / [Н. А. Селиванов, В. Г. Танасевич, А. А. Эйман, Н. А. Якубович]. Москва : Юрид. лит., 1978. С. 27.

³ Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические проблемы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 39, 40.

⁴ Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криминалистических теорий. *Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами* : сб. науч. тр. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1992. С. 6–17.

І. М. Лузгін запропонував власну класифікацію теоретичних конструкцій (узагальнень) у криміналістиці, поділивши їх за такими критеріями: 1) залежно від рівня знань і стану розробленості питання (теорії, вчення, наукові положення і окремі ідеї); 2) щодо структури науки (теоретичні узагальнення загальних питань науки і теоретичні узагальнення з методики викладання криміналістики); 3) щодо стикових питань у криміналістиці (методологічні проблеми криміналістики, проблемні питання використання в криміналістиці даних психології, логіки тощо)¹. Погоджуючись із окремими зауваженнями, що лунали на адресу І. М. Лузгіна з приводу запропонованої ним концепції, і передусім щодо наявності розбіжностей в розумінні понять «теорія» і «вчення», які вживаються в наукових криміналістичних дослідженнях², утім вважаємо, що заслугою І. М. Лузгіна слід визнати його намагання показати наявність ієрархії наукових конструкцій у криміналістиці, ознак субординації та підпорядкованості між ними.

Наведені позиції, безумовно, далеко не всі з числа тих, які висловлені в криміналістичній літературі щодо структури загальної теорії криміналістики, свідчать про те, що ця наукознавча проблема залишається однією з найбільш дискусійних. У зв'язку з цим убачається за доцільне висловити окремі судження, які потрібно враховувати при здійсненні систематизації криміналістичних знань. По-перше, загальну теорію криміналістики можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень, які в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки. По-друге, диференціація теоретичних побудов на загальні та окремі зумовлена передусім ступенем загальності відображуваних ними елементів об'єкта пізнання, яким виступає або сама криміналістична наука, або подія злочину, або діяльність із розслідування злочинів. По-третє, теорія тільки тоді може претендувати на значення загальної, якщо вона поширюється на весь предмет науки, відображує його в цілому, а не один з його елементів. Тоді як окремі криміналістичні вчення досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому. Генетично

¹ Лузгін І. М. Расследование как процесс познания : учеб. пособие. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. С. 65, 66.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 61, 62.

вони можуть передувати загальній, а можуть, навпаки, породжуватися останньою¹.

Як зазначає О. О. Ексархопуло, в кожній окремій криміналістичній теорії (вченні) розкриваються закономірні зв'язки не всіх «абстрактних» об'єктів ідеалізованої моделі, а лише деякі з них, що, власне, і дозволяє говорити про їх різноманітність. У системі ж криміналістичних теорій відображається предмет криміналістики в цілому – і тим більш адекватно, чим більше розвинута ця система². По-четверте, сама загальна теорія як розділ криміналістичної науки являє собою системне утворення, яке включає як учення (теорії) загальнонаукового рівня, так і вчення (теорії) окремонаукового рівня. Аналіз характеру й особливостей існуючих інтертеоретичних зв'язків дає змогу зробити висновок про те, що між теоріями загальнонаукового рівня виявляється головним чином взаємозв'язок по горизонталі, тоді як для системи окремих наукових теорій (учень) більш специфічним є вертикальний взаємозв'язок: теорія криміналістичної ідентифікації – теорія трасологічної ідентифікації – теорія дактилоскопічної ідентифікації. При цьому відношення підпорядкованості цілого і частини, що існують між предметом загальної теорії криміналістики та окремими криміналістичними теоріями, і є тим критерієм, який дозволяє віднести ту чи іншу теоретичну побудову до теорії певного рівня.

З огляду на зазначене вбачається за доцільне в структурі загальної теорії криміналістики виділяти три рівні окремих учень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат та категорії криміналістики (мову криміналістики), її міжнаукові зв'язки і місце в системі наукових знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що поширюються на весь предмет дослідження, входять до нього в цілому; 3) кри-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистки: в 3 т. Т. 2 : Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. С. 19.

² Див.: Эксархопуло А. А. Виды криминалистических теорий и их интертеоретические связи в системе общей теории криминалистки. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Серия 6, Философия, политология, социология, психология, право*. Санкт-Петербург, 1992. Вып. 2. С. 83; Його ж. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 12.

міналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Водночас змістовому наповненню запропонованих блоків структури загальної теорії криміналістики суттєво перешкоджають досить різноманітні, часом вельми суперечливі погляди науковців щодо розуміння сутності елементів зазначеної архітекτονіки і передусім об'єкта, предмета, методів, системи та природи цієї галузі знань. Зокрема, відсутність сталої точки зору на предмет криміналістики, єдиної наукової концепції щодо цієї проблеми не сприяють формуванню її загальної теорії. Гальмівним чинником формування загальної теорії криміналістики слід визнати й відсутність єдиного підходу до розроблення її системи, погляди на яку неодноразово змінювалися під впливом різноманітних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Негативно позначаються на вирішенні зазначених питань і неоднозначні підходи до формування й реалізації окремих криміналістичних учень (теорій), формулювання критеріїв та умов, за яких відбувається трансформація певних теоретичних побудов в окремі криміналістичні вчення.

Отже, розв'язання цих та інших проблем є необхідною умовою успішного розроблення концептуальних підходів до формування загальної теорії криміналістики як системи засадничих положень здійснення наукового пошуку в цій царині знань.

1.3. Окремі криміналістичні вчення

У структурі загальної теорії криміналістики, як системі світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій та понять, методів і зв'язків, визначень і термінів¹, основне місце посідають окремі криміналістичні вчення. Як зазначалося, загалом загальну теорію криміналістики можна розглядати як систему різного рівня узагальнення та спрямованості окремих криміналістичних учень, які в сукупності утворюють теоретико-методологічну базу цієї науки. На сьогодні можна стверджувати, що криміналістика, як і будь-яка інша наука,

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 41.

являє собою систему теорій, оскільки «лише як система теорій наука здатна пояснювати різноманітні явища і зв'язки сучасного та прокувати хід розвитку в майбутньому»¹. Розробка концептуальних підходів до формування та застосування окремих криміналістичних учень (теорій), визначення їх місця у структурі загальної теорії криміналістики належать до найбільш актуальних сучасних напрямів криміналістичних досліджень, що визначають стан сформованості її теоретико-методологічної бази. Ось чому розроблення усталених підходів до систематизації окремих криміналістичних учень, визначення їх місця у структурі загальної теорії криміналістики слід розглядати як ефективний засіб формування сучасної наукової криміналістичної парадигми.

Вагомий внесок у розроблення окремих криміналістичних учень (теорій) зробили такі науковці, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, О. Ю. Головін, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, З. І. Кірсанов, В. В. Клочков, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін.

Водночас у криміналістичній літературі на сьогодні існують багато в чому протилежні точки зору й щодо розуміння самих окремих криміналістичних теорій (вчень) та визначення їх місця в системі криміналістики. Погоджуючись у цілому з тим, що окремі криміналістичні теорії (вчення) є складовою частиною загальної теорії криміналістики, передують останній або, навпаки, породжуються нею² і досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому, тобто розкривають закономірні зв'язки не всіх «абстрактних» об'єктів ідеалізованої моделі, а лише деякі з них, що, власне, і дозволяє говорити про їх різноманітність³, учені-криміналісти висловлюють різні підходи щодо обґрунтування можливості віднесення тих чи інших теоретичних побудов

¹ Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания. Москва : Наука, 1978. С. 20.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 13.

³ Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 12.

до рівня окремого криміналістичного вчення (теорії) та визначення їх місця в системі криміналістики.

Дійсно, теоретична база криміналістики безперервно видозмінюється, поповнюючись теоріями різного ступеня зрілості, наукової та практичної значущості. Зокрема, можна визнати завершеними розробки криміналістичного вчення про версії¹, про потерпілого², про систематизацію тактичних прийомів³, криміналістичної теорії тимчасових зв'язків і відношень при розслідуванні злочинів⁴, слідчих ситуацій⁵, тактичних операцій⁶, теорії криміналістичної реконструкції⁷, криміналістичної характеристики злочинів⁸, криміналістичної класифікації злочинів⁹, криміналістичної профілактики¹⁰ та ін. Зроблені серйозні кроки щодо створення криміналістичних учень про об'єкт

¹ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве : монография. Харьков : Изд. ФЛ-Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.

² Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва : Юрид. лит., 1988. 160 с.

³ Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике : монография. Харьков : РИП «Оригинал», 1995. 200 с.

⁴ Мешков В. М. Криминалистическое учение о временных связях и отношениях при расследовании преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД РФ. Москва, 1995. 40 с.

⁵ Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1987. 45 с.

⁶ Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. ун-т «Юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого». Харків, 2016. 40 с.

⁷ Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва : Юрид. лит., 1981. 152 с.

⁸ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.

⁹ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. 178 с.

¹⁰ Див.: Вандышев В. В. Криминалистическая профилактика в системе криминалистики. *Правоведение*. 1982. № 2. С. 86–90; Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. 188 с.; Його ж. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. 127 с.; Ледашев В. А. О предмете криминалистической профилактики. *Правоведение*. 1984. № 6. С. 51–64; Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : республик. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1981. Вып. 22. С. 55–61; Фридман И. Я. Попередження злочинів у криміналістиці та судовій експертизі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2001. Вип. 1. С. 51–58; та ін.

пізнання цієї галузі знань¹, про знаряддя злочину (криміналістичне зброєзнавство)², криміналістичної теорії причинності³, теорії криміналістичного прогнозування⁴, криміналістичної діагностики⁵ та ін.

Водночас заявки та твердження про вже сформовану ту чи іншу нову теорію або необхідність створення такої мають бути максимально аргументованими з огляду на те, що далеко не всі теоретичні побудови можуть претендувати на рівень окремих наукових теорій. Так, В. О. Образцов пропонує створити «загальну» (курсив наш. – В. Ж.) криміналістичну теорію взаємодії, наукова та практична потреба в якій відчувається все виразніше⁶.

Уявляється, що таке становище частково пов'язане з досить вільним тлумаченням багато в чому дискусійної тези Р. С. Белкіна про те, що «резерв системи (маються на увазі окремі теорії. – В. Ж.) становлять окремі теоретичні побудови або деякі сукупності таких побудов, ступінь консолідації яких може оцінюватися по-різному тим чи іншим дослідником. Від цієї оцінки залежать визнання подібної сукупності окремою криміналістичною теорією або заперечення такої якості»⁷.

Зазначений підхід не сприяє вирішенню розглянутих проблем, а, навпаки, породжує зайві дискусії. На нашу думку, всі нововведення, які претендують на статус «окремої криміналістичної теорії», мають

¹ Див.: Ключков В. В. Объект, предмет и система советской криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 7–24; Образцов В. А. Проблемы формирования понятия объекта криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 32–38; та ін.

² Див.: Образцов В. А., Хвалин В. А. О криминалистическом учении об орудии преступления. *Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения профессора А. Н. Васильева*. Москва : МАКС Пресс, 2002. С. 104–108.

³ Див.: Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Т. 2 : Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. С. 393–420.

⁴ Див.: Горшенин Л. Г. Основы теории криминалистического прогнозирования : монография. Москва : Акад. МВД РФ, 1993. 123 с.; Журавель В. А. Проблемы теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.

⁵ Див.: Корузов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 283 с.

⁶ Образцов В. А. Проблемы формирования понятия объекта криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 37.

⁷ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 144.

співвідноситися з тими критеріями, які розроблені або потребують розроблення в криміналістиці. Нехтування ж цими критеріями призводить до суто суб'єктивної, іноді без достатньої наукової аргументації оцінки результатів наукового пошуку, до штучного механічного перенесення в загальну теорію таких теоретичних побудов, яким надано статусу окремої криміналістичної теорії за власним бажанням того чи іншого науковця. До сумнівних теоретичних конструкцій можна віднести такі, як «теорія криміналістичного програмування експертно-креативних систем»¹, «теорія ускладненого безпосереднього пізнання», «теорія розпізнання»², «криміналістична ортологія»³ та ін. Спірною виглядає й пропозиція А. В. Дулова і О. С. Рубіса щодо доцільності розроблення криміналістичної теорії доказування, яка, на думку авторів, покликана забезпечити комунікативно-пізнавальну складову процесу доказування і вирішувати завдання, що виникають у процесі здійснення цієї діяльності, шляхом вивчення: злочину; процесів його відображення в навколишньому світі й свідомості людини; змісту діяльності з доказування з метою пізнання закономірностей процесу відображення злочину і зв'язків між об'єктами дослідження задля розроблення методів, засобів, прийомів і рекомендацій з організації практичної діяльності суб'єктів доказування в процесі виявлення, розслідування, судового слідства та профілактики злочинів⁴. Стосовно наведеного визначення постає запитання: чому криміналістичне доказування обмежується лише комунікативно-пізнавальною сферою в загальному процесі кримінально-процесуального пізнання? Додаткової аргументації потребують й пропозиції Є. В. Писарева щодо доцільності розроблення окремої криміналістичної теорії інформації (криміналістичної інформаціології)⁵.

¹ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 19.

² Криминалистика. Общая часть / под ред. В. Е. Корноухова. Москва : Юрист, 2000. С. 54–60.

³ Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення / [О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильев та ін.]. Одеса : НД РВВ ОІВС, 2000. С. 16.

⁴ Дулов А. В., Рубис А. С. Основы формирования криминалистической теории доказывания. Минск : ООО «Харвест», 2005. С. 94.

⁵ Див.: Писарев Е. В. Информационные основы доказывания по уголовным делам : монография. Самара : ИПК «Самар. Губ.», 2012. 150 с.; Його ж. Криміналістическа інформаціологія: місце в общій теорії, функції и методологія. *Вектор науки Тольяттинського державного університета*. Тольятти, 2013. №3 (25). С. 373–375; Його ж. Значение криминалистических теорий для развития теории доказательств. *Юридический вестник Самарского университета*. 2016. Т. 2, №4. С. 60–63.

Щодо критеріїв, за якими доцільно здійснювати оцінку тієї чи іншої теоретичної побудови з точки зору наявності у неї ознак теорії, то для їх визначення зроблені лише перші кроки. Так, Р. С. Белкін серед такого роду критеріїв насамперед виокремлює загальні засади формування і обґрунтованість висновків¹. Крім того, як здається, кожна окрема криміналістична теорія повинна мати об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривати її зміст і характер стосунків з іншими теоріями (вченнями), визначати ціль, завдання, функції та місце у системі криміналістики, формуватися на певній науковій гіпотезі, мати необхідне емпіричне підґрунтя, а також відповідний ступінь консолідації, що обумовлює можливість виділення певних закономірностей, які доповнюють, уточнюють предмет науки криміналістики в цілому. Зокрема, на думку Г. А. Густова, предметом дослідження криміналістичної теорії злочину виступає структура діяльності винної особи як явище дійсності з усіма притаманними їй елементами, зв'язками, відносинами, механізмами, процесами і закономірностями. Метою цього вчення є формування наукової бази, необхідної для подальших криміналістичних досліджень і розробки практичних рекомендацій щодо забезпечення підготовки працівників правоохоронних органів і реалізації на практиці вимог кримінального та кримінально-процесуального закону. До основних функцій належать пізнавально-інформаційна, прогностична, описова, управлінська². О. О. Закатов і О. М. Соловйов вважають, що криміналістичне вчення про розшук, як і будь-яка теорія, являє собою систему знань про об'єкт як фрагмент дійсності – розшукову діяльність слідчого, що вміщує його пояснення, опис і прогнозування розвитку, а також необхідні теоретичні поняття й практичні рекомендації щодо їх застосування³.

Окрім того, в криміналістичній літературі почали з'являтися пропозиції щодо розмежування категорій «теорія» і «вчення». Так, аналіз

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 145.

² Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические проблемы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 46–50.

³ Закатов А. А., Соловьева Н. А. О методологии формирования частных криминалистических теорий (на примере криминалистического учения о розыске). *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистки* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва, 2002. С. 88.

наукових концепцій щодо форм наукового знання надав І. П. Можаяєві підстави дійти висновку про те, що категорії «теорія» і «вчення» не завжди можуть застосовуватись як тотожні при характеристиці форм наукового знання. Вона констатує, що учення – це та сама теорія, але більш високого рівня наукового узагальнення і апробації, що являє собою фундаментальне наукове знання. З огляду на зазначене науковець вказує на необхідність вирішення таких питань: співвідношення окремих криміналістичних теорій і криміналістичних учень; визначення критеріїв віднесення тієї чи іншої сукупності наукових знань до окремої криміналістичної теорії чи криміналістичного вчення¹. Не заперечуючи в цілому проти такої ідеї, тим більше, що у запропонованому нами підході до розподілу вчень у структурі загальної теорії, положення наукознавчого спрямування та загальнонаукового рівня можна іменувати «вченнями», а окремоннаукового рівня – «теоріями», вважаємо, що постановка цього питання ще не на часі. На сьогодні відбувається процес формування загальної теорії криміналістики новими науковими положеннями різного ступеня узагальнення і значущості й головна увага має бути приділена саме створенню цих теоретичних побудов. Тому на цей час поняття «вчення» і «теорія» доцільно розглядати як тотожні, синонімічні.

Слід зазначити, що в криміналістичній літературі пропонувалися різні підходи до упорядкування криміналістичних теорій (учень). Так, М. О. Селіванов вважає за доцільне криміналістичні теорії (вчення) поділяти на загальні й окремі та розглядати їх як рід і вид. Розвиток цих теорій ним наведено в межах відповідних розділів науки криміналістики: загальні теорії (вчення) – в загальній частині; окремі теорії (вчення) – у криміналістичній техніці, слідчій тактиці і методиці розслідування. До загальних теорій ним віднесені теорія криміналістичної ідентифікації, вчення про механізм слідоутворення, про спосіб вчинення і приховування злочинів, про особу обвинуваченого та ін. Окремі теорії визначені вченням про судову фотографію і кінзйомку, про зовнішні ознаки людини, про слідчі версії та ін.² Т. С. Волчецька також

¹ Можаяев И. П. Криминалистическое учение об организации расследования преступлений : учеб. пособие. Саратов : Саратов. соц.-экон. ин-т (фил.) ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г. В. Плеханова», 2004. С. 27.

² Селиванов Н. А. Советская криминалистика : система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. С. 12, 13.

розподіляє криміналістичні теорії (вчення) на загальні й окремі. В її науковому баченні загальні теорії мають зосереджуватися в розділі «Теоретичні і методологічні основи криміналістики». До таких теорій вона відносить теорію криміналістичної ідентифікації, криміналістичні теорії прогнозування, причинності, моделювання, прийняття рішень і криміналістичну ситуалогію. До окремих криміналістичних теорій нею віднесені вчення про розшук, про особу злочинця, теорія криміналістичної класифікації злочинів¹.

На наше переконання, правильніше говорити про різні рівні окремих криміналістичних теорій (учень), про виокремлення серед них певних системних утворень. Зокрема, В. О. Образцов розглядає криміналістичну гомологію (вчення про людину) як системне утворення, до складу якого входять: 1) криміналістичне вчення про жертву злочину; 2) криміналістичне вчення про злочинця; 3) криміналістичне вчення про свідка². Є. П. Іщенко в системі криміналістичної антропоскопії виокремлює такі чотири елементи: 1) криміналістична гомологія (вчення про людину); 2) криміналістична гомобіоскопія (криміналістична біологія людини); 3) криміналістична габітоскопія (вчення про криміналістично інформаційні ознаки зовнішнього вигляду людини); 4) криміналістична гомеоскопія (вчення про традиційні сліди, що походять від людини (сліди рук, ніг, зубів, губ, лоба, вушних раковин))³. Н. І. Малихіна системним пропонує вважати криміналістичне вчення про учасників кримінальної події, де виокремлює чотири рівні: 1) криміналістичне вчення про учасників кримінальної події; 2) вчення про особу, що вчинила злочин (невідомого злочинця), підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка; 3) вчення, що розробляються в межах окремого вчення чи декількох (або всіх) учень другого рівня, наприклад криміналістичне вчення про особу неповнолітнього обвинуваченого⁴; 4) вчення, що розробляються в межах окремого вчення чи декількох

¹ Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997. С. 28–30.

² Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристъ, 1997. С. 126, 127.

³ Криминалистика : учебник для магистратуры / под общ. ред. И. В. Александрова. Москва : Юрайт Москва, 2014. С. 137–143.

⁴ Макаренко И. А. Криминалистическое учение о личности несовершеннолетнего обвиняемого : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2006. 404 с.

(або всіх) вчень третього рівня, наприклад криміналістичне вчення про навички і звички особи¹.

Отже, упорядкування криміналістичних вчень (теорій), що входять до структури загальної теорії криміналістики, має здійснюватися з урахуванням таких положень:

– між предметами вчень (теорій) різних рівнів узагальнення (загальнонаукові та окремонаукові) існують відносини підпорядкованості цілого і частини;

– кожне окреме вчення (теорія) доповнює та уточнює предмет науки криміналістики, досліджуючи лише обмежене коло закономірностей з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому. Так, Є. І. Зуєв указував, що окремі криміналістичні вчення «уточнюють загальну теорію криміналістики, доповнюють її новими даними»²;

– характер закономірностей, які досліджує кожне зі створених криміналістичних вчень (теорій), обумовлює порядок їх розподілу.

Як зазначалося раніше, у структурі загальної теорії криміналістики доцільно виділяти три рівні окремих вчень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат та категорії криміналістики (мову криміналістики), її міжнаукові зв'язки і місце в системі наукових знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що поширюються на весь предмет дослідження, входять до нього в цілому; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

При цьому вчення другого рівня охоплюють дослідження закономірностей, які входять у предмет науки криміналістики, а саме: вчення про механізм злочину; вчення про виникнення, існування та зникнення інформації про функціональну сторону злочинної події і її учасників (вчення про механізм слідоутворення); вчення про пізнання

¹ Чулахов В. Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : Юрлитинформ, 2007. 288 с.

² Зуев Е. И. Предмет, задачи, методы и система советской криминалистики. Криминалистика (актуальные проблемы) : учеб. пособие / под ред. Е. И. Зуева. Москва : Акад. МВД СССР, 1988. С. 15–18.

злочинної події (одержання, дослідження, оцінку та використання інформації про механізм злочину і породжувані ним сліди в процесі доказування).

Вчення третього рівня конкретизують, уточнюють вчення попереднього рівня. При цьому серед них можуть виділятися більш узагальнені, що об'єднують декілька окремих, наприклад вчення про тактичні засоби, що включає в себе окремі вчення про тактичні прийоми і їх системи, тактичні операції, тактичні комбінації та рекомендації, прийняття тактичних рішень.

Спираючись на викладені вище положення, криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня можна поділити на такі три групи:

1. Криміналістичні вчення про механізм злочину:

- криміналістичне вчення про спосіб злочину;
- криміналістичне вчення про жертву злочину (криміналістична віктимологія);

- криміналістичне вчення про особу злочинця (криміналістична гомологія);

- криміналістичне вчення про місце і час вчинення злочину;

- криміналістичне вчення про мотиви і цілі злочинної поведінки;

- криміналістичне вчення про часові зв'язки та відносини;

- криміналістична класифікація злочинів;

- криміналістична характеристика злочинів, та ін.

2. Криміналістичні вчення про виникнення, існування та зникнення інформації про механізм злочину (криміналістичне слідознавство):

- криміналістичне вчення про механізм слідоутворення;

- криміналістичне вчення про ознаки;

- криміналістичне вчення про навички та звички особи, та ін.

3. Криміналістичні вчення про пізнання механізму злочину:

- теорія криміналістичної ідентифікації;

- теорія криміналістичного прогнозування (криміналістична прогностика);

- теорія криміналістичної діагностики;

- теорія криміналістичної реконструкції;

- теорія криміналістичної профілактики;

- криміналістичне вчення про версію;

- криміналістичне вчення про тактичні прийоми і їх системи;

- криміналістичне вчення про ситуації (криміналістична ситуалогія);

- криміналістичне вчення про подолання протидії розслідуванню;
- криміналістична теорія планування та організації розслідування;
- криміналістична теорія фіксації доказової інформації;
- криміналістична теорія причинності;
- криміналістична теорія тактичних операцій;
- криміналістичне вчення про кримінальну реєстрацію, та ін.

Наведений перелік окремих криміналістичних учень (теорій) не є вичерпним і остаточним, оскільки ці вчення (теорії) постійно розвиваються. З цього приводу Н. І. Клименко зазначала, що зміни системи окремих криміналістичних теорій обумовлені: а) виникненням певних потреб у практиці боротьби зі злочинністю; б) розвитком суміжних галузей знань та їх інтеграцією чи диференціацією; в) розвитком загальної теорії криміналістики як результату проникнення в сутність предмета науки; г) розвитком самих окремих криміналістичних учень (теорій), зміною зв'язків і залежностей між ними¹.

Отже, загальна теорія криміналістики як система основних ідей цієї галузі знань, яка охоплює максимально повне відображення предмета науки, її концепцій, категорій, понять, методів у певних зв'язках і опосередкуваннях, постійно розвивається. Фундаментальні положення, що становлять основу загальної теорії, оновлюються та вдосконалюються. Сформованість загальної теорії відображає сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики.

Складовою частиною загальної теорії криміналістики, її стрижнем виступають окремі криміналістичні вчення (теорії), які передують їй або, навпаки, породжуються нею і досліджують тільки певне коло закономірностей об'єктивної дійсності з числа тих, які вивчає криміналістика в цілому. Система окремих криміналістичних учень (теорій) у цілому становить зміст загальної теорії криміналістики. Кожне окреме криміналістичне вчення (теорія) повинно мати власний об'єкт, предмет та методи дослідження, розкривати зміст і характер стосунків з іншими вченнями (теоріями), визначати мету, завдання, функції та місце в системі криміналістики, формуватися на певній науковій гіпотезі, мати необхідне емпіричне підґрунтя, а також відповідний ступінь консолідації, що зумовлює можливість виділення певних закономір-

¹ Клименко Н. И. Общая и частные криминалистические теории. *Ученые записки Таврического национального университета им. В. Н. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013, Т. 26 (65), №1. С. 232.

ностей, які доповнюють, уточнюють предмет науки криміналістики в цілому. Лише за умов дотримання цих вимог певні теоретичні конструкції спроможні набувати статусу окремого криміналістичного вчення (теорії).

У структурі загальної теорії криміналістики доцільно виокремлювати три рівні окремих учень: 1) криміналістичні вчення (теорії) наукознавчого спрямування, що охоплюють наукознавчі проблеми про об'єкт, предмет, методи, сферу дослідження, систему, природу, понятійний апарат та категорії криміналістики (мову криміналістики), її міжнаукові зв'язки і місце в системі наукових знань, історію розвитку та сучасний стан; 2) криміналістичні вчення (теорії) загальнонаукового рівня, які охоплюють закономірності, що поширюються на весь предмет дослідження, входять до нього в цілому; 3) криміналістичні вчення (теорії) окремонаукового рівня, які стосуються дослідження закономірностей, що належать до окремих складових предмета криміналістики, розкривають його сутність і специфіку.

Розділ 2

НАУКОЗНАВЧІ ВЧЕННЯ В СТРУКТУРІ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ КРИМІНАЛІСТИКИ

2.1. Науковий пошук у криміналістиці

Проблема пошуку нових можливостей у науці завжди привертала увагу вчених-криміналістів унаслідок природної потреби пізнання й перетворення об'єктів дослідження, необхідності формування концептуальних засад, які б не тільки становили підґрунтя розбудови нових криміналістичних теорій (учень) та збагачували потенціал науки, а й слугували активізації її службової функції в умовах сьогодення. При цьому потрібно враховувати, що розвиток наукового знання, а отже, і визначення основних напрямів наукового пошуку в криміналістиці залежать від:

- об'єктивних процесів, що відбуваються в самій науці й характеризують логіку її розвитку;
- тенденцій і напрямів науково-технічного прогресу, наявності інтеграційних зв'язків криміналістики з природничими і технічними науками;
- удосконалення чинного законодавства, насамперед такого, що регулює процес доказування та розширення джерел доказової інформації;
- запитів практики як вихідного пункту криміналістичного пізнання та сфери реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики¹.

¹ Журавель В. А. Науковий пошук у криміналістиці: засоби та шляхи здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2002. №2 (29). С. 166.

Криміналістика, як і будь-яка наука, постійно розвивається. Концепції та положення, які становлять її зміст, зазнають закономірних змін, уточнюються, оновлюються. Процес інтеграції та диференціації наростаючого наукового знання характерний і для розвитку криміналістичної науки. У сучасному науковому знанні він набуває виключно важливого значення, охоплюючи як науку в цілому, так і окремі її галузі.

Інтегративний процес, пов'язаний із проникненням та асиміляцією даних однієї науки в іншу, виступає своєрідним каталізатором, який сприяє зародженню і формуванню нових галузей знань. «Інтеграція наук, – зазначав Б. М. Кедров, – є конкретне вираження синтезу наук як міждисциплінарного процесу їх злиття воедино, їх взаємного зв'язування»¹. Диференціація наукового знання здійснюється як процес, що або передує інтеграції наук, або супроводжує їх інтеграцію. У першому випадку внаслідок диференціації відбувається подальше роз'єднання наук, у другому, навпаки, завдяки диференціації та через неї досягаються об'єднання і зв'язування наук, тобто їх синтез².

З'ясування сутності та значення зазначених процесів є вельми актуальним для визначення генетичної природи появи і функціонування в криміналістиці нових наукових напрямів, категорій, понять³. При цьому потрібно враховувати, що процеси інтеграції та диференціації наукових знань у розглядуваній сфері дослідження відбуваються як на міжгалузевому, так і внутрішньогалузевому рівнях й обумовлені потребами в розширенні кола об'єктів пізнання, сфери реалізації отриманих результатів⁴.

¹ Кедров Б. М. Диалектический путь теоретического синтеза современного естественного научного знания. *Синтез современного научного знания*. Москва : Наука, 1973. С. 12.

² Чепиков М. Г. Интеграция науки: Философский очерк. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Мысль, 1981. С. 32.

³ Див.: Образцов В. А. О некоторых перспективах интеграции и дифференциации знаний в криминалистике. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : материалы для обсуждения на расширен. заседании Учен. совета. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. С. 19–23; Його ж. О совершенствовании некоторых криминалистических определений в свете интеграции и дифференциации знаний в криминалистике. *Актуальные проблемы советской криминалистики* / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 16–28.

⁴ Журавель В. А. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2004. № 1 (36). С. 191.

Перший передбачає об'єднання криміналістичних знань з іншими галузевими знаннями і створення окремих криміналістичних теорій (вчень), які значно розширюють пізнавальний діапазон криміналістики. Так, сучасні досягнення криміналістики, а також потреба їх безперервного вдосконалення активізували процеси інтеграції та звернення до інших галузей знань – психології, логіки, економіки, математики, кібернетики, прогностики, статистики тощо. Активізація прогностичної функції криміналістики і, як наслідок, нагальна потреба в залученні даних неюридичних галузей для її реалізації стали відомим каталізатором у становленні криміналістичної теорії прогнозування¹. Необхідність впровадження у практику боротьби зі злочинністю математичних та кібернетичних знань стала підґрунтям у формуванні такої окремонаукової теорії, як криміналістична кібернетика². Аналізуючи інтеграційні процеси розвитку криміналістики, Р. В. Гурак виокремлює дві тенденції. Перша, – на думку автора, – полягає в традиційному широкому використанні сучасних досягнень природничих, технічних і суспільних наук для вирішення завдань кримінального судочинства, а друга – в такій інтеграції, коли предмет криміналістики досліджується комплексно, методами і засобами з позицій різних наук, зокрема, інформатики, математики, фізики, хімії, науки управління, логіки, психології³. При цьому йдеться не про механічне з'єднання даних зазначених наук чи просте перенесення їх методів у криміналістику, а про складний творчий процес адаптування досягнень однієї науки для цілей та потреб іншої з безумовним урахуванням специфіки об'єкта, предмета та проблем дослідження останньої, коли «не криміналістичними методами вирішуються криміналістичні завдання, формується якісно нове знання, що лежить у сфері науки криміналістики»⁴. «Залучення до криміналістики даних інших галузей знань, – зазначав Г. А. Матусовський, – не є самоціллю.

¹ Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.

² Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1982.

³ Гурак Р. В. Інтеграція знань як фактор розвитку науки криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2005. С. 6, 7.

⁴ Лукашевич В. Г. Інтеграція сучасного наукового знання і тенденції построения частных криминалистических теорий. *Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами* : сб. науч. тр. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1992. С. 6.

Цей процес спрямований на досягнення більш високого ступеня точності її наукових досліджень і практичної діяльності з розкриття і розслідування злочинів»¹.

На другому, внутрішньогалузевому рівні відбувається об'єднання суто криміналістичних знань, що сприяє виникненню нових категорій, які охоплюють окремо дисциплінарні аспекти дослідження. У цьому разі йдеться насамперед про «криміналістичну методіку», яка, з одного боку, синтезує знання з криміналістичної техніки і тактики, а з іншого – диференціює їх відповідно до методик розслідування певних видів злочинів. До інтегративних побудов цього рівня також можна віднести такі категорії, як «тактична операція» і «тактична комбінація».

Розглядувані процеси є безперервними, такими, що відображають діалектику розвитку криміналістики, хоча і відбуваються нерівномірно, ривками, що обумовлено як внутрішніми процесами, які відбуваються у зазначеній галузі знань, так і розвитком інших наук – суспільних, технічних, природничих тощо. «Неможливо не відзначити, – констатує В. О. Коновалова, – нерівномірність у появі й формуванні окремих вчень та теорій у криміналістиці, що пояснюється існуючою в розвитку науки ривкоподібністю, успішнішим розвитком одних аспектів і меншою увагою до інших, потреба в яких не викликається тією чи іншою сферою діяльності»². При цьому потрібно зважати на те, що інтеграція наук дає найбільш ефективні результати саме у вирішенні стикових проблем, нерідко таких далеких одна від одної, що думка про їх об'єднання спочатку видається безглуздя³.

Крім того, процес формування нових криміналістичних знань визначений наперед передумовами і потребами їх створення. «Ніколи не було нового знання, – підкреслював М. Бунге, – яке до деякого ступеня не визначалося б знанням, котре йому передувало»⁴. Ось чому будь-яке наукове дослідження не розпочинається з нуля, а здійснюється в умовах наявності якогось мінімуму інформації. Це передусім

¹ Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. Харьков : Высш. шк., 1976. С. 11.

² Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. С. 116.

³ Коновалова В. Е. Интегративная функция права. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матеріали наук. конф., 21–22 черв. 2001 р., Харків. Харків, 2001. С. 115.

⁴ Бунге М. Интуиция и наука. Москва : Прогресс, 1967. С. 110.

положення загальної теорії криміналістики, їх рівень, здатність асимілювати попередні дані, прогнозувати та пророкувати нові ефекти, а також емпіричні дані (позитивний і негативний досвід застосування в ході розкриття та розслідування злочинів розроблених криміналістикою засобів, прийомів та методів; відомості щодо появи нових видів злочинів та способів їх учинення тощо). Саме судово-слідча, експертна, оперативно-розшукова практика розглядається як вихідний пункт криміналістичного пізнання, як сфера реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики, що визначає предмет її дослідження, спрямованість наукового пошуку.

Водночас передумови самі по собі ще не пояснюють потреби у створенні тієї чи іншої теорії. Для цього необхідна певна наукова проблема, для вирішення якої ця теорія і створюється. «Теорія стає необхідною там і тоді, де і коли виникають наукові проблеми, вирішення яких неможливе без теоретичного дослідження»¹. Отже, теорії та проблеми – це рівноправні елементи наукового знання, тісно пов'язані між собою: проблема породжує теорію, а теорія – нові проблеми. «Теорія мертва, – зазначав Р. С. Белкін, – якщо вона не дає паростків на дереві життя, але й це дерево ризикує засохнути, якщо його коріння не буде живитися соками живої, а не мертвої теорії»².

Уявляється, що серед проблем-стимуляторів перш за все слід виокремити проблеми двох рівнів:

– гносеологічні (пізнавальні), що являють собою запитання, відповіді на які не містяться в наявному знанні й тому вимагають певних зусиль для перетворення незнання на знання;

– предметні (соціальні), що являють собою суперечність між бажаним і дійсним та вимагають певних зусиль для зближення дійсного з бажаним і по можливості перетворення першого на друге.

Щодо вирішення проблем першого рівня, то криміналістичні теорії (вчення) сприяють розширенню пізнавальної сфери науки, істотно підвищують теоретичну цінність і практичну значущість проведених досліджень, поліпшують якість розробок та рекомендацій. Що стосу-

¹ Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 15.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. С. 129.

ється проблем другого рівня, то їх вирішення спрямоване на активізацію діяльності судових, слідчих та експертних органів у справі протидії злочинності. Так, проблеми реалізації принципу змагальності як на досудовому розслідуванні, так і під час судового розгляду кримінальних проваджень стимулювали криміналістів звернутися до розробки тактичних засад професійного захисту¹ і підтримання державного обвинувачення².

Оскільки пізнавальна діяльність на всіх рівнях генетично і функціонально залежить від предметної практики, то й одним із можливих варіантів здійснення наукового пошуку в криміналістиці може бути визнано побудову прогностичної моделі, в основу якої покладено результати досліджень зв'язків між розвитком науки і потребами практики, що відображені в документальних потоках.

Такого роду модель має свою внутрішню структуру і певну функціональну спрямованість. Щодо структури, то вона включає два самостійних компоненти-блоки: «Наука» і «Практика». До першого входять:

- фундаментальні дослідження, в результаті яких пізнаються закономірності розвитку і функціонування того чи іншого об'єкта криміналістичного пізнання;

- прикладні дослідження, в процесі яких на підставі знань, одержаних у результаті фундаментальних досліджень, створюються нові або вдосконалюються існуючі криміналістичні прийоми, рекомендації, засоби, а також виявляються та обґрунтовуються конкретні шляхи їх практичного використання в судово-слідчій, оперативно-розшуковій і експертній діяльності.

Блок «Практика» включає відомості про:

- масштаби впровадження в судово-слідчу і експертну практику розроблених наукою криміналістикою технічних засобів, тактичних прийомів та методичних рекомендацій;

¹ Див.: Баев О. Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. науч. тр. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 15–21; Його ж. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2003. 432 с.; Його ж. Основы методики уголовного преследования и профессиональной защиты от него (на примере уголовно-процессуального исследования должностных и служебных преступлений) : науч.-практ. пособие. Москва : Эксмо, 2009. 396 с.

² Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск : БГУ, 2005.

– рівень ефективності (одержані результати) від впровадження в практику розслідування, судового розгляду і проведення експертиз запропонованих наукою технічних засобів, прийомів та рекомендацій;

– потреби органів правосуддя, слідства і експертизи у вдосконаленні існуючих методів, прийомів та засобів і розробці нових.

Зазначена модель функціонує за рахунок обміну інформацією, що здійснюється по каналах зв'язку між блоками «Наука» і «Практика». При цьому в науці як об'єкти дослідження слід виділяти два аспекти: реальні знання, що становлять основу наукового потенціалу криміналістики, і можливості їх розвитку, а також наукові абстракції – ідеї, проблеми, гіпотези як потенційно можливі знання, які припускають проведення додаткових досліджень з метою їх підтвердження і тим самим трансформації у знання реальні. Результати наукових досліджень відображаються у монографіях, підручниках, посібниках, матеріалах наукових конференцій і науково-практичних семінарів, періодичних і спеціальних виданнях тощо. Окремі пропозиції можуть бути висловлені вченими в ході спеціально проведеного анкетування чи інтерв'ювання.

Інформація з названих джерел через канал прямого зв'язку потрапляє на вхід блоку «Практика». У свою чергу, через канал зворотного зв'язку в блок «Наука» надходять відомості про потреби судово-слідчої та експертної практики в тих чи інших криміналістичних знаннях, одержані в результаті узагальнення й аналізу кримінальних проваджень, проведення криміналістичного моніторингу (головним чином у ході анкетування та інтерв'ювання суддів, слідчих, експертів), а також таких, що містяться в різних публікаціях. Через той же вхід надходить інформація про поточні можливості, тобто про наявні ресурси у слідчих, судових і експертних органів щодо задоволення цих потреб, про нововведення, що виникають на практиці і вимагають наукового обґрунтування й апробації, а також про кількісні та якісні зрушення, що відбуваються в структурі злочинної діяльності.

Оцінку кількісних показників інформаційного обміну між блоками «Наука» і «Практика» слід вважати одним із засобів визначення реально існуючих наукових напрямів, одержання об'єктивної картини тематичного поля науки криміналістики. Йдеться насамперед про застосування наукометричних методів визначення рівня інтенсивності наукових розробок і появи відповідних публікацій на підставі

виявлення точок «зростання» або «згасання». Так, важливою у визначенні перспективності тієї чи іншої наукової проблеми є зміна кількості інформаційних матеріалів у певній галузі досліджень. Зростання інформаційних показників одного із елементів, наявність різних розбіжностей між одержаною об'єктивною структурною схемою і існуючою системою науки криміналістики вказуватимуть на перспективні наукові проблеми, що потребують першочергового дослідження. Навпаки, зменшення кількості інформації свідчить або про юність даної галузі, або про неактуальність вирішуваних у ній проблем, або про межу розвитку, якої вона досягла, або про обмеження ресурсних можливостей учених-криміналістів, які займаються її дослідженням, що виявляється у «згасанні» темпів зростання відповідних розробок та публікацій. Щоб встановити, що зниження кількості публікацій з проблем не є випадковістю, досить провести статистичний ретроспективний аналіз, а потім порівняти одержані дані зі статистичними показниками становища, що зараз склалося. Якщо виявиться, що в недалекому минулому (3–5 років) на вирішення цієї проблеми витрачалися зусилля багатьох дослідників, а тепер потік літератури щодо неї значно зменшився, то, природно, напрошується висновок про кризовий стан інформації з цієї проблеми. Ця обставина, безумовно, вимагає, щоб на неї звертали увагу вчені-криміналісти і спробували в будь-якому разі виявити дійсні причини такого становища.

Отже, вибірковість наукового пошуку, поява нових наукових напрямів (нововведень) певною мірою обумовлені результатами порівняльного аналізу показників інформаційного обміну між блоками «Наука» і «Практика», що синтезовані із документальних потоків.

У контексті розглядуваної проблеми особливе значення мають роботи, в яких знайшли своє відображення ідеї наукометрії. Саме з цих робіт можна безпосередньо одержати інформацію про запити практики та пропозиції науки. Так, за даними В. П. Бахіна, попит на публікації з питань криміналістичної техніки у досліджуваній період становив із загальної кількості публікацій 8,5%, а пропозиції – 7,1%; у галузі криміналістичної тактики – 18,9 і 10,2% відповідно; в галузі криміналістичної методики – 45,2 і 8,3%. Щодо попиту на роботи із загальних питань криміналістики, то він становить 16,8%, а пропозиції – лише

8,8%. Серед причин незадовільного попиту практики на рекомендації науки В. П. Бахін називав: а) складність пошуку та виділення рекомендацій у тексті робіт; б) неконкретність рекомендацій; в) складність сприйняття рекомендацій¹. При цьому науковець наголошує на тому, що результати наукометричних досліджень, безумовно, не розкривають повної картини стану і розвитку цієї галузі знань, але служать основою для визначення позицій, які потребують предметного якісного аналізу та врахування при плануванні перспективних наукових досліджень з метою нівелювання суб'єктивного підходу до вирішення цих питань².

Погоджуючись із наведеними аргументами, Р. С. Белкін робить ще більш відверті висновки і доводить, що головною причиною, яка стоїть на шляху активного впровадження здобутків криміналістики у слідчу практику, є консервативні стереотипи, що склалися в самій практичній діяльності. «Практика стихійно протидіє нововведенням, – констатує він, – намагаючись зберегти звичний статус-кво, звичний спосіб дій. Цьому сприяють і сформовані стереотипи мислення слідчих. Небажання і деякою мірою побоювання нового, незвичного прикриваються іронічним ставленням до рекомендованих новинок. Коріння такого негативного ставлення різноманітні. Це може бути результатом професійної деформації, втрати інтересу до своєї професії. Це може бути і конформізм молодих слідчих, що потрапили під вплив заражених такою байдужістю старших колег»³.

Отже, в наявних суперечностях між запитамі практики та пропозиціями науки однаково винувати як практики, так і науковці. Дійсно, значна частка із запропонованих наукою рекомендацій страждає на багатослівність, зайву інформацію. Наявні «книжкові методики» здатні задовольнити тільки потреби навчального процесу з криміналістики, але навряд чи зможуть слугувати інструментом практичної діяльності. Ось чому вельми актуальною є проблема розроблення алгоритмів дій слідчого відповідно до конкретних ситуацій, які б відповідали вимогам

¹ Бахін В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Киев : Лыбидь, 1991. С. 38, 102.

² Бахін В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. С. 100.

³ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистки. Москва : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. С. 124.

практики, тобто були лаконічними, чіткими, доступними для розуміння, простими в застосуванні тощо¹.

Слід також зазначити, що номенклатура і якість одержуваних наукових результатів значною мірою залежать від кваліфікації і особистісних характеристик наукових кадрів, а також від організаційного механізму їх використання і взаємодії. При цьому неузгодженість саме цих питань істотно знижує потенціал наукових розробок. З метою вирішення розглядуваних проблем у структурі відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України створено Координаційне бюро з проблем криміналістики, юридичної психології, судової експертизи та оперативно-розшукової діяльності, яке покликане забезпечувати координацію діяльності різноманітних «криміналістичних шкіл», спрямованість наукових досліджень. Утім, на жаль, створення цієї інституції не вирішило всіх нагальних питань. Як і раніше, вибір тематики досліджень у багатьох випадках обумовлений не стільки потребами практики і внутрішньою логікою розвитку самої науки криміналістики як пізнавального процесу, скільки суб'єктивними поглядами, які значною мірою залежать від схильностей того чи іншого вченого або спеціфіки «криміналістичної школи». Таке становище призводить до дублювання, однобічності, породжує ситуації, коли актуальні з позицій науки і практики проблеми залишаються поза увагою вчених.

2.2. Вчення про об'єкт криміналістики

Визначення об'єкта дослідження належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Стан сформованості наукової парадигми щодо об'єкта, усталеність поглядів науковців на цю проб-

¹ Див.: Быховский И. Е. Программированное расследование: возможности и перспективы. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : сб. науч. тр. / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 61–68; Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений. *Государство и право*. 2000. № 8. С. 28–39; Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А. Криминалистические алгоритмы в расследовании квартирных краж : учеб. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2003. 112 с.; Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2007. № 1 (48). С. 169–174; Журавель В. А. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. Вип. 2 (53). С. 191–200; та ін.

лематику відображають сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики, можливість реалізації її функцій і завдань, а отже, обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначеної проблеми.

Вагомий внесок у визначення об'єкта науки криміналістики здійснили такі науковці, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, Т. С. Волчецька, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, В. В. Клочков, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, Ю. І. Краснобаєв, І. Ф. Крилов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. О. Селіванов, О. В. Челишева, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. При цьому слід зазначити, що попри проведені дослідження нерозв'язаною залишається ціла низка питань, а висловлені науковцями судження є різноманітними, неузгодженими або навіть суперечливими.

Учені-криміналісти, в цілому погоджуючись із тим, що об'єктом науки є виокремлена частина явленого світу, на яку спрямоване наукове пізнання в межах конкретної науки, пропонують різні варіанти визначення об'єкта криміналістики. Так, О. О. Ейсман до числа об'єктів вивчення криміналістики відносить: взаємозв'язки і взаємодії матеріальних об'єктів (сфера криміналістичної техніки), взаємодії і взаємовідносини людей (сфера тактики і окремої методики)¹. В. О. Образцов категорично не погоджується з цією думкою і вважає, що «об'єктом криміналістики виступають пошуково-пізнавальна діяльність слідчих, експертів, оперативних працівників, їх практичне слідство у кримінальному судочинстві. Іншого об'єкта у криміналістиці немає і бути не може. Не визнавати цього при об'єктивному аналізі – значить залишатися на позиціях учорашнього дня»². У свою чергу, М. П. Яблоков до об'єкта криміналістичного пізнання відносить злочинну діяльність, але не загалом, а переважно її види і групи³. В. П. Бахін також вважав, що об'єктом криміналістики виступає злочинна діяльність⁴. Н. І. Клименко зазначає, що «сфера дійсності, яку вона (криміналістика) вивчає, теоретичним мисленням роздвоюється на дві протилежні сторони:

¹ Советская криминалистика. Теоретические проблемы / [Н. А. Селиванов, В. Г. Танасевич, А. А. Эйман, Н. А. Якубович]. Москва : Юрид. лит., 1978. С. 7.

² Образцов В. А. Криминалистика : курс лекцій. Москва : Право и Закон, 1996. С. 13.

³ Яблоков Н. П. Объект и предмет криминалистического изучения. *Вестник Московского университета. Серия II, Право.* 1997. № 1. С. 28.

⁴ Бахин В. П., Карпов Н. С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : лекция. Киев : Акад. ДПС України, 1999. С. 13.

злочинність як об'єкт практичної діяльності та діяльність правоохоронних органів, спрямована на цей об'єкт»¹. На думку В. М. Тереховича, об'єктом пізнання криміналістики виступає злочинне діяння як подія, відображена в матеріальному середовищі². О. В. Челишева переконана, що загалом було б припустимо визначати єдиним об'єктом вивчення криміналістики процес розслідування, що ґрунтується на пізнавальній діяльності відповідних компетентних осіб, а подію, яку розслідують, можна розглядати об'єктом такого пізнання³. В. М. Стратонов пропонує визначати об'єкт криміналістики як протиправні суспільні відносини з їхніми наслідками⁴.

Дискусійним і одним із найменш розроблених у теорії криміналістики залишається й питання щодо класифікації об'єктів криміналістичного пізнання. Так, В. О. Образцов виокремлює комплексні та прості (одноелементні), загальні та окремі об'єкти⁵. На думку В. В. Клочкова, об'єкти слід класифікувати на загальні, безпосередні та окремі⁶.

Приступаючи до визначення об'єкта криміналістики, потрібно враховувати такі положення:

1) коли йдеться про об'єкт криміналістики, то мається на увазі уявлення відповідних суб'єктів пізнання про виділену ними частину явленого світу, яка вивчається чи повинна вивчатися цією наукою безпосередньо і цілеспрямовано із чітким розумінням цілей та куту зору такого вивчення, тобто йдеться про знання щодо об'єкта, яке формується на базі даних про закономірності об'єктивної дійсності і знаходить своє відображення у загальній теорії криміналістики. Це об'єктивоване знання становить ідеальну модель, копію,

¹ Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография. Киев : НВТ «Правник», 1997. С. 12.

² Терехович В. Н. Криминалистика : конспект курса лекций : учеб. пособие. Рига : Балт. Междунар. акад., 2008. С. 6, 7.

³ Чельшева О. В. Гносеологические основы криминалистики (теоретико-прикладное исследование) : монография / под ред. И. А. Возгриня. Санкт-Петербург : СПб. ун-т МВД России, 2003. С. 99.

⁴ Стратонов В. М. Деякі теоретичні проблеми сучасної криміналістичної науки. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2 т. Харків : Апостіль, 2014. Т. 1. С. 130.

⁵ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 27.

⁶ Клочков В. В. Объект, предмет и система советской криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 16, 17.

відображення тієї об'єктивної реальності, яка є відносно реалізованою в пізнанні¹;

2) криміналістика вивчає складні, багатогранні об'єкти, закономірний процес виникнення яких детермінований таким соціальним явищем, як злочинність²;

3) об'єкт криміналістики не є чимось раз і назавжди даним, він постійно змінюється під впливом потреб практики і пізнавальної діяльності. Водночас об'єктом пізнання криміналістики будь-яке явище або його фрагмент стає лише в тому випадку, коли воно включено в процес пізнання. При цьому йдеться не про наміри чи бажання будь-якого дослідника або групи дослідників, а про консолідовану, погоджену позицію спільноти вчених-криміналістів щодо доцільності та необхідності включення в коло пізнавальних інтересів тих чи інших аспектів досліджуваних явищ;

4) криміналістика як наука кримінально-правового циклу має спільний із кримінальним правом, кримінальним процесом і кримінологією об'єкт дослідження як фрагмент реальності, яким виступає злочинна діяльність. При цьому кожна із зазначених галузей знань вивчає цей об'єкт під «своїм» кутом зору, виходячи із завдань, функцій, потреб кожної з наук. Як зазначає Ю. В. Карякін, «поява фрагмента реальності в статусі об'єкта науки є першим кроком у процесі наукового дослідження реальності. Але, маючи необмежену множинність своїх різнобічних проявів і зв'язків з реальністю, що залишаються за межами поглядів дослідника, він (об'єкт) не вміщується повністю в дослідницький кругозір суб'єкта пізнання. Тому суб'єкт логічно робить другий сепаративний крок, він переходить до розгляду об'єкта не у всіх його проявах, а в усіченому вигляді. Ця усічена множинність є наслідком специфічного інтересу дослідника. Більш того, визначає цей специфічний інтерес така нагальна потреба, як практика. Специфічний інтерес формує певний погляд на об'єкт, що має назву аспект

¹ Методологические основы поиска возможностей развития науки / М. Н. Абдулаева, С. И. Шнайдерман, С. Н. Раззаков и др. ; отв. ред. А. Ф. Файзулаев, М. Н. Абдулаева. Ташкент : Фан, 1990. С. 9.

² Див.: Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний : монография. Харьков : Вышш. шк., 1976. С. 26; Эксархопуло А. А. Понятие криминалистического объекта. *Правоведение*. 1980. №3. С. 29–34; Возгрин И. А. Объект, предмет и понятие криминалистки. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2000. №4 (8). С. 67–71.

дослідження. Інакше кажучи, об'єкт розглядається дослідником в обраному аспекті»¹. Так, кримінальне право головну увагу приділяє питанням кримінальної відповідальності, кваліфікації, покаранню²; кримінальний процес – кримінальному процесуальному пізнанню, процедурі здійснення кримінального провадження, теорії доказів³; кримінологія – причинам злочинів і розробленню заходів з їх попередження⁴. У свою чергу, криміналістика вивчає функціональну сторону цієї протиправної діяльності, яка знаходить свою реалізацію в механізмі злочину. З огляду на зазначене А. Ф. Волобуєв доходить висновку, що механізм злочину, будучи функціональною (динамічною) стороною злочинної діяльності (поведінки), є частиною об'єктивної реальності й тому виступає об'єктом дослідження криміналістики⁵. Аналогічної позиції дотримується й А. М. Кустов, який також вважає, що об'єктом пізнання криміналістики виступає механізм злочину (явища, процеси, зв'язки і відношення, які становлять його зміст), що закономірно обумовлює виникнення криміналістично значущої інформації про сам злочин і його учасників, а також процеси його відображення в навколишньому середовищі. На думку науковця, систему механізму злочину в основному становлять діяльність винного (з готування, вчинення і приховування злочинної події та її наслідків), поведінкові акти потерпілого (з провокування дій винного та протидії злочинцю) та осіб, які випадково втягнуті в злочинну подію⁶.

Слід зазначити, що в такому розумінні термін «злочинна діяльність» розглядається як узагальнюючий, родовий стосовно понять видів людської практики, що поєднує в собі й окреме злочинне діяння, і злочинну діяльність, оскільки передбачає й прості елементарні дії, поведінкові акти, і складну, багатоступінчасту, тривалу систему дій

¹ Карякин Ю. В. Объект и предмет науки. *Успехи современного естествознания*. 2008. № 1. С. 77.

² Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Освіта України, 2016. С. 53.

³ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 9.

⁴ Кримінологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. Харків : Право, 2009. С. 48–52.

⁵ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 16.

⁶ Кустов А. М. Криминалистическая концепция механизма преступления. *Вестник МФЮА*. 2016. №2. С. 169.

особи, а нерідко організованої групи осіб із готування, вчинення та приховування серії злочинів для досягнення постійних злочинних результатів, що розгортаються на значному територіальному просторі¹.

Як наголошує В. В. Тіщенко, використання діяльнісного підходу дає можливість виокремити:

– поведінку чи певні дії особи, що самі по собі не утворюють складу злочину, але закінчуються суспільно небезпечними наслідками всупереч намірам цієї особи (необережні злочини);

– вольовий вчинок або цілеспрямовані дії особи, що здійснюються раптово під впливом чи внаслідок певних обставин, конкретної ситуації (умисні злочини, що здійснюються без попередньої підготовки, імпульсивно або внаслідок фізіологічного афекту);

– злочини, що вчиняються без підготовки (як із необережності, так й умисно), але супроводжуються діями із приховування;

– злочини, що супроводжуються діями з їх підготовки та приховування, тобто характеризуються всіма елементами заздалегідь обдуманної діяльності з їх учинення;

– серію переважно однотипних (однорідних) завчасно спланованих злочинів, розраховану на постійне досягнення злочинних результатів упродовж значного проміжку часу (злочинна діяльність)².

Отже, злочинна діяльність як система вчинків, кожен з яких містить склад злочину³, як цілеспрямований пошук особою соціальних позицій, умов для реалізації злочинних намірів⁴, як усвідомлена, вольова та цілеспрямована поведінка, що складається з різноманітних протизаконних засобів досягнення поставленої мети⁵, в даному контексті

¹ Див.: Питання злочинної діяльності і її співвідношення з іншими різновидами людської практики докладно розглянуто В. В. Тіщенко (див.: Тищенко В. В. Криміналістические аспекты изучения преступной деятельности. *Проблемы государства и права Украины* : темат. сб. науч. тр. Киев, 1992. С. 103–109; Його ж. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : ОНЮА, 2006. Вип. 27. С. 139–145).

² Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 14.

³ Зелинский А. Ф. Понятие «преступная деятельность». *Советское государство и право*. 1978. № 10. С. 100; Його ж. Злочинна діяльність: поняття та відповідальність. *Радянське право*. 1991. № 12. С. 19–21.

⁴ Криминология / под ред. А. И. Долговой. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1997. С. 288.

⁵ Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2011. С. 9.

розглядається як один із різновидів кримінально караних діянь поряд із злочинною поведінкою або одиничним злочинним актом. Інакше кажучи, «діяльність» і «поведінка» в криміналістиці змістовно перетинаються і мають ознаки синонімічності. Водночас треба мати на увазі, як наголошує В. О. Образцов, що в даному разі йдеться не просто про поведінку, а лише про таку поведінку злочинця, потерпілих і очевидців злочину, що реалізується у взаємодії з іншими особами, матеріальними об'єктами навколишнього середовища і породжує зміни взаємодіючих тіл. Причому для слідчої практики і криміналістики становить інтерес лише та частина змін, які мають значення з точки зору виявлення, розкриття злочину і вирішення інших завдань у кримінальному судочинстві засобами і методами криміналістики¹. Безумовно, професійна злочинна діяльність має свої специфічні криміналістичні ознаки і останніми роками набула більш поширеного інтересу з боку вчених-криміналістів². При цьому й одиничний кримінальний акт, і злочинна поведінка та професійна злочинна діяльність знаходять свою реалізацію в механізмі злочину, який і виступає безпосереднім об'єктом криміналістичного пізнання. Тому правий А. М. Кустов, коли наголошує на тому, що в такій інтерпретації злочинна діяльність є одним з основних елементів механізму злочину³, а висловлені з цього приводу заперечення слід вважати необґрунтованими⁴.

Водночас пошуково-пізнавальні інтереси криміналістів не обмежуються дослідженням лише злочинної діяльності (поведінки), яка знаходить свою реалізацію в механізмі злочину і відображується у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах). Знання про механізм злочину, зв'язки й залежності між окремими його елементами використовуються задля вдосконалення та оптимізації діяльності з виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопо-

¹ Образцов В. А. Проблемы совершенствования научных основ методики расследования преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1985. С. 59, 60.

² Хайрусов Д. С., Щербич Л. А. Источники и методы криминалистического исследования преступной деятельности : учеб. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2008. 144 с.

³ Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. С. 13.

⁴ Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 180.

рушень, що повною мірою відповідає завданням та службовій функції криміналістики. Ще професор Г. Ю. Маннс у далекому 1921 р. звертав увагу на те, що криміналістика вивчає «по-перше, способи вчинення злочинів, професійні особливості та побут злочинців (їх жаргони, заботони тощо), і по-друге, прийоми розслідування, включаючи ідентифікацію злочинців»¹.

Отже, із розуміння структурно-компонентного складу об'єкта криміналістики випливає, що він є єдністю хоча й протилежних, антагоністичних, але взаємодіючих і взаємообумовлених складових: з одного боку, злочинна діяльність (поведінка), з другого – діяльність з протидії, запобігання злочинності, тобто ця галузь знань має двоєдиний об'єкт пізнання: 1) злочинну діяльність (поведінку), яка знаходить свою реалізацію в механізмі злочину і відображується у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах); 2) діяльність з виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень². Саме така парадигма відповідає природі, призначенню і завданням криміналістики, визначає специфіку зв'язків з іншими науками, дає змогу відразу зрозуміти рамки та характер об'єкта і предмета, структури і методу дослідження.

У запропонованому розумінні об'єкт криміналістики розглядається як системне утворення з диференційованим числом елементів, що мають різний комплекс ознак і властивостей – якісних та кількісних. Елементами системи виступають: механізм злочину і такі його складові, як спосіб, обстановка, знаряддя, обставини, мотив кримінальної діяльності; ідеальні та матеріальні сліди як результат взаємодії злочинця з навколишнім середовищем в умовах вчинення злочину і поза ним; засоби і методи пізнання фактів, що характеризують злочин; поведінка професійних та непрофесійних учасників кримінального провадження тощо. Цей перелік можна продовжити, бо об'єкт пізнан-

¹ Маннс Г. Ю. Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания. *Труды профессоров и преподавателей Иркутского государственного университета. Отдел 1.* Иркутск, 1921. Вып. 2. С. 147.

² Див.: Аналогічної позиції дотримуються І. М. Лузгін, М. П. Яблоков, М. В. Даньшин та інші науковці (див.: Лузгін І. М. Развитие представлений о закономерностях, изучаемых криминалистикой. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва, 1988. С. 45; Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : БЕК, 1995. С. 19–34; Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 304).

ня криміналістики має складну структуру, яка компонується з численних взаємопов'язаних різномірних елементів¹.

Спіраючись на висловлену тезу, слід зазначити, що останнім часом на сторінках криміналістичних видань обговорюється ідея щодо включення до об'єктів криміналістичного пізнання післякримінальної поведінки осіб, причетних до вчиненого злочинного діяння². Так, О. С. Андреев вважає, що із середини 80-х рр. XX ст. післякримінальну поведінку фактично включено до об'єкта криміналістики, але фактично не відображено в його структурі. Він переконаний у тому, що розгляд структури об'єкта криміналістики поза проблемами післякримінальної поведінки не лише обмежує можливості здобуття нових знань і розроблення криміналістичних прийомів, засобів, рекомендацій, але й виступає однією з причин пізнавальної кризи таких категорій, як криміналістична характеристика злочинів, механізм злочину. Післякримінальна поведінка і такі її різновиди, як сприятлива, псевдосприятлива, індіферентна, побічнодоказова, протидії, комбінована мають досліджуватися поряд із злочинною діяльністю (поведінкою). Тому в структурі об'єкта криміналістики мають бути відображені такі взаємопов'язані елементи, з одного боку: а) злочинна діяльність; б) післякримінальна поведінка осіб, пов'язаних із злочинною діяльністю, а з іншого – діяльність з розкриття та розслідування злочинів (а в деяких випадках і судового розгляду)³.

¹ Див.: Клочков В. В., Образцов В. А. Преступление как объект криминалистического познания. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1985. Вып. 42. С. 44–54; Чельшева О. В. Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития). Санкт-Петербург : Изд-во С.-Петерб. ГУ МВД России, 2001. С. 31; Ї ж. Объект и предмет криминалистики. *Криминалистический вестник*. Санкт-Петербург, 2002. Вып. 1. С. 13–27; Кузьмин С. В. О предмете и объектах научного исследования в сфере криминалистики. *Правоведение*. 2001. № 6. С. 145–154; Їю ж. К вопросу о предмете и объектах научного исследования в сфере криминалистики. *Криминалистический вестник*. Санкт-Петербург, 2002. Вып. 1. С. 28–42.

² Див.: Андреев А. С. Общая гипотеза криминалистического учения о посткриминальном поведении лиц, связанных с преступной деятельностью. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2015. № 2-2. С. 24–28; Їю ж. Содержание и структура криминалистического учения о посткриминальном поведении лиц, связанных с преступной деятельностью. *Казанская наука*. 2015. № 3. С. 120–123; Їю ж. Проблема соотношения деятельности и поведения в криминалистической науке, направления ее разрешения при формировании концепции познания посткриминальной деятельности. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2019. № 2. С. 54–61.

³ Андреев А. С. Теоретико-прикладные вопросы уточнения объекта криминалистической науки. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. № 5-2. С. 35.

На наш погляд, сама ідея і аргументи, запропоновані О. С. Андрєвим, заслуговують на увагу і потребують додаткового вивчення. Водночас необхідно враховувати, що в теорії криміналістики існує думка про те, що післякримінальна поведінка, в тому числі й протидія розслідуванню, характеризує не власне злочин, а процедуру самого розслідування, тобто другий аспект об'єкта криміналістики – діяльність із збирання, дослідження, оцінки і використання доказів¹.

Коли йдеться про другу складову двоелементної структури об'єкта криміналістики, то мається на увазі передусім діяльність таких суб'єктів, як слідчі, детективи, спеціалісти, експерти в плані проведення криміналістичних експертиз², прокурори в аспекті можливості особистого проведення окремих слідчих (розшукових) та процесуальних дій у порядку п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України та співробітники оперативних підрозділів при здійсненні за дорученням слідчого негласних слідчих (розшукових) дій. На підтвердження цієї думки свого часу О. М. Ларін стверджував, що «є не одна, а дві, якщо не три, криміналістики. Одну з них можна назвати слідчою криміналістикою. Її сфера – вивчення й удосконалення прийомів, знарядь і засобів проведення слідчих дій, спрямованих на збирання доказів. Поряд із цим є експертна криміналістика: теорія і методологія криміналістичної експертизи та практичні рекомендації для експертів: система знань про можливості фізичних, технічних, хімічних та інших досліджень слідів, речовин для отримання інформації про обставини справи. Третя, оперативно-розшукова криміналістика, знаходиться на перетині слідчої криміналістики і теорії оперативно-розшукової діяльності»³.

Видами діяльності цих суб'єктів виступають інформаційно-пошукова, пізнавальна, організаційна, конструктивна, комунікативна і вони в сукупності спрямовані на виявлення, фіксацію, вилучення, дослідження, використання доказової інформації у кримінальному провадженні. В. В. Юсупов цей перелік доповнює ще й діяльністю з подолання протидії розслідуванню, оскільки вона має певну специ-

¹ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 106.

² У цілому судова експертиза, судово-експертна діяльність виступають об'єктами дослідження експертології (див.: Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007).

³ Ларін А. М. Криминалистика и паракриминалистика : науч.-практ. и учеб. пособие. Москва : БЕК, 1996. С. 27.

фіку і не є способами інформаційно-пошукової діяльності слідчого, пізнання та фіксації доказової інформації¹. Вивчення діяльності зазначених суб'єктів є традиційною для криміналістики і не викликає жодних запитань і заперечень.

Водночас розширення сфери криміналістичних досліджень і їх поширення на судову стадію кримінального процесу² зумовило потребу в перегляді уявлень про об'єкт її пізнання і появу пропозицій щодо включення до об'єктів криміналістичного дослідження професійної діяльності суддів, адвокатів і державних обвинувачів. Так, на думку Г. О. Зоріна, криміналістика вивчає такі різновиди діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних справах, а відтак, і наявність в її системі таких підрозділів, як криміналістика захисту, криміналістика господарської діяльності та багатьох інших³. О. Я. Баєв та В. Ю. Шепітько є прихильниками виокремлення в системі криміналістики такого напрямку, як адвокатологія (адвокатська тактика)⁴, а О. С. Рубіс – тактика підтримання державного обвинувачення⁵.

Щодо віднесення судового розгляду і його учасників до об'єктів криміналістики, то вбачається за потрібне висловити таке.

1. На цей час далеко не всі вчені-криміналісти є прибічниками ідеї включення судового розгляду до об'єктів криміналістичного пізнання і залишаються на традиційних позиціях стосовно того, що криміналістика вивчає діяльність слідчих (детективів) із здійснення розкриття та досудового розслідування кримінальних правопорушень. Зокрема,

¹ Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 188.

² Див.: Когутіч І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. 448 с.; Кореневський Ю. В. Криміналістика для судового слідства. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2002. 197 с.

³ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 9–16.

⁴ Див.: Баєв О. Я. Криміналістическая адвокатологія как подсистема науки криміналістики. *Професіональна діяльність адвоката как объект криміналістического исследования* : сб. науч. тр. Екатеринбург, 2002. С. 15–21; Його ж. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-прак. пособие. Москва : Экзамен, 2003; Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Клюєв, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С. 17.

⁵ Рубіс А. С. Криміналістическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монографія. Минск : БГУ, 2005. 271 с.

В. В. Тіщенко вважає, що криміналістика вивчає особливості пошуково-пізнавальної слідчої діяльності й на цій підставі розробляє технології, методи, прийоми та засоби розкриття й розслідування злочинів¹. А. Ф. Волобуєв також зазначає, що криміналістика досліджує виявлення і розслідування злочинів². А. В. Шмонін вказує, що процес судового розгляду хоча й пов'язаний із попереднім слідством, однак не може виступати об'єктом вивчення науки криміналістики. Швидше, можна говорити про криміналістичне забезпечення процесу судового слідства (розгляду), використання криміналістичних рекомендацій при розгляді кримінальних справ у суді³. І. І. Когутич, попри те, що є прибічником включення судового розгляду до об'єктів криміналістичного пізнання, разом з тим говорить про використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді⁴, що, безумовно, не одне й те саме.

2. Із часу висловлювання думок про поширення сфери криміналістичних досліджень на стадію судового розгляду, тобто більше як за тридцять років, у спеціальній літературі не з'явилося наукових праць, у яких аргументовано доводилася б і однозначно сприймалася думка про необхідність розширення пізнавальних меж криміналістики. Реалізація цих пропозицій відсутня й на сторінках сучасних підручників з криміналістики. Навпаки, твердження стосовно того, що криміналістика вивчає діяльність адвокатів⁵, а також пропозиції щодо необхідності розроблення окремих методик професійного захисту⁶ критично сприймаються більшістю науковців. Зокрема, М. В. Даньшин наголо-

¹ Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 15.

² Криміналістика : підручник / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. С. 19.

³ Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 95.

⁴ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ, 2010. 37 с.

⁵ Баєв О. Я. Основы методики уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие. Москва : Эксмо, 2009. С. 5.

⁶ Бородин С. В. Методологические принципы профессиональной защиты в уголовном судопроизводстве России: от индивидуального опыта к научной концепции методики. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид. присвячене пам'яті проф. А. Я. Дубинського. Київ : Атіка, 2009. С. 70–73.

шує на тому, що прийняття подібної позиції йде повністю в розріз із функціональним навантаженням криміналістики¹, а Є. В. Смахтін вказує на те, що викладені точки зору вчених заходять у явну суперечність з об'єктами пізнання, цілями і завданнями криміналістики, ускладнюють визначення суб'єктів, які є «споживачами» наукової продукції цієї галузі знань². В. М. Терехович та Е. В. Німанде наголошують, що спроба «вмонтувати» в термінологію криміналістики такі терміни, як «судова тактика», «прокурорська тактика», «адвокатська тактика» та інші подібні «новели», нічого спільного з розслідуванням злочинного діяння в межах сучасного кримінального процесу не мають і до криміналістики не належать³. М. П. Яблоков і О. Ю. Головін криміналістику захисту взагалі називають антикриміналістикою⁴. Р. С. Степанюк, на пропозицію В. І. Алексейчук визначати криміналістичну методіку судового розгляду в кримінальному провадженні як систему наукових положень і науково-практичних рекомендацій щодо забезпечення діяльності сторін кримінального провадження й суду⁵, зазначає, що допущення можливості вміщення до змісту однієї окремої методіки рекомендацій і для сторін обвинувачення та захисту, і для суду видається спірним, зважаючи на відмінність у процесуальних можливостях, тактичних завданнях цих суб'єктів і, відповідно, доступних засобах їх вирішення. Крім того, слушними вбачаються й судження Р. Л. Степанюка стосовно того, що суворою процесуальною регламентацією судового провадження значно обмежені й можливості ініціативної діяльності суду в здійсненні заходів організаційного й тактичного характеру із проведення самостійного пошуку

¹ Дашин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 66.

² Смахтін Е. В. Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом : монография / под общ. ред. А. С. Подшибякина. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 27, 28.

³ Терехович В. Н., Німанде Э. В. Сущность криминалистической тактики. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. Вип. 18. С. 42.

⁴ Яблоков Н. П., Головін А. Ю. «Криминалистика защиты» или антикриминалистика? *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики* : третий всерос. «круглый стол», 17–18 июня 2004 г. : сб. материалов. Ростов-на-Дону, 2004. С. 242–250.

⁵ Алексейчук В. І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність і завдання. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 130. С. 176, 177.

доказової та орієнтовної інформації у справі, а відтак, і необхідність розроблення комплексу методичних рекомендацій для суду щодо судового розгляду різних видів і груп злочинів¹. З цього ж приводу О. О. Ексархопуло справедливо вказує на неможливість розроблення в межах криміналістики рівною мірою «науково обґрунтованих» адресних рекомендацій для сторін, що змагаються (сторони обвинувачення і захисту), які мають різні функції і цільові настанови в кримінальному процесі. Щодо цієї проблеми, то виникає резонне запитання, чи виправдано, і передусім з урахуванням моральних принципів, у межах однієї науки розробляти рекомендації, одні з яких покликані допомогти у викритті злочинця, другі – звільнити його від відповідальності за скоєне або мінімізувати покарання². Т. В. Авер'янова також висловлює сумніви з приводу доцільності дослідження в межах предмета однієї науки закономірностей цих діаметрально протилежних видів процесуальної діяльності, хоча й вказує на необхідність використання криміналістичних знань у діяльності професійного захисника³.

В аспекті аналізованої дискусії В. І. Комісаров вказує, що наука, яка має своєю метою боротьбу зі злочинністю (мається на увазі криміналістика. – В. Ж.), не може і не повинна розробляти програми (прийоми), спрямовані на протидію розслідуванню в «особі» корпоративної діяльності адвокатів – захисників обвинуваченого, підозрюваного⁴. О. В. Полстовалов, на твердження Г. О. Зоріна і Р. Г. Зоріна стосовно того, що криміналістика захисту має власну методологію, яка впливає з антиподів криміналістики обвинувачення⁵, зазначає, що єдина наука

¹ Степанюк Р. С. Проблеми формування окремих криміналістичних методик для судового провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Т. XIX. Одеса, 2017. С. 338, 339.

² Див.: Ексархопуло А. А. Предмет и пределы криминалистики. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 31; Його ж. Предмет и система криминалистики: Проблемы развития на рубеже XX–XXI веков. Санкт-Петербург : Изд. дом СПбГУ, 2004. С. 35.

³ Аверьянова Т. В. О криминалистической тактике и тактике защиты. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. ст. : в 3 ч. Ч. 2 : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. управления МВД России, 2004. С. 47–49.

⁴ Комиссаров В. И. Предмет криминалистики. *Законность*. 2004. № 3. С. 6–9.

⁵ Зорин Г. А., Зорин Р. Г. Концепция криминалистики защиты. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. ст. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 58.

не може мати дві різні методології, дві, можна сказати, антагоністичні парадигми, а сама криміналістика не може виступати в ролі «дволикого Януса»¹.

Ще більш критично сприймаються пропозиції науковців щодо розширення пізнавальної сфери криміналістики і віднесення до об'єктів її пізнання господарської, адміністративної, митної, податкової та інших видів діяльності, які спрямовані на перевірку чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, що потребують правового врегулювання шляхом доказування². Зокрема, О. Р. Россинська пропонує термін «судове дослідження», що використовується в дефініції визначення предмета науки криміналістики, на сучасному етапі тлумачити поширювально як усю юрисдикційну діяльність компетентних органів з розкриття і розслідування злочинів, судового розгляду кримінальних і цивільних справ, арбітражних спорів, справ про адміністративні правопорушення³. М. В. Жижина і Є. П. Іщенко стверджують про нагальну потребу в криміналістичному забезпеченні процесу доказування з цивільних та арбітражних справ⁴. На такого роду пропозиції красномовну відповідь надав Р. С. Белкін, указавши на те, що в сучасних умовах рекомендації криміналістики часто використовують під час вирішення цивільно-правових й арбітражних спорів, розгляду справ про адміністративні правопорушення, зокрема з метою адміні-

¹ Полстовалов О. В. Современные проблемы криминалистической тактики / под науч. ред. В. И. Комиссарова. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 32, 39.

² Див.: Карагодін В. Н. Формирование и развитие современных представлений об объекте и предмете криминалистики. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3(4). С. 47–58; Коршунова О. Н., Яльшев С. А. Деятельность государственного обвинителя как один из элементов предмета криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2013. Вып. 4 (48). С. 48–56; Коршунова О. Н. Криминалістика в гражданском процессе. *Юридическая мысль*. 2015. № 1. С. 99–107; Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломєєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 29; Криміналістика : підручник / [В. В. Пяковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. С. 18; Кустов А. М. Научный взгляд на предмет и объекты российской криминалистики. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3(4). С. 59–63; Кустов А. М. Российская криминалістика на пороге расширения и обновления предмета и объектов научного познания. *Вестник МФЮА*. 2017. № 1. С. 149–156.

³ Россинская Е. Р. Криминалістика : учебник. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2012. С. 19.

⁴ Жижина М. В., Іщенко Е. П. История развития и современные представления об объекте и предмете криминалистики. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3(4). С. 16.

стративного розслідування. Чи внаслідок цього з'явилися нові об'єкти, що вивчаються криміналістикою? На це питання потрібно відповісти негативно. Використання даних криміналістики в інших, окрім кримінального судочинства, сферах правозастосовної діяльності відбувається не за рахунок розроблення специфічних для цих сфер криміналістичних засобів і методів, а шляхом відбору з вже розроблених тих, які можуть бути ефективно використані: це головним чином ті або інші засоби і методи збирання та дослідження матеріальних носіїв інформації, отримання і перевірки вербальної (словесної) інформації. Користувачі криміналістичних рекомендацій у цих випадках лише відбирають їх з-поміж арсеналу криміналістики і використовують у непереробленому вигляді, подібно до того, як застосовують дані криміналістики інші науки: археологія, археографія, судова медицина та ін.¹ З цього приводу В. І. Комісаров пише, що нічого не заважає тому ж захиснику використовувати напрацьовані криміналістикою рекомендації в своїй професійній діяльності². У свою чергу, Л. І. Полтавцева звертає увагу на те, що при вирішенні питання про вдосконалення процесу доказування мова повинна йти не стільки про криміналістичне, скільки в цілому про наукове забезпечення цієї діяльності, в якому можуть бути використані, в тому числі й криміналістичні знання, розроблені в криміналістиці засоби і методи роботи з доказами³.

Підсумовуючи, С. М. Плешаков наголошує, що тенденція розширення об'єктно-предметної сфери криміналістики за межі кримінально-правових відносин не цілком виправдана, оскільки криміналістика як галузь наукового знання завжди обслуговувала потреби практики боротьби зі злочинністю, а безмежне включення до предмета криміналістики всіх сфер, в яких можна знайти застосування її досягненням, неминуче призведе до кризи науки, переосмислення її змістової сторони (предмета, об'єкта, цілей і завдань), а в подальшо-

¹ Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 32, 33.

² Комиссаров В. И. Предмет и задачи криминалистики в условиях состязательного уголовного судопроизводства. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. статей : в 3 ч. Ч. 2 : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. управления МВД России, 2004. С. 47.

³ Полтавцева Л. И. Проблема расширения предметной области криминалистики. *Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2017. №3. С. 234.

му, можливо, й до реконструкції і заміни назви на некриміналістичне поняття¹.

Також залишається дискусійним і питання щодо віднесення до об'єктів криміналістики самої цієї науки, тобто, чи повинна криміналістика здійснювати дослідження тенденцій, напрямів, перспектив розвитку самої себе. Зокрема, Р. С. Белкін вважав, що криміналістика як наука не займається дослідженням власного розвитку, а є об'єктом дослідження наукознавства, і з цього приводу писав, що закономірності розвитку науки розглядаються на цей час у криміналістиці лише внаслідок того, що наукознавство на сучасному етапі свого розвитку ще не в змозі охопити весь комплекс питань, які належать до її предмета, і тому змушене розглядати лише найбільш загальні з них. Зрозуміло, це не означає, що в майбутньому криміналісти будуть відсторонені від дослідження закономірностей розвитку своєї науки. Треба думати, що саме вони як найбільш компетентні фахівці займуться її вивченням, але в наукознавчому аспекті, з використанням одержаних результатів в інтересах розвитку насамперед криміналістики².

Навпаки, Ю. І. Краснобаєв і Г. А. Матусовський включали питання дослідження розвитку криміналістики до об'єктів пізнання самої цієї науки. Так, на думку Ю. І. Краснобаєва, криміналістика вивчає свою історію та закономірності свого розвитку³. Г. А. Матусовський вважав, що вивчення науки криміналістики самої себе відповідає сучасним наукознавчим тенденціям дослідження конкретної галузі, тобто засвоювати не тільки «плоди дерева пізнання, а й саме дерево»⁴. Сучасні вітчизняні вчені-криміналісти М. В. Даньшин та В. В. Юсупов також є прибічниками віднесення криміналістики до об'єктів її власного пізнання, а тому стверджують, що час для вивчення криміналіс-

¹ Плешаков С. М. К вопросу о предмете криминалистики. *Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2017. № 6. С. 328.

² Белкин Р. С. *Общая теория советской криминалистики*. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. С. 43.

³ Краснобаев Ю. И. Понятие предмета советской криминалистики (История и современное состояние проблемы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Акад. МВД СССР. Москва, 1976. С. 16.

⁴ Матусовский Г. А. Криминалістика в системі юридических наук и ее межнаучные связи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1980. С. 17.

тикою наукознавчих процесів власного розвитку нині настав¹. У зв'язку з цим В. В. Клочков констатує, що вивчення історії та наукознавчих проблем є не пізнанням об'єктивної дійсності, а необхідним засобом удосконалення пізнавального арсеналу науки, який сприяє більш глибокому проникненню в сутність об'єкта, що вивчається наукою².

Щодо цієї дискусії, то вважаємо за доцільне висловити такі міркування. По-перше, в загальній теорії криміналістики сформулювалися і успішно взаємодіють теоретичні, методологічні та наукознавчі положення. Це зайвий раз підтверджує, що дані наукознавства необхідні криміналістиці, а їх застосування сприяє активізації наукового пошуку, збагаченню теоретичних основ, удосконаленню міжнаукових зв'язків та ін. У філософській літературі висловлена думка про те, що при розробці наукознавчих аспектів конкретної галузі знання слід виходити з того принципового положення, що наукознавство не існує «окремо від інших наук і філософії»³, що воно не становить щось подібне до метанауки, яка ототожнюється з гносеологією, логікою та діалектикою⁴. По-друге, викликає сумнів необхідність створення наукової конструкції такого ступеня загальності, яка не дає змоги вирішувати завдання конкретної галузі знання. Можливо, доцільніше й ефективніше використовувати ідеї наукознавства в конкретних науках, тим більш, що в цьому напрямі є достатньо плідні напрацювання. По-третє, якщо проблеми розвитку криміналістики виключити зі змісту науки і передати в наукознавство (йдеться, мабуть, про правове наукознавство), то як тоді бути з прогностичною функцією конкретної галузі знання? Адже сам Р. С. Белкін, визначаючи напрям криміналістичного прогнозування, зазначає, що прогнозування наукових досліджень та їх результатів є рівнозначним прогнозуванню науки взагалі,

¹ Див.: Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 480; Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. С. 185.

² Клочков В. В. Объект, предмет и система советской криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 15.

³ Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. Москва : Мысль, 1974. С. 288.

⁴ Матусовский Г. А. Криминалістика в системе научных знаний. Харьков : Вышш. шк., 1976. С. 33.

тобто визначенню шляхів і можливих наслідків її розвитку¹. А для забезпечення реалізації прогностичної функції він же (Р. С. Белкін) сформулював специфічні закони розвитку науки криміналістики, виокремивши їх із числа загальних, що вказані в наукознавстві². З огляду на зазначене питання наукознавства, як убачається, мають розглядатися в загальній теорії криміналістики, оскільки визначення напрямів наукових досліджень, динаміки їх розвитку і проходження є іманентною функцією кожної конкретної науки. Криміналістичне прогнозування в цьому плані виступає своєрідним орієнтиром, покликаним сприяти вибору найбільш перспективних і оптимальних шляхів із тих, які пропонуються³.

Таким чином, виходячи із сучасного рівня розвитку криміналістики, її природи, призначення, завдань можна стверджувати, що ця галузь знань має двоєдиний об'єкт пізнання, з одного боку, функціональну сторону злочинної діяльності (поведінки), яка знаходить свою реалізацію в механізмі злочину і відображується у джерелах інформації (матеріальних та ідеальних слідах), а з іншого – діяльність з виявлення, розслідування та попередження кримінальних правопорушень (пошук і виявлення носіїв криміналістично значущої інформації про злочин і його учасників; вилучення джерел цієї інформації і фіксація самої інформації згідно з чинним процесуальним законодавством; дослідження джерел і самої інформації; відтворення механізму розслідуваної події через її модель; встановлення об'єктивної істини). Стосовно включення до об'єктів пізнання криміналістики таких різновидів діяльності, як обвинувачення, захист, судовий розгляд у кримінальних провадженнях, то ці пропозиції потребують додаткової аргументації, співвідношення та розмежування із традиційно існуючими. При цьому потрібно розрізняти поняття «об'єкт пізнання криміналістики» і «сфера реалізації криміналістичних знань», що не одне й те саме. Дійсно, криміналістичні знання у своїй повсякденній діяльності використовують різні суб'єкти кримінального провадження (слідчі, детективи, прокурори, слідчі судді,

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции и перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 245.

² Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория советской криминалистики. Москва : Юристь, 1997. С. 135.

³ Журавель В. А. Проблемы теории та методологии криминалістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. С. 38.

судді, захисники, спеціалісти, експерти), вони і є їх споживачами, але це не означає, що всі ці різновиди юридичної практики мають виступати об'єктами пізнання криміналістики.

2.3. Вчення про предмет криміналістики

Об'єктивні закономірності розвитку науки, потреби в дослідженні нових сторін, властивостей об'єктів, що пізнаються, зумовлюють зміни уявлень науковців про предмет криміналістики. Прагнення вчених запропонувати оптимальне, еталонне визначення цієї категорії криміналістики стимулювали появу в літературі різноманітних точок зору на зазначену проблематику. Наукові дискусії навколо предмета криміналістики не вщухають і дотепер. Водночас задля формування криміналістичної доктрини ключове значення має чітке уявлення про її предметну сферу дослідження. Крім того, визначення предмета криміналістики є необхідною умовою для з'ясування меж наукового пошуку, конкретизації мети, завдань та призначення цієї галузі знань, методів і засобів здійснення відповідних досліджень.

Вагомий внесок у визначення предмета науки криміналістики здійснили такі науковці, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, Т. С. Волчецька, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, В. В. Клочков, В. Я. Колдін, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, О. М. Коршунова, Ю. І. Краснобаєв, І. Ф. Крилов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, О. Б. Серова, М. О. Селіванов, О. В. Челишева, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. При цьому намагання науковців більш чи менш чітко визначити свій предмет свідчить про ступінь розвитку тієї чи іншої галузі знань і про те, що вона вже досягла певного рівня зрілості. Разом з тим дотепер не розв'язаною залишається ціла низка питань із зазначеної проблематики, а висловлені науковцями-криміналістами судження стосовно предмета цієї галузі знань є різноманітними і неузгодженими, що негативно впливає на її розвиток і формування належної методологічної бази.

Слід зазначити, що останні п'ятдесят років відзначилися появою в криміналістичній літературі численних визначень її предмета. Характеризуючи цю особливість розвитку науки, П. В. Копнін справед-

ливо зазначав, що предмет різних наук безперервно зазнає змін у зв'язку зі зростанням знання, прогресом суспільного розвитку в цілому¹. Більше того, розмаїття поглядів на предмет криміналістики багато в чому обумовлено різноманітними, часом вельми суперечливими уявленнями про об'єкт її дослідження, що викликає потребу зайвий раз розглянути співвідношення цих наукових категорій.

На думку М. І. Байтіна, кожна наука має свій об'єкт і предмет дослідження, які тісно співвідносяться, але не збігаються. Поняття «об'єкт» ширше, ним охоплюються явища зовнішнього світу, на які поширюються пізнання і практичний вплив суб'єктів, людей. Предмет – це частина, сторона, той чи інший конкретний аспект об'єкта, що досліджується даною наукою, це коло найбільш суттєвих питань, які вона цілеспрямовано вивчає. Якщо об'єкт може бути загальним для низки наук, то предмет однієї науки не може збігатися з предметом іншої. Будь-яка наука має характерний лише для неї предмет, який і визначає самостійність, унікальність і особливість тієї чи іншої науки, її відмінність від інших знань. Предмет науки розглядається як «коло питань, які вона вивчає»².

У філософській літературі наголошувалося, що об'єкт пізнання – це певні, існуючі поза і незалежно від нашої свідомості процес або явище матеріальної дійсності, що породжує проблемну ситуацію і взяте науковцем для дослідження відповідно до поставленої мети. Завдання дослідника полягає у визначенні факторів, які впливають на об'єкт дослідження, відборі й зосередженні уваги на найсуттєвіших із них. Критеріями відбору є мета дослідження та кількісний рівень накопичених фактів у цьому напрямі. Предмет пізнання деталізує і конкретизує сферу дослідження, виступає зрізом об'єкта пізнання³.

У розумінні А. Д. Машкова, об'єкт науки – це виокремлена суб'єктом пізнання частина явленого світу, на яку спрямоване пізнання в межах конкретної науки. У свою чергу, предмет науки – це коло питань, що стосуються об'єкта науки і які вивчаються (чи повинні вивчатися) цією

¹ Копнин П. Философия в век науки и техники. *Литературная газета*. 1968. 11 дек.

² Див.: Байтин М. И. Вопросы общей теории государства и права. Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2006. С. 7; Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. С. 8.

³ Зацерковний В. І., Тімаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. С. 66–71.

наукою безпосередньо і цілеспрямовано із чітким розумінням цілей та кута зору такого вивчення¹. При цьому об'єкт, що розглядається дослідником в обраному аспекті, формує у свідомості суб'єкта предмет науки. Тобто предмет конкретної науки і є узагальнене уявлення наукової спільноти про обраний фрагмент реальності, про об'єкт².

І. Ф. Корж звертає увагу на те, що «об'єкт і предмет дослідження – це поняття, які співвідносяться між собою як ціле і частина, де об'єкт є родовим поняттям (гіперонімом), а предмет – видовим (гіпонімом). Предмет науки – це свого роду ракурс, точка огляду, яка дозволяє побачити спеціально виділені окремі сторони, зв'язки того, що досліджується. Інакше кажучи, це відповідний аспект об'єкта дослідження. Об'єкт дослідження – це процес або явище, що породжує проблемну ситуацію. В об'єкті виокремлюється та його частина, що є предметом дослідження. У предмет входять лише закономірності функціонування і зміни, властивості, ознаки, відносини, що притаманні, з точки зору дослідника, об'єкту, який досліджується. Предмет – це безпосередньо те, що досліджується, а об'єкт – галузь, у якій існує предмет»³.

На думку О. В. Руденка, предмет пізнання формується саме суб'єктом, що його пізнає. Саме він формує зміст та структуру предмета пізнання. Але потрібно враховувати й те, що предмет пізнання, його зміст та структура обумовлюються також й об'єктом пізнання. Виняткове значення в процесі формування предмета пізнання має накопичене теоретичне знання про об'єкт, який вивчається.

Поняття «об'єкт пізнання» і «предмет пізнання» виконують не однакові функції в процесі наукового пізнання. Поняття «об'єкт пізнання» відображає об'єктивне існування явищ, що вивчаються, їх властивостей та законів розвитку. Поняття «об'єкт пізнання» орієнтує дослідника на глибинне вивчення сутнісних, об'єктивних сторін об'єкта, що вивчається в різних формах. Отже, об'єкт пізнання виступає як вихідне поняття для інтерпретації наших знань.

Поняття предмета пізнання відображає і фіксує ті властивості, зв'язки та закономірності розвитку об'єкта, що вивчається, які вже включені у наукове пізнання і мають певні логічні форми, тобто саме

¹ Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Дакор, 2016. С. 7, 8.

² Карякин Ю. В. Объект и предмет науки. *Успехи современного естествознания*. 2008. № 1. С. 77.

³ Корж І. Ф. Об'єкт і предмет наукового дослідження в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 22–29.

предмет пізнання визначає межі, в яких вивчається той чи інший об'єкт. У ньому в концентрованому вигляді і формуються пізнавальні завдання тієї чи іншої науки, вивчаються головні напрями наукового дослідження.

Таким чином, – підсумовує О. В. Руденко, – взаємозв'язок предмета і об'єкта пізнання має важливе значення в процесі наукового дослідження. Саме він дає можливість науковій інтерпретації змісту завдань, що формулюються в процесі дослідження, й строго визначає межі, в яких ця наука може вивчати своїми методами та засобами об'єктивні явища, їх властивості, зв'язки та закономірності¹.

Л. І. Спиридонов робить висновок, що дослідити можна лише те, що піддається теоретичному аналізу історично даними засобами пізнання. Інакше кажучи, сам предмет науки – це явище, обумовлене історичним етапом розвитку науки, який з кількісної сторони характеризується накопиченим матеріалом, а з якісної – сукупністю і ступенем розробленості теоретичних уявлень (теорій, гіпотез, концепцій) і рівнем розвитку методології. Сам предмет науки, – зазначає Л. І. Спиридонов, – історичний. Він змінюється в міру залучення у сферу пізнання все нових і нових якостей і явищ. Не випадково науковці визначають предмет як виділену частину об'єкта вивчення: виділити, тобто залучити в дослідження можна тільки те, що піддається теоретичному аналізу історично даними засобами пізнання².

О. В. Челишева задля розмежування об'єкта і предмета криміналістики наводить такі аргументи:

- 1) об'єкт дослідження первинний стосовно предмета науки;
- 2) наукове дослідження охоплює не весь об'єкт як явище або процес навколишньої дійсності, а лише вторинний (ідеалізований) об'єкт, що створюється конкретно наукою шляхом абстрагування від частини (не потрібних їй) властивостей і відносин реального об'єкта;
- 3) предмет науки виникає в результаті дослідження вторинного об'єкта з метою відокремлення закономірного від випадкового;

¹ Руденко О. В. До проблеми співвідношення об'єкта і предмета наукового пізнання. *Дні науки філософського факультету – 2005* : матеріали доп. і виступів на міжнар. конф. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2005. Ч. 2. С. 80–81.

² Спиридонов Л. И. Теория государства и права : учебник. Москва : Проспект, 1996. С. 6–17.

4) предмет науки є спрощеною моделлю об'єкта, що включає лише частину властивостей і відносин останнього: лише закономірні й криміналістично значущі;

5) структура предмета повинна відповідати структурі об'єкта¹.

З огляду на зазначене сучасний стан криміналістики характеризується наявністю і співіснуванням низки парадигм, орієнтованих на вивчення її предмета. До них можна віднести такі:

а) традиційно-прагматична концепція, відповідно до якої криміналістика визначається як наука про прийоми, способи та методи розкриття, розслідування та попередження злочинів;

б) теоретико-доказова концепція як наслідок інтенсивного розвитку теоретичних та методологічних основ криміналістики;

в) інформаційно-пізнавальна концепція, яка становить узагальнення і подальше вдосконалення теоретико-доказової концепції;

г) слідознавча концепція, згідно з якою криміналістика вивчає сліди (ідеальні та матеріально-фіксовані), механізм їх утворення, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання².

Перша наукова концепція з умовною назвою «традиційно-прагматична» була панівною упродовж понад 30 років – з початку 40-х до середини 70-х рр. минулого століття. Прибічники цієї концепції у визначенні криміналістики робили наголос на прийомах, засобах і методах, які використовуються задля збирання доказів у ході розкриття та розслідування злочинів. Так, у запропонованій у 1940 р. Б. М. Шавером дефініції криміналістика визначалась як наука про прийоми і методи виявлення та дослідження доказів, які використовують з метою розкриття злочинів, виявлення й упізнання злочинців³. У подальшому А. І. Вінберг уточнив, про які саме прийоми і засоби йдеться, і визначав криміналістику як науку про технічні й тактичні прийоми та засоби виявлення, збирання, фіксації і дослідження судових доказів, що застосовують для розкриття злочинів, спрямованих проти радянського устрою та встановлення Радянською державою правопорядку, виявлення винних і відшукання способів поперед-

¹ Чельшева О. В. О необходимости разграничения объекта и предмета криминалистики. *Вестник криминалистики*. 2006. Вып. 1 (17). С. 13–18.

² Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. С. 30.

³ Криминалістика : учебник / под ред. Б. М. Шавера, А. И. Винберга. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. С. 3.

ження злочинів¹. І. Ф. Крилов також вважав криміналістику наукою про технічні засоби, тактичні прийоми й методи, що використовують з дотриманням норм процесуального закону для виявлення, збирання, зберігання, фіксації та дослідження доказів з метою ефективного розкриття, розслідування й попередження злочинів². Практично тотожне визначення криміналістики пропонує й П. С. Елькінд, яка також стверджує, що це наука про технічні засоби, тактичні прийоми й методи, які використовують для виявлення, збирання, фіксації та дослідження доказів з метою розкриття й попередження злочинів³. О. Н. Колесніченко зазначав, що криміналістика – це наука про технічні засоби, тактичні прийоми й методи, які застосовують для виявлення, фіксації та дослідження доказів із метою розкриття й розслідування злочинів⁴.

Дещо в іншій інтерпретації пропонували визначення криміналістики І. М. Якимов та О. М. Васильєв, роблячи акцент на методах технічних і природничих наук, які використовуються з метою виявлення і дослідження криміналістично значущих сторін злочинної події. Так, І. М. Якимов писав, що криміналістика вивчає найдоцільніші способи та прийоми застосування методів природничих, медичних і технічних наук до розслідування злочинів, а також фізичні та моральні складники особистості злочинця, маючи на меті допомогти правосуддю в розкритті матеріальної істини в кримінальній справі⁵. О. М. Васильєв визначав криміналістику як науку про використання даних природничих і технічних наук, зокрема, фізики, хімії, механіки, біології, як і психології, логіки, науки управління тощо, у діяльності з розслідування й попередження злочинів, що здійснюються на підставі кримінально-процесуального закону⁶.

Виникнення теоретико-доказової концепції пов'язане з пропозицією Р. С. Белкіна і Ю. І. Краснобаєва розглядати криміналістику як

¹ Криміналістика : учебник / под ред. А. И. Винберга, С. П. Митричева. Москва : Госюриздат, 1950. С. 4.

² Криміналістика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1976. С. 11.

³ Элькин П. С. Наука советского уголовного процесса и смежные отрасли права. *Советский уголовный процесс*. Москва, 1972. С. 36.

⁴ Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков : Юрид. ин-т, 1965. С. 4.

⁵ Якимов И. Н. Криміналістика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва : Изд. НКВД РСФСР, 1925. С. 3.

⁶ Васильев А. Н. Предмет криміналістики. *Социалистическая законность*. 1967. № 1. С. 31.

науку «про закономірності виникнення, збирання, оцінки та використання доказів і заснованих на пізнанні цих закономірностей засобах і методах судового дослідження та попередження злочинів»¹. У подальшому цитовані автори дещо уточнили викладену концепцію. Так, Ю. І. Краснобаєв вважав предметом криміналістики «закономірності формування та функціонування способу підготовки, уточнення й збирання злочину, виникнення слідів злочинної діяльності, судового дослідження та закономірності її розвитку як науки»². Р. С. Белкін в останніх працях криміналістику розглядав як науку «про закономірності механізму злочину, виникнення інформації про злочин та його учасників, закономірності збирання, дослідження, оцінки і використання доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних методів і засобах судового дослідження та відвернення злочинів»³.

Пропонування розглядати предмет криміналістики крізь призму закономірностей об'єктивної дійсності, що вивчає ця наука, викликало жваву дискусію в середовищі науковців. Поряд із прибічниками, які вбачали в цій інтерпретації інноваційний підхід до визначення криміналістики, з'явилися й опоненти, які наводили протилежні аргументи. Зокрема, А. І. Вінберг вважав, що закономірності об'єктивної дійсності, що вивчаються криміналістикою, входять до змісту цієї науки, а не до визначення її предмета, оскільки в такому випадку відбувається змішування поняття предмета науки і її змісту. Крім того, закономірності виникнення доказів стосуються й змісту науки кримінального процесу, і тому не можуть бути включені тільки до предмета криміналістики⁴. На ці заперечення Р. С. Белкін відповів у оригінальний спосіб: «Чи можна у визначенні предмета криміналістики не згадувати про закономірності об'єктивної дійсності? Думається, що

¹ Белкин Р. С., Краснобаев Ю. И. О предмете советской криминалистики. *Правоведение*. 1967. №4. С. 90–94; Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. Москва : Юрид. лит., 1968. С. 9.

² Краснобаев Ю. И. Совершенствование предварительного следствия и предмет современной криминалистики : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. С. 26.

³ Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 42.

⁴ Винберг А. И. О некоторых теоретических проблемах криминалистики. *Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики* : материалы науч. конф. (г. Свердловск, сентябрь 1972). Свердловск : СЮИ, 1972. С. 10.

на це питання необхідно відповісти негативно»¹. «Існування конкретної науки як самостійної галузі знань, – зазначав Р. С. Белкін, – виправдане лише в тому випадку, якщо предметом її вивчення є ті або інші об'єктивні закономірності дійсності. Вказівка та ці закономірності як на предмет пізнання і становить суттєву частину визначення предмета будь-якої науки. Тому вважаємо, що визначення предмета криміналістики передусім має включати вказівку на вивчення цієї наукою об'єктивних закономірностей дійсності»².

Слід зазначити, що ця концепція в тій чи іншій інтерпретації на цей час є домінуючою в теорії криміналістики³. При цьому варіативність визначень проглядається головним чином щодо розуміння «закономірності». Так, на думку М. О. Селіванова, криміналістика – це наука про «закономірності виникнення судових доказів»⁴, В. Я. Колдіна і М. П. Яблокова – про «закономірності злочинної поведінки»⁵, тоді як А. Ф. Волобуєв переконаний, що криміналістика вивчає «закономірності механізму вчинення злочинів, закономірності збирання доказів»⁶. У свою чергу, В. В. Тіщенко визначає криміналістику як науку про «зміст і структуру механізму злочинних діянь»⁷, Н. І. Клименко – про «закономірності криміналістичного пізнання»⁸. У розумінні В. Є. Корноухова і В. Ю. Шепітька криміналістика – це наука про «закономірності злочинної діяльності»⁹. З приводу останніх ви-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 93.

² Там само. С. 82, 83.

³ Головин А. Ю. О систематике и содержании закономерностей, изучаемых криминалистикой. *Проблемы системных исследований в криминалистике и судебной экспертизе* : материалы науч. конф., Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 4–5 дек. 2006 г. Москва : МАКС Пресс, 2006. С. 45–46.

⁴ Селиванов Н. А. К вопросу о понятии и системе криминалистики. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 26. С. 104.

⁵ Криминалістика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : БЕК, 1995. С. 7.

⁶ Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. С. 19.

⁷ Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. С. 15.

⁸ Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография. Киев : НВТ «Правник», 1997. С. 13.

⁹ Див.: Корноухов В. Е., Богданов В. М., Закатов А. А. Основы общей теории : монография. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1993. С. 18; Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 6.

значень, Р. С. Белкін указував, що криміналістика вивчає не злочинну діяльність узагалі, а лише її функціональну сторону, тому у визначенні повинно йтися про механізм злочину¹.

Інформаційно-пізнавальна концепція виходить із того, що предметом криміналістики є закономірності руху кримінально-релевантної інформації та ґрунтованих на них методах розкриття, розслідування та попередження злочинів². Прибічники слідознавчої концепції вважають, що криміналістика вивчає сліди (ідеальні та матеріально-фіксовані), механізм їх утворення, виявлення, фіксації, вилучення, дослідження та використання. Так, В. О. Образцов визначає криміналістику як науку про технологію і засоби практичного слідознавства (пошуково-пізнавальної діяльності) в кримінальному судочинстві³. На переконання Г. А. Матусовського, криміналістика освоює закономірності виникнення слідів (процес слідоутворення)⁴. В. П. Бахін також розглядав криміналістику як науку про закономірності слідоутворення⁵.

Слід зазначити, що в спеціальній літературі пропонувалися й інші підходи до упорядкування наукових поглядів на предмет криміналістики. Так, В. С. Кузьмічов виділяв декілька концепцій з такими умовними назвами.

1. Історико-традиційна, за якою криміналістика визначалася як наука про методи, засоби, прийоми розкриття, розслідування та попередження злочинів (О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, І. Ф. Пантелєєв, С. М. Трегубов, Б. М. Шавер та ін.).

2. Сучасно-класична, згідно з якою криміналістика – це наука про закономірності механізму вчинення злочину, його відображення, слідоутворення та відповідних методів, засобів, прийомів виявлення, вилучення, дослідження й застосування доказів з метою виконання завдань кримінального судочинства (В. П. Бахін, Р. С. Белкін, А. Ф. Волобуєв, В. Я. Колдін, М. П. Яблоков та ін.).

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 113.

² Криминалистика социалистических стран : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 4, 25.

³ Образцов В. А. Криминалистика: Курс лекций. Москва : Право и Закон, 1996. С. 5.

⁴ Матусовский Г. А. Криминалистика в системе юридических наук и ее межнаучные связи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1980. С. 17.

⁵ Бахин В. П. Предмет науки криминалистики : лекция. Киев : Акад. ДПС України, 1999. С. 8.

3. Перспективно нова – криміналістика є міжгалузеву юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення інформації стосовно будь-якого правового явища в суспільстві, що необхідно знаходити, збирати, досліджувати і використовувати (за допомогою технічних засобів, тактичних прийомів і методик) з метою ефективного вирішення завдань, що мають юридичне значення (О. Я. Баєв, В. Г. Гончаренко, В. С. Кузьмичов та ін.)¹.

Натомість М. В. Даньшин виокремлює інші етапи розвитку уявлень про предмет криміналістики з такими умовними назвами: перший етап – «орієнтувальний» – пов’язаний із працями Г. Гросса, який визначав криміналістику як систему знань про засоби та прийоми застосування досягнень природничих і технічних наук до розслідування злочинів. Ці погляди панували з 1903 по 1925 р., коли криміналістику вважали прикладною технічною дисципліною, а її предмет охоплював способи та прийоми застосування даних інших наук під час розкриття та розслідування злочинів; другий етап – «синтезуючий» – починається з 1920-х рр., коли до змісту криміналістики було віднесено знання про прийоми, методи вчинення злочинів і механізм учинення злочинів. Третій етап – «системний» – з 1960-х рр., коли було запропоновано новий підхід щодо визначення криміналістики крізь призму закономірностей, що вона вивчає (Р. С. Белкін, Ю. І. Краснобаєв)².

Підсумовуючи результати власного спостереження, В. В. Юсупов дійшов висновку, що доцільно виокремлювати такі етапи розвитку уявлень про предмет криміналістики:

– перший етап – при виникненні нової галузі знання криміналістики її предмет охоплював вивчення речових доказів і діяльність учасників кримінального процесу (кінець ХІХ ст.);

– другий етап – відмежовуючись від науки кримінального процесу, предмет криміналістики став охоплювати технічне забезпечення розслідування злочинів (від початку ХХ ст. – до становлення радянської криміналістики (1930-ті рр.);

– третій етап – після визнання самостійності криміналістики її предметом визначено розкриття, розслідування та попередження злочинів (30–60-ті рр. ХХ ст.);

¹ Кузьмичов В. С. Головоломка криміналістики. *Криміналістика у протидії злочинності*: тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.): Вид. присвяч. 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ: Хай-Тек Прес, 2009. С. 61, 62.

² Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання: монографія. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 53–66.

– четвертий етап – визначення предметом криміналістики вивчення закономірностей виникнення інформації про злочин і криміналістичні засоби й методи розкриття, розслідування та попередження злочинів (з 1967 р. – до кінця ХХ ст.);

– п'ятий етап – сучасні підходи науковців до визначення предмета криміналістики як науки, що вивчає закономірності злочинної діяльності та яку використовують у низці видів судочинства й пов'язаних із ними суспільних відносинах¹.

Власну періодизацію появи і розвитку криміналістичних знань пропонує А. М. Кустов, причому в історичному аспекті він охоплює значно більший проміжок часу.

Перший період (1832–1864) – прийняття основ російського кримінального та кримінально-процесуального законодавства і зародження в їхніх надрах зачатків нових спеціальних знань, які забезпечували розкриття та розслідування злочинів. Початок активного формування криміналістичної практики в сфері боротьби зі злочинністю.

Другий період (1864–1935) – осмислення, обговорення та систематизація зібраного емпіричного матеріалу, пропозиції науковців розглядати криміналістику як самостійну галузь юридичних знань і навчальну дисципліну: В. Д. Спасович, О. А. Квачевський (1864), Д. С. Трегубов (1915), Г. Ю. Маннс (1921), В. М. Натансон, М. Д. Воронський (1935), І. М. Якимов (1935) та ін.

Третій період (1935–1990) – обговорення загальнотеоретичних положень щодо шляхів розвитку криміналістики з більш поглибленим вивченням її предмета. Трансформація криміналістики з прикладної технічної дисципліни в самостійну повноцінну юридичну науку, що має свій власний предмет дослідження.

Четвертий період (з 1990-х рр. і дотепер) – завершення формування загальної теорії криміналістики, поява нового підходу до природи цієї науки, уточнення визначення її предмета і розширення числа об'єктів пізнання².

¹ Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у ХХ–ХХІ століттях : монографія. Київ : ФОРМ Маслаков, 2018. С. 202, 221.

² Див.: Кустов А. М. Российская криминалистика на пороге расширения и обновления предмета и объектов научного познания. *Вестник МФЮА*. 2017. № 1. С. 150–155; Його ж. Этапы развития предмета и объектов криминалистки. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 2. С. 72–76.

Наведені парадигми, перебуваючи в загальній сукупності об'єктивованого знання про криміналістику, доповнюють одна одну і створюють реальні передумови для перспективного розроблення єдиної та цілісної методологічної концепції. Остання, безумовно, не може вважатися самоціллю, а є завданням, підкореним інтересам розвитку криміналістичної науки. На даний момент численність парадигми свідчить не тільки про відносну «юність» самої науки криміналістики, а й про можливість різних підходів до визначення її предмета, що відображають складну діалектику розвитку як самої науки криміналістики, так і об'єкта її пізнання.

Неможливо оминати й таку обставину, що останніми роками спостерігається бажання деяких учених значно розширити, «розмити» предмет криміналістики. Так, Т. С. Волчецька криміналістику визначає як науку «про закономірності механізму юридичного факту, виникнення інформації щодо юридично значущої ситуації та її учасників, специфіки збирання, дослідження, оцінки і використання доказів»¹. В. Г. Гончаренко вважав, що «криміналістика є міжгалузевою юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення доказової інформації про злочин або будь-яке явище в суспільстві, яке вимагає правового врегулювання шляхом доказування, та про систему технічних засобів, тактичних прийомів і методик збирання, дослідження і використання цієї інформації з метою якнайефективнішого вирішення завдань оперативно-розшукової роботи, розслідування, судового розгляду та встановлення фактів, що мають юридичне значення»². Аналогічної думки дотримувався й В. С. Кузьмічов, який також стверджував, що «криміналістика є міжгалузевою юридичною прикладною наукою про закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві, що необхідно знаходити, збирати, досліджувати і використовувати (за допомогою технічних засобів, тактичних прийомів і методик) з метою ефективного вирішення завдань, що

¹ Волчецкая Т. С. Криминалистические проблемы реализации принципа состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. *Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации* : материалы всерос. науч.-практ. конф. Краснодар, 2002. С. 44.

² Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / редкол.: М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 13.

мають юридичне значення»¹. У розумінні А. В. Іщенко криміналістика – система знань про закономірності утворення (формування, виникнення), виявлення (встановлення), фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розроблення на підставі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів й інших засобів оптимальної роботи з такою інформацією². А. М. Кустов констатує, що криміналістика на цей час набула нової якості і трансформувалася в систему універсальної науки. Вона стоїть на порозі історичного розширення меж свого предмета і збільшення кількості об'єктів наукового пізнання³. Аналогічної думки дотримується й С. А. Ялишев⁴. Окремі науковці взагалі запропонували «концепцію» щодо існування меганауки «судового пізнання», яка є певною надбудовою над криміналістикою, а значення останньої звели лише до забезпечувальної функції⁵.

З огляду на наведене слухним убачається зауваження В. Ю. Шепітька стосовно того, що «засоби, прийоми і методи криміналістики успішно використовуються в інших сферах (оперативно-розшуковій, судовій, прокурорській, експертній, адвокатській діяльності) або дозволяють встановлювати факти, що лежать поза кримінально-правовими явищами (використання криміналістичних знань у цивільному, арбітражному (господарському) чи адміністративному процесах). Потреба у криміналістиці, використання її даних у різних сферах,

¹ Кузьмічов В. С. Головоломка криміналістики. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Вид. присвяч. 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 61, 62.

² Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. С. 18.

³ Кустов А. М. Российская криминалистика на пороге расширения и обновления предмета и объектов научного познания. *Вестник МФЮА*. 2017. № 1. С. 156.

⁴ Яльшев С. А. О необходимости изменения структуры и содержания криминалистки. *Вестник криминалистки* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2012. Вып. 3 (43). С. 52–56.

⁵ Див.: Котюк І. І. Теорія судового пізнання як методологічна основа забезпечення пізнавальних процесів у сфері судочинства. *Криміналістика XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 34–37; Котюк І. І. Теорія судового пізнання : монографія. Київ : Вид.-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2006. 435 с.

певні процеси інтеграції та диференціації наукового знання не змогли привести до суттєвої зміни предмета криміналістики, котра, як і раніше, залишається наукою про закономірності злочинної діяльності та її відображення у джерелах інформації»¹. О. О. Ексархопуло також наголошує на тому, що наукові захоплення окремих учених, що виникають унаслідок різних причин, можуть, зрозуміло, поширюватися за межі суто кримінальної сфери, але це, треба гадати, ще не привід до розширення предметної сфери науки криміналістики². Науковець звертає увагу на те, що з появою нових споживачів наукових знань предмет і межі криміналістики не змінюються – змінюється, розширюючись, лише сфера їх застосування³.

Дійсно, останніми роками сфера застосування криміналістичних знань значно розширилася і на цей час предметно не обмежується лише кримінальним судочинством, а поширюється й на інші види людської практики, які потребують застосування відповідних криміналістичних знань⁴. Але ж сфера застосування певних криміналістичних знань (засобів, прийомів, рекомендацій) і предмет дослідження науки криміналістики – це різні речі, їх не можна ототожнювати і на підставі цього стверджувати, що криміналістика досліджує закономірності виникнення інформації про будь-яке правове явище у суспільстві. «Для кожної науки, – зазначав В. В. Косолапов, – її предмет дослідження обмежений дією тих об'єктивних закономірностей, які відображуються у змісті наукової дисципліни»⁵. Тому важливим для розвитку будь-якої науки є перехід від вивчення явищ до вивчення сутності свого

¹ Див.: Шепитько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики* : сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. Харьков : Апостиль, 2012. С. 43; Його ж. Криминалистика в системе научного знания: задачи и некоторые тенденции в современных условиях. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 27–36.

² Ексархопуло А. А. Учение о предмете криминалистики как теоретическая база для постановки ее актуальных задач. *Библиотека криминалиста. Научный журнал*. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3(4). С. 37.

³ Ексархопуло А. А. Предмет и пределы криминалистики. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 32.

⁴ Ищенко Е. П. Российская криминалистика сегодня. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2006. Вып. 4(20). С. 4–14.

⁵ Косолапов В. В. *Методология социального прогнозирования*. Киев : Высш. шк., 1981. С. 50.

предмета, до вивчення відповідних закономірностей¹. Зазначене підтверджує, що об'єкт криміналістики уточнюється і визначається її предметом.

Погоджуючись у цілому з тим, що криміналістика вивчає певне коло закономірностей об'єктивної дійсності, науковці по-різному визначають структуру предмета пізнання цієї галузі знань. Так, Р. С. Белкін складовими предмета криміналістики вважав три групи закономірностей. До першої групи він відніс закономірності, що виникають у процесі вчинення злочину і є передумовами утворення слідів: 1) повторюваність, тобто за наявності одних ознак і тих самих причин настають однакові наслідки; 2) зв'язок між дією та результатом; 3) закономірне зникнення слідів-відображень. Друга група закономірностей містить три групи зв'язків: 1) зв'язок між способом дії та слідами злочину; 2) зв'язок способу вчинення злочину з особою злочинця; 3) залежність способу від конкретних обставин. Третя група – це закономірності виникнення та перебігу явищ, пов'язаних зі злочином. Вони характеризуються суб'єктивними діями учасників злочину, насамперед злочинця, потерпілого, свідків. До них належать такі дії суб'єктів: 1) прихованість підготовки та вибору засобів учинення злочину; 2) рекогносцировка місця вчинення злочину – підготовча діяльність злочинця, яку, звісно, здійснюють потай; 3) раптовий від'їзд, зміна зовнішності, зміна місця мешкання, роботи; 4) нестандартна поведінка².

На переконання А. М. Кустова, у предметі криміналістики співіснують три складові: 1) закономірності механізму злочину; 2) закономірності виникнення (утворення) інформації про злочинну подію і її учасників; 3) закономірності діяльності правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинної події³.

С. В. Лаврухін узагалі виділяє десять закономірностей, що вивчає криміналістика: 1) криміналістичні аспекти елементів системи «поведінка злочинця»; 2) події, процеси та явища, супутні злочину; 3) поведінка жертви в момент учинення злочину; 4) природне і соціальне

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 240.

² Криминалистика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Е. Р. Россинская, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов]. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : Изд. гр. НОРМА-ИНФРА-М, 2007. С. 33–41.

³ Кустов А. М. Криминалистическая концепции механизма преступления. *Вестник МФЮА*. 2016. №2. С. 169.

середовище злочину; 5) процес та закономірності розвитку розслідуваної події; 6) процес і закономірності взаємного відображення події, яку розслідують, і навколишнього середовища; 7) закономірності детермінації середовищем механізму розслідуваної події; 8) процес і закономірності зміни слідів події у навколишньому середовищі; 9) процес та закономірності застосування засобів, прийомів і методів криміналістики під час виявлення, розкриття й попередження злочинів; 10) процес та закономірності збирання, дослідження, оцінки й використання інформації про подію, яку розслідують, у доказуванні юридично значущих обставин у кримінальній справі¹.

В. В. Юсупов наголошує, що структура предмета криміналістики є складною та багаторівневою. Вона охоплює вивчення двох загальних складових: закономірностей злочинної діяльності та діяльності з розкриття, розслідування, запобігання злочинам та їх судового розгляду. Закономірності злочинної діяльності відтворюють взаємозв'язок і взаємозалежність між такими її структурними елементами, як мета, об'єкт, суб'єкт, засоби, результат, механізм, що виражені в навколишньому середовищі у вигляді матеріальних та ідеальних слідів. Діяльність із розкриття, розслідування, запобігання злочинам та їх судового розгляду обумовлена механізмом слідоутворення в процесі вчинення злочинів, закономірностями пізнання цих процесів і збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації².

Отже, у криміналістичному розумінні злочин потрібно розглядати як складну динамічну систему, утворену з певного набору елементів (обов'язкових та факультативних), що перебувають у взаємозв'язку та взаємозалежності, існування яких обумовлено об'єктивними та суб'єктивними чинниками та підпорядковано певним закономірностям³. Як відомо, закономірності виявляються і формуються в основному на теоретичному рівні на підставі даних емпіричних досліджень усієї предметної галузі науки. Складна структура об'єкта криміналістики, а також результати аналізу викладених у літературі точок зору дають підстави розглядати в найбільш загальному вигляді предмет

¹ Лаврухин С. В. Предмет, задачи, методы и система криминалистики : лекция. Саратов : Саратов. высш. шк. МВД РФ, 1997. С. 4.

² Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОРМ Маслаков, 2018. С. 221.

³ Смахтин Е. В. О предмете науки криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2007. Вып. 1 (21). С. 73–76.

криміналістики як систему взаємопов'язаних закономірностей таких трьох рівнів: 1) *закономірності механізму злочину*; 2) *закономірності виникнення інформації про механізм злочину та його відображення у відповідних джерелах інформації*; 3) *закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм злочину та його наслідки в доказуванні*.

До першого елементу предмета криміналістики необхідно віднести закономірності формування та існування окремих складових механізму злочину, а також закономірності виникнення та існування зв'язків між ними. Другий елемент розкриває закономірності механізму слідоутворення, тобто де, коли, за яких обставин, унаслідок яких дій або процесів виникають сліди злочину (матеріальні й ідеальні), протягом якого часу зберігаються, завдяки яким обставинам і як змінюються (зникають). При цьому необхідно враховувати, що закономірності механізму злочину мають внутрішньоструктурний, тоді як закономірності виникнення інформації про механізм злочину – зовнішньоструктурний характер. Ці закономірності відображають ті зв'язки і відносини, які поєднують механізм злочину (різні його елементи) з навколишнім середовищем. Якщо внутрішньоструктурні закономірності визначають передусім процес формування елементів механізму злочину, то зовнішньоструктурні детермінують ті зв'язки і відношення, які виникають між механізмом злочину та навколишньою обстановкою, саме вони обумовлюють особливості процесу виникнення інформації про злочин¹. Тому пропозиції розглядати ці дві групи закономірностей як єдиний елемент предмета криміналістики видаються спірними². Щодо третього елементу предмета криміналістики, то йдеться про закономірності пошуку і виявлення носіїв криміналістично значущої інформації про механізм злочину та його наслідки, вилучення джерел цієї інформації і фіксацію самої інформації згідно з чинним процесуальним законодавством, дослідження джерел і самої цієї інформації, відтворення механізму розслідуваної злочинної події через її модель тощо.

¹ Курс криміналістики : в 3 т. Т. 1 : *Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика* / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 31, 32.

² Див.: *Криміналістика : учебник* / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Изд-во ЛГУ, 1995. С. 6; Волобуев А. Ф. *Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики* : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 57.

До закономірностей механізму злочину можна віднести:

а) зв'язки і залежності між особою злочинця та його поведінкою.

Поведінка злочинця, як і будь-якого індивіда, становить єдність його внутрішнього і зовнішнього аспектів. Криміналістика основну увагу приділяє останньому, бо характер дій злочинця, сліди, залишені на місці події, дійсно полегшують збирання і оцінку доказової інформації, висунення версій щодо особи винного. Разом з тим опис криміналістичної характеристики злочинної події без урахування її психологічних механізмів як свідомо-вольових регуляторів, що визначають вибір особою об'єкта посягання, способу, обстановки та інших обставин його вчинення, не можна визнати достатньо повним. Так, правильне встановлення мотиву дає змогу визначити коло зацікавлених у вчиненні злочину осіб, поміж яких слід шукати злочинця (виходячи із принципу «кому це вигідно»). У всіх випадках спосіб учинення злочину має бути проаналізований з позиції його зв'язку з мотивом (та метою) вчинення злочину. При цьому в окремих випадках виявляються залежності: від даних про злочинну подію (та її слідів) – до встановлення мотиву її вчинення, а від мотиву – до виявлення особи підозрюваного. На жаль, слід зазначити, що названі залежності ще не знаходять належного емпіричного підтвердження, що негативно відбивається на змісті методик розслідування окремих видів злочинів. У зв'язку з цим заслуговують на увагу і підтримку пропозиції щодо включення даної проблематики до сфери криміналістичних досліджень¹.

Отже, у своїй сукупності дії з учинення злочину, поведінка винного до і після реалізації злочинного наміру утворюють криміналістично значущу систему, функціонування якої виявляється у певних, об'єктивно пов'язаних між собою реальних подіях, явищах, фактах. Елементи цієї системи виникають і приводяться у дію з волі винного. Водночас збуджувальні мотиви діяльності винної особи детерміновані певними чинниками, які, відбиваючись у свідомості суб'єкта, визначають характер його поведінки до, під час і після посягання, місце, час, спосіб, засоби досягнення своєї мети;

б) зв'язки і залежності між поведінкою злочинця та особою жертви (потерпілого) (криміналістична віктимологія). Віктимологічний

¹ Петелин Б. Я. Вина в структуре криминалистической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1985. Вып. 43. С. 52–60.

підхід у розслідуванні злочинів полягає в тому, що вихідною точкою для збирання інформації про особу, яка може вчинити злочин, є особа і поведінка жертви (потерпілого). Криміналістична віктимологія, як окрема криміналістична теорія, виходить із того, що жертва (потерпілий) – це не тільки відображуючий об'єкт, що несе на собі й у собі сліди реалізації злочинного наміру, а й об'єкт відображувальний, тобто той, що вносить певні зміни в навколишню обстановку і своїми діями утворює доказову інформацію. Така інформація має певне значення не тільки для попередження злочинів, а й для правильної побудови методики їх виявлення та розслідування, оскільки лише точне відтворення обстановки і обставин події, поведінки злочинця і жертви (потерпілого), характеру їх взаємостосунків сприяє швидкому виявленню, затриманню та викриттю винного¹;

в) зв'язки і залежності характеру злочинної діяльності та її елементів від умов, у яких перебуває винний. Певним цілям діяльності винних відповідають певні об'єкти посягання, певним об'єктам – певні способи злочину і т. ін. Так, при викраденні людини місце злочину включає в себе і місце, де було викрадено людину, і всі ті місця, де її в подальшому утримували, і де здійснювалася передача викупу. У зв'язку з цим така закономірність дає змогу міркувати про можливість чи неможливість учинення злочину певним способом, у певному місці та в певний час, полегшує побудову моделі злочину, створює передумови для прогнозування нових способів готування, вчинення та приховування злочинів, дає змогу пізнати невідомі елементи системи через відомі;

г) зв'язки і залежності між особою злочинця та обраним ним способом злочину (включаючи обрані знаряддя та засоби). Для впливу на об'єкт і досягнення своєї мети суб'єкт злочину використовує різноманітні прийоми, засоби, знаряддя. При цьому, як правило, дії винного реалізуються не хаотично, а цілеспрямовано, під контролем його свідомості. Інколи вони можуть виявлятися напівавтоматично, базу-

¹ Див.: Журавель В. А., Резнікова О. І. Аналіз віктимологічний. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична енциклопедія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 25, 26; Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи в криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 21 с.

ючись на сформованих у особи навичках і звичках. Обрання способу дій, засобів, знарядь залежить від низки об'єктивних і суб'єктивних чинників: особистісних властивостей винного (стать, вік, судимість, наявність або відсутність злочинного досвіду), об'єкта посягання (віктимність жертви, відсутність охорони майна), мотивів, місця, часу, обстановки, в якій здійснюється посягання¹. Спосіб злочину як складна модель включає в себе такі елементи: готування (створення сприятливих умов, підшукування співучасників, виготовлення знарядь злочину, спостереження за об'єктом посягання тощо), вчинення (спричинення ушкоджень, смерті, проникнення до приміщення, порушення правил дорожнього руху, недотримання технологічного процесу на виробництві тощо), приховування (знищення, фальсифікація слідів, утворення різного роду інсценувань, розчленування жертви, підпал об'єкта посягання, підкуп або залякування потерпілого, свідків, підготовка неправдивого алібі, тиск на співробітників правоохоронного органу тощо). Реалізуються способи за рахунок здійснення серії операцій, прийомів, які вимагають від суб'єкта наявності у нього спеціальних знань, вмінь, організаторських здібностей. Повторюваність способів учинення злочинів пов'язана з повторюваністю об'єктивних і суб'єктивних чинників, що їх визначають. Узагальнення слідчої практики дозволяє виокремити типові способи вчинення певних видів злочинів²;

д) *зв'язки і залежності між обраним суб'єктом способом злочину та слідами його застосування*. Кожне злочинне діяння, безвідносно до того, хто, коли, де, як, з яким мотивом його вчинив, неминуче знаходить вияв у навколишньому середовищі у формі конкретних слідів, які в подальшому можуть стати доказами у кримінальному провадженні. При цьому відображується як сама система злочину, її елементи і зв'язки, так і всі пов'язані з нею дії та вчинки винної особи, жертви (потерпілого), інших осіб, які передували злочину, супроводжували його і слідували за ним. Практичне застосування способів і знарядь обумовлене об'єктивними і суб'єктивними чинниками, й передусім обстановкою та об'єктом посягання, тому для слідів, як результату

¹ Чурпита В. В. Исследование устойчивости способа преступления и ее значение для раскрытия и расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Киев. высш. шк. МВД СССР. Киев, 1989. 22 с.

² Зуйков Г. Г. Криминалистическое понятие и значение способа совершения преступления. *Труды Высшей школы МООП СССР*. Москва : НИИРИО ВШ МООП СССР, 1967. Вып. 15. С. 53–74.

відображувального процесу, характерною ознакою є повторюваність слідоутворення, тобто характер виникнення і локалізація самих слідів злочину. Тому існує зв'язок між способом учинення злочинів і слідами застосування цього способу (закономірність виникнення слідів). Як зазначає В. Ю. Шепітько, «у процесі злочинного діяння використання злочинцем певного способу його вчинення означає залишення характерного (типового) комплексу слідів (специфічного відображення того, що сталося)»¹. Такого роду закономірності дають можливість на підставі виявлених слідів шляхом моделювання відтворити спосіб учинення злочину і навпаки, знаючи можливі типові способи вчинення тих чи інших кримінально караних діянь, можливо передбачити можливі місця (локалізацію) знаходження слідів їх відображень;

е) *зв'язки і залежності між особою злочинця та обраним ним предметом посягання*. Предмет злочинного посягання – це речі матеріального світу, на заволодіння, знищення, погіршення стану, спричинення шкоди яким спрямований злочинний умисел. Оскільки предметом злочинного посягання виступає лише певна річ, то предмет завжди є речовою (матеріальною) ознакою злочину. У тих випадках, коли предмет злочинного посягання названий безпосередньо в самому законі, він розглядається як обов'язкова ознака складу злочину². Між предметом злочинного посягання та іншими елементами механізму злочину існують певні кореляційні зв'язки, зокрема із способом та особою злочинця. Так, у механізмі розкрадання можна виокремлювати дві форми зв'язків між особою розкрадача і предметом злочинного посягання: 1) безпосередня (комірник – матеріальні цінності; касир – грошові кошти); 2) опосередкована (директор – грошові кошти). Встановлення предмета злочинного посягання дозволяє у межах конкретного провадження висувати робочі версії щодо особи злочинця;

¹ Шепітько В. Ю. Спосіб злочину. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична енциклопедія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 770, 771.

² Журавель В. А. Предмет злочинного посягання. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична енциклопедія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. С. 643, 644.

є) зв'язки і залежності між співучасниками або учасниками злочинних угруповань. У статті 28 Кримінального кодексу України передбачені такі форми співучасті: 1) учинення злочину групою осіб; 2) учинення злочину групою осіб за попередньою змовою; 3) учинення злочину організованою групою; 4) учинення злочину злочинною організацією. Зазначені форми співучасті виділено залежно від стійкості суб'єктивних зв'язків (суб'єктивних ознак) між учасниками злочинних груп¹. Так, перша форма співучасті передбачає, що в злочинному діянні беруть участь два і більше виконавців без попередньої змови між собою, тоді як у другій формі вже йдеться про обов'язковість попередньої змови, тобто діяти спільно і цієї домовленості має бути досягнуто ще до початку реалізації злочинного задуму. Найбільш небезпечними є організовані групи та злочинні організації. Для цих груп характерними є стійкість, зорганізованість, рольова диференціація, ієрархічність, наявність керівних органів та ін. Завдяки розвинутій функціональній структурі ці групи можуть використовувати складні способи злочинів, пов'язані з тривалою підготовкою, застосуванням різноманітних технічних засобів, транспорту, витончених хитрощів при приховуванні слідів злочину та результатів злочинної діяльності.

Закономірності виникнення інформації про механізм злочину та його відображення у відповідних джерелах інформації (механізм слідоутворення) включають:

а) *закономірності відображуваності, повторюваності та усталеності елементів злочинної діяльності (поведінки) в матеріальному світі.* Дія таких закономірностей визначає структурну спільність злочинної діяльності, повторюваність та сталість форм відображення її елементів у навколишній обстановці, є об'єктивною для побудови типових моделей злочину і програмування розслідування, допомагає діагностувати той чи інший вид злочину, полегшує здійснення конструктивної функції методики розслідування, криміналістичної тактики та техніки, дає змогу слідчому прогнозувати невідомі елементи системи злочинної діяльності. Дійсно, елементи системи злочину пов'язані між собою таким чином, що певним цілям діяльності винного відповідають певні об'єкти реального світу, а цим об'єктам – певні

¹ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. С. 95.

способи посягання тощо. Ці елементи системи відображуються не лише в обстановці, а й один в одному, що дає можливість невідомі елементи системи пізнати через відомі. Так, відомості про предмет і спосіб розкрадання дає підстави зробити висновок про учасників розкрадання, роль кожного з них, а з відомостей про розмір посягання можна міркувати про види і джерела розкрадання;

б) *зв'язки і залежності між рівнем сприйняття обставин злочинної події злочинцем, очевидцем, жертвою та характером наданих показань.* Процес формування показань – сприйняття, запам'ятовування та відтворення – зазнає впливу різних суб'єктивних (пороги відчуття, аперцепція, спрямованість уваги, темперамент, емоційний стан, типи пам'яті, інтелект тощо) та об'єктивних (зовнішні умови та обставини сприйняття, особливості об'єкта, що спостерігається, тощо) чинників. Так, відображення у пам'яті людини (ідеальні сліди¹) з часом поступово стираються, тобто відбувається процес забування раніше сприйнятого і зафіксованого. Знання закономірностей процесу формування показань (ідеальних слідів) дає можливість при аналізі конкретної слідчої та судової ситуації, процесу розслідування чи судового розгляду виявити типові помилки, проводити розмежування між добросовісною помилкою та умисним повідомленням неправдивої інформації².

Закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм злочину та його наслідки в доказуванні:

а) *зв'язки і залежності між змістом і обсягом доказової інформації та наявними криміналістичними засобами і методами виявлення, фіксації, вилучення та зберігання джерел цієї інформації.* Головною службовою функцією криміналістики є розроблення сучасних технічних засобів, тактичних прийомів і методичних рекомендацій щодо розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів. Розробка нових та вдосконалення існуючих криміналістичних засобів, прийомів, методів та рекомендацій може продуктивно здійснюватися тільки на базі глибоких теоретичних розробок з використанням до-

¹ Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.

² Див.: Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Основа, 1990. 198 с. Колеснікова І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2014. 184 с.

сягнень науки і техніки з різних галузей людських знань, узагальнення і аналізу судово-слідчої практики, в тому числі закордонної, щодо отримання інформації про нові способи вчинення злочинів, про потреби у нових засобах і методах розслідування, про ступінь надійності та перспективності тих, що були раніше рекомендовані до впровадження. Відставання засобів протидії злочинності від появи нових способів злочинних посягань має негативні соціальні, економічні і правові наслідки для суспільства, а тому розробка криміналістичних рекомендацій має здійснюватися з випередженням на базі побудованих криміналістичних прогнозів;

б) *зв'язки і залежності між поведінкою і діяльністю учасників кримінального судочинства (професійних і непрофесійних) та слідчими ситуаціями, що виникають.* На обрання позиції, визначення лінії поведінки професійних і непрофесійних учасників кримінального судочинства впливають слідчі ситуації, що склалися на певний етап розслідування. Йдеться про безконфліктні (сприятливі) та конфліктні (не сприятливі) ситуації. Перші сприяють нормальним, конструктивним стосункам між учасниками кримінального провадження і стимулюють ефективно збирання доказової інформації, встановлення об'єктивної істини по справі. Другі, навпаки, вносять протистояння, недовіру в міжособистісні стосунки, елемент нервозності в діяльність слідчого, що негативно позначається на якості його праці. Тому, мабуть не випадково, суб'єкти злочину, інші зацікавлені особи намагаються дестабілізувати стосунки між учасниками кримінального процесу, створити конфліктну ситуацію, отримуючи від цього певний сенс;

в) *зв'язки і залежності між ефективністю організації розслідування та рівнем знань, професійного досвіду та властивостей слідчого.* Обсяг зібраної доказової інформації, її якість напряму залежать від рівня знань, професійного досвіду, особистісних властивостей слідчого, його вмінь вирішувати пізнавальні, конструктивні, комунікативні та посвідчувальні завдання, що виникають у ході досудового розслідування. Сучасні слідчі мають вміло застосовувати передові інформаційні технології, типізовані програми розслідування окремих видів злочинів, розроблені алгоритми дій у тих чи інших ситуаціях, моделювати і прогнозувати поведінку учасників кримінального провадження, правильно визначати пріоритетні напрями розслідування, спираючись на такі стратегічні формули, як: «від картини злочину – до

злочинця», «від подій, що передували вчиненню злочинного посягання, – до злочинця», «від подій, що відбувалися після вчинення злочину, – до злочинця», «від особи жертви – до особи злочинця» тощо. Безсумнівно, успіх розслідування також залежить від високого рівня працездатності слідчого, його чесності, розвинутого почуття справедливості, особистої відповідальності за прийняті рішення, здатності швидко переключатися з одного виду діяльності на інший, гнучкості мислення, вміння повертатися до вихідних даних і починати аналіз знову;

г) *зв'язки і залежності між характером післякримінальної поведінки¹ та обсягом отриманої доказової інформації*. На швидкість розкриття та розслідування злочинного посягання, ефективність збирання доказової інформації впливає характер післякримінальної поведінки осіб, причетних до вчинення кримінальної події. Так, позитивна та нейтральна поведінка сприяють або принаймні не перешкоджають слідчому в установленні істини в кримінальному провадженні. Побічно доказова поведінка, а саме невмотивований, раптовий від'їзд з постійного місця мешкання, виявлення підвищеного інтересу до акту розслідування і його попередніх результатів, повернення, інколи неодноразове, на місце події тощо, відвертає увагу слідчого, змушує його витратити зайвий час на перевірку обставин, що виникають. У свою чергу, негативна післякримінальна поведінка, яка реалізується у формі протидії розслідуванню (знищення слідів, знарядь, засобів, трупів, тиск на слідчого, підкуп або залякування потерпілого, свідків тощо) суттєво ускладнює, а в окремих випадках унеможлиблює збирання доказів і їх об'єктивну оцінку.

Пропонована система не є вичерпною, а лише показує специфіку виникнення та функціонування різних за спрямуванням закономірностей, а також припускає наявність зв'язків як усередині кожного з виділених рівнів, так і між закономірностями різних рівнів. У даному разі йдеться про криміналістичний детермінізм, тобто про залежність криміналістичних засобів і методів роботи з інформацією про злочинну діяльність (поведінку) від характеру кримінальної події та породжених нею наслідків. Іншими словами, закономірності першого рівня розглядаються як базові щодо групи закономірностей другого та

¹ Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение личности: ответственность и стимулирование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.08 / С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. 36 с.

третього рівнів, а їх зв'язок має кореляційний характер і може бути виражений кількісними показниками. Процес розширення та поглиблення рівня пізнання насамперед саме цих закономірностей є однією з об'єктивно існуючих передумов подальшого розвитку науки криміналістики, активізації її внеску в удосконалення судово-слідчої діяльності. У свою чергу, випереджаючий розвиток елементів злочинної діяльності порівняно з процесами розробки, уніфікації та впровадження в практику судово-слідчих органів прийомів, засобів та методів їх розкриття, розслідування та попередження необхідно розглядати як одну з ключових проблем, яку потрібно вирішувати у тому числі й засобами криміналістичного прогнозування. Саме прогнозні судження здатні дати відповідь щодо необхідності впровадження в теорію та практику боротьби зі злочинністю таких криміналістичних нововведень, які б дали змогу мінімізувати або повністю усунути існуючу диспропорцію між рівнем і характером прояву елементів злочинної діяльності та засобів протидії їм.

Крім того, названі закономірності виявляються ситуаційно залежно від конкретних кримінальних і слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей і ознак об'єктів дослідження, неоднозначності форм взаємозв'язків. При цьому ситуації, як складні та багатомірні утворення, є водночас рухомими структурами, що динамічно розвиваються. Ось чому, як стверджував Р. С. Белкін, будь-яка об'єктивна закономірність виявляється як тенденція, тобто прокладає собі шлях через випадкові відступи від неї, коли внаслідок тих чи інших об'єктивних та суб'єктивних моментів докази залишаються невиявленими, незважаючи на об'єктивно існуючу можливість їх виявлення в усіх випадках¹.

Тому криміналістичний детермінізм та ситуаційна зумовленість можуть бути визначені як найбільш загальні криміналістичні закономірності, що відображують сутність криміналістики та визначають можливість здійснення наукового пошуку в цій царині знань. У міру накопичення знань про ці закономірності відкриваються нові можливості щодо формування предмета дослідження науки криміналістики.

Таким чином, предмет криміналістики слід розглядати як систему взаємопов'язаних закономірностей трьох рівнів: 1) закономірності механізму злочину; 2) закономірності виникнення інформації про

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 73.

механізм злочину та його відображення у відповідних джерелах інформації; 3) закономірності одержання, дослідження, оцінки та використання інформації про механізм злочину та його наслідки в доказуванні. Розширення об'єктно-предметної сфери криміналістики¹ на цей час убачається недоцільним², а намагання «розмити» предмет криміналістики – безперспективними та хибними, такими, що породжують зайві дискусії і відвертають увагу вчених від інтелектуального забезпечення реалізації основної мети і завдань науки криміналістики. Як наголошувалося в спеціальній літературі, предмет науки – це те, що вона вивчає в об'єкті, ті закономірності, які її цікавлять, встановлюючи ті самі кордони, у межах яких досліджується об'єкт. Саме тому в криміналістиці як науці повинен бути конкретний предмет дослідження, що відповідає її об'єкту, і тільки тоді за наявності чіткого уявлення про його межі можна ставити перед криміналістикою конкретні цілі й вимагати від неї соціально значущих результатів³.

Водночас необхідно враховувати, що на розвиток наукового знання, а отже, й на визначення основних напрямів наукового пошуку в криміналістиці, впливають такі чинники: 1) об'єктивні процеси, що відбуваються в самій науці криміналістиці, характеризують логіку її розвитку і відображені в спеціальних законах. Зокрема, можна констатувати, що серед причин, які стимулювали виникнення, наприклад теорії криміналістичного прогнозування (криміналістичної прогностики), передусім слід виділити внутрішню (іманентну) потребу самої науки криміналістики в реалізації її прогностичної функції. У свою чергу, розвиток криміналістичної прогностики вимагає від учених-

¹ Див.: Степанов В. В., Хаметов Р. Б. Трансформація предмета криміналістики на сучасному етапі. *Актуальні проблеми криміналістики на сучасному етапі* : матеріали міжнарод. науч. конф., посвящ. пам'яті проф. Л. Л. Каневського, 23–24 янв. 2003 г., г. Уфа, 2003. Ч. 1. С. 219–224; Степанов В. В. О расширении предмета и совершенствовании системы криминалистики. *Криминалистика. Экспертиза. Розыск*. 2008. С. 4–13.

² Див.: Аналогічної думки дотримуються О. Ю. Головін, В. Ф. Статкус та інші науковці (див.: Статкус В. Ф. Криміналістика – наука о раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений. *Вестник криминалистки* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2002. Вып. 2 (4). С. 15–19; Головін А. Ю. Требує ли изменения предмет криміналістики? *Криміналістика: актуальні питання теорії та практики* : третій всерос. «круглий стіл», 17–18 июня 2004 г. : сб. материалов. Ростов-на-Дону, 2004. С. 46–49).

³ Плешаков С. М. К вопросу о предмете криміналістики. *Проблемы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2017. №6. С. 327.

криміналістів по-новому полянути на предмет власного дослідження, акцентуючи увагу на тих аспектах, що мають пріоритетне значення саме з позицій прогностики: закономірності розвитку об'єктів пізнання, чинники-детермінанти, що впливають на процес розвитку цих об'єктів, кореляційні залежності між об'єктами і елементами прогнозного фону та ін.; 2) тенденції і напрями науково-технічного прогресу, оскільки криміналістичні знання є елементом загальної системи наукових знань, а сама криміналістика має тісні взаємообумовлюючі міждисциплінарні зв'язки не тільки з правовими, а й з природничими і технічними науками. Саме сучасні досягнення природничих і технічних наук є живильним середовищем удосконалення існуючих і конструювання нових засобів криміналістичної техніки; 3) вдосконалення законодавчої бази, головним чином спрямованої на розширення джерел доказування; 4) запити практики, тому що пізнавальна діяльність на всіх рівнях генетично і функціонально залежить від предметної практики. Саме судово-слідча, експертна, оперативно-розшукова практика розглядається як вихідний пункт криміналістичного пізнання, як сфера реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики, що визначає предмет її дослідження, спрямованість наукового пошуку¹.

Еволюція поглядів на предмет науки криміналістики не могла не позначитися й на процесі формування її визначення². У даному випадку йдеться про зв'язок та співвідношення форми і змісту. Необхідно зазначити, що сучасні концепції щодо предмета, насамперед інформаційна та теоретико-доказова, знайшли своє безпосереднє відображення в запропонованих визначеннях самої науки криміналістики. Прибічники цих наукових концепцій, а саме вони на сьогодні є панівними серед учених-криміналістів, вважають за потрібне у визначенні криміналістики вживати термін «закономірності» та обов'язково посилаються на них. Підтвердженням тому може слугувати аналіз підручників або монографічних досліджень останніх років, де розглядаються наукознавчі проблеми.

¹ Вплив потреб практики на визначення напрямів криміналістичних досліджень детально розглянуто в працях В. П. Бахіна (див.: Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практиков. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистки* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 53–62).

² Лаврухин С. В. Понятие криминалистки. *Государство и право*. 1998. № 4. С. 74–79.

Безперечно, на сучасному етапі розвитку криміналістики вже ніхто не ставить під сумнів, що це наука, яка вивчає певне коло закономірностей, що становлять предмет її дослідження. Водночас дискусійним залишається питання відносно доцільності посилання на них, а ще більше намагання їх перелічення у запропонованих визначеннях. На думку В. П. Бахіна, недоцільними є спроби деяких вчених «втиснути» у визначення криміналістики всі елементи, що характеризують її предмет¹. Подібні наміри призводять до необґрунтованого розширення та ускладнення визначення криміналістики, тоді як останнє має бути максимально стислим та відображати найбільш суттєві її ознаки.

З огляду на викладене криміналістику можна визначати як цілісну систему наукових знань, що описують і пояснюють закономірності механізму злочину, виникнення інформації про нього, а також одержання, дослідження, оцінку та використання цієї інформації за допомогою розроблених на основі аналізу зазначених закономірностей засобів, прийомів, методів і рекомендацій здійснення пошуково-пізнавальної діяльності уповноважених суб'єктів щодо доказування у кримінальному провадженні.

2.4. Вчення про природу криміналістики та її міжнаукові зв'язки

Визначення сутності природи криміналістики вважається однією з найбільш актуальних та дискусійних проблем цієї галузі знань. Розв'язання зазначеної проблеми має не лише методологічне значення для криміналістики, а й впливає на реалізацію її завдань та функцій, з'ясування напрямів дослідження, встановлення характеру міжнаукових зв'язків. Водночас учені-криміналісти дотепер не дійшли згоди з багатьох ключових питань розглядуваної проблематики, свідченням тому є співіснування декількох наукових концепцій щодо природи криміналістики. Як зазначається у спеціальній літературі, ця обставина в жодному разі не пов'язана з недоробкою окремих учених-кримі-

¹ Бахин В. П. Предмет науки криминалистки : лекция. Киев : Акад. ДПС Украины, 1999. С. 8.

налістів або з їх заангажованістю якоюсь однією концептуальною ідеєю, що об'єднує представників однієї наукової школи і не допускає їх «вільнодумства», а є підтвердженням того факту, що криміналістика – це складний і в багатьох відношеннях суперечливий у своєму емпіричному бутті об'єкт, який не піддається простому узагальненню¹.

Окреслена проблематика лежить у площині досліджень, спрямованих на розв'язання складних і актуальних наукознавчих проблем, пов'язаних із з'ясуванням природи криміналістики, її міжнаукових зв'язків, специфіки криміналістичних знань, шляхів та засобів здійснення наукового пошуку. Зазначене зайвий раз переконує в тому, що сучасний стан науки криміналістики, ступінь сформованості її загальної теорії, продуктивність реалізації завдань та функцій обумовлюють потребу в активізації досліджень зазначених проблем, формуванні узагальненої наукової позиції щодо їх вирішення.

До дослідження сутності природи криміналістики, специфіки її міжнаукових зв'язків у різні роки зверталися у своїх дослідженнях такі вчені-криміналісти, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, А. Ф. Волобуєв, І. О. Возгрін, М. В. Даньшин, А. В. Дулов, Є. П. Іщенко, З. І. Кірсанов, Н. І. Клименко, В. Я. Колдін, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, О. Р. Россинська, М. В. Салтевський, П. І. Тарасов-Родіонов, О. Г. Філіпов, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, М. П. Яблоков, І. М. Якимов та ін. При цьому наукові погляди на цю проблематику постійно змінювалися, і криміналістику в різні історичні періоди розглядали як суто технічну науку, науку подвійної (дуалістичної) природи (природничо-технічну науку) або юридичну науку. Остання концепція на цей час є панівною як у криміналістиці, так і правовій науці в цілому.

Думку про те, що криміналістика є юридичною наукою прикладного характеру або спеціальною юридичною дисципліною, поділяють такі науковці, як О. Ю. Головін, А. Ф. Волобуєв, В. О. Коновалова, Г. А. Матусовський, О. С. Подшибякін, О. Г. Філіппов, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та деякі ін. Зокрема, М. П. Яблоков вважає криміналістику «спеціальною юридичною наукою прикладного характеру», а її юридична сутність обумовлена загальними та окремими завданнями, об'єктами і предметом пізнання, соціальною значущістю, службо-

¹ Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 89.

ними функціями і суворою відповідністю її розробок і рекомендацій кримінально-процесуальному закону¹. На переконання В. Ю. Шепітька, криміналістика за своєю природою є юридичною наукою². «Накопичення наукового знання, – констатує В. Ю. Шепітько, – привело до того, що криміналістика переросла свій потенціал і вийшла за межі “поліцейської науки”, а її засоби, прийоми і методи успішно використовуються в інших сферах (оперативно-розшуковій, судовій, прокурорській, експертній, адвокатській діяльності) або дозволяють встановлювати факти, що лежать поза кримінально-правовими явищами (використання криміналістичних знань у цивільному, арбітражному (господарському) чи адміністративному процесах)»³. Спираючись на зазначене, В. Г. Гончаренко та В. С. Кузьмічов вважали криміналістику міжгалузеву юридичною прикладною наукою⁴. О. Г. Філіппов наголошує на тому, що дійсно криміналістика використовує певні положення інших наук, у тому числі природничих та технічних, але це жодним чином не може поставити під сумнів її правову природу⁵.

Прибічники розглядуваної наукової концепції на підтвердження своєї позиції наводять такі аргументи: а) криміналістика – правова наука, бо її предмет і об'єкти пізнання лежать у сфері правових явищ; б) криміналістика – правова наука, оскільки її службова функція, розв'язувані нею завдання належать до правової сфери діяльності державних органів, до правових процесів (розслідування, судовий розгляд); в) усі рекомендації, що розробляються криміналістикою для практики, мають суворо виражений правовий характер, заснований на законі, такий, що відповідає його духу і букві; вони покликані до жит-

¹ Криміналістика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. С. 11, 19–20.

² Шепітько В. Ю. Криміналістика : курс лекцій. Харьков : Одиссей, 2011. С. 11.

³ Шепітько В. Ю. Криміналістика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики* : сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепітько. Харьков : Апостиль, 2012. С. 43.

⁴ Див.: Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-прак. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / редкол.: М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 13; Кузьмічов В. С. Головоломка криміналістики. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Видання присвячене 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 61, 62.

⁵ Криміналістика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. Москва : Высш. образование, 2007. С. 15–16, 19–20.

тя з метою надання наукової допомоги слідчим і судовим органам у знаходженні істини у справі; г) юридичний характер криміналістики виявляється в нормативно-юридичній функції, властивій їй як галузі правознавства, під впливом якої багато наукових рекомендацій криміналістики вводиться у зміст правових норм; д) криміналістика пов'язана з багатьма науками – як суспільними, так і технічними, але ці зв'язки мають переважно окремий і локальний характер, тоді як основою для криміналістики є право, правові науки, слідча і судова практика¹; е) історично криміналістика зародилася в межах саме правової – кримінально-процесуальної науки²; ж) рекомендації криміналістики адресовані суб'єктам, діяльність яких має виключно правовий характер, юридичну регламентацію і природу; з) майбутнє криміналістики – лише юридичне застосування³.

З огляду на зазначене у спеціальній літературі правильно звертається увага на те, що сутність правової природи криміналістики пов'язана головним чином з правовою сферою застосування її знань та необхідністю дотримання законності в діяльності з розкриття та розслідування злочинних проявів⁴. Разом з тим необхідно чітко відмежовувати сферу застосування криміналістичних знань і джерело (природу) їх походження. У зв'язку з цим доцільно розглядати природу науки криміналістики виходячи з позицій специфіки об'єктів її пізнання, які мають синтетичну сутність і дослідження яких неможливе без залучення знань із різних наукових сфер⁵.

Останнім часом з'явилися нові погляди на природу криміналістики, за якими її відносять до гібридних наук і вона визнається наукою

¹ Матусовский Г. А. Криминалистика в системе наук и ее межнаучные связи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и раз- мер предупредения преступности. Москва, 1980. С. 13.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 161, 162.

³ Даньшин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 92, 93.

⁴ Терехович В. Н., Ниманде Э. В. Проблемы определение места криминалистики в системе научного знания. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2007. Вып. 3 (23). С. 36–43.

⁵ Игошин В. В. Интегральная природа науки криминалистики и ее проявление в криминалистической технике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Удмур. гос. ун-т. Ижевск, 2005. С. 15.

інтегральної або синтетичної природи. За своєю природою криміналістика має багатоаспектні міждисциплінарні зв'язки з різноманітними галузями знань. При цьому ці зв'язки не обмежуються суто юридичною спрямованістю, а стосуються технічних і природничих наук. З цього приводу Р. С. Белкін зазначав, що природа криміналістики – це не комплекс будь-яких складових частин, не механічне об'єднання даних різних наук, а їх глибинний синтез¹.

Про складність визначення сутності природи криміналістики свідчить і той факт, що окремі науковці неодноразово змінювали власну позицію щодо розглядуваного питання. Зокрема, Р. С. Белкін спочатку був прибічником віднесення криміналістики до юридичних наук, але в подальшому змінив свою позицію, зазначивши, що аргументи, які наводилися криміналістами на користь правової природи криміналістики, є спірними і не дають підстав для однозначного висновку. На підтвердження своєї думки він констатує:

1. Не весь предмет і не всі об'єкти пізнання криміналістики лежать у сфері правових явищ. Наприклад, не всі закономірності механізму злочину, злочинної діяльності і тим більше виникнення інформації про злочин і його учасників лежать у сфері правових явищ. Частина з них – це закономірності взагалі будь-якої діяльності, закономірності процесу відображення, що мають загальний характер і не залежать від сфери їх дії, прояву.

2. Не можна вважати криміналістику правовою наукою лише з огляду на те, що її службова функція і завдання, які вона вирішує, належать до правової сфери діяльності державних органів і до правових процесів.

3. Не всі рекомендації, що розробляються криміналістикою для практики, мають правовий характер, засновані на законі, відповідають його духу і букві, зокрема, чи є правове в розробці правил фотографування на місці злочину?

4. Чи можна вважати зв'язок криміналістики з іншими, неправовими науками «окремими і локальними», а право, правові науки, правоохоронну практику – її основним «живильним середовищем»?

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : Изд-во НОРМА (Издат. гр. НОРМА-ИНФРА-М), 2001. С. 43.

З огляду на висловлене Р. С. Белкін вважав, що слід говорити не про адаптацію, пристосування криміналістикою даних інших наук, а про сплав цих знань у межах предмета та змісту криміналістики, тобто про інтегральну природу криміналістики¹.

До запропонованої позиції Р. С. Белкіна приєдналися Т. В. Авер'янова, О. Х. Волинський, Ю. Г. Корухов, В. П. Лавров, О. Р. Россинська, які відзначають, що в криміналістиці не можна виділити суто правові та природничо-наукові або технічні розділи, комплекси знань як якісь фіксовані структури. Вона є єдиним сплавом знань, а не сукупністю наук і є наукою синтетичної природи, а не комплексної (оскільки комплексування передбачає об'єднання окремих знань, а не їх злиття). Можливості криміналістики в розв'язанні правових завдань безпосередньо залежать від її здатності акумулювати досягнення інших наук і забезпечити їх використання в розкритті та розслідуванні злочинів².

Зміна наукової парадигми щодо природи криміналістики була сприйнята вченими-криміналістами неоднозначно. Так, на думку О. Ю. Головіна, неюридична природа криміналістики багато в чому змінює й уявлення про її систему, а тому такі погляди науковців викликають серйозні заперечення³. О. О. Ексархопуло переконаний, що синтетичний характер криміналістичних знань не слід розглядати як підставу для зміни місця криміналістики в системі наук. Вона повинна залишатися в класифікаційному ряді наук юридичного циклу⁴.

Водночас формування наукової концепції щодо синтетичної, інтегральної природи криміналістики зайвий раз свідчить про високий ступінь наукового передбачення, який був притаманний знаному вче-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистки: в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистки. Москва : Юристь, 1997. С. 167–169.

² Див.: Криминалистка : учебник для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд. гр. НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 71; Россинская Е. Р. Криминалистка : курс лекцій. Москва : Норма, 2006. С. 24, 25; Криминалистка : учебник для студ. вузов / под ред. А. Ф. Волинского, В. П. Лаврова. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2009. С. 22.

³ Головин А. Ю. О систематике и содержании закономерностей, изучаемых криминалистикой. *Проблемы системных исследований в криминалистике и судебной экспертизе* : материалы науч. конф., Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 4–5 дек. 2006 г. Москва : МАКС Пресс, 2006. С. 45, 46.

⁴ Криминалистка : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Лань, 2001. С. 71.

ному-криміналісту Р. С. Белкіну. Саме він ще в середині 80-х рр. минулого століття зумів передбачити активізацію процесів диференціації та інтеграції наукових знань і появи значної кількості наук інтегральної природи. Як зазначається в наукознавчій літературі, процес виникнення так званих синтетичних (у сучасній трактовці інтегральних) наук ще більше посилюється. Системний, еволюційний, синергетичний підходи виступають стратегічними напрямками сучасного наукового пошуку. Інтегральні дослідження забезпечують рух до єдиного наукового знання, використання ідей і методів одних наук іншими, перехід від дисциплінарних методів дослідження до проблемно-орієнтованих. На цій основі відбувається формування нових галузей знань, таких як біофізика, психофізика, езофізика, радіофотоніка та інші, і як підсумок створення універсальної наукової картини¹.

Отже, на цей час можна стверджувати про співіснування двох² основних наукових концепцій щодо сутності природи криміналістики: 1) усталена, традиційна, за якою криміналістика є спеціальною юридичною наукою; 2) новаторська, де криміналістика розглядається як наука синтетичного (інтегрального) характеру³, що «повною мірою відповідає сучасним тенденціям переходу від дисциплінарних методів дослідження до проблемно-орієнтованих, використання ідей і методів одних наук іншими, формування нових галузей знань, створення універсальної наукової картини»⁴. Як убачається, співіснування зазначених концепцій є до певної міри змушеним. Це пояснюється, з одного боку, суто прагматичною мотивацією віднесення криміналістики до юридичних наук, а з іншого – наявністю на цей час усталеного розподілу наук на природничі, технічні та гуманітарні й відсутністю в наукознавстві такого різновиду, як науки синтетичного (інтегрального) характеру. Але вказана ситуація, на нашу думку, є тимчасовою

¹ Исакова Е. И., Дьяконов И. В. Современные процессы дифференциации и интеграции наук. *Гуманитарный вестник ЗДПА*. Запоріжжя, 2010. Вип. 43. С. 30–32.

² Слід зазначити, що окремі науковці, як і раніше, підтримують точку зору щодо подвійної, дуалістичної природи криміналістики (див.: Зашляпин Л. А. Основы теории эффективной адвокатской деятельности: прелиминарный аспект. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. С. 7–11).

³ Смахтин Е. В. Некоторые аспекты развития научных взглядов на природу криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2012. Вып. 3(43). С. 45–51.

⁴ Исакова Е. И., Дьяконов И. В. Современные процессы дифференциации и интеграции наук. *Гуманитарный вестник ЗДПА*. Запоріжжя, 2010. Вип. 43. С. 30–32.

і в подальшому за умов успішного формування класу інтегральних наук знайде своє розв'язання на користь останніх.

Дослідження наукознавчих проблем криміналістики передбачає необхідність з'ясування не лише її природи, а й місця в системі наук та характеру міжнаукових зв'язків. Багатоаспектність криміналістики зумовлює розмаїття її міжнаукових зв'язків з іншими галузями знань, які реалізуються у таких двох формах: 1) односторонні – коли у криміналістичних дослідженнях використовуються дані інших галузей знань без зворотного впливу на розвиток останніх з боку криміналістики, тобто йдеться лише про зв'язок застосування; 2) двосторонні – коли дані інших наук знаходять свою трансформацію не лише в криміналістичних дослідженнях, але й досягнення останньої мають зворотний вплив на ці науки, тобто йдеться про взаємопроникнення, інтеграцію наукових знань.

Щодо першого різновиду, то до них передусім слід віднести міжнаукові зв'язки криміналістики з філософією, логікою, етикою, психологією, соціологією, наукою управління, прогностикою, інформатикою, а також такими природничими та технічними науками, як фізика, хімія, біологія, фізіологія, антропологія тощо. Як зазначалося в спеціальній літературі, філософські категорії дозволяють зрозуміти місце і роль наукового факту в процесі пізнання істини, в них відображуються нові, ще не відомі науці зв'язки і відносини між явищами, які нею вивчаються. Без звернення до філософських категорій неможливе здійснення побудови окремих криміналістичних теорій, таких як ідентифікація, діагностика, причинність та ін.¹ Зокрема, в основі теорії криміналістичної ідентифікації лежать два фундаментальних поняття – «тотожність» і «схожість», у механізмі слідоутворення – «ознака» і «властивість», у формуванні висновку експерта – «вірогідність» і «достовірність». При цьому криміналістика може слугувати для філософії лише практичним додатком, ілюстрацією її теоретичних робок.

Криміналістика у своїх дослідженнях успішно використовує й положення формальної логіки з метою формування рекомендацій щодо здійснення слідчої, судової, експертної та оперативно-розшукової діяльності з побудови та перевірки версій, відтворення обстановки і об-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 207.

ставин події¹. Крім того, технічні засоби, тактичні прийоми і методичні рекомендації, що розробляються у криміналістиці, мають відповідати критеріям етичності, тобто бути моральними².

Особливою сферою стосунків криміналістики є психологія – загальна та юридична. Дані цієї галузі знань активно використовуються при розробленні тактико-криміналістичних прийомів та рекомендацій. Окремі з них становлять основу сформованих криміналістичних вчень (теорій), наприклад, вчення про криміналістичні версії³, про спосіб вчинення злочину та відповідні до нього навички⁴. В. Ю. Шепітько здійснив систематизацію тактичних прийомів на основі застосування певних психологічних критеріїв⁵. Положення психології виступають базою для формування тактики провадження окремих слідчих (розшукових) дій, розв'язання розумових завдань, що постають перед слідчим, суддею, експертом, співробітником оперативних підрозділів, встановлення психологічного контакту між учасниками кримінального провадження.

У криміналістиці соціологічні методи використовуються головним чином для збирання і оброблення емпіричних даних. Серед способів збирання первинної інформації широкого застосування набули узагальнення матеріалів кримінальних справ (кримінальних проваджень), опитування практичних працівників (письмові (анкетування) та усні (інтерв'ювання)), контент-аналіз (дослідження тексту). Для встановлення статистичних зв'язків між об'єктами, що досліджуються, застосовується кореляційний аналіз. Ідеться передусім про встановлення кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики певного різновиду кримінальних правопорушень і побудові

¹ Коновалова В. Е. Проблемы логики и психологии в следственной тактике. Киев : РИО МВД СССР, 1970. С. 6.

² Див.: Коновалова В. Допустимість і правомірність психологічного впливу при розслідуванні злочинів. *Радянське право*. 1971. №9. С. 24–28; Її ж. Моральні засади судочинства: стан і тенденції. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2006. Вип. 2 (45). С. 178–184.

³ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функция в судопроизводстве : монография. Харьков : Изд. ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.

⁴ Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.717 / Вышш. школа МВД СССР. Москва, 1970. 31 с.

⁵ Шепітько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Харьков : РИП «Оригинал», 1995. 200 с.

на цій підставі типових версій, що слугують для слідчих відповідним орієнтиром при здійсненні конкретного кримінального провадження¹.

Криміналістика має тісні стосунки з наукою управління, положення якої реалізуються при формуванні рекомендацій з організації розслідування злочинних діянь у цілому та в науковій організації праці слідчого², зокрема, в сучасних умовах неможливо якісно та ефективно організувати розслідування, особливо багатоепізодних, складних кримінальних проваджень, без використання управлінських принципів і підходів до розв'язання цих завдань. Крім того, наукова організація праці слідчого є запорукою успішності досудового розслідування, економії часу і процесуальних ресурсів, особливо в період адаптації слідчих до суттєво зміненої вітчизняної кримінальної процесуальної доктрини.

Відносно новими сферами міжнаукових зв'язків криміналістики можна визнати прогностику та інформатику. Перша виступає методологічним підґрунтям для формування криміналістичної теорії прогнозування, розглядається як базова, материнська наука для здійснення галузевого прогнозування у цій царині знань. Принципи і методи прогностики є визначальними для побудови прогнозів щодо розвитку науки криміналістики та об'єктів її дослідження в майбутньому³. Криміналістика не стоїть осторонь і від процесу інформатизації й застосування у своїх дослідженнях новітніх інформаційних технологій, які або спеціально розроблені, або адаптовані до потреб і завдань криміналістики, наприклад, з метою забезпечення інформаційного обміну між реєстраційними масивами різних видів обліків за рахунок використання комп'ютерної техніки, розроблення ефективних інформаційно-пошукових, інформаційно-довідкових, інформаційно-модельних та інформаційно-консультаційних систем⁴.

¹ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09. Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

² Соя-Серко Л. А. Научная организация труда следователя. *Советское государство и право*. 1970. № 9. С. 105–109.

³ Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.

⁴ Див.: Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 208 с.; Журавель В. А. Інформаційне забезпечення процесу розслідування: шляхи та засоби. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2004. Вип. 2 (37). С. 175–180; Авдеева Г. К. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2010. Вип. 19. С. 194–203; Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.

Для криміналістики характерними є наявність тісних зв'язків з природничими і технічними науками. І це не випадково, оскільки однією з функцій саме криміналістики є трансформація, творче перероблення і адаптація доробок цих галузей знань для створення нового наукового продукту. Так, на базі фундаментальних досліджень фізики, хімії, мікробіології, механіки створені й функціонують такі напрями у криміналістиці, як оптична, ультрафіолетова, інфрачервона, люмінесцентна, електронна, рентгенівська, атомна мікроскопія, застосовуються емісійний, спектральний, лазерний, хроматографічний, титриметричний аналіз тощо¹. За образним висловом Р. С. Белкіна, це реальний вияв «експансії» природничих і технічних наук у судочинство². І головним засобом забезпечення реалізації цієї експансії, безпосереднім каналом проникнення інформації з цих галузей знань до кримінального судочинства є криміналістика.

Щодо інтеграційних зв'язків криміналістики, то вони проявляються насамперед з науками кримінально-правового циклу – кримінальним правом, кримінальним процесом, кримінологією, теорією оперативно-розшукової діяльності, а також такими спеціальними галузями знань, як судова медицина, судова психіатрія, судова статистика, експертологія. Науки кримінально-правового циклу мають спільний об'єкт дослідження, яким виступають кримінально карані діяння. Але кожна з них досліджує цей об'єкт під своїм кутом зору, тобто має свій предмет дослідження, адже відомо, що «предмет» і «об'єкт дослідження» – це різні поняття і ототожнювати їх не можна. У філософській літературі зазначалося, що одному і тому самому об'єкту можуть відповідати декілька різних предметів, оскільки характер предмета дослідження залежить не лише від того, який об'єкт він відображає, але й від того, навіщо цей предмет сформовано, для вирішення якого завдання. Про предмет можна говорити як про особливу сторону реального об'єкта³.

Наведені положення зумовлюють характер міждисциплінарних зв'язків між розглядуваними галузями знань. Так, для криміналістики аксіоматичними є поняття злочину, ознаки його складу, що розроблені

¹ Основы естественно-научных знаний для юристов / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 600 с.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. 837 с.

³ Лекторский В. А. Принципы воспроизведения объекта в знании. *Вопросы философии*. 1967. №4. С. 46–51.

у кримінальному праві. Принципи кримінально-правової класифікації злочинів становлять методологічну основу для побудови їх криміналістичної класифікації. При з'ясуванні підстав розмежування кримінально-правової та криміналістичної класифікації злочинів необхідно враховувати, що інтеграція наук кримінального циклу не могла не позначитися на відповідній єдності їх понятійного апарату, теоретичних концепцій, проблем та шляхів їх вирішення. У цьому плані криміналістика органічно увібрала в себе певну кількість знань кримінально-правової природи, що, безумовно, було корисним для її теоретичних та прикладних розробок. Разом з тим вирішення специфічних завдань, що стоять перед криміналістикою, потребує розроблення суто криміналістичної класифікації злочинів. Крім того, криміналістика на основі вивчення судово-слідчої практики звертає увагу правознавців на нові способи та засоби злочинної діяльності, які доцільно визнавати як кваліфікуючі ознаки, а в деяких випадках криміналісти взагалі вказують на зовсім нові прояви злочинної діяльності, які ще не знайшли свого законодавчого врегулювання (наприклад, рейдерство). Ось чому криміналістику називають вченням про реалії кримінального права¹.

Спільним завданням криміналістики і криминології є розроблення засобів протидії кримінальним правопорушенням². Відмінність виявляється у масштабах цієї діяльності. Якщо криминологія визначає стан, динаміку, форми і причини злочинності та заходи її попередження, то криміналістика розробляє технічні засоби профілактики, а також рекомендації слідчому щодо запобігання конкретним різновидам злочинних проявів. При цьому слід зазначити, що інтенсивність міжнаукових зв'язків криминології та криміналістики у цьому аспекті останнім часом суттєво зменшується через виключення із чинного кримінального процесуального законодавства функціональних обов'язків слідчого, прокурора, судді щодо здійснення профілактичних заходів. Якщо Кримінально-процесуальний кодекс 1960 р. передбачав необхідність у ході досудового розслідування та судового розгляду встановлювати причини й умови, які сприяли вчиненню зло-

¹ Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.

² Матусовский Г. А. Вопросы межнаучного взаимодействия криминалистики и криминологии. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сб. науч. работ. Киев, 1975. № 11. С. 19–28.

чину (ст. 23) і на підставі цих даних вносити відповідне подання щодо їх усунення (ст. 23¹), то згідно з чинним Кримінальним процесуальним кодексом України таких обов'язків у учасників кримінального провадження взагалі не передбачено. Законодавець чомусь відніс їх до розряду другорядних і забув передбачити не лише в предметі доказування (ст. 91 КПК), але й в окремій статті, що, на нашу думку, є помилковим і потребує свого унормування.

Проте чинне кримінальне процесуальне законодавство, навпаки, сприяє реалізації міждисциплінарних зв'язків криміналістики з теорією оперативно-розшукової діяльності, передбачивши процедуру провадження негласних слідчих (розшукових) дій (гл. 21 КПК). Це розширює сферу застосування тактико-криміналістичних прийомів та рекомендацій і поширення їх на негласні слідчі (розшукові) дії. Розроблення такого роду прийомів та рекомендацій має відбуватися з урахуванням положень теорії оперативно-розшукової діяльності.

Традиційно найбільш тісні міждисциплінарні зв'язки криміналістики виявляються з кримінальним процесуальним правом, тому що криміналістику прийнято вважати праксіологією кримінального процесу. «Кримінальний процес, – наголошує Є. П. Іщенко, – пропонує нормативні моделі, встановлює певні межі, але не розкриває того, як це треба робити. Процес визначає найбільш загальну форму, певні абстракції, тоді як криміналістика наповнює їх необхідним змістом»¹. При цьому технічні засоби, тактичні прийоми і методичні рекомендації, що розробляються криміналістикою, мають відповідати нормам чинного Кримінального процесуального кодексу. У свою чергу, наукові криміналістичні концепції та практичні рекомендації сприяють не лише оптимізації процедури досудового розслідування і судового провадження, але й удосконаленню кримінального процесуального законодавства. Навпаки прогалини в законодавстві, неунормованість окремих положень, наявність суперечностей негативно позначаються на розробленні необхідних криміналістичних засобів, прийомів та рекомендацій.

На жаль, змушені констатувати, що й чинний Кримінальний процесуальний кодекс України не позбавлений певних недоліків, спірних положень, які не сприяють реалізації міждисциплінарних зв'язків криміналь-

¹ Іщенко Е. П. О месте и роли криминалистики в современной системе уголовно-правовых наук. *Криминалист первопечатный*. 2010. №1. С. 9.

ного процесу з криміналістикою. До дискусійних, суперечливих положень можна віднести такі:

1) відсутність чіткого механізму визначення строків здійснення досудового розслідування. Справа в тім, що законодавець взагалі створив парадоксальну ситуацію, коли досудове розслідування розпочинається з моменту внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ч. 2 ст. 214 КПК), а відрахування строків розслідування починається з дня повідомлення особі про підозру у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 219 КПК). У зв'язку із цим постає закономірне запитання стосовно того, як оцінювати все те, що відбувається у проміжок часу між внесенням відомостей до ЄРДР і повідомленням особі про підозру? Якщо це досудове розслідування (а саме це впливає зі змісту ст. 214 КПК), то чому строки його провадження не входять до строків, визначених у ст. 219 КПК, які граничні межі цього періоду і чому вони неунормовані в Кодексі? Такий підхід не виключає можливості з боку слідчого навмисного відтягування моменту повідомлення про підозру, навіть за наявності достатніх для цього підстав, і тим самим збільшувати загальні строки кримінального провадження. За таких умов буде спрацьовувати елементарний людський прагматизм – навіщо активізовувати процес збирання доказів, прискорювати процедуру повідомлення про підозру і після цього обмежувати свою подальшу діяльність жорстко визначеними строками, тоді як, не порушуючи закон, в уповільненому режимі, упродовж невизначеного терміну здійснювати кримінальне провадження;

2) виключення із системи або невключення до неї окремих слідчих дій, зокрема: а) очної ставки (тепер у ч. 9 ст. 224 КПК йдеться про одночасний допит двох і більше вже допитаних осіб для з'ясування причин розбіжностей у їхніх показаннях); б) перевірки показань на місці, а обмеження лише слідчим експериментом. Адже відомо, що ці дії мають істотні відмінності за метою, процедурою провадження, отриманими результатами. Крім того, перевірка показань на місці має більш широкую практику застосування у порівнянні із слідчим експериментом, що зумовлює потребу окремого унормування процедури її провадження. Тоді як редакція ст. 240 КПК не дає чіткої відповіді щодо можливості проведення в її межах перевірки показань на місці (якщо взагалі коректно говорити про можливість проведення однієї слідчої дії в межах іншої), що не сприяє її реалізації, оскільки і науковці, і практики мають різні

підходи до розв'язання цього питання¹; в) перенесення виїмки із розряду слідчих дій до забезпечувальних заходів, які отримали доволі спірну назву «тимчасовий доступ до речей і документів»;

3) наявність неточностей у визначенні сутності окремих слідчих дій і відсутності чітко сформульованого механізму їх реалізації суб'єктами кримінального провадження. Так, у ч. 1 ст. 228 КПК зазначається, що «перед тим, як пред'явити особу для впізнання, слідчий, прокурор попередньо з'ясовує, чи може особа, яка впізнає, впізнати цю особу, опитує її про зовнішній вигляд і прикмети цієї особи, а також про обставини, за яких вона бачила цю особу, про що складається протокол». У той же час у ч. 1 ст. 229 КПК говориться про те, що «перед тим, як пред'явити для впізнання річ, слідчий, прокурор або захисник (курсив наш. – В. Ж.) спочатку запитує в особи, яка впізнає, чи може вона впізнати цю річ, опитує про ознаки цієї речі і обставини, за яких вона цю річ бачила, про що складається протокол». Із змісту цих статей вбачається, що обов'язковою умовою проведення пред'явлення для впізнання є попереднє опитування впізнаючого про обставини, за яких той бачив особу або річ, що підлягають впізнанню, про їх прикмети (ознаки) тощо. Але чому при пред'явленні для впізнання живих осіб попереднє опитування здійснюють лише слідчий чи прокурор, а при пред'явленні для впізнання речей до них приєднується ще й захисник? Чим викликана така диференціація повноважень захисника? Крім того, як захисник зможе скласти протокол за результатами опитування із дотриманням вимог статей 104, 231 КПК, якщо цими статтями йому такого права взагалі не надано? Застосування законодавцем таких термінів, як «попереднє з'ясування» та «опитування» викликають додаткові запитання щодо часу їх проведення, порядку оформлення. Тоді як чітка вказівка на те, що пред'явленню для впізнання завжди передують допит особи, яка впізнає, зняла б усі непорозуміння. Як видається, саме таким чином мають реалізовуватися положення статей

¹ Див.: Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. С. 612–616; Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. С. 534–536; Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одиссей, 2013. С. 494–499.

228 і 229 КПК, коли безпосередній процедурі пред'явлення для впізнання обов'язково передують допит особи, яка раніше спостерігала об'єкт і буде здійснювати його впізнання. Цей допит (а не опитування) здійснюється відповідно до ст. 224 КПК і звісно, що його провадження за чинним кримінальним процесуальним законодавством в змозі провести лише слідчий або прокурор, тому згадування про захисника у цитованій статті є зайвим;

4) наявність суперечностей між окремими загальними і спеціальними нормами, зокрема між ст. 93 КПК «Збирання доказів» і ст. 243 КПК «Порядок залучення експерта». Справа в тім, що законодавець не передбачив можливість збирання доказів стороною захисту шляхом проведення окремих слідчих (розшукових) дій. У ч. 3 ст. 93 КПК йдеться про можливість отримання стороною захисту висновків експертів. Разом з тим залучення експертів для проведення експертних досліджень (ч. 2 ст. 243 КПК) по суті є не що інше, як проведення слідчої дії стороною захисту, оскільки зазначена стаття міститься у гл. 20 «Слідчі (розшукові) дії»;

5) явний декларативний характер окремих статей, наприклад ст. 243 КПК має назву «Порядок залучення експерта», але в ній йдеться лише про можливість залучення експерта, а не про порядок реалізації цієї можливості. Законодавець навіть не визначився з назвою процесуального документа, який мають скласти не лише захисник, але й слідчий чи прокурор, що вже призвело до різних підходів до розв'язання цього питання.

Ці та багато інших недоліків та спірних положень, що містяться у чинному Кримінальному процесуальному кодексі потребують свого унормування, оскільки такий стан речей не сприяє не лише оптимізації кримінального провадження, але й негативно позначається на реалізації міжнаукових зв'язків криміналістики з кримінальним процесом.

Отже, аналізуючи місце криміналістики в системі наук, специфіку її міжнаукових зв'язків, слід виходити з того, що на сьогодні криміналістика є юридичною наукою¹, основу, «стрижень» якої незалежно від

¹ Див.: Чельшева О. В. Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития). Санкт-Петербург : Изд-во СПб ГУ МВД России, 2001. С. 59; Чельшева О. В. Гносеологические основы криминалистики (теоретико-прикладное исследование) : монография / под ред. И. А. Возгриня. Санкт-Петербург : СПб. ун-т МВД России, 2003. 227 с.; Домбровский Р. Г. Природа и сущность криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2007. Вып. 1 (21). С. 8–14.

впливу на неї науково-технічного прогресу становлять дані її загальної теорії, тактики і методики розслідування. Їх теоретичні концепції і практичні рекомендації завжди повинні прямо або побічно спиратися на норми закону, а тому не можуть не бути правовими. Такою є логіка кримінального судочинства¹. З цього приводу М. П. Яблоков зазначає, що «якщо в науці не буде основної складової, то, видається, що це буде не наука, а якесь аморфне, безсистемне утворення з даних різних наук, котре не підпадає під жодне зі сформованих у наукознавстві поділів наук (природничі, технічні і суспільні), не здатне виступати як цілісне утворення щодо інших галузей наукового знання»². Водночас розуміння криміналістики як юридичної науки аж ніяк не перешкоджає подальшим процесам інтеграції криміналістикою досягнень інших наук і пристосування їх до вирішення власних завдань.

2.5. Вчення про систему науки криміналістики

Криміналістичні знання потребують відповідного впорядкування, розподілу за тими чи іншими розділами, галузями, тобто систематизації. Систематизація наукових знань належить до найбільш важливих напрямів криміналістичної доктрини. Стан сформованості системи, усталеність поглядів науковців на цю проблематику відображають сучасний рівень розвитку самої науки криміналістики. Водночас розробка й удосконалення системи криміналістики не зводяться до звичайного впорядкування наукового матеріалу, його групування. Йдеться про побудову цілісної наукової системи, яка відображає закономірні зв'язки між елементами предмета наукового пізнання, властивостями об'єктів, що вивчаються. При цьому розбудова та вдосконалення системи науки криміналістики вимагають урахування положень про діалектичні відношення загального та особливого, міжнаукових зв'язків, потреб практики (доступність, швидкість та простота відшукування необхідних наукових рекомендацій при їх практичному використанні).

¹ Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система. Москва : Юристъ, 2005. С. 13.

² Яблоков Н. П. Юридическая природа криминалистика – важный фактор сохранения ее целостности как науки, общепрофессиональной учебной дисциплины подготовки юристов. *Криминалист первопечатный*. 2011. №2. С. 19.

Об'єктивні закономірності розвитку науки криміналістики, істотні зміни уявлень про предмет її дослідження позначаються на трансформації поглядів науковців щодо її системи, оскільки дослідження нових сторін, властивостей об'єктів, що пізнаються, та їх результати не завжди укладаються в межі традиційних розділів науки. Прагнення вчених розробити оптимальну, еталонну систему криміналістики зумовили появу в літературі різноманітних точок зору на її архітектоніку. Наукові дискусії навколо вдосконалення системи криміналістики не вщухають і дотепер.

Уперше про криміналістику як систему спеціальних знань згадав Г. Гросс у фундаментальній праці «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики». Накопичені тактичні й методичні знання про розкриття злочинів, технічні засоби, які використовувалися для цього, Г. Гросс узагальнив, зібрав у єдину сукупність, виклав їх у певній послідовності і назвав системою, а галузь, що їх вивчає, – криміналістикою. У системі цієї науки він виокремив такі структурні елементи, як вчення про виявлення та використання речових доказів, вивчення окремих видів злочинів, а також питання, що стосуються побуту злочинців¹.

Більш досконалу систему криміналістики було запропоновано у середині 20-х рр. ХХ ст. зніми радянськими криміналістами І. М. Якимовим та В. І. Громовим. Перший поділяв криміналістику на три частини: кримінальну техніку, кримінальну тактику та методологію (загальні прийоми) розслідування², що було значним кроком уперед порівняно із системою Г. Гросса, а другий увів у науку термін «методика розслідування злочинів», який використовується і сьогодні для визначення одного із розділів криміналістики³.

Ідеї І. М. Якімова та В. І. Громова знайшли своє втілення в підручнику «Криміналістика» (1935), де виокремлювалися три складові частини криміналістики:

– кримінальна техніка, яка вивчає способи застосування природничих наук (фізики, хімії, біології та ін.) у розслідуванні злочинів;

¹ Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики : новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва : ЛексЭст, 2002. 1048 с.

² Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1925. С. 3.

³ Громов В. И. Методика расследования преступлений. Руководство для органов милиции и уголовного розыска. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1929. С. 6.

- кримінальна тактика, яка вивчає найкращі прийоми проведення окремих слідчих дій і засоби планування процесу розслідування;
- окрема методика, яка вивчає специфічні особливості розслідування окремих видів злочинів¹.

Запропонована структура криміналістики не залишилася поза увагою наукової громадськості. Поряд з її прихильниками (оскільки вона дійсно вважалася вельми прогресивною концепцією свого часу) з'явилися і опоненти. Головним критиком триелементної структури криміналістики виступив у 1938 р. Б. М. Шавер. На його думку, курс криміналістики повинен складатися із загальної і особливої частин. До першої він запропонував віднести предмет, метод, історію розвитку, питання криміналістичної техніки, використання даних психології у процесі допиту і методику побудови версій, а до особливої – застосування окремих принципів криміналістики до розслідування окремих видів злочину і методику їх розслідування². Потрібно зазначити, що за принципом «загальна частина – особлива частина» були побудовані всі післявоєнні підручники з криміналістики.

Новий, практично переломний етап у розвитку системи криміналістики припадає на середину 50-х рр. ХХ ст. і пов'язаний із науковою дискусією, яка відбулася на засіданні Ради Весоюзного науково-дослідного інституту криміналістики Прокуратури СРСР. З критикою двоелементної системи криміналістики виступили О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, М. С. Строгович, С. А. Голунський, Б. І. Шевченко та інші вчені. Зокрема, А. І. Вінберг висловив пропозицію відносно того, що система криміналістики повинна складатися з таких розділів:

- вступ до науки, в якому розкривається сутність предмета, методів та системи криміналістики. В цей розділ, на його думку, повинні також увійти історія розвитку криміналістики, головні принципи та поняття криміналістичної техніки, слідчої тактики і методики розслідування окремих видів злочинів, а також основи дослідження речових доказів;
- криміналістична техніка, яка має свою теоретичну частину у вигляді вчення про криміналістичну ідентифікацію;

¹ Криминалистика. Книга 1. Техника и тактика расследования преступлений : учебник для слушателей правовых ВУЗов / под ред. А. Я. Вышинского. Москва : Науч.-исслед. ин-т уголовной политики при Прокуратуре Союза ССР, Верховном Суде и НКЮ РСФСР, Гос. изд-во «Сов. законодательство», 1935. С. 6, 7.

² Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистки. *Социалистическая законность*. 1938. №6. С. 82.

– слідча тактика, що має своїм ядром вчення про слідчі версії та викриває застосування техніки і тактики при провадженні окремих слідчих дій;

– методика розслідування, що включає загальні питання планування та методики розслідування окремих видів злочинів¹.

У 1956 р. з пропозицією про виокремлення слідчої тактики як самостійного розділу криміналістики виступили В. П. Колмаков і О. Н. Колесніченко. До її предмета вони відносили:

– методи обрання правильного напрямку розслідування, конструювання та перевірки версій;

– прийоми і методи проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, а також застосування науково-технічних заходів і прийомів;

– організацію слідчої роботи та виховання особистих якостей слідчого, необхідних для здійснення зазначеної діяльності².

Свій особистий внесок у процес формування системи криміналістики зробили С. П. Митричев та М. В. Терзієв. Перший у 1959 р., спираючись на результати раніше проведених досліджень³, запропонував таку структуру курсу криміналістики: техніка і тактика; криміналістична експертиза; методика розслідування окремих видів злочинів, що, на думку автора, найбільшою мірою відповідає самому процесу розслідування⁴. М. В. Терзієв розкритикував викладену С. П. Митричевим концепцію і по-своєму сконструював систему курсу криміналістики, включивши до неї такі розділи: 1) загальні положення науки; 2) збирання та дослідження різноманітних видів речових доказів, а також деяких інших об'єктів; 3) провадження різних видів слідчих та оперативно-розшукових дій з розкриття, розслідування і попередження злочинів; 4) слідчі версії і планування

¹ Винберг А. И. О сущности криминалистической техники и криминалистической экспертизы. *Советское государство и право*. 1955. № 8. С. 82–88.

² Колмаков В. П., Колесніченко А. Н. Вопросы системы советской криминалистики и место в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия* / отв. ред. Г. Б. Карнович. Москва : Госюриздат, 1956. Вып. 7. С. 159.

³ Митричев С. П. К вопросу о научных основах советской криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия* / отв. ред. Г. Б. Карнович. Москва : Госюриздат, 1956. Вып. 7. С. 3–36.

⁴ Митричев С. П. Преподавание криминалистики в юридических вузах. *Социалистическая законность*. 1959. № 1. С. 45–49.

розслідування; 5) розкриття, розслідування і попередження різних видів злочинів¹.

Таким чином, незважаючи на різні погляди, які висловлювались ученими відносно зазначеної проблеми, загальним підсумком наукової дискусії щодо формування системи криміналістики треба визнати практично повну відмову від двоелементної структури її складу. Найбільш поширеною концепцією кінця 50-х – середини 60-х рр. ХХ ст. стала трьохелементна система – криміналістична техніка, слідча тактика і методика розслідування окремих видів злочинів.

Істотні зміни уявлень про предмет науки криміналістики, які сталися наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. і пов'язані насамперед з пропозицією Р. С. Белкіна розглядати криміналістику як науку, що досліджує певне коло закономірностей², не могли не відбитися на трансформації поглядів відносно її системи, оскільки дослідження нових сторін, властивостей об'єктів, що пізнаються, та їх результати не завжди укладаються в межі традиційних розділів науки.

Виходячи із запропонованого Р. С. Белкіним визначення предмета криміналістики, головними об'єктами систематизації виступають знання, одержані в результаті вивчення закономірностей механізму злочину (функціональної сторони злочинної діяльності) та слідоутворення, а також сукупність розроблених на підставі цих знань рекомендацій щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів. Ці знання стосуються всього предмета дослідження криміналістики, виступають базовими щодо таких розділів, як техніка, тактика і методика і тому повинні акумулюватись у самостійному розділі, який одержав назву «загальна теорія криміналістики».

Побудована на підставі зазначеної концепції система криміналістики складається з чотирьох елементів: загальної теорії криміналістики; криміналістичної техніки; криміналістичної (слідчої) тактики; методики розслідування окремих видів злочинів (криміналістичної методики).

Як відзначав Р. С. Белкін, перший із наведених елементів системи криміналістики і є виявлений у повному обсязі результат пізнання

¹ Терзиев Н. В. К вопросу о системе науки советской криминалистики. *Правоведение*. 1961. № 1. С. 155.

² Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. Москва : Юрид. лит., 1968. С. 9.

криміналістикою свого предмета, три останні елементи – результат використання одержаного знання¹.

На думку Р. С. Белкіна, викладена точка зору повністю відповідає таким принципам системного підходу:

– зазначена система криміналістики протистоїть середовищу як одне ціле, оскільки являє собою єдину науку, однорідну за своєю природою і соціальною функцією;

– властивості й функції кожного з елементів системи криміналістики взаємовизначені властивостями і функціями усієї системи в цілому;

– усі елементи цієї системи нерозривно пов'язані один з одним і, як свідчить розвиток криміналістики, не можуть бути від неї (системи) довільно відокремлені;

– кожний елемент системи, у свою чергу, може розглядатися як дещо складне, як підсистема, причому самі підсистеми складаються з елементів та утворюють своєрідну множинність, а зміна стану будь-якої з підсистем призводить до зміни стану інших підсистем і у кінцевому підсумку до зміни стану всієї системи в цілому².

Запропонована Р. С. Белкіним чотириелементна система криміналістики набула статусу панівної, найбільш поширеної на сьогодні. Разом з тим прагнення вчених розробити оптимальну, еталонну систему криміналістики обумовили появу в літературі й інших поглядів як на її структуру, так і на зміст. Це свідчить про те, що дискусія навколо системи науки криміналістики триває, і в цьому немає нічого дивного, оскільки, як справедливо відзначає М. П. Яблоков, структура саме цієї частини криміналістики є однією з найбільш рухомих³. При цьому необхідно чітко розрізняти систему науки і систему навчального курсу з криміналістики⁴.

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 131.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 390.

³ Криминалистика : учебник для юрид. вузов / отв. ред. Н. П. Яблокова. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2000. С. 7.

⁴ Див.: Белкин Р. С. Криминалистика : проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 132; Образцов В. А. Проблемы криминалистической систематики. *Южноуральские криминалистические чтения*. 2000. Вып. 8. С. 14; Данышин М. В. Криміналістика XXI століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. С. 169, 182; Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. С. 23.

Аналіз новітньої криміналістичної літератури дає можливість об'єднати всіх учених за їх ставленням до проблеми формування системи науки у три групи:

– прибічники збільшення кількості розділів системи криміналістичної науки;

– прибічники повернення до двоелементної системи криміналістики (загальна – особлива частини);

– прибічники чотириелементної системи криміналістики.

Однім із перших розширену, п'ятиелементну побудову системи криміналістики запропонував О. О. Ейсман. На його думку, система науки криміналістики повинна складатися з таких елементів:

1) вступ до науки (предмет науки, система, метод, завдання тощо);
2) загальна теорія криміналістики (вчення щодо збирання та дослідження доказів, теорія ідентифікації та інші проблеми);

3) криміналістична техніка;

4) криміналістична тактика;

5) методика розслідування злочинів¹.

Аналіз запропонованих елементів і насамперед першого з них, який має назву «Вступ до науки», дозволяє зробити висновок про те, що О. О. Ейсман не зовсім чітко розрізняє криміналістику як науку і криміналістику як навчальну дисципліну, а звідси і їх системи.

Інші вчені, посилаючись на зростання обсягу сучасних криміналістичних знань, пропонують розширити межі традиційної системи науки криміналістики за рахунок уведення нових елементів. Так, М. В. Салтевський до основних розділів системи – методології науки криміналістики, криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики – вводить новий елемент – криміналістичне слідознавство². Окремі прибічники збільшення кількості структурних розділів криміналістичної науки вважають за потрібне, крім загальної теорії, криміналістичної техніки, тактики та методики розслідування окремих видів злочинів, ввести новий, п'ятий елемент, зокрема О. Г. Філіппов та М. І. Скригонюк пропонують розділ, що включає в себе питання організації розкриття та розслідування зло-

¹ Советская криминалистика. Теоретические проблемы / [Н. А. Селиванов, В. Г. Танасевич, А. А. Эйсман, Н. А. Якубович]. Москва : Юрид. лит., 1978. С. 27.

² Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 1. Харків : Консум, 1999. С. 10.

чинів¹, В. С. Кузьмічов та Г. І. Прокопенко – проблеми криміналістичної експертизи². При цьому О. Г. Філіппов переконаний, що чотири-елементна система криміналістики є застарілою, такою що не відповідає сучасним вимогам. Внесення до неї певних змін – не волюнтаризм, а нагальна потреба. Найкращим варіантом реформування попередньої системи є доповнення до чотирьох існуючих п'ятого розділу, в якому мають бути зосереджені питання, що належать головним чином до організації розкриття та розслідування злочинів³.

У підручнику з криміналістики за редакцією А. В. Дулова у системі криміналістики було введено п'ятий розділ під назвою «Криміналістична стратегія» і розміщено його між криміналістичною тактикою та методикою розслідування окремих видів злочину. На думку А. В. Дулова, у цьому розділі повинні розглядатися такі питання:

а) виявлення союзників і формування основ взаємодії з ними (стосовно розслідування – це взаємодія з органами міліції, контррозвідки, державними контролюючими та інспекційними органами, з громадськими формуваннями);

б) вивчення загальних моделей і методів розслідування кримінальних справ. В одних випадках слідчий змушений йти від окремого факту до поступового пізнання злочинного явища, в інших – йому відома загальна система злочинних дій і його робота спрямована на виявлення окремих відсутніх фактів;

в) вивчення загальних рекомендацій щодо організації процесу розслідування (дослідження особливостей розумової діяльності слідчого і шляхів її організації);

г) вивчення процесів протидії і шляхів їх попередження та усунення⁴.

¹ Филиппов А. Г. О системе отечественной криминалистики. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 41; Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. С. 8–10.

² Криміналістика : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсеєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 267 с.; Кузьмічов В. С. Система криміналістики на межі III тисячоліття. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 40.

³ Див.: Филиппов А. Г. О системе отечественной криминалистики. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 41; Його ж. О системе криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2000. Вып. 1. С. 29–34.

⁴ Криміналістика : учеб. пособие / под ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 272–289.

Викладена концепція дістала як схвалення, так і критичні зауваження. Зокрема, Р. С. Белкін у своїй останній праці відзначав, що криміналістична стратегія «не має загальнокриміналістичного значення, еkleктична за змістом, а сфера її практичного застосування – лише один з етапів процесу розкриття та розслідування злочинів. Фактично це оновлений варіант криміналістичного вчення про планування розслідування з використанням деякої сучасної термінології системно-структурного методу, теорії рефлексії і деяких інших галузей знань»¹. На думку В. П. Бахіна, цей розділ може перетворитися на «зібрання непоєднуваного»². Натомість О. О. Ексархопуло вважає криміналістичну стратегію «нововведенням, що має сенс»³.

На думку В. Ю. Шепітька, в структурі криміналістики доцільно виокремлювати такий розділ, як криміналістична стратегія, або криміналістична політика, під яким науковець розуміє сферу знань із протидії злочинності криміналістичними засобами на віддалену перспективу, що сприятиме не тільки забезпеченню судових органів сучасними криміналістичними методами та засобами, а й ефективній організації та плануванню протидії злочинності в майбутньому⁴. З приводу зазначеної інтерпретації криміналістичної стратегії виникає питання щодо її співвідношення з прогностичною функцією криміналістики в цілому та теорією криміналістичного прогнозування зокрема.

У літературі висловлені й зовсім нетрадиційні пропозиції щодо розглядуваної проблеми. Так, В. Ф. Єрмолович запропонував допов-

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Издат. гр. НОРМА-ИНФРА-М), 2001. С. 80.

² Бахин В. П. Предмет науки криминалистики. Лекция. Киев : Акад ДПС України, 1999. С. 10.

³ Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой и А. А. Ексархопуло. Санкт-Петербург : Лань, 2001. С. 23–24.

⁴ Див.: Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 252, 253; Шепітько В. Ю. Природа, предмет та тенденції криміналістики в умовах глобалізації сучасного світу. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу* : зб. статей за матер. Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 20-річчя каф. крим. процесу і криміналістики Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка (24 січ. 2020 р., м. Львів) / орг. ком. В. Т. Нор, Н. Р. Бобечко, І. І. Кугитич [та ін.]. Львів : Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2020. С. 230.

нити систему криміналістики п'ятим розділом – криміналістичною характеристикою окремих видів злочинів. При цьому система криміналістики, на його думку, може бути представлена таким чином:

- перший розділ «Криміналістична методологія»;
- другий розділ «Криміналістична характеристика злочинів»;
- третій розділ «Криміналістична техніка»;
- четвертий розділ «Криміналістична тактика»;
- п'ятий розділ «Криміналістична методика розслідування злочинів»¹.

Незважаючи на те, що В. Ф. Ермолович не єдиний у бажанні включити криміналістичну характеристику як окремий елемент системи науки криміналістики², все ж таки вважаємо, що більш структурно обґрунтованою є її знаходження в загальній теорії криміналістики серед окремих вчень, з практичною реалізацією у четвертому розділі криміналістики – криміналістичній методиці.

Т. С. Волчецька вважає, що в межах сучасної криміналістичної науки де-факто існує певний новий розділ, який потрібно закріпити де-юре, назвавши його «прикладна криміналістика в юридичній практиці», в якому б досліджувалися питання адаптації положень криміналістики до нових, не традиційних для цієї науки, об'єктів. У межах цього розділу можна було б вести дослідження питань специфіки використання криміналістичної науки в цивільному, арбітражному, адміністративному судочинстві, митній справі, діяльності нотаріуса тощо³.

На думку О. В. Челишевої, під час побудови системи криміналістики слід дотримуватися низки критеріїв: співвідношення загального й особливого, структури та рівня дослідження об'єкта і предмета

¹ Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. С. 276, 277.

² Див.: Яблоков Н. П. Информационно-структурные основы изучения преступной деятельности. *Криминалистика* : учебник для юрид. вузов / отв. ред. Н. П. Яблокова. 2-е изд. перераб. и доп. Москва, 2001. С. 35–51; Возгрин И. А. Основные положения учения о криминалистической характеристике преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Т. А. Седовой и А. А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Лань, 2001. С. 73–79; та ін.

³ Волчецька Т. Особенности развития современной криминалистика и ее интеграции с юридическими науками. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2 т. Т. 1. Харків : Апостіль, 2014. С. 76.

науки. Нині загальне відображене в системі криміналістичних учень, що формують загальну теорію криміналістики, та розділи про загальні положення криміналістичної техніки, тактики й методики. З огляду на зазначене, О. В. Челишевою запропонована така п'ятиелементна система криміналістики:

- 1) загальна теорія криміналістики:
 - а) гносеологічні основи криміналістики;
 - б) методологічні основи криміналістики;
- 2) окремі криміналістичні теорії:
 - а) криміналістичні теорії злочину;
 - б) криміналістичні теорії розслідування;
- 3) криміналістична техніка;
- 4) криміналістична тактика;
- 5) криміналістична методика¹.

Г. О. Зорін, як прибічник більш суттєвого збільшення кількості елементів системи криміналістики, пропонує сім відповідних розділів: теорія криміналістики, методологія криміналістики, стратегія криміналістики, криміналістична тактика, криміналістична методика, криміналістична техніка, криміналістична експертологія².

Деякі вчені пропонують більш дрібно компонування основних розділів системи науки криміналістики, називаючи їх досить складними термінами, наприклад, мікрооб'єктологія, субстанціологія³, ейдологія, фактологія, евристика, феноменологія⁴, гомологія⁵, адвокатологія⁶ та ін.

¹ Чельшева О. В. Гносеологические основы криминалистики (теоретико-прикладное исследование) : монография / под ред. И. А. Возгрин. Санкт-Петербург : С.-Петерб. ун-т МВД России, 2003. С. 197, 198, 201, 208.

² Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 23.

³ Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення / [О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв, В. Д. Берназ, М. М. Колюка]. Одеса : НД РВВ ОІВС, 2000. С. 19–35.

⁴ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 23.

⁵ Образцов В. А. Криминалистическая дидактика: еще раз об изменении научной парадигмы. *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : сб. науч. тр. Тула, 2000. С. 57.

⁶ Баев О. Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. науч. тр. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 15–21.

Характерною особливістю сучасного періоду розвитку криміналістики слід також визнати бажання деяких учених реанімувати двоелементний підхід до розбудови системи криміналістики, запропонований свого часу Б. М. Шавером, який вважав, що до загальної частини слід було б включити положення, які стосуються предмета і методу криміналістики, її історії, ідентифікації та реєстрації особи, різноманітних галузей криміналістичної техніки, наукових прийомів виявлення прихованих об'єктів, використання даних психології в процесі допиту, а також побудови версій розслідування. В особливій частині він пропонував розглядати застосування основних принципів криміналістики до розслідування окремих видів злочинів¹. З огляду на зазначене, В. В. Степанов пропонує в системі криміналістики виділяти: 1) вступ у науку; 2) загальну частину, що включає в себе організацію роботи з розслідування та попередження злочинів, криміналістичну ідентифікацію, логічні основи розслідування, криміналістичну тактику; 3) особливу частину, що включає в себе методикку розслідування окремих видів злочинів². На думку Л. Я. Драпкіна, система криміналістики має складатися із загальної частини, яка об'єднує загальну теорію, загальні положення криміналістичної техніки, тактики і методики, та особливої частини, яка розкриває специфіку застосування цих загальних положень у розслідуванні окремих видів і груп злочинів³. Г. А. Матусовський вважав двочленну систему криміналістики оптимальною її побудовою, де враховано важливе положення про діалектичне співвідношення загального й особливого, оскільки в кожній науці накопичені знання розрізняють за ступенем загальності явищ, які вони охоплюють, а тому загальне й особливе має відображатися в системній побудові цієї галузі наукового знання⁴. Н. І. Клименко

¹ Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики. *Социалистическая законность*. 1936. №6. С. 82.

² Степанов В. В. О системе советской криминалистики. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: вопросы техники, тактики и методики расследования* : межвуз. сб. науч. тр. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1982. Вып. 4. С. 7.

³ Драпкин Л. Я. Ситуационный подход и система криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 81.

⁴ Матусовский Г. А. Вопросы совершенствования системы криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 82.

переконана, що поділ науки криміналістики на загальну і особливу частини є найбільш доцільним, оскільки підкреслює їх єдність та залежність один від одного. «Можна сперечатися, – констатує вона, – тільки щодо змісту загальної і особливої частин»¹.

Оригінальну концепцію формування системи криміналістики за принципом «загальна – особлива частини» запропоновано В. О. Образцовим. У межах загальної частини він пропонує такі розділи, як «Вступ до криміналістики» та «Пошуково-пізнавальна діяльність у кримінальному судочинстві як об'єкт криміналістичного забезпечення». Особлива частина складається, на його думку, з таких розділів: «Особливості криміналістичного забезпечення досудового кримінального провадження», «Організаційно-тактичні особливості підготовки та провадження слідчих дій», «Методико-криміналістичне забезпечення попереднього розслідування»².

Своєрідний варіант двоелементної системи криміналістики пропонує і С. В. Лаврухін, який вважає, що система науки повинна мати такий вигляд:

1. Загальна частина.

1.1. Загальна теорія криміналістики.

1.2. Техніко-криміналістичні методи, прийоми та засоби (галузі техніко-криміналістичного забезпечення процесу виявлення, розкриття та попередження злочинів).

1.3. Алгоритми слідчих дій (огляду місця події, допиту та ін.).

2. Особлива частина (методики виявлення, розкриття і попередження злочинів окремих видів і груп)³.

Відмінну за змістом концепцію поділу криміналістики на загальну та особливу частини пропонує і В. Є. Корноухов. Він вважає, що загальна частина криміналістики повинна складатися із двох розділів: закономірності, що відображають злочинну діяльність в обстановці вчинення злочину, і теорії розслідування злочинів. У перший розділ він включає: а) теорію слідознавства (в якій розкривається механізм

¹ Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монографія. Київ : НВТ «Правник», 1997. С. 27.

² Криминалистика / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристъ, 1997. 756 с.

³ Лаврухин С. В. Проблемы совершенствования системы криминалистики. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : сб. науч. статей / отв. ред. В. В. Козлов. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1998. С. 14–16; Лаврухин С. В. Система криминалистики. *Государство и право*. 1999. №8. С. 36.

відображення злочину в обстановці з урахуванням основних сфер діяльності людини і наводиться загальна класифікація слідів злочину); б) вчення про навички; в) вчення про спосіб; г) вчення про протидію. Другий розділ, на думку В. Є. Корноухова, становлять учення про об'єктивні зв'язки між подією і наслідками, про засоби пізнання, про оперативно-розшукове і інформаційне забезпечення розслідування, а також теорія профілактики. Особлива частина системи криміналістики, за концепцією В. Є. Корноухова, включає в себе методики розслідування окремих видів злочинів¹.

На окрему увагу заслуговує позиція А. Ф. Волобуєва, який вважає, що зміст криміналістики доцільно систематизувати відповідно до структури її предмета за принципом «від загального до особливого». Зазначений підхід передбачає поділ криміналістики на загальну і особливу частини.

У Загальній частині А. Ф. Волобуєв пропонує виокремлювати такі структурні елементи:

1) положення наукознавчого характеру – відомості про криміналістику як науку (вчення про предмет, систему, методи, історію розвитку, зв'язки з іншими науками і т. ін.);

2) розділ про найбільш загальні закономірності механізму вчинення злочинів і формування інформації щодо них (вчення про спосіб злочину, місце, час і обстановку, особу злочинця, особу потерпілого, механізм утворення слідів і їх класифікацію та деякі інші, що належать до цієї частини предмета криміналістики);

3) розділ про методи загального характеру, що застосовуються при розкритті та розслідуванні злочинів (вчення про ідентифікацію і діагностику, засоби фіксації інформації, версії, прогнозування, взаємодію слідчого з оперативними апаратами, використання спеціальних знань і деякі інші положення, що належать до даної частини предмета криміналістики);

4) розділ про технічні засоби, тактичні прийоми, що використовуються при підготовці й проведенні слідчих дій (огляду, допиту, обшуку, виїмки, пред'явлення для впізнання та ін.).

¹ Корноухов В. Е. Введение в курс криминалистики. *Курс криминалистики. Общая часть* / [А. Р. Белкин, В. М. Богданов, Э. И. Бордиловский и др.]; отв. ред. В. Е. Корноухов. Москва : Юристъ, 2000. С. 20.

В Особливій частині криміналістики пропонується зосередити положення методичного характеру, в яких розглядаються особливості механізму вчинення злочинів окремих видів або груп (криміналістичні характеристики) і специфіка їх розслідування. «Саме за таких умов, – підсумовує А. Ф. Волобуєв, – криміналістика здатна сформувати класичну структуру, що застосовується в галузях права та інших юридичних науках. Вона більш адекватно відображає предметну галузь криміналістики і набуває логічної стрункості»¹.

В. В. Тищенко також вважає, що традиційна система криміналістики не узгоджується з об'єктом і предметом дослідження. На його думку, система криміналістики має будувати не лише залежно від характеру інформаційно-пізнавального комплексу методів і засобів розслідування злочинів, але й залежно від характеру досліджуваних аспектів таких об'єктів криміналістики, як діяльність із вчинення злочину і її відображення в зовнішньому середовищі та діяльність з розслідування і розкриття скоєного злочину. З урахуванням наведеного В. В. Тищенко пропонує побудувати систему криміналістики таким чином:

ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розділ 1. Вступ до криміналістики. Загальнотеоретичні положення.

Розділ 2. Вчення про злочин і механізм утворення інформації.

Розділ 3. Техніко-криміналістичні способи і засоби збирання, дослідження і оцінки інформації.

Розділ 4. Процесуальні і тактичні способи і засоби збирання, дослідження і оцінки доказів.

Розділ 5. Дослідження джерел інформації за допомогою спеціальних знань.

Розділ 6. Теоретичні основи стратегії і тактики розслідування.

ОСОБЛИВА ЧАСТИНА

Методики розслідування окремих категорій злочинів².

¹ Волобуєв А. Ф. Концепция Р. С. Белкина о предмете криминалистики и ее влияние на систему науки. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. управ. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 93–94.

² Тищенко В. В. Система криминалистики: история и современное состояние. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. Одеса : ОНЮА, 2007. С. 236, 237.

Наведені концепції багато в чому є дискусійними, на що зверталась увага на сторінках криміналістичних видань¹, і тому, безсумнівно, потребують більшої аргументації, уточнення, а можливо, й докорінного реформування.

І нарешті, третю, найбільш численну групу вчених становлять прихильники чотириелементної будови системи науки криміналістики, елементами якої виступають: загальна теорія криміналістики, криміналістична техніка, криміналістична тактика і криміналістична методика. Незважаючи на те, що зазначена система вважається на сьогодні найбільш сталою², в ній також залишаються невирішеними деякі проблеми, насамперед ті, що пов'язані з її загальною теорією, формуванням її структури.

Крім того, слід зазначити, що останніми роками в таких розділах системи науки криміналістики, як криміналістика, тактика і методика спостерігається суттєве збагачення наукового апарату за рахунок появи нових категорій, понять, підходів до визначення напрямів дослідження, що не могло не позначитися на трансформації поглядів на їх архітектоніку.

Щодо криміналістичної тактики, то на цей час існують дві точки зору стосовно формування її структури: традиційна і новаторська. За першою до структури криміналістичної тактики входять дві складові: 1) загальні положення (поняття і предмет криміналістичної тактики, її принципи, сфера реалізації, рекомендації з організації і планування

¹ Див.: Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 72–95; Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Система криминалистики : наступил ли ее кризис? *Вестник Московского университета. Серия 11. Право.* Москва, 2002. № 6. С. 54–65; Божкова Н. Р. К вопросу о предмете и системе криминалистики. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. управ. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 235–239.

² Див.: Криминалистика (актуальные проблемы) : учеб. пособие / под ред. Е. И. Зуева. Москва : Акад. МВД СССР, 1988. 149 с.; Баев О. Я. Введение в курс криминалистики (лекция). *Воронежские криминалистические чтения.* Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. Вып. 1. С. 5–40; Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / [кол. авторів : В. М. Глібко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.; Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв]; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 665 с.; Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.; Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тішенка. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.; та ін.

розслідування та судового розгляду та ін.); 2) тактика провадження окремих слідчих дій. Новаторська передбачає у структурі криміналістичної тактики наявність таких елементів: 1) загальні положення; 2) окремі підгалузі – слідча тактика, судова тактика (тактика суду (судді), тактика державного обвинувачення, тактика професійного захисту), тактика розшукової діяльності, тактика злочинної діяльності; 3) окремі науки теорії (вчення про криміналістичну версію, теорія тактичних операцій, теорія слідчої ситуації, теорія прийняття тактичного рішення, теорія систематизації тактичних прийомів та ін.); 4) тактика провадження слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та судових дій¹.

Доцільність існування новаторського підходу потребує як проведення додаткових досліджень, зокрема щодо розроблення тактики провадження окремих негласних слідчих (розшукових) дій, де особливого значення набувають положення теорії оперативно-розшукової діяльності, так і наведення додаткових аргументів на користь саме такого розуміння структури криміналістичної тактики і передусім тактики державного обвинувачення та професійного захисту. Тим більше, що до цього часу питання щодо тактики професійного захисту і державного обвинувачення не знайшло в теорії криміналістики однозначного вирішення. Так, на переконання О. Я. Баєва і М. О. Баєва, в системі криміналістичної тактики можна виділяти дві самостійні підсистеми: тактика кримінального переслідування (головним чином слідча) і тактика адвокатська (тактика професійного захисту від підозри або обвинувачення у вчиненні злочину)². Т. С. Волчецька пише про те, що, швидше за все, на сучасному етапі тактичні основи захисту і обвинувачення мають розглядатися в межах

¹ У тій чи іншій інтерпретації ідеї щодо новаторської побудови структури криміналістичної тактики неодноразово висловлював В. Ю. Шепітько (див.: Шепітько В. Ю. Криміналістическая тактика в системе криминалистики: тенденции и перспективы развития. *Криминалистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения профессора Б. И. Шевченко* : тезисы выступлений. Москва : МАКС Пресс, 2004. С. 226, 227; Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 218; та ін.

² Див.: Баєв О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него: науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2003. С. 14; Баєв М. О., Баєв О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2005. 320 с.

криміналістичної тактики¹. В. М. Карагодін вважає безспірним той факт, що в рамках криміналістики повинні розроблятися рекомендації для адвокатів-захистинів, що відомості про їхню діяльність мають ураховуватися при розробці рекомендацій дільників, слідчих, прокурорів. Водночас він не вважає потреби у створенні окремої автономної «криміналістики захисту»². О. О. Ексархопуло також не погоджується з тим, що практичну потребу в розробленні ефективних прийомів для адвокатів відчуває саме криміналістика. На його думку, практичну потребу в таких засобах професійного захисту відчуває адвокат, а не криміналістика³.

М. П. Яблоков приєднується до попередніх науковців і вважає спірним розширення предмета криміналістики за рахунок включення до нього вивчення закономірностей, пов'язаних із захисною діяльністю професійних адвокатів⁴, оскільки, по-перше, головне завдання криміналістики полягає в забезпеченні суб'єктів розслідування необхідними засобами боротьби зі злочинністю, тому протиприродне сутності криміналістики і морально ніяк не виправдане одночасне розроблення прийомів і методів здолання протидії розслідуванню і прийомів і методів, що ускладнюють розслідування, які служать засобом протидії, особливо з боку добросовісних адвокатів. По-друге, закономірності захисної діяльності професійних адвокатів за своїм характером ніяк не вписуються в предмет криміналістики (тут найважливіше значення мають інтереси їхніх клієнтів, наявність прорахунків у діяльності слідчого в ході розслідування та обвинувачення в суді порівняно з оцінкою криміналістичної характеристики злочинів). По-третє, адвокат не здійснює розслідування (не проводить самостійно жодних слідчих дій, а способи і засоби самостійного отримання

¹ Волчецкая Т. В. Криминалистическая тактика: анализ современных тенденций. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. статей : в 3 ч. Ч. 2 : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. упр. МВД России, 2004. С. 51–53.

² Карагодин В. Н. Криминалистические исследования профессиональной деятельности адвоката. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. науч. ст. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 90.

³ Ексархопуло А. А. Предмет и система криминалистики : Проблемы развития на рубеже XX–XXI веков. Санкт-Петербург : Издат. дом СПбГУ, 2004. С. 43.

⁴ Сокол В. Ю. Современные подходы к определению предмета криминалистики. *Общество и право*. 2009. №2. С. 18, 19.

адвокатом доказів вельми обмежені), не розпочинає і не організує судового розгляду справ¹.

Щодо тактики державного обвинувачення, то Д. М. Широков і О. М. Широков констатують, що в ході кримінального судочинства прокурор повинен мати запропоновані криміналістикою способи ретельної перевірки матеріалів на стадії порушення кримінальної справи і на стадії затвердження обвинувального висновку, оцінки законності слідчих дій². Аналогічну позицію з цих питань займає й Т. В. Шутемова³. Тоді як, на переконання С. М. Плешакова, зрозуміло, що діяльність прокурора охоплюється загальними криміналістичними знаннями, однак, треба гадати, реальна потреба в розробленні окремих криміналістичних рекомендацій здійснення професійної діяльності прокурора поки що не виправдана. Крім того, закономірності діяльності прокурора криміналістика не вивчає⁴.

Із трансформацією поглядів на об'єктно-предметну сферу криміналістики, поширенням криміналістичних досліджень на судову стадію кримінального процесу почали лунати пропозиції науковців щодо необхідності розроблення криміналістичних методик з оптимальної організації судового розгляду кримінальних справ.

Першим до формування методик судового розгляду окремих категорій кримінальних справ звернувся Л. Ю. Ароцкер і саме ним були висловлені судження, які й сьогодні мають принципово важливе значення для вирішення цього складного питання. Зокрема, на переконання Л. Ю. Ароцкера, методика судового розгляду окремих категорій кримінальних справ має відрізнитися від методики розслідування окремих видів злочинів і не може будуватися за її зразком. Криміналь-

¹ Див.: Яблоков Н. П. Требуется ли кардинальная перестройка системы криминалистики и ее учебного курса. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. статей : в 3 ч. Ч. 2 : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. упр. МВД России, 2004. С. 41; Яблоков Н. П., Головин А. Ю. «Криминалистика защиты» или антикриминалистика? *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики* : третий всерос. «круглый стол», 17–18 июня 2004 г. : сб. материалов. Ростов-на-Дону, 2004. С. 242–250.

² Широков Д. М., Широков А. М. К вопросу о предмете криминалистики с позиций прокурорской деятельности. *Вестник КГУ*. 2017. № 2. С. 189.

³ Шутемова Т. В. Прокурорская деятельность и криминалистика: необходимость взаимосвязи. *Вестник Волжского университета им. В. Н. Татищева*. 2018. Т. 1. № 2. С. 193–201.

⁴ Плешаков С. М. К вопросу о предмете криминалистики. *Пробелы в российском законодательстве. Юридический журнал*. 2017. № 6. С. 326.

ні справи тієї самої категорії (наприклад, справи про розбійні напади) розслідуються слідчим і розглядаються судом по-різному. Суду немає необхідності повторювати повністю увесь той складний шлях пізнання, який був пройдений під час розслідування. Ось чому до структури методики судового розгляду кримінальних справ певної категорії науковець відніс: а) обставини, що підлягають з'ясуванню по конкретній категорії кримінальних справ; б) особливості побудови і перевірки судових версій, типових для даної категорії кримінальних справ; в) особливості провадження судових дій по справах даної категорії¹.

Ідеї Л. Ю. Ароцкера стосовно створення методик судового розгляду кримінальних справ, як дієвого інструментарію підвищення ефективності та якості роботи суддів, у подальшому підтримали і розвинули такі вчені-криміналісти, як В. К. Гавло², І. І. Когутич³, С. Л. Кисленко, В. І. Комісаров⁴, Ю. В. Кореневський⁵, О. Ю. Корчагін⁶, Д. В. Ким⁷ та ін. Це дало підстави окремим науковцям-правникам розглядати криміналістичну методику в широкому та вузькому розумінні. Зокрема, Б. В. Щур зазначає, що у вузькому розумінні криміналістична методика – це методика розслідування окремих видів злочинів. Тобто сферою її реалізації є процес розслідування і вона звернена до діяльності органів досудового розслідування. Фактично

¹ Див.: Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва : Юрид. лит., 1964. 223 с.; Його ж. Основные вопросы тактики и методики судебного разбирательства. Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции) / редкол.: А. Ф. Горкин, В. В. Куликов, Н. В. Радутная, И. Д. Перлов. Москва : Юрид. лит., 1972. С. 167–171.

² Гавло В. К. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Элит, 2008. С. 460–469.

³ Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т Тараса Шевченка. Київ, 2010. 37 с.

⁴ Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы. Москва : Юрлитинформ, 2003. 176 с.

⁵ Кореневский Ю. В. Криминалистика для судебного следствия. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2001. 198 с.

⁶ Корчагин А. Ю. Судебное разбирательство уголовных дел: понятие, организация, тактика. Москва : Издат. дом «Юрид. мир», 2007. 141 с.

⁷ Ким Д. В. Проблемы теории и практики разрешения криминалистических ситуаций в процессе раскрытия, предварительного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Омская акад. МВД России. Омск, 2009. 39 с.

йдеться про класичне розуміння криміналістичної методики. У широкому розумінні криміналістична методика – це не лише методика розслідування, а й методика судового розгляду кримінальних справ тієї чи іншої категорії, методика кримінального захисту або державного обвинувачення. У цьому випадку сфера криміналістичної методики є розширеною¹.

З огляду на висловлену нами позицію щодо об'єктно-предметної сфери криміналістики, а також ураховуючи ту обставину, що дослідження можливості й доцільності формування окремих методик судового розгляду кримінальних справ тільки розпочалися, вчені-криміналісти мають узгодити позиції з багатьох дискусійних питань. Передусім необхідно запропонувати додаткові аргументи на користь доцільності й необхідності розширення пізнавальних меж криміналістичної методики та поширення її рекомендацій на сферу судового розгляду кримінальних справ, оскільки в криміналістичній літературі з цього питання висловлені діаметрально протилежні думки. Зокрема, В. К. Гавло однозначно вважає, що сфера наукового потенціалу науки криміналістики поширюється на судове слідство у формі оптимально розробленої методики його провадження². Такої ж думки дотримується й І. І. Когутич, який пише, що «різноманіття шляхів вирішення питання про поняття криміналістичної методики можна і слід пояснювати тим, що останніми роками науковці пов'язують зміни у предметі криміналістичної методики (як і криміналістичної техніки і тактики) з необхідністю дослідження та розробки прийомів і методів не лише досудового розслідування, а й судового розгляду кримінальних справ»³. Утім А. В. Шмонін заперечує, зазначаючи, що можна говорити лише про використання криміналістичних рекомендацій при розгляді кримінальних справ у суді⁴. Також треба враховувати, що чинне кримінальне процесуальне законодавство України суттєво обмежує ініціа-

¹ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 95.

² Гавло В. К. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Элит, 2008. С. 460.

³ Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. С. 243.

⁴ Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 95.

тивну діяльність суду в здійсненні заходів організаційного й тактичного характеру із проведення самостійного пошуку доказової та орієнтовної інформації у справі, а відтак, і необхідність розроблення комплексу методичних рекомендацій для суду щодо судового розгляду різних видів кримінальних справ. З огляду на вказане не можна визнати послідовною позицію з цього питання Д. В. Кима, який спочатку вказує на те, що криміналістична характеристика судового розгляду кримінальних справ як інформаційна модель дозволяє зрозуміти в генезі спеціальний криміналістичний (а не кримінально-процесуальний) хід, етапи і головне – *пошукову сутність* (курсив наш. – В. Ж.) діяльності суду (судді), а далі звертає увагу на суттєву обмеженість діяльності суду із збирання доказів¹. У зв'язку з цим виникає запитання, яку пошукову активність суду (судді) криміналістичними засобами, тактичними прийомами і методами взагалі має на увазі науковець. Спірними видаються й пропозиції щодо необхідності розроблення окремих криміналістичних методик державного обвинувачення² та професійного захисту³, або навіть комплексних криміналістичних методик для суб'єктів органів кримінального переслідування – дізнавачів, слідчих, прокурорів і адвокатів – захисників обвинувачених⁴.

Наведені позиції, безумовно, далеко не всі з числа тих, які висловлені в криміналістичній літературі щодо системи криміналістики взагалі та її загальної частини зокрема, свідчать про те, що ця проблема залишається однією з найбільш дискусійних наукознавчих проблем. У зв'язку з цим убачається за доцільне висловити деякі вихідні положення щодо формування структури та змісту системи криміналістики.

По-перше, розширення сфери наукового пошуку, накопичення нових знань, потреба в їх упорядкуванні об'єктивно зумовлюють необ-

¹ Ким Д. В. Проблемы теории и практики разрешения криминалистических ситуаций в процессе раскрытия, предварительного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Ом. акад. МВД России. Омск, 2009. С. 22.

² Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск : БГУ, 2005. 271 с.

³ Бородин С. В. Методологические принципы профессиональной защиты в уголовном судопроизводстве России: от индивидуального опыта к научной концепции методики. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : тези доп. та повідом. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид. присвяч. пам'яті проф. А. Я. Дубинського. Київ : Атіка, 2009. С. 70–73.

⁴ Баев О. Я. Основы криминалистики : курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экзамен, 2003. С. 238.

хідність у коректуванні існуючої системи науки криміналістики. Дійсно, наукові новації (теорії, вчення), що пропонуються, не завжди вписуються у традиційні рамки системних утворень, залишаються поза визначеними структурними елементами або породжують зайві дискусії щодо їх місця в системі наукових знань.

Разом з тим реформування, тобто не просте збільшення або зменшення елементного складу системи криміналістики, а докорінна зміна концепції щодо її формування, можливе тільки за умов досягнення наукою криміналістикою певного рівня свого розвитку. Йдеться насамперед про загальну теорію і рівень її розвитку, а також наявність відповідного наукового арсеналу, упорядкувати який передбачається за нових принципів. При цьому треба враховувати, що накопичення наукового матеріалу, теоретичних розробок – це складний, еволюційний процес, який постійно триває. Ось чому важливо якомога точніше визначитися з часом здійснення такого реформування, оскільки квапливість може негативно позначитися на реалізації навіть вельми слушних пропозицій. У такому разі йдеться про пропозиції щодо переходу до класичної двоелементної будови системи криміналістики і про готовність самої науки криміналістики до такого роду реформування. Вбачається, що за сучасним рівнем накопичення наукового потенціалу криміналістики в новій конфігурації її системи залишиться значна кількість білих плям, заповнити які просто не видається за можливе.

По-друге, вдосконалення системи криміналістики повинно здійснюватися із урахуванням існуючих наукових парадигм щодо її предмета, оскільки система науки і є певним чином структуроване знання про її предмет. Сучасний стан криміналістики характеризується наявністю і співіснуванням низки парадигм, орієнтованих на вивчення її предмета. Більш того, спостерігається бажання деяких учених значно розширити, «розмити» предмет криміналістики, що не сприяє формуванню усталених поглядів на її систему¹. Тому уніфікація сучасних

¹ Див.: Волчечка Т. С. Криминалистические проблемы реализации принципа состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. *Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации* : материалы всерос. науч.-практ. конф. Краснодар, 2002. С. 44–48; Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / редкол.: М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 11–13; Кузьмічов В. С. Головоломка криміналістики. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Вид. присвяч. 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 60–63.

поглядів на предмет науки криміналістики є необхідним підґрунтям для вирішення завдань систематизації її знань. Інакше, якщо залишити поза увагою вирішення проблем, що стосуються предмета науки криміналістики, то це закономірно тягнутиме за собою появу різноманітних побудов її системи.

По-третє, систематизація криміналістичних знань повинна здійснюватися за певних, чітко визначених критеріїв. Так, якщо визнати панівною концепцію, за якою предмет криміналістики становлять закономірності, що виявляються як при вчиненні злочинів, так і при їх розслідуванні, то саме ці закономірності в їх структурованому вигляді і можуть виступати критерієм систематизації криміналістичних наукових знань, тобто системі закономірностей, що входять до предмета криміналістики, повинна відповідати система наукових знань. Як визначав П. В. Копнін, «система науки безпосередньо спрямована на повне вираження досягнутого знання, властивостей та закономірностей об'єкта»¹. Для цього необхідно визначити ступінь співвідношення закономірностей із такими складовими частинами криміналістики, як «загальна теорія», «техніка», «тактика», «методика», і з'ясувати, чи «вписуються» вони в існуючі структурні побудови, і відповідно до одержаних результатів вирішувати питання щодо необхідності коригування системи науки криміналістики як у цілому (вводити двоелементну чи п'ятиелементну або залишити чотириелементну структуру), так і окремих її елементів.

По-четверте, найбільш істотними ознаками придатності тієї чи іншої системи слід вважати логічність розташування наукових знань і характер стосунків між її елементами. Якщо буде визнано, що тільки певна модель – чотириелементна чи двоелементна – здатна забезпечити реалізацію змістових, функціональних, субординаційних, координаційних зв'язків між її елементами, то саме цю модель треба визнати оптимальною за даних умов. При цьому в такого роду моделі поряд із існуючими елементами доцільно визначити й ті, яких немає, але бажано мати, що давало б змогу розглядати цю модель як своєрідний орієнтир здійснення наукового пошуку. Дійсно, аналіз моделі зразу б давав можливість бачити прогалини, які необхідно заповнювати відповідними науковими розробками.

¹ Копнін П. В. Гносеологические и логические основы науки. Москва : Мысль, 1974. С. 493.

По-п'яте, незважаючи на численні пропозиції щодо конфігурації системи науки криміналістики, все ж таки головними її елементами, у тій чи іншій інтерпретації, виступають: загальна теорія, криміналістична техніка, криміналістична тактика та методика розслідування окремих видів злочинів. Водночас самі зазначені елементи являють собою системні утворення більш низького рівня.

По-шосте, відносини підпорядкованості цілого і частини, що існують між предметами загальної теорії криміналістики та окремих криміналістичних теорій, виступають тим критерієм, який дозволяє віднести ту чи іншу теоретичну побудову до теорії певного рівня.

По-сьоме, загальні положення, якими розпочинаються такі розділи системи, як криміналістична техніка, криміналістична тактика та методика, доцільно розглядати як сукупність теоретичних побудов, що становлять резерв для формування самостійних окремих криміналістичних учень. Причому, якщо теоретичні побудови достатньо чітко співвідносяться з предметом кожної із галузей криміналістики – техніки, тактики чи методики, то створені на їх базі окремі криміналістичні теорії можуть мати і міжгалузеву спрямованість. Так, категорію «тактична операція» одні вчені включають до загальних положень криміналістичної тактики, інші – до загальних положень криміналістичної методики. Створена ж на основі консолідації певних знань окрема криміналістична теорія тактичних операцій як більш комплексне утворення, дозволяє застосувати зазначену категорію як у криміналістичній тактиці, так і в методиці.

По-восьме, теоретична база криміналістики безпосередньо видозмінюється, поповнюючись теоріями різного ступеня зрілості, наукової та практичної значущості. Разом з тим заявки та твердження про вже сформовану ту чи іншу нову теорію або необхідність створення такої мають бути максимально аргументованими з огляду на те, що далеко не всі теоретичні побудови можуть претендувати на рівень окремих наукових теорій, навіть якщо вони є результатом монографічного дослідження. Більш того, всі нововведення, які претендують на статус «окремої криміналістичної теорії», повинні співвідноситися з тими критеріями, які свого часу запропонував Р. С. Белкін¹. Нехтування ж цими критеріями призводить до суто суб'єктивної, інколи без

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 140.

достатньої наукової аргументації, оцінки результатів наукового пошуку, до штучно механічного перенесення в загальну теорію таких теоретичних побудов, яким надано статусу окремої криміналістичної теорії за власних бажань того чи іншого вченого.

Отже, система криміналістики є складною побудовою ієрархічно розташованих елементів, котрі, перебуваючи у відносній динаміці, відображають певну еволюцію щодо уявлень про предмет цієї науки.

2.6. Вчення про мову криміналістики (понятійно-термінологічний апарат)

Серед криміналістичних учень (теорій) наукознавчої спрямованості окреме, самостійне місце посідає вчення про мову¹, тобто про понятійно-термінологічний апарат, за допомогою якого наука криміналістика описує свій предмет дослідження. І це не випадково, оскільки розвиток науки визначається передусім становленням її мови як системи загальних та окремих понять, що знаходять своє відбиття у певних термінах, знаках. Криміналістичні категорії і понятійний апарат як основа формування криміналістичної теорії мають особливий сенс, оскільки дають змогу добитися однозначності в термінології, що використовується при здійсненні наукових досліджень і в правозастосовній діяльності.

За образним висловом І. Ф. Пантелєєва, мова науки – це її обличчя. Високий рівень її розвитку є одним з яскравих показників зрілості, вдосконалення теоретичних положень науки. Як форма відображення результатів наукового знання, мова науки має адекватно відбивати зміст її ідей, висновків і практичних результатів, бути яскравим, точним, визначеним, однозначним, економним (особливо в умовах бурхливого зростання наукової інформації) і міцно пов'язаним зі своєю основою – природною літературною мовою. Лише за цих умов професійна мова спроможна успішно виконувати свою пізнавальну та інформаційну роль, а також функцію професійного спілкування².

¹ Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва : НОРМА, 1999. С. 228.

² Пантелєев И. Ф. О понятийном аппарате и языке криминалистики. *Советское государство и право*. 1985. №4. С. 106.

У спеціальній літературі запропоновані різноманітні визначення поняття «мова науки»¹, де головними ознаками називаються такі:

– мова науки – це синтетичне поняття методології науки, що поєднує в собі всі мовні засоби, яких вживають у науці для вираження здобутих знань на конкретно-історичному етапі її розвитку²;

– мова науки – це сукупність засобів формування і обґрунтування положень науки, понятійний апарат наукової теорії разом із методами доказу та підтвердження³;

– мова науки – це інструмент пізнання світу та викладення здобутих знань⁴;

– мова науки – це система понять, знаків, символів, що створені та використовуються тією чи іншою галуззю наукового пізнання з метою отримання, відображення, обробки, збереження та використання знань. Вона виникає і формується як знаряддя пізнання певної сфери явищ і її специфіка визначається як особливостями самої сфери, що досліджується, так і методами її пізнання⁵;

– мова науки – це специфічна знакова система, що служить матеріальним виразом отриманих результатів наукової пізнавальної діяльності, і як така може виступати і як природна мова (мова безпосереднього спілкування), так і штучна (знаки, символи, математичні вирази, хімічні формули тощо)⁶.

Криміналістика, як і кожна наука, що займається отриманням знань через розуміння тієї чи іншої сторони об'єктивної дійсності, не може обійтися без окремих слів і їх сполучень, що відбивають певні поняття, тобто без термінів у їх сукупності (системі), інакше кажучи, без

¹ Див.: Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. Москва : Наука, 1975. 721 с.; Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика : учебник для юрид. ф-тов и ин-тов. Москва : Юристъ, 1995. 256 с.; Синюк А. И., Яковлева Е. В. Краткий словарь основных логических понятий : учебно-метод. пособие для преподавателей и студ. вузов. Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. муницип. ин-та, 2008. 39 с., та ін.

² Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. С. 389.

³ Мова науки. *Українська радянська енциклопедія (УРЕ)* : у 12 т. 1974-1985. URL : https://leksika.com.ua/14320706/ure/mova_nauki

⁴ Михайлін І. Л. Вербальна мова науки і атрибутивне наукознавство. *Дзвін*. 2017. № 2. С. 213.

⁵ Ивин А. А., Никифоров А. Л. Словарь по логике. Москва : Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1997. С. 381.

⁶ Некрасова Н. А., Некрасов С. И. Философия науки и техники. Тематический словарь справочник : учеб. пособие. Москва : МИИТ, 2009. С. 277.

термінологічного апарату. У такому разі під термінами розуміється точно визначене і придатне до використання в науці словникове позначення поняття. Наукова термінологія криміналістики, як сукупність термінів і спеціальних знаків, утворених у процесі зародження та розвитку науки криміналістики і таких, що слугують для відображення спеціальних понять та назви типових об'єктів цієї науки, і є мовною формою професійного знання¹.

Понятійний апарат криміналістики утворює складну, багаторівневу, цілісну систему. Зокрема, В. О. Образцов виокремлює трирівневу структуру системи криміналістичних категорій:

1) загальний рівень – представлений категоріями, що мають загальне наукове значення (слід, криміналістична версія, кримінально-релевантна інформація тощо);

2) особливий рівень – включає категорії галузевого характеру (криміналістична техніка, тактика, методика розслідування);

3) окремий рівень – утворюють категорії, що відображають об'єкти, які вивчаються в окремих підрозділах криміналістики².

В. В. Тищенко, виходячи з характеру об'єктно-предметної сфери дослідження криміналістики, вважає за можливе виділити систему основних категорій криміналістики гносеологічного характеру у вигляді своєрідної тріади: злочин (злочинна діяльність), слід (як результат відображення процесу та результат злочинних дій) і розслідування (слідча діяльність)³.

З огляду на зазначене категоріями криміналістики можна вважати гранично загальні, такі, що не узагальнюються далі в межах цієї науки, поняття, наприклад, «криміналістична техніка», «криміналістична тактика», «криміналістика методика», «криміналістична рекомендація», «криміналістичний прийом», «техніко-криміналістичний засіб», «тактична операція», «тактична комбінація», «слід злочину», «спосіб злочину» та ін. Ці категорії включають інші поняття, що входять в їх

¹ Хлынцов М. Н. О криминалистической терминологии. *Актуальные проблемы отраслевых юридических наук* : сб. науч. тр. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1982. С. 144–149.

² Образцов В. А. Криминалистика: парные категории. Москва : Юрлитинформ, 2007. С. 10, 11.

³ Тищенко В. В. О современном понятийно-категориальном аппарате криминалистки. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика* : сб. науч. работ. Вильнюс, 2015. Т. XI. С. 114.

обсяг та перебувають у відносинах підпорядкування (субординації). Так, категорія «слід злочину» вбирає в себе «матеріально-фіксовані сліди-відображення» і «ідеальні сліди» («сліди пам'яті людини»), категорія «спосіб злочину» – «спосіб готування», «спосіб вчинення» і «спосіб приховування».

Таким чином, мова криміналістики – це динамічна понятійна система, основу якої становлять визначення і позначення (терміни, знаки), що виступають засобом і способом здійснення криміналістичного наукового мислення та використовуються в описі (фіксації) криміналістично значущої інформації в практичній діяльності юристів¹.

Сучасний стан розвитку криміналістики, формування перспективних учень (теорій) обумовили необхідність упровадження до її наукового апарату значної кількості нових понять, термінів, знаків. Нововведення стосуються не лише загальної теорії криміналістики, а й її основних розділів – техніки, тактики та методики. При цьому основу вчення про мову криміналістики становить теорія відображення, оскільки кожний ступінь відображення реальності у свідомості людини передбачає необхідність здійснення пізнавальної процедури дійсності і певних дослідницьких процедур шляхом мовної форми.

У філософській літературі зазначалося, що в структурі мови науки можна виокремити дві підмови – мову спостереження і мову теорії. До мови спостереження включають ті твердження науки, які формують результати спостереження й експерименту; до мови теорії включають твердження, які є наслідком логічних міркувань². В інтерпретації В. М. Пащенко вербальна наукова мова становить переплетену єдність двох взаємодоповнюючих субмов: 1) мова для опису реальних фактів, явищ і сутностей, які існують незалежно від людини, це так звана «об'єктно-сутнісна вербальна наукова субмова»; 2) мова описів результатів досліджень та інтерпретацій, узагальнень, створення наукових концепцій і теорій, це так звана «предметно-знанцева вербальна наукова субмова». Цій субмові належать усі означення, похідні від назв науки. І якщо перша субмова служить емпіричному викладенню даних, це мова для означення вихідних матеріалів дослідження –

¹ Язык науки криминалистики. URL : https://studme.org/306428/pravo/yazyk_nauki_kriminalistiki.

² Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. С. 389.

і представлення вивчених сутностей, то друга – відображенню процесів опрацювання, осмислення і верифікації зібраного вихідного матеріалу – емпіричного, теоретичного і методологічного¹.

У спеціальній літературі також справедливо наголошувалося на тому, що без застосування природної мови неможливо здійснити пояснення і тлумачення наукових положень, відображених у поняттях і термінах науки². Йдеться головним чином про вербальні тексти, які, безумовно, можуть доповнюватися змістовими символами, формулами, моделями та супроводжуються (оздоблюються) зображувальними елементами: схемами, графіками, кресленнями, мапами тощо. Але, як наголошує І. Л. Михайлін, символи та зображені елементи мало що повідомляють споживачеві наукових знань без змістовного коректного вербального тексту³. З цього приводу в криміналістичній літературі зверталася увага на те, що мова криміналістики на сьогодні в основній своїй частині не вийшла за межі природної мови, і ще не вдалося сконструювати цілісну систему формалізованої мови оперування науковими категоріями і поняттями, а також поняттями практики розслідування злочинів⁴.

Водночас із використанням у криміналістиці методів і понять формальної логіки, теорії інформації, прогностики, вищої математики постають питання з розробки знакових систем, тобто заміна словникового опису символами, знаками, формулами. З цього приводу М. С. Полевий свого часу звертав увагу на те, що засоби і методи криміналістики базуються і створюються на основі засобів і методів багатьох природничих і технічних наук, у тому числі математики і кібернетики. Отже, в мові криміналістики під час її взаємодії з математикою і кібернетикою не можуть не асимілюватися елементи останніх⁵. Т. В. Авер'янова також звертає увагу на вплив інтегративних процесів,

¹ Пашенко В. М. Методологія та методи наукових досліджень : підручник. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. С. 7.

² Ракитов А. И. Анатомия научного знания (популярное введение в логику и методологию науки). Москва : Политиздат, 1969. С. 88.

³ Михайлін І. Л. Вербальна мова науки і атрибутивне наукознавство. *Дзвін*. 2017. №2. С. 212.

⁴ Малютіна О. А. Язык криминалистики в протоколах следственных действий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. Н. Новгород, 2009. С. 17.

⁵ Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1982. С. 15.

що відбуваються в науці в цілому, на формування понятійно-термінологічного апарату криміналістики¹.

З огляду на зазначене мова криміналістики, її понятійно-термінологічний апарат мають розвиватися за певних критеріїв та умов. На думку Р. С. Белкіна, до сучасних тенденцій розвитку мови криміналістики можна віднести такі:

1) *розширення кола понять та визначень, що використовуються* – відображення як зростання, так і якісних змін криміналістичних знань, що може виявлятися у двох напрямках: а) у збільшенні кількості криміналістичних визначень, тобто визначень таких понять, якими оперує лише криміналістична наука; б) у збільшенні кількості криміналістично інтерпретованих визначень, що використовуються в науковій та повсякденній мові;

2) *зміна визначень* – як заміна одних визначень іншими, так і уточнення визначень, що використовуються;

3) *диференціація понять і їх визначень* – виокремлення визначень, що належать до найбільш широких криміналістичних понять-категорій, які виступають родовими щодо визначень понять, які входять у зміст цих категорій;

4) *уніфікація термінології криміналістики* – скорочення термінів, що визначають той самий об'єкт, або заміна декількох прийнятих термінів одним новим, що буде існувати не поряд зі старими термінами, а замість них;

5) *розробка знакових систем криміналістики* – формалізація мови криміналістики шляхом створення уніфікованих систем математичних та інших символів, які відбивають певні криміналістичні поняття².

При цьому потрібно враховувати, що успішному формуванню сучасної мови криміналістики перешкоджають такі проблеми: багатозначність термінів; подвійна варіантність у використанні термінів (особливість полягає в тому, що одне слово (словосполучення) має

¹ Аверьянова Т. В. Влияние процессов интеграции на язык криминалистики и судебной экспертизы. *Проблемы раскрытия преступлений в свете современного уголовно-процессуального законодательства* : материалы всерос. науч.-практ. конф. посвящ. памяти И. Ф. Герасимова. Екатеринбург, 6–7 февр. 2003 г. Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. ун-та, 2003. С. 5–11.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 265–272.

декілька значень, тобто більшість слів є полісемантичними, тоді як термін повинен точно відбивати те чи інше поняття в науці); неухважність до семантики слова; надмірна емоційна забарвленість терміносполучень; порушення логічної послідовності у формулюванні дефініцій; неправильне калькування (транслітерація) російських відповідників; стильове оформлення авторських інтерпретацій; невідповідність понятійного критерію і логіко-стильової організації, що призводить до порушення сполучникових зв'язків терміна у текстовому матеріалі¹. Крім того, при формулюванні поняття необхідно дотримуватися діалектичної єдності між явищем дійсності, поняттям і терміном. Ця єдність полягає в тому, що основним, визначальним і первісним у ній є явище дійсності. Поняття – це відображення цього явища у свідомості людей, а термін служить словниковим виразом поняття².

Слід зазначити, що упродовж розвитку криміналістики безперервно відбуваються вдосконалення її мови, уточнення визначень, збагачення термінологічного словника (тезаурусу). В цьому аспекті слід назвати роботи М. О. Селіванова³, Р. С. Белкіна⁴, Ю. В. Головіна⁵, В. Я. Карлова⁶, В. Ю. Шепітька⁷ та ін. Проблеми формування вчення про мову криміналістики була присвячена поки що єдина у вітчизняній криміналістичній науці дисертаційна робота В. Я. Радецької⁸. Особливого значення в аспекті становлення сучасної концепції мови кри-

¹ Радецька В. Я. Мова криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. С. 7.

² Прянишников Е. А. Единство «явление – понятие – термин» и его значение для законодательства. *Советское государство и право*. 1971. №2. С. 114.

³ Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. 152 с.

⁴ Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: краткая энциклопедия. Москва : Больш. Рос. Энцикл., 1993. 112 с.; Його ж. Криминалистическая энциклопедия. Москва : БЕК, 1997. 342 с.; Його ж. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.

⁵ Головин Ю. В., Головина А. Ю., Тишутина И. В. Криминалистика в понятиях и терминах : учеб. пособие. Москва : Эксмо, 2006. 384 с.

⁶ Карлов В. Я. Криминалистика: тезаурус-словарь и схемы : учеб. пособие. Москва : Альфа-Пресс, 2011. 272 с.

⁷ Шепітько В. Ю. Криміналістика. Енциклопедичний словник (українсько-російський і російсько-український). Харків : Право, 2001. 560 с.

⁸ Радецька В. Я. Мова криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 18 с.

міналістики мають енциклопедичні видання¹, ініціатором і безпосереднім керівником авторських колективів яких є В. Ю. Шепітько.

Із середини минулого століття термінологічна система криміналістики переживає період прискореного розвитку. Про що свідчить, з одного боку, поява нових термінів (наприклад, «криміналістична ситуалогія», «криміналістика віктимологія»), з іншого – заміна наявних на інші як із збереженням попереднього значення терміна, його змісту (наприклад, графічна експертиза – почеркознавча експертиза; мікрочастинки – мікрооб’єкти – мікросліди; криміналістична вибухотехніка – криміналістичне вибухознавство та ін.), так і зі зміною його змісту (наприклад, слідча тактика – криміналістична тактика; слідча версія – криміналістична версія). Також відбувається процес уніфікації термінології, який пов’язаний, по-перше, зі скороченням кількості термінів, що позначають один і той самий об’єкт, і по-друге, із заміною декількох прийнятих термінів одним новим².

Формування понятійного апарату криміналістики, її термінологічної системи відбувалося на основі різноманітних джерел: слів і словосполучень, утворених шляхом застосування різноманітних лінгвістичних підходів, зокрема, на основі греко-латинських терміноелементів (дактилоскопія, пороскопія, еджескопія, габітоскопія, фоноскопія, гомеоскопія, одорологія та ін.); лексичних одиниць, запозичених з інших іноземних мов (діагностика, тактика, інформація та ін.); словникових одиниць російськомовного походження, які інтерпретовані до наукового апарату вітчизняної криміналістики (затримання «за гарячими слідами», встановлення цілого за частинами, пасок обтирання та ін.).

Значені процеси та їх результати дають науковцям підстави виокремлювати у структурі мови криміналістики деякі елементи. Так, В. Я. Радецька виокремлює три групи термінів, які репрезентовані в мові науки криміналістики: 1) загальнонаукові терміни, за допомогою яких досягається стильове оформлення теоретичних праць з криміналістики; 2) юридичні терміни, головний фонд яких міститься в зако-

¹ Див.: Енциклопедія криміналістики в лицах / под ред. В. Ю. Шепітько. Харьков : Апостиль, 2014. 400 с.; Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: Шепітько В. Ю. (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.

² Россинская Е. Р. Криміналістика : курс лекцій. Москва : Норма, 2006. С. 26.

нодавчих актах, серед яких вирізняють такі, як: а) терміни узагальненого значення; б) міжгалузєва термінологія; в) галузєва термінологія; 3) власне криміналістична термінологія¹. Інакше кажучи, поняття, що використовуються в криміналістиці, можна поділити на загальнонаукові, адаптовані та власне криміналістичні.

Аналіз сучасної мови криміналістики дозволяє запропоновані новації за умови їх оцінки об'єднати в три групи. До першої входять поняття та терміни, які дійсно спрямовані на збільшення наукового потенціалу науки криміналістики, активізацію її пізнавальної функції. Другу групу становлять такі поняття та терміни, які потребують уточнення, узгодження позицій. І, нарешті, третя група містить поняття та терміни, доцільність застосування яких викликає суттєві критичні зауваження². Зупинимося докладніше насамперед на тих, що стосуються концептуальних положень криміналістики, визначення її природи, з'ясування об'єктно-предметної сфери дослідження.

На початку 70-х рр. ХХ ст. виникає нова наукова концепція, підставою появи якої стає так званий діяльнісний підхід. Згідно з цією концепцією об'єктом дослідження криміналістики є діяльність: з одного боку, злочинна, з іншого – з розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів. Запропонована концепція не могла не позначитися на трансформації наукових поглядів щодо об'єктно-предметної сфери криміналістики, формуванні її понятійного апарату. В криміналістичній літературі поряд із терміном «злочинна діяльність»³ все частіше зустрічається термін «криміналістична діяльність»⁴ і, як наслідок, з'являються пропозиції розглядати саму криміналістику не тільки як науку і навчальну дисципліну, а й як різновид практичної

¹ Радецька В. Я. Мова криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. С. 8, 9.

² Журавель В. А. Криміналістичні категорії: традиції та новації (деякі дискусійні питання). *Правничий часопис Донецького університету*. Донецьк, 2002. Вип. №2 (9). С. 56–59.

³ Див.: Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. юрид. ин-т МВД России. Н. Новгород, 1997; Бахин В. П., Карпов Н. С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : лекция. Киев : Акад. ДПС України, 1999; та ін.

⁴ Домбровский Р. Г. Криминалистическая деятельность и криминалистические отношения. *Ученые записки Латвийского государственного университета*. Т. 1888. Рига, 1973. С. 118.

діяльності¹. Зокрема, В. Я. Колдін відзначає, що «завдання практичного криміналістичного дослідження полягають у встановленні істини по конкретній кримінальній справі, тобто істини одиничного факту»². М. П. Яблоков пише, що «прогнозування практичного характеру пов'язане з передбаченням особливостей криміналістичної діяльності з розкриття і попередження конкретного злочину»³.

Видається за доцільне висловити деякі зауваження щодо викладаєних позицій. По-перше, криміналістика безпосередньо не займається розкриттям і розслідуванням конкретного злочину. Це, як відомо, функція слідчих і судових органів, які для виконання зазначеної діяльності використовують різноманітні знання, засоби, методи та рекомендації, в тому числі й криміналістичні. По-друге, як зауважує Р. С. Белкін, «прийнято розрізняти форми діяльності щодо боротьби зі злочинністю лише за характером їх правового регулювання. З цієї точки зору існують оперативно-розшукова, процесуальна форми діяльності, але не криміналістична... подвійне розуміння терміна “криміналістика” – як науки і як практики – так само недоцільне, як і вживання термінів “криміналістичні відносини”, “криміналістична діяльність”, а також “теоретична і практична криміналістика”»⁴. По-третє, в криміналістиці відображаються найбільш істотні закономірності, притаманні об'єктам її дослідження, викладаються загальні рекомендації щодо типових слідчих, розшукових, експертних ситуацій. Тому перед криміналістами передусім постає завдання розробити наукові основи діяльності з упровадження в судово-слідчу і експертну практику технічних засобів, тактичних прийомів та відповідних методик розкриття і розслідування злочинів.

З аналогічних підстав не витримують критики й пропозиції щодо впровадження в понятійний апарат криміналістики і таких інтеграційних побудов, як «криміналістична одорологія», «криміналістична психологія» та «криміналістична інформація». У такому випадку до-

¹ Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / [кол. авторів : В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. С. 7.

² Криминалистика социалистических стран : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 10.

³ Криминалистика : учебник / под. ред. Н. П. Яблокова. Москва : БЕК, 1995. С. 127.

⁴ Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистки. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. С. 41.

давання позначення «криміналістичні» до звичних загальнонаукових понять не тільки не посилює їх значущості й не розширює сферу застосування, а навпаки, створює ситуацію, коли вони стають об'єктами критичних зауважень.

Щодо криміналістичної одорології і намагання деяких учених піднести її до рангу окремої криміналістичної теорії або навіть науки¹, то з цього приводу видається доцільним у контексті розглядуваної проблематики висловити деякі зауваження. По-перше, інтеграційні процеси можуть відбуватися тільки в таких галузях знань, які мають відповідне теоретичне підґрунтя і є загальноновизнаними. Особливо, коли йдеться про кримінальне судочинство та процедуру доказування. По-друге, треба чітко усвідомлювати, що інтеграція знань відбувається як об'єктивний закономірний процес, а не за бажаннями окремих дослідників. Тим паче якщо відповідних об'єктивних синтезуючих підстав не існує, то всі намагання об'єднати певні знання є марними, а результати такого наукового пошуку інакше як криміналістичними фантомами й не назвеш. По-третє, інтеграція знань у криміналістиці й утворення нових теоретичних побудов мають здійснюватися з урахуванням її службової, прагматичної функції і базуватися на принципах кримінального судочинства. Ігнорування цими принципами може призвести до суттєвих методологічних помилок і суперечностей із чинним законодавством.

Щодо цього, як убачається, достатньо уразливою є позиція В. Д. Басая щодо формування окремого криміналістичного вчення – «криміналістична одорологія». При цьому В. Д. Басай чомусь «криміналістичну одорологію» називає *частковим* (курсив наш. – В. Ж.) вченням, тоді як у криміналістиці загальноприйнятим є термін «окреме вчення (теорія)». Більше того, автор у своїх міркуваннях щодо цього питання не є послідовним, оскільки поряд із терміном «часткове криміналістичне вчення» вживає термін «часткове одорологічне вчення», що далеко не одне й те саме. Справа в тім, що сама одорологія як галузь знань нині робить лише перші кроки і перебуває у стадії формування. В ній відсутня належна інструментальна база, яка б дозволяла здійснювати відповідні одорологічні дослідження з високим ступенем репрезентативності отриманих результатів, а тому намагання об'єднати

¹ Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 31 с.

одорологічні та криміналістичні знання треба визнати передчасним. Теза В. Д. Басая про принципову неможливість інструментального дослідження слідів запаху не є переконливою, оскільки автор ігнорує діалектику науково-технічного прогресу. Водночас пропозиції щодо лабораторного дослідження слідів і зразків запаху людини за допомогою спеціально підготовленого собаки-детектора та будь-якого іншого біоаналізатора (як такий автор пропонує використовувати нюх пацюків) і оформлене відповідно висновком комісійної одорологічної експертизи¹, тобто процесуальним документом, що має доказове значення, суперечать чинному законодавству і не можуть бути визнані доцільними.

Ще однією дискусійною інтеграційною побудовою слід визнати «криміналістичну психологію». Засновники цієї концепції В. О. Образцов та С. М. Богомолова вважають, що «слідча психологія» неточно відображає зміст відповідного розділу юридичної психології, а тому більш правильно говорити про «криміналістичну психологію» як інтеграційну, узагальнюючу категорію, що охоплює як слідчу, так і інші види психології криміналістичного слідознавства у досудовому кримінальному процесі².

На нашу думку, в такому випадку зазначені вчені припускаються гносеологічної помилки. Звісно, що окремі галузі загальної психології, в тому числі й юридична, досліджують закономірності психіки людини, що виявляються у відповідній сфері суспільних відносин. Щодо юриспруденції, то ці відносини регулюються правом і реалізуються в таких формах діяльності, як судова, слідча, оперативно-розшукова, кримінально-виконавча, експерта тощо.

Отже, якщо не існує криміналістичної діяльності, тобто тієї сфери, де виявляються певні закономірності людської психіки, то й неможливо виділяти відповідну галузь знань, що їх досліджує, а саме «криміналістичну психологію». Наведене жодною мірою не заперечує наявності інтеграційних зв'язків між криміналістикою і юридичною психологією. Ці зв'язки реально існують і виявляються насамперед в аспекті розробки тактичних приймів та їх сполучень (комбінацій)

¹ Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. С. 8.

² Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2002. С. 4.

проведення окремих слідчих дій. Наведені ж зауваження стосуються лише принципової неможливості формування саме «криміналістичної психології» як самостійного напрямку галузевого знання.

Лінгвістичною новацією, що потребує окремого розгляду, слід визнати й вживання терміна «криміналістична інформація». Дійсно, інформаційний підхід із часів становлення та розвитку інформатики, кібернетики набув широкого застосування, в тому числі й у криміналістиці. Дедалі частіше терміни «відомості» або «дані» почали замінюватися терміном «інформація», у літературі повели розмову щодо інформаційних процесів і структур у криміналістиці¹, наприклад стосовно допиту як інформаційного процесу². Захопившись новим науковим напрямом, деякі вчені-криміналісти забули, що термін «інформація» треба вживати тільки за чітко визначеною предметною спрямованістю. Через це навряд чи можна визнати бездоганним уведення в науковий апарат такої категорії, як «криміналістична інформація» і, більш того, намагання диференціювати її на доказову й тактичну³. Такі спроби викликали критичні зауваження окремих науковців, серед яких найбільш категоричним був Р. С. Белкін. «Як і криміналістична діяльність, – зазначав він, – термін “криміналістична інформація” є беззмістовним і безпредметним. Він не несе жодного значеннєвого навантаження, оскільки неможливо визначити, яка інформація є криміналістичною, а не процесуальною чи оперативною, якими є виключно її джерела. У природі не існує такої інформації, а є лише криміналістично значуща інформація, що означає будь-яку інформацію, яка використовується для вирішення криміналістичних завдань, незалежно від її виду і джерел. А з точки зору засобів, завдань і мети доказування, інформація може бути тільки доказовою або орієнтовною»⁴. І, як резюме, Р. С. Белкін відносив цей термін до розряду так званих криміналістичних фантомів.

¹ Колдин В. Я., Полевой Н. С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 134 с.

² Коновалова В. Е. Допрос как информационный процесс. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1980. Вып. № 5. С. 126–132.

³ Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення / [О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв та ін.]. Одеса : НД РВВ ОІВС, 2000. С. 15.

⁴ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистки. Москва : Издат. гр. НОРМА-ИНФРА-М, 2001. С. 237.

Дискусійною також слід вважати й пропозицію Г. А. Матусовського розглядати категорію «методика розслідування злочинів» у двох аспектах. По-перше, як процес розслідування злочинів, як специфічну діяльність уповноважених законом органів та осіб, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів слідчої тактики, методів розслідування певних видів. По-друге, як розділ науки криміналістики, який містить систему комплексних криміналістичних рекомендацій щодо виявлення, розслідування та профілактики окремих видів злочинів. «Саме у взаємозв'язку цих двох напрямів – практичного і теоретичного, – наголошував Г. А. Матусовський, – методика розслідування злочинів виявляє своє призначення»¹. Що ж до теоретичного напрямку, то тут заперечень немає, оскільки «методика розслідування злочинів» традиційно розглядається як суто наукова категорія. Водночас бажання розглядати категорію «методика розслідування злочинів» як синонім категорій «процес розслідування» або «діяльність з розслідування» суперечить положенням семантики та етимології, де методика розглядається як сукупність методів, прийомів, операцій пізнання дійсності. Іншими словами, «методика» – це сукупність наукових порад щодо найбільш ефективних шляхів здійснення діяльності з виявлення, розслідування та попередження злочинів, а не сама ця діяльність.

Крім того, не достатньо аргументованою також слід визнати й пропозицію щодо введення в понятійний апарат науки криміналістики й такого терміна, як «автоматизована методика розслідування злочинів»². Дійсно в науковій і довідковій літературі методичні рекомендації з оптимальної організації досудового розслідування можуть бути викладені в описовій (найбільш традиційній) і формалізованій формі, у вигляді певних програм або алгоритмів. Але й програми, і алгоритми не можуть у повному обсязі відбивати зміст і структуру описової методики, а тому додавання до терміна «методика» терміна «автоматизована» видається некоректним.

¹ Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти [кол. авторів: В. М. Глібо, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. С. 358.

² Капустіна М. В. Автоматизована методика розслідування злочинів як засіб криміналістичного забезпечення. *Інноваційні методи і технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол. : Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 66–68.

Як убачається, ще однією негативною тенденцією слід визнати прагнення окремих авторів до необґрунтованої уніфікації, спрощення окремих термінів, що призводить до появи таких новацій, які інакше, як науковий жаргон і не назвеш. Чого варті лише пропозиції традиційно вживаний термін «теорія оперативно-розшукової діяльності» замінити терміном «ордологія», а «процес впровадження оперативно-розшукових заходів» – терміном «ордологічний регламент»¹. Відверто кажучи, викликає великий сумнів те, що теорія криміналістики відчуває нагальну потребу в подібних уніфікаціях, оскільки останні ведуть до термінологічної розпущеності та засмічення мови науки.

Отже, відмова від традиційних підходів щодо визначення окремих криміналістичних понять, прагнення до новацій і уніфікації завжди потребують особливої обережності та всебічної обґрунтованості. У цьому аспекті доречним слід вважати висновок О. В. Полстовалова стосовно того, що понятійний апарат криміналістики має формуватися на принципах несуперечливості (кожний термін повинен мати своє значення, бути відносно автономним, не суперечити іншим поняттям), необхідності (кожна наукова категорія повинна бути теоретично і практично виправданою) і адекватності (кожне поняття повинно правильно і в повному обсязі відбивати криміналістично значущі явища, процеси і факти)². Тому праві О. Г. Філіппов і М. П. Яблоков, коли наголошують, що неможливо одразу відкидати усталені поняття, змінювати традиційну термінологію, викладати у підручниках як істину свої суб'єктивні судження – іншими словами, піддавати ревізії положення, що вироблені упродовж багатьох десятиліть завдяки праці поколінь криміналістів. Нові оригінальні ідеї, нові підходи до викладення навчального матеріалу не лише можливі, але й необхідні. Головна вимога до таких новел – вони мають бути достатньо аргументовані й будуватися на наукових засадах, створених раніше, розвивати науку, а не руйнувати її фундамент у спробах створити на уламках дещо зовсім інше³.

¹ Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення / [О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв та ін.]. Одеса : НД РВВ ОІВС, 2000. С. 16.

² Полстовалов О. В. Современные проблемы криминалистической тактики / под науч. ред. В. И. Комиссарова. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 99.

³ Филиппов А. Г., Яблоков Н. П. Качественные учебники – основа высокого уровня юридического образования (об одной творческой неудаче). *Российский следователь*. 1999. №5. С. 47.

2.7. Вчення про методи в криміналістиці

Ключове місце в структурі загальної теорії криміналістики посідає вчення про її методи. І це не випадково, оскільки розвиток будь-якої науки напряму залежить від обсягу і якості того інструментарію, який використовується для вивчення предмета дослідження певної галузі знань. Не є винятком із цього правила й криміналістика, науковий потенціал якої визначається тим арсеналом, що застосовується для вирішення предметних пізнавальних та практичних завдань.

Водночас дотепер у криміналістиці не сформулювалося окремого вчення про методи, не існує і єдиного підходу до класифікації її методів. Учені-криміналісти висловлюють різноманітні погляди на цю проблематику. Тоді як запровадження єдиної, уніфікованої, несуперечливої класифікаційної побудови методів у криміналістиці є необхідною умовою подальшого ефективного здійснення наукового пошуку в цій царині знань та вирішення праксеологічних завдань у діяльності судово-слідчих органів, експертних установ, оперативних підрозділів. З'ясування усталених підходів до класифікації методів у криміналістиці сприятимуть остаточному формуванню сучасної наукової криміналістичної парадигми.

Проблемам формування основ криміналістичного вчення про методи, здійснення їх класифікації присвятили праці такі вітчизняні та зарубіжні вчені-криміналісти, як Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. І. Вінберг, В. Г. Гончаренко, О. О. Ейсман, О. О. Ексархопуло, Г. О. Зорін, В. П. Колмаков, В. О. Коновалова, В. Є. Корноухов, І. М. Лузгін, Г. А. Матусовський, С. П. Митричев, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, Б. М. Шавер, В. Ю. Шепітько, М. П. Яблоков та ін. Проте свої пропозиції науковці, крім Р. С. Белкіна, висловлювали, головним чином, на сторінках академічних підручників з криміналістики, а самі дослідження не мали системного характеру на монографічному рівні. У сучасній вітчизняній спеціальній літературі практично немає публікацій з розглядуваної проблематики.

Проблема класифікації методів є найбільш дискусійною в загальній теорії криміналістики, яка використовує методи для пізнання закономірностей, що утворюють предмет її дослідження. Йдеться про процес вивчення передусім закономірностей механізму злочину, виникнення

інформації про обставини події кримінально караного діяння та особу, що його вчинила, а також закономірностей дослідження злочину.

Уперше методи в загальній теорії криміналістики найбільш повно і точно були визначені Р. С. Белкіним в його фундаментальних працях¹. На думку вченого, класифікацію методів криміналістики доцільно здійснювати до трьох рівнів. Перший рівень – всезагальний метод, у структурі якого виділяються: а) категорії і закони діалектичної логіки; б) формально-логічні методи пізнання (методи як традиційної, так і математичної логіки). Другий рівень – загальні (загальнонаукові) методи, до яких належать спостереження, вимірювання, опис, порівняння, експеримент, моделювання, математичні, кібернетичні та евристичні методи дослідження. Третій рівень – спеціальні методи, де виокремлюються: а) суто криміналістичні методи (техніко-криміналістичні, структурно-криміналістичні); б) спеціальні методи інших наук (фізичні, хімічні, соціологічні, статистичні, антропологічні, антропометричні та ін.).

У подальшому всі інші вчені-криміналісти, які зверталися до дослідження цієї проблематики, в тій чи іншій формі здійснювали інтерпретацію висловлених Р. С. Белкіним пропозицій. Так, М. В. Салтевський, поділяючи концепцію тричленної класифікації методів, виокремлював усезагальний метод, загальнонаукові методи, у тому числі логічні – аналіз і синтез, індукція і дедукція, аналогія і версія, а також окремі (спеціальні) методи з такими групами, як: методи здобування інформації із особистих джерел (від людей); методи встановлення фактів під час розслідування окремих видів злочинів; методи попередження злочинів криміналістичними засобами. При цьому М. В. Салтевський наголошував, що запропоновані класифікаційні групи залишаються відкритими, що дає змогу приєднувати до них нові окремі методи криміналістики, які розробляються².

О. М. Коршунова і О. Б. Серова в класифікації методів криміналістики виокремлюють загальнонаукові та спеціальні, а до останньої групи відносять методи, що запозичені з інших наук, і методи, роз-

¹ Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 116–129; Його ж. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1: Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 330–379.

² Салтевский М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Ч. 1. Харків : Консум, Основа, 1999. С. 16–19.

роблені самою криміналістикою (техніко-криміналістичні та структурно-криміналістичні), підкреслюючи, що методи наукового дослідження не слід ототожнювати з методами практичної діяльності як результатом наукових розробок¹.

А. Ф. Волобуєв серед методів криміналістики виокремлює філософські, загальнонаукові та окремонаукові. При цьому він наголошує на необхідності чітко розрізняти методи пізнання, які застосовуються криміналістом-науковцем і криміналістом-слідчим, а отже, розмежовувати методи криміналістики на: 1) методи наукового (теоретичного) пізнання; 2) методи практичного пізнання при розслідуванні злочинів².

На думку В. Ю. Шепітька, найбільш визнаною є класифікація методів криміналістики за трьома рівнями: 1) методи діалектичної та формальної логіки; 2) загальнонаукові методи; 3) спеціальні методи криміналістики, де виокремлюються методи науки криміналістики та методи практичної діяльності, які безпосередньо використовуються оперативно-розшуковими працівниками, слідчими, прокурорами, адвокатами, суддями, і джерелами формування яких є природничі та технічні науки³.

Отже, більшість науковців є прибічниками трирівневої класифікації методів криміналістики, але з різною інтерпретацією та внутрішнім наповненням цієї класифікації певними методами.

Аналіз запропонованих у філософській та спеціальній літературі підходів до розуміння методів науки дає підстави дійти висновків, які є підґрунтям для подальших пропозицій щодо класифікації методів криміналістики:

1) метод як спосіб пізнання – це сукупність правил (наприклад, набір і послідовність певних операцій), спосіб, знаряддя, які сприяють розв'язанню теоретичних чи практичних проблем;

2) метод ґрунтується на знанні, він, зрештою, і є знання, трансформоване у певні принципи, правила дії. Головне призначення будь-якого наукового методу полягає в тому, щоб на основі відповідних принци-

¹ Курс криміналістики : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 43–45.

² Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. С. 19–23.

³ Криміналістика: підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. С. 16–19.

пів (вимог, приписів) забезпечити вирішення певних пізнавальних чи практичних проблем, прирощення знання, оптимальне функціонування і розвиток тих чи інших об'єктів;

3) кожний метод застосовується не ізольовано, а у поєднанні з іншими. «Ядро» системи методологічного знання становить філософія, оскільки її принципи, закони і категорії визначають стратегію наукового дослідження, своєрідно втілюючись у конкретних формах;

4) філософські методи мають усезагальний характер, тобто знаходяться на вищих «поверхах» абстрагування. Вони не описуються у чітких термінах логіки та експерименту, не піддаються формалізації та математизації, а визначають лише найбільш загальні регулятиви дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальні методи і не визначають остаточний результат пізнання прямо і безпосередньо¹;

5) аналіз сучасних наукових концепцій щодо філософських методів спростовує застарілі уявлення про те, що існують тільки два методи – діалектика і метафізика, та утверджує думку про множинність філософських методів, де поряд із діалектикою (Гегель, Маркс, Енгельс) існують метод трансцендентального аналізу (Іммануїл Кант), феноменологія (Гуссерль), герменевтика (Мартін Гайдеггер)²;

6) загальнонаукові методи використовуються у різних галузях знань, мають універсальний характер, забезпечують пізнання навколишнього світу і супроводжують будь-яку діяльність. Саме ці методи необхідні для раціонального пізнання буття та його конкретних видів, служать цілям здійснення правильного абстрактного мислення. При цьому треба відмежовувати філософські методи від формально-логічних. Як справедливо зазначав І. Д. Андреев, формально-логічний метод у відомому розумінні також є всезагальним, оскільки він застосовується в будь-якому пізнавальному процесі. Але це зовсім не означає, що він до певної міри тотожний діалектичному методу пізнання. Справа в тім, що закони діалектики, як відомо, є не тільки законами мислення, а й законами буття, закони ж формальної логіки є тільки

¹ Степин В. С., Елсуков А. И., Голдберг Ф. И. Методы научного познания / *Гуманитарная энциклопедия: концепты*. Центр гуманитарных технологий, 2002–2019 (последняя ред.: 23.04.2019). URL: <https://gtmarket.ru/cosept/6874> (дата звернення: 24.06.2019).

² Філософські методи : підручники онлайн. URL: textbooks.net.ua/content/view/5130/45/(дата звернення 24.06.2019).

законами мислення, законами зв'язку думок у судженнях¹. Також вважаємо, що попри певні критичні зауваження, у системі загальнонаукових методів доцільно виокремлювати методи емпіричного та теоретичного дослідження. Так, дійсно, можна погодитися з опонентами стосовно того, що в «чистому вигляді» не існує ані теоретичних, ані емпіричних методів. Методи емпіричного дослідження ніколи не реалізуються «наосліп», а завжди теоретично навантажені, спрямовуються певними концептуальними ідеями. Як указував Р. С. Белкін, будь-який емпіричний метод потребує осмисленої людської діяльності, логічної постановки завдання і обробки отриманих результатів². Але це аж ніяк не свідчить про те, що у відповідних класифікаційних побудовах вони не можуть бути подані диференційовано;

7) окремонаукові (спеціальні) методи – це методи технічних, природничих та соціогуманітарних наук, які використовуються в одній чи в декількох споріднених за предметом дослідження галузях знань або розроблені в конкретній галузі знань власні пізнавальні інструментарії. За природою походження вони можуть бути запозичені або трансформовані до певної сфери досліджень або спеціально розроблені (власнонаукові).

Спираючись на наведені відповідні положення, можна запропонувати таку структуру методів криміналістики:

1. Філософські методи.

2. Загальнонаукові методи пізнання:

а) методи емпіричного дослідження (спостереження, експеримент, порівняння, опис, вимірювання);

б) методи теоретичного дослідження (формалізація, аксіоматичний метод, гіпотетико-дедуктивний метод, сходження від абстрактного до конкретного);

в) загальнологічні методи (аналіз, синтез, абстрагування, ідеалізація, узагальнення, індукція, дедукція, аналогія, моделювання, системний підхід, імовірно-статистичні методи).

3. Окремонаукові (спеціальні) методи, тобто запозичені, трансформовані до сфери криміналістичних досліджень методи технічних,

¹ Андреев И. Д. О методах научного познания. Москва : Наука, 1964. С. 86.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 345.

природничих та соціогуманітарних наук або розроблені в галузі криміналістичних знань власні пізнавальні інструментарії.

При цьому слід зазначити, що з огляду на те, що криміналістика є окремою галуззю знань, то її власні методи щодо загальної класифікації методів пізнання можуть визначатися як окремонаукові. Водночас у класифікації методів криміналістики їх бажано визначати як спеціальні (власнокриміналістичні), підкреслюючи тим самим своєрідність цих пізнавальних засобів щодо сфери криміналістичних досліджень.

Серед загальнонаукових методів, які, безумовно, пронизують усі напрями криміналістичних досліджень, насамперед потрібно виокремити ті, що становлять основу для формування нових, сучасних пізнавальних підходів. Ідеться передусім про формалізацію, системний, структурно-функціональний (структурний) та імовірно-статистичний методи. Так, формалізація як відображення змістовного знання у знаково-символьному вигляді з метою виключення можливості для неоднозначного його розуміння є підставою для впровадження в криміналістику основ алгоритмізації та програмування¹. На базі системного підходу розроблено криміналістичну систематику² і здійснено побудову системи тактичних прийомів³. Структурний метод становить підґрунтя для формування криміналістичної характеристики злочинів, а ймовірно-статистичний – для з'ясування характеру взаємовідносин між її елементами⁴.

Щодо окремонаукових (спеціальних) методів, то саме криміналістиці серед усіх наук правового циклу належить функція з трансформації, творчого перероблення і адаптації доробок різних галузей знань для створення нового наукового продукту і його впровадження в юриспруденцію. За образним висловом Р. С. Белкіна, криміналістика забез-

¹ Див.: Журавель В. А. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. № 2(53). С. 191–200; Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

² Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва : ЛексЭст, 2002. 336 с.

³ Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике. Харьков : Оригинал, 1995. 200 с.

⁴ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.

печує «експансію» природничих і технічних наук у судочинство¹. При цьому «залучення до криміналістики даних інших галузей знань, – зазначав Г. А. Матусовський, – не є самоціллю. Цей процес спрямований на досягнення більш високого ступеня точності її наукових досліджень і практичної діяльності із розкриття та розслідування злочинів»². Так, на базі фундаментальних досліджень фізики, хімії, мікробіології, механіки створені й функціонують такі напрями у криміналістиці, як оптична, ультрафіолетова, інфрачервона, люмінесцентна, електронна, рентгенівська, атомна мікроскопія, застосовуються емісійний, спектральний, лазерний, хроматографічний, титрометричний аналіз тощо³. Сучасні соціологічні методи, такі як якісний і кількісний аналіз документів (контент-аналіз), опитування (анкетування, інтерв'ювання), становлять основу для здійснення криміналістами узагальнення матеріалів емпіричних спостережень і формулювання на цій підставі відповідних рекомендацій практиці. До методів прогностики криміналісти звертаються з метою створення та реалізації положень криміналістичної теорії прогнозування⁴. Антропологічні та антропометричні методи використовуються під час дослідження проблем огляду живих осіб, трупів, а психологічні – для формулювання рекомендацій щодо встановлення психологічного контакту з учасниками кримінального процесу.

У криміналістиці розроблені й власні пізнавальні інструментарії, специфіка яких визначається своєрідністю об'єктів і предмета дослідження. До цього рівня можна віднести методи: конструювання криміналістичних версій (версіювання)⁵, моделювання слідчої діяльності⁶,

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2001. С. 152.

² Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. Харьков : Вышш. шк., 1976. С. 11.

³ Основы естественно-научных знаний для юристов / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 600 с.

⁴ Журавель В. А. Проблемы теории та методологии криминалистического прогнозирования. Харьков : Право, 1999. 304 с.

⁵ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функция в судопроизводстве : монография. Харьков : Изд. ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.

⁶ Див.: Густов Г. А. Моделирование – эффективный метод следственной практики и криминалистики. *Актуальные проблемы советской криминалистики*. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов, 1980. С. 68–80; Густов Г. А. Моделирование в работе следователя : учеб. пособие. Ленинград : Ин-т усовершенствования следствен. работников при Прокуратуре СССР, 1980. 187 с.

ситуаційне моделювання та моделювання особи невстановленого злочинця (побудова психологічного профілю)¹, моделювання обстановки місця події², ідентифікації особи за ідеальними слідами, встановлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики і побудови на цій підставі типових версій стосовно особи злочинця та ін. Пропонуючи останній метод, В. Л. Синчук зазначає, «що його сутність полягає в тому, що аналіз взаємозв'язків між елементами криміналістичної характеристики дозволяє на основі дедукції зробити припущення щодо наявності ще не відомих фактів, які стосуються події злочину. Іншими словами, виявлення у ході розслідування будь-якого елемента системи з тим чи іншим ступенем імовірності може вказувати на існування іншого, ще не встановленого елемента і визначати напрямки і засоби його пошуку. Саме в можливості розкриття конкретного злочину із використанням узагальнених даних про раніше розслідувані аналогічні злочини і полягає практичне інструментальне значення як самої криміналістичної характеристики, так і методу встановлення кореляційних залежностей між її елементами»³.

Поряд із методами криміналістики виокремлюють криміналістичні методи як результат теоретичних і емпіричних досліджень і способи оптимізації діяльності уповноважених суб'єктів щодо збирання, дослідження та використання доказової інформації у кримінальному провадженні. У судово-слідчій, експертній, оперативно-розшуковій та інших видах юридичної практики криміналістичні методи реалізуються разом із криміналістичними прийомами та засобами.

Усі, що розроблені наукою та запропоновані практиці, криміналістичні методи мають відповідати таким вимогам:

- 1) законності – базування на нормах чинного законодавства, передусім кримінального процесуального;
- 2) науковості – розроблення з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки;

¹ Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія. Київ : КНТ, 2008. С. 120–127.

² Алексійчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : монографія / за ред. проф. В. О. Коновалової. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2011. 232 с.

³ Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. С. 94.

3) детермінованості – обумовленість специфікою об'єктів пізнання, закономірностями предмета дослідження;

4) результативності та надійності – можливість забезпечення надання позитивного результату з високим ступенем імовірності;

5) економічності – витрати на створення мають бути меншими, аніж досягнуті результати;

6) якості та доступності – зрозумілість і доступність кожному підготовленому фахівцю;

7) відтворюваності – можливість використання необмеженої кількості разів.

Серед криміналістичних методів можна виокремити такі групи: методи збирання, фіксації та дослідження доказової інформації (фізичні та хімічні методи виявлення невидимих слідів пальців рук, електролітичні методи відновлення зниклих знаків на металевих об'єктах, методи встановлення слабовидимих та невидимих текстів); методи застосування криміналістичної та спеціальної техніки (методи судової фотографії); методи проведення окремих слідчих (розшукових) дій (концентричний та ексцентричний методи огляду місця події); методи висування і перевірки слідчих, судових, експертних версій та побудови прогностичних моделей, програмно-цільовий і комплексний методи розслідування, та ін. Зокрема, Г. А. Густов під програмно-цільовим методом пропонує розуміти метод організації розслідування та відшукування нових даних за допомогою заздалегідь розроблених криміналістичних програм¹. У свою чергу, комплексний підхід до розслідування злочинів, за його визначенням, це метод організації розслідування і отримання по кримінальній справі нових, необхідних для вирішення завдань слідства, знань шляхом вивчення комплексу взаємопов'язаних об'єктів: подія злочину і події, що передували її вчиненню, супроводжували її та відбувалися після неї².

Отже, в криміналістиці функціонує складна, динамічна, субординована система численних методів різних рівнів, сфер дії, спрямування, які реалізуються з урахуванням конкретних умов і предмета до-

¹ Густов Г. А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Ин-т повышения квалиф. прокурор.-следств. работников Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 1993. С. 5, 22.

² Густов Г. А. Комплексный подход к раскрытию убийств. Ленинград : Ин-т усовершенствования следствен. работников при Прокуратуре СССР, 1988. С. 6–12.

слідження. При цьому концептуальним має бути підхід, за яким методи у криміналістиці розглядаються у двох аспектах: як засіб здійснення наукового пошуку і як його результат, тобто методи криміналістики (наукові методи) і криміналістичні методи (практичні методи).

Під методами криміналістики слід розуміти розроблену науковцями збалансовану систему принципів та імперативів, правил та норм, операцій та процедур здійснення емпіричних та теоретичних рівнів дослідження, що дозволяє отримувати нове знання, його перевірку та підтвердження в процесі вирішення відповідних предметно-пізнавальних завдань.

Криміналістичні методи – це розроблена шляхом теоретичних і емпіричних досліджень сукупність способів оптимального здійснення слідчої, судової, експертної, оперативно-розшукової діяльності, спрямованих на отримання інформації стосовно механізму злочину, його обставин та особи, що його вчинила.

Розділ 3

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ВЧЕННЯ ЗАГАЛЬНОНАУКОВОГО РІВНЯ

3.1. Вчення про механізм злочину

Криміналістика традиційно протягом своєї історії становлення й розвитку досліджувала функціональну сторону злочину (злочинної діяльності), тобто її цікавили насамперед відповіді на питання: де, коли, у який час, в якій обстановці, яким способом, із використанням яких знарядь вчинено суспільно небезпечне діяння. У цілому, добре розуміючи, що саме вивчає наука криміналістика, вчені-криміналісти тривалий час не могли запропонувати універсальний, об'єднуючий термін, який найбільш точно і всебічно розкривав би зміст предметної сфери дослідження цієї галузі знань. Такий термін з'явився на початку 70-х рр. минулого століття і ним став «механізм злочину».

Як наукова категорія поняття «механізм злочину» вперше було використано О. М. Васильєвим при наданні визначення предмета криміналістики, яку він розглядав як науку про організацію планомірного розслідування злочинів, ефективне виявлення, збирання та дослідження доказів відповідно до норм кримінально-процесуального закону, а також попередження злочинів спеціальними прийомами й засобами, розробленими на підставі природничих, технічних і деяких інших спеціальних наук на основі *вивчення механізму злочинів* (курсив наш. – В. Ж.) та формування доказів¹. Пізніше Р. С. Белкін сформулю-

¹ Криминалистика : учебник / отв. ред. А. Н. Васильев. Москва : Изд-во МГУ, 1971. С. 7, 8.

вав визначення криміналістики як науки про *закономірності механізму злочину* (курсив наш. – В. Ж.), виникнення інформації про злочин і його учасників, збирання, дослідження, оцінки й використання доказів та заснованих на пізнанні цих закономірностей спеціальних засобів і методів судового дослідження і запобігання злочинам¹. Надалі ця концепція стала панівною, й у більшості запропонованих визначень предмета криміналістики є вказівка на закономірності механізму злочину. Підсумовуючи, А. Ф. Волобуєв констатує, що «механізм злочину, будучи його функціональною (динамічною) стороною, є частиною об'єктивної реальності й тому виступає об'єктом, а окремі його властивості – предметом дослідження»². Дійсно, механізм злочину як цілісна система обставин, процесів, факторів, що обумовлюють виникнення матеріальних та інших носіїв інформації про саму подію злочину, її учасників, забезпечує можливість висунення робочих слідчих версій, планування розслідування, цілеспрямованого пошуку наслідків злочину, встановлення злочинця, потерпілого (жертви), сприяє кримінально-правовій кваліфікації скоєного, а отже, без сумніву, має виступати об'єктом криміналістичного пізнання.

Механізм злочину як криміналістичну категорію, а також специфіку формування окремого вчення про цей об'єкт криміналістичного пізнання у різні часи досліджували такі вчені-криміналісти, як О. В. Айвазова, О. П. Антонов, Р. С. Белкін, О. М. Васильєв, А. Ф. Волобуєв, Ю. П. Гармаєв, О. Ю. Головін, А. В. Дулов, Є. П. Іщенко, Є. І. Зуєв, З. І. Кірсанов, М. К. Камінський, С. Ю. Косарев, В. Я. Колдін, Ю. Г. Корухов, А. М. Кустов, О. Ф. Лубін, В. О. Образцов, М. В. Салтевський, О. Г. Філіппов, О. В. Челишева, С. Н. Чурилов, В. Ю. Шепітько, А. В. Шмонін, М. П. Яблоков та ін. Водночас щодо визначення та змісту поняття «механізм злочину», його зв'язків з іншими криміналістичними категоріями, концептуальних підходів до формування окремого криміналістичного вчення про механізм злочину, то в сучасній криміналістичній літературі науковцями були висловлені аж ніяк не однозначні судження. З багатьох питань учені-криміналісти дотепер не дійшли узгодженої позиції. Зазначене вкотре переконує в необхід-

¹ Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. С. 54.

² Волобуев А. Ф. Механизм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 16.

ності подальшого самостійного дослідження проблем, що постають у цій сфері. Тим більше, що означена проблематика стосується науко-знавчих проблем загальної теорії криміналістики, пов'язаних із визначенням її об'єктно-предметної сфери, окресленням меж наукового пошуку в цій царині знань, формуванням концептуальних підходів до побудови окремого криміналістичного вчення про механізм злочину.

Базовими, відправними положеннями, що становлять основу для визначення стану дослідження в цій галузі криміналістичних знань, є дисертаційні праці А. М. Кустова¹ та О. Ф. Лубіна², а також монографічне дослідження А. Ф. Волобуєва³. При цьому вимушені констатувати, що, на превеликий жаль, зазначені вище проблеми у вітчизняній криміналістичній науці практично не досліджувалися. Ось чому появу монографії А. Ф. Волобуєва «Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики» позитивно сприйняла наукова спільнота.

Як зазначалося в криміналістичній літературі, процес формування поняття «механізм злочину» пройшов складний і тривалий шлях, який, на думку А. М. Кустова, можна розділити на такі етапи:

1. Включення до предмета криміналістики одного з основних елементів механізму злочину – способу його вчинення – кінець XIX – 40-ві рр. XX ст.

2. Початок уживання терміна «механізм злочину» в криміналістиці, а також у кримінально-правовому та кримінологічному аспектах – 70-ті рр. XX ст.

3. Поява наукового поняття «механізм злочину», дослідження способів готування, вчинення та приховування злочинів – кінець 70-х – початок 80-х рр. XX ст.

4. Формування та розвиток сучасного вчення про механізм злочину – 80-ті рр. XX ст. – і дотепер⁴.

¹ Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. 355 с.

² Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. юрид. ин-т МВД России. Нижний Новгород, 1997. 337 с.

³ Волобуев А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

⁴ Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. С. 35.

Спираючись на значення терміна «механізм» – система, внутрішня будова, що визначає порядок здійснення певного різновиду діяльності¹, у спеціальній літературі запропоновані різноманітні визначення поняття «механізм злочину», де головними ознаками називають такі.

1. Процес учинення злочину, в тому числі його спосіб і всі дії злочинця, що супроводжуються утворенням слідів матеріальних і нематеріальних, які можуть бути використані для розкриття й розслідування злочинів².

2. Динамічна система протиправних поведінкових актів, які реалізуються в певних умовах, спрямування і послідовності, та обумовлених ними явищ, що мають криміналістичне значення³.

3. Сукупність взаємодіючих матеріальних систем і процесів, що утворюють подію, яка розслідується, та обумовлюють виникнення джерел криміналістично значущої інформації⁴.

4. Просторово-часовий розвиток події злочину, порядок, сполучення послідовності та динаміки окремих елементів, що її створюють⁵.

5. Сукупність матеріальних об'єктів і процесів при готуванні, вчиненні та приховуванні злочину⁶.

6. Рух елементів структури злочину (об'єктів, суб'єктів, знарядь учинення злочину) до точки взаємодії; процес самої взаємодії; подальший рух (дія) елементів до настання злочинного результату⁷.

7. Система процесів взаємодії учасників злочину, як прямих, так і побічних, між собою і з матеріальним середовищем, пов'язаних із

¹ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Изд. 12-е, стер. / под ред. Н. Ю. Шведовой. Москва : Рус. яз., 1978. С. 321.

² Криминалистика : учебник / отв. ред. А. Н. Васильев. Москва : Изд-во МГУ, 1971. С. 8.

³ Образцов В. А. О некоторых перспективах интеграции и дифференциации знаний в криминалистике. *Актуальные проблемы советской криминалистики*. Москва, 1979. С. 20.

⁴ Колдин В. Я., Корухов Ю. Г. Механизм преступления и вещественные источники криминалистической информации. *Криминалистика социалистических стран* : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 334.

⁵ Криминалистика (актуальные проблемы) : учеб. пособие / под ред. Е. И. Зуева. Москва : Акад. МВД СССР, 1988. С. 124.

⁶ Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие. Москва : Акад. МВД РФ, 1992. С. 14.

⁷ Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. С. 21.

використанням відповідних знарядь, засобів та інших окремих елементів обстановки¹.

8. Складна (багатоелементна) динамічна система, що утворюється передусім діями суб'єкта злочину, спрямована на досягнення злочинного результату щодо конкретного об'єкта посягання, а також діями потерпілого та інших осіб, у тому числі й тих, хто випадково опинився на місці події².

9. Тимчасовий і динамічний порядок зв'язку окремих елементів, обстановки, факторів готування, вчинення та приховування злочину, що дозволяють відтворити картину процесу його вчинення³.

10. Система взаємодіючих у просторі й часі певних елементів (їх комплексів), орієнтованих на настання суспільно небезпечного наслідку у вигляді злочинного результату, а також на ухилення суб'єкта (суб'єктів) суспільно небезпечного діяння від кримінальної відповідальності та покарання за скоєне⁴.

Ці та багато інших наведених у криміналістичній літературі визначень поняття «механізм злочину» красномовно переконують у дискусійності й неоднозначності тлумачення розглядуваної криміналістичної категорії. Крім того, дискусійності додають ще й ті науковці, які оперують поняттям «механізм учинення злочину»⁵ замість «механізм злочину», з чим, як видається, не можна погодитися, оскільки «вчинення» – це лише один із аспектів, елементів системи злочинної діяльності (поведінки) поряд із готуванням і приховуванням як самостійними актами в структурі діяльності, а тому більш аргументовано

¹ Дулов А. В. Основы исследования объектов криминалистики. *Криминалистика* : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. С. 79.

² Лавров В. П. Учение о способе преступления. Криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. А. Ф. Вольнского. Москва : Закон и право, ЮНИТИ-ДАНА, 1999. С. 28.

³ Криминалистика : учеб. для юрид. вузов / Т. С. Волчецкая [и др.] ; отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. С. 41.

⁴ Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амафёя, 2001. С. 124.

⁵ Див.: Самойлов А. В. Механизм совершения преступления и криминалистическая характеристика преступлений. *Провинциальные научные записки*. 2015. № 2. С. 28–32; Игнатов А. Н. О категориях «механизм преступного поведения», «механизм преступления» и «механизм совершения преступления». *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2017. № 6–7. С. 126–132.

говорити про «механізм злочину» як повноскладової структури функціональної сторони злочинної діяльності.

Зовсім не однозначні судження науковці висловлюють і щодо структурних елементів механізму злочину. Так, Р. С. Белкін до елементів механізму злочину як складної динамічної системи відносив такі: суб'єкт злочину; ставлення суб'єкта злочину до своїх дій, їх наслідків і співучасників; предмет посягання; спосіб злочину (як систему детермінованих дій); злочинний результат; обстановка злочину (місце, час і та ін.); поведінка та дії осіб, що виявилися випадковими учасниками події; обставини, що сприяють або перешкоджають злочинній діяльності; зв'язки й відносини між діями (способом злочину і злочинним результатом, між учасниками події, між діями і обстановкою, суб'єктом злочину і предметом посягання та ін.)¹.

А. М. Кустов основними елементами механізму злочину вважає такі: діяльність (рідше – окремі дії та рухи) суб'єкта злочину (злочинця, злочинної групи, групи осіб за попередньою згодою, організованої групи, злочинного угруповання); комплекс (сукупність) дій, вчинків та інших рухів жертви злочину; комплекс (сукупність) дій, вчинків та інших рухів осіб, які виявилися побічно пов'язаними зі злочинною подією; окремі елементи обстановки, які використовуються учасниками злочинної події; предмет злочинного посягання. Названі складові частини механізму злочину, – зазначає науковець, – перебувають у постійному русі та розвитку. Із урахуванням цього відомості про них можна використовувати в процесі розкриття та розслідування конкретного злочину².

На думку З. І. Кірсанова, до структури механізму злочину входять такі елементи: особа (особи), що реалізує злочинний задум цілеспрямованою поведінкою (діями); спосіб злочину (підготовка, вчинення і приховування); потерпілий, його поведінка, пов'язана зі злочинном; предмет злочинного посягання; знаряддя, засоби злочину й інші предмети, використані в злочинних цілях (як-от інструменти для виготовлення знарядь злочину); особи, побічно пов'язані зі злочинном, наприклад ті, які несвідомо здійснили допомогу в придбанні чи приховуван-

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. С. 117, 118.

² Кустов А. М. Криминалистика и механизм преступления : цикл лекций. Москва : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та ; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. С. 40, 41.

ні знарядь або засобів злочину; матеріальна обстановка (середовище), в якій готувався і відбувався злочин або були вжиті заходи щодо його приховування, – ділянки місцевості та приміщення (наприклад, місце облаштування схованки), предмети домашньої обстановки, залишені злочинцем або потерпілим на місці події, предмети або речі, а також матеріальні процеси, що відбувалися під час злочину (наприклад, пожежа, аварія, виробничі процеси тощо)¹.

А. Ф. Волобуєв, на відміну від попередніх науковців, до структури механізму злочину поряд із суб'єктом, обстановкою, предметом посягання, жертвою і способом включає й сліди злочину, вважаючи їх останнім елементом, оскільки сліди є певним наслідком (результатом) злочину². У розвитку запропонованої структури А. Ф. Волобуєв виокремлює дві групи притаманних механізму злочину закономірностей: 1) закономірні зв'язки між елементами механізму злочину (зв'язки і залежності між особливостями суб'єкта злочину та обраними ним предметом посягання, особою жертви (потерпілого); зв'язки і залежності між особливостями суб'єкта злочину та обраними ним місцем і часом учинення злочину та сприятливою обстановкою; зв'язки і залежності між особливостями суб'єкта та обраним ним способом злочинного посягання (включаючи обрані засоби і знаряддя); зв'язки і залежності між обраним суб'єктом способом злочинного посягання та слідами його дій як матеріального, так і нематеріального характеру); 2) закономірні зв'язки, які виявляються при формуванні та прояві окремих елементів механізму злочину (зв'язки і залежності, які виникають при утворенні слідів; зв'язки і залежності, які виникають при формуванні особистості злочинця; зв'язки і залежності, які проявляються при формуванні способу злочину)³. Підсумовуючи, А. Ф. Волобуєв відзначає, що «у світлі сучасного вчення про механізм злочину вказівка на закономірності механізму злочину й закономірності виникнення інформації про злочин і його учасників у цитованому визначенні предмета криміналістики Р. С. Белкіна некоректна, оскільки виникнення інформації про

¹ Кирсанов З. И. Криминалистическое учение о механизме преступления и его отражение : лекция. Москва, 1994. С. 4.

² Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 22–32.

³ Там само. С. 50–55.

злочин (тобто його сліди) є складником механізму злочину. Тому більш точною варто вважати вказівку тільки на закономірності механізму злочину, які охоплюють розглянуті залежності та зв'язки обох рівнів і встановлюються криміналістикою в результаті вивчення такого об'єкта, як злочинна діяльність»¹.

Безумовно, те, що матеріальні та ідеальні сліди є засобом відображення обставин події злочину і несуть криміналістично значущу інформацію про злочинця, жертву та їхні дії, жодних сумнівів не викликає. І це закономірно, оскільки в криміналістиці опис злочину здійснюється з урахуванням причинно-наслідкових, просторово-часових, інформаційних та інших зв'язків окремих актів діяльності. Зокрема, просторовий зв'язок відбиває положення і взаєморозташування матеріальних об'єктів у межах конкретного простору, наприклад, просторовий зв'язок предметів на місці події; характер просторової ділянки здійснення окремих операцій та епізодів; загальну орієнтацію події та пов'язаних із нею процесів у просторі; відсутність просторових зв'язків між окремими об'єктами і подією злочину. Часовий зв'язок характеризує послідовність прояву тих чи інших явищ і процесів, показує специфіку їх проходження. Щодо злочину, то він показує співвідношення елементів механізму злочину в часі, тривалість прояву певних подій, їх початок і завершення, можливість вчинення певних дій у той чи інший фіксований часовий інтервал. Причинно-наслідкові зв'язки можуть виявлятися у двох формах: 1) коли всі злочинні наслідки обумовлені вольовими діями злочинця; 2) коли суб'єкт злочину виступає матеріальним елементом механізму розслідуваної події, і вольові дії якого суттєво не впливають на наслідки злочину. При цьому К. Т. Айтбаєв звертає увагу на те, що між просторово-часовими і причинно-наслідковими зв'язками існує очевидна залежність, так званий просторово-часовий ізоморфізм, коли просторові зміни речей завжди є одночасно й часовими їх змінами; простір і час, що охоплюються рухом, можуть переходити одне в одне². З огляду на зазначене І. Ю. Баймуратов констатує, що у механізмі злочину як складної структури можна виокремити такі рівні

¹ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 57.

² Айтбаєв К. Т. Проблемы механизма преступления. *Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан*. 2007. №6. С. 69.

взаємодії: елементарну просту взаємодію (відображувальний акт); взаємодію (парні системи відображення); складну (багатосторонню) взаємодію трьох і більше об'єктів; усі процеси взаємодії у складі механізму розслідуваної події¹. У цьому аспекті також наочною є думка В. Є. Корноухова щодо того, що, розкриваючи зміст учення про сліди злочину, неможливо не дослідити механізм злочину, а останній – детермінований властивостями особи злочинця. Водночас особа виявляє себе через спосіб учинення та приховування злочину, варіаційність якого визначається кримінальними ситуаціями, що призводить до варіаційності виникнення слідів злочину, яка, до того ж, визначається обстановкою вчинення злочину².

Оцінюючи доцільність включення слідів до структури механізму злочину, необхідно виходити з того, що механізм – це внутрішньо замкнута динамічна система процесів і станів розслідуваної події, що виникають у ході осіб, які взаємодіють у злочині матеріальних об'єктів і яка генерує виникнення джерел криміналістично значущої інформації, тобто механізм злочину лише обумовлює виникнення слідів. У свою чергу, сліди як наслідки і як результат відображуваного процесу виходять за межі внутрішньої структури (будови) механізму злочину і тому видається спірним їх включення до цієї структури. До речі, й сам А. Ф. Волобуєв зв'язки і залежності, що виявляються при утворенні слідів, відносить до другого рівня закономірностей механізму злочину, тобто до зв'язків, що виходять за межі внутрішньої структури взаємодіючих елементів і мають зовнішній, побічний прояв³. Більше того, як убачається, процес відображення механізму злочину в навколишньому середовищі, а отже, і виникнення інформації про злочин та його учасників, слід вважати окремим аспектом предмета криміналістики. У цьому питанні варто погодитися з А. М. Кустовим, який наголошує, що закономірності механізму злочину – це елемент (частина) предмета криміналістики, другим елементом є закономірності виникнення (утворення) інформації про злочинну подію і її

¹ Баймуратов И. Ю. Криминалистический анализ механизма расследуемого события : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2004. С. 134.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма : ИНФРА-М, 2010. С. 42.

³ Волобуев А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 57.

учасників, третім – закономірності діяльності правоохоронних органів з виявлення, розкриття та розслідування злочинної події¹.

З огляду на зазначене можна дійти висновку, що криміналістичне вчення про механізм злочину досліджує природу, сутність і зміст функціональної сторони злочинної діяльності, закономірності процесів взаємодії учасників злочинної події між собою і з навколишньою матеріальною обстановкою (середовищем), а також закономірності, що обумовлюють виникнення джерел криміналістично значущої інформації про сам злочин і його учасників. Процес же безпосереднього утворення матеріальних та ідеальних слідів, закономірності відбиття в них необхідної інформації мають досліджуватися іншими окремими криміналістичними вченнями (Р. С. Белкін називає вчення про механізм слідоутворення²; А. М. Кустов – вчення про виявлення, фіксацію та дослідження джерел криміналістично значущої інформації³).

Певного уточнення потребує й теза А. Ф. Волобуєва щодо того, що «вчення про механізм злочину повинне формуватися саме як вчення про об'єкт криміналістичного дослідження (і його предмет)»⁴. Без сумніву, на сьогодні панівною науковою концепцією є та, за якою механізм злочину виступає об'єктом криміналістичного пізнання. Але механізм злочину як функціональна сторона злочинної діяльності є лише одним зі складників об'єкта криміналістичного пізнання. При цьому в криміналістичній літературі останнім часом постійно лунають пропозиції щодо розширення об'єктно-предметної сфери криміналістики⁵. Зокрема, О. С. Андреев пропонує доповнити структуру об'єкта криміналістики таким елементом, як «післякримінальна поведінка осіб, пов'язаних із злочинною діяльністю»⁶. Більше того, у вченні про об'єкт

¹ Кустов А. М. Криминалистическая концепция механизма преступления. *Вестник МФЮА*. 2016. №2. С. 168.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2 : Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. С. 50–81.

³ Кустов А. М. Криминалистика и механизм преступления : цикл лекций. Москва : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. С. 15.

⁴ Волобуев А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 78.

⁵ Смахтин Е. В. Криминалистика: кризис или необходимость уточнения содержания предмета? *Российское право: образование, практика, наука*. 2017. №5. С. 26–30.

⁶ Див.: Андреев А. С. Теоретико-прикладные вопросы уточнения объекта криминалистической науки. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. №5. С. 27–37; Андреев А. С. Содержание и структура криминалистического учения о посткриминальном поведении лиц, связанных с преступной деятельностью. *Казанская наука*. 2015. №3. С. 120–123.

криміналістики визначаються лише загальні, концептуальні підходи до розуміння його складників, тоді як більш поглиблене їх дослідження має здійснюватися в межах окремих криміналістичних учень, у тому числі й ученні про механізм злочину. Як зазначає А. М. Кустов, криміналістичне вчення про механізм злочину по праву повинно зайняти своє місце серед таких окремих криміналістичних теорій, як криміналістична ідентифікація і діагностика, вчення про особу злочинця і потерпілого, про слідчі ситуації і криміналістичну характеристику окремих видів злочинів та інших, що вже набули розвитку, обґрунтування й застосування¹.

Дослідження механізму злочину також передбачає необхідність з'ясування питання щодо співвідношення з іншими криміналістичними категоріями і передусім із криміналістичною характеристикою злочину. Слід наголосити, що до цього питання нині у криміналістичній науці сформувалося два підходи. Згідно з першим, криміналістична характеристика злочинів фактично відмежовується від механізму злочинів і тлумачиться як абстрактне наукове поняття, що є результатом наукового аналізу певного виду злочинної діяльності (виду або роду злочину), узагальнення його типових ознак і особливостей². Як зазначає А. М. Кустов, попри деяку зовнішню схожість утворюючих компонентів, «механізм злочину» і «криміналістична характеристика злочинів» – поняття не є тотожними і такими, що заміщують одне одного. Це – дві самостійні наукові категорії, які мають право (за своєю значущістю для загальної теорії криміналістики і практики) на існування і подальшу розробку та дослідження³. Серед аргументів на користь своєї позиції А. М. Кустов вказує, що криміналістичні характеристики злочинів містять систему типових відомостей, даних про способи підготовки, вчинення і приховування злочинів певного виду (роду), але в них відсутні відомості про динаміку розвитку відносин через дії між співучасниками, із потерпілим та іншими учасниками злочинної події. У механізмі злочинів певного виду елементи цієї системи навпаки показані в динаміці, у взаємозв'язку, вказуються по-

¹ Кустов А. М. Криминалистика и механизм преступления : цикл лекций. Москва : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та; Воронеж : НПО «МОДЭК», 2002. С. 17.

² Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 103, 117.

³ Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. С. 21.

етапні, типові дії злочинця з готування, вчинення та приховування злочинної події, типові й інші поведінкові акти потерпілого та інших осіб, випадково втягнутих у кримінальну подію¹.

Приблизники другого підходу виходять з того, що механізм злочину є предметом криміналістики, результатом пізнання якого виступають знання про нього, акумульовані в криміналістичній характеристиці злочинів. Щодо цього О. В. Челишева пише, що елементи злочину, які потенційно можуть бути включені у механізм злочину, мають бути описані в криміналістичній характеристиці². О. Ю. Антонов підкреслює, що розробка криміналістичної характеристики окремих видів злочинів неможлива без вивчення сутності поняття «механізм злочину», його елементного складу та закономірних зв'язків між його елементами³. Є. В. Смахтін вказує, що закономірності механізму злочину в сукупності утворюють криміналістичну характеристику злочину як певну абстрактну модель⁴. С. Н. Чурилов пропонує називати узагальнені дані про механізм злочину певного виду терміном «криміналістична характеристика механізму злочину», вважаючи його тотожним поняттю «закономірності механізму злочину»⁵. О. В. Айвазова зазначає, що механізм злочину відображує динамічний характер злочинної діяльності, тоді як систематизовані результати його наукового пізнання в завершеному більш статичному стані наведені у формі криміналістичної характеристики злочинів⁶. О. Ю. Головін наголошує, що

¹ Криминалистическая теория механизма преступления : монография / И. В. Веренич и др. ; под науч. ред. А. М. Кустова. Москва : Юрлитинформ, 2014. С.231–233.

² Чельшева О. В. Механизм преступления и криминалистическая характеристика. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2004. Вып. 2 (10). С. 12.

³ Антонов О. Ю. К вопросу о понятиях механизма и криминалистической характеристики (модели) преступлений и преступной деятельности. *Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право»*. 2011. Вып. 2. С. 112.

⁴ Смахтин Е. В. Криминалистика: кризис или необходимость уточнения содержания предмета? *Российское право: образование, практика, наука*. 2017. № 5. С. 28.

⁵ Чурилов С. Н. В чем смысл и значение термина «криминалистическая характеристика механизма преступления». *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2008. Вып. 2 (26). С. 17.

⁶ Айвазова О. В. Криминалистическая характеристика преступлений как систематизированное отражение механизма преступной деятельности: результаты научной полемики. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. № 389. С. 155.

механізм злочину має виступати об'єктом наукового дослідження, результатом якого є формування криміналістичної характеристики¹. Підсумовуючи, А. Ф. Волобуєв констатує, «механізм злочину – це об'єкт пізнання (реальна дійсність), а криміналістична характеристика виступає сукупністю знань про цей об'єкт (частина змісту криміналістики). І тільки в цьому полягає відмінність між ними при збігові елементів, як і належить за адекватного відображення»².

З огляду на викладене можна дійти висновку, що криміналістична характеристика злочинів – це наукова абстрактна категорія, у якій відображена якісно-кількісна інформація ретроспективної спрямованості як результат пізнання механізму певних різновидів злочинів, тобто механізм злочину – це об'єкт, що відображується, а криміналістична характеристика – це форма його відображення.

Отже, механізм злочину – це внутрішній, системний, складний, динамічний порядок взаємодії криміналістично значущих елементів злочинної діяльності суб'єкта і факторів об'єктивної дійсності, що відображують зміст злочинної діяльності і обумовлюють виникнення криміналістично значущої інформації. Ця система включає: обстановку вчинення злочину; предмет злочинного посягання; комплекс дій злочинця і пов'язаних із ним осіб з готування, вчинення та приховування злочинів; ставлення суб'єкта до злочину, власних дій і їх наслідків; поведінка потерпілого (жертви) і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками події злочину; зв'язки між діями і злочинним результатом.

Механізм злочину як внутрішньо замкнута динамічна система процесів і станів розслідуваної події, що виникають у ході взаємодіючих у злочині осіб, матеріальних об'єктів, генерує виникнення джерел криміналістично значущої інформації, тобто механізм злочину лише обумовлює виникнення слідів. У свою чергу, сліди як наслідки і як результат відображуваного процесу виходять за межі внутрішньої структури (будови) механізму злочину.

Криміналістичне вчення про механізм злочину досліджує природу, сутність і зміст функціональної сторони злочинної діяльності, законо-

¹ Головин А. Ю. Криминалистическая характеристика преступления как категория современной криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2012. № 1–2. С. 50.

² Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 70.

мірності процесів взаємодії учасників злочинної події між собою і з навколишньою матеріальною обстановкою (середовищем), а також закономірності, що обумовлюють виникнення джерел криміналістично значущої інформації про сам злочин і його учасників. Процес же безпосереднього утворення матеріальних та ідеальних слідів, закономірності відбиття в них необхідної інформації виступають предметом дослідження іншого окремого криміналістичного вчення про механізм слідоутворення.

3.2. Вчення про виникнення, існування та зникнення інформації про механізм злочину (криміналістичне слідознавство)

Будь-який пізнавальний процес, у тому числі й процес розслідування, починається з дій, що дають змогу суб'єктові пізнання вступити у взаємодію з конкретним об'єктом із метою одержання про нього необхідного знання. Під носіями відображувальної інформації у криміналістиці розуміють об'єкти, які брали участь у процесі безпосередньої і опосередкованої взаємодії та у відображенні злочину і пов'язаних із ним подій, а також результати подібних взаємодій і відображення, що містять відомості, оволодіння якими дає змогу успішно вирішувати завдання кримінального судочинства¹. З огляду на те, що злочин завжди є подією минулого, яка має ретроспективну спрямованість, пізнати її можна внаслідок виявлення і дослідження відображеної інформації, як відбиття будь-яких змін у навколишньому середовищі, причинно пов'язаних із подією злочину. «Зміни-докази, – писав Р. С. Белкін, – є матеріальним носієм, “сховищем” інформації про подію»². В. О. Образцов, указуючи на те, що будь-яка подія об'єктивного світу пов'язана зі змінами в навколишній дійсності, підкреслював, що утворювальні зміни-сліди містять у собі інформа-

¹ Криминалистика : учеб. для вузов / отв. ред. В. А. Образцов. Москва : Юрист, 1995. С. 79; Криминалистика : учеб. для вузов / отв. ред. В. А. Образцов. Москва : Юрист, 2002. С. 87.

² Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва : Высш. шк. МВД СССР, 1970. С. 10, 11.

цію про подію¹. Б. І. Шевченко у своїх працях констатує той факт, що подія злочину приводить до виникнення безлічі найрізноманітніших матеріальних слідів². Т. К. Кужугет відзначає, що злочин – це завжди подія минулого, і тому пізнати її можна тільки шляхом вивчення слідів, відбитків і відображень, які залишають будь-які події на різноманітних об'єктах матеріального світу або у свідомості людини³. М. П. Яблоков указує, що подія злочину як одне з матеріальних явищ дійсності, виходячи із засадничих положень теорії пізнання, має властивості відображення своїх характерних рис у навколишньому середовищі у вигляді різноманітних слідів-наслідків, як матеріальних, так і нематеріальних, або ідеальних (в пам'яті і свідомості людей)⁴. О. Б. Соловйов зазначає, що, відображуючись у навколишньому світі, подія злочину породжує в ньому численні відбитки-сліди (на матеріальних об'єктах і в свідомості осіб, причетних до події)⁵. За твердженням Н. О. Громова і С. О. Зайцевої, злочини завжди розкривалися і розкриватимуться за допомогою слідів, які вони залишають у реальній дійсності⁶.

Отже, будь-які сліди, що ведуть до розкриття та розслідування злочинів, є джерелами криміналістично значущої інформації та об'єктами криміналістичного пізнання. При цьому слід називають своєрідним криміналістичним модулем, тією «цеглинкою», що лежить у фундаменті будинку криміналістики⁷.

У розробку концепції криміналістичного слідознавства значний внесок зробили такі відомі вчені-криміналісти, як Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, М. М. Видря, Ю. П. Голдованський, Г. Л. Грановський,

¹ Криміналістика : учебник / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристъ, 2001. С. 69.

² Див.: Криміналістика : учебник / под ред. А. Н. Васильева. Москва : Изд-во МГУ, 1963. С. 119–142; Криміналістика : учебник / под ред. А. Н. Васильева. Москва : Изд-во МГУ, 1971. С. 108–146.

³ Кужугет Т. К. Проблемы доказывания в уголовном судопроизводстве по делам о налоговых преступлениях : монография. Кызыл : Анык, 2005. С. 49.

⁴ Криміналістика : учеб. для вузов и юрид. фак. / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2003. С. 24, 25.

⁵ Соловьев А. Б. Доказывание по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (Досудебные стадии). Москва : Юрлитинформ, 2003. С. 18.

⁶ Громов Н. А., Зайцева С. А. Оценка доказательств в уголовном процессе. Москва : Приор, 2002. С. 10.

⁷ Тимошенко П. Ю., Салтвский М. В., Жариков Ю. Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений / отв. ред. Р. С. Белкин. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1991. С. 6, 7.

П. В. Данисявичус, Г. В. Дашков, О. І. Дворкін, А. В. Дулов, Є. І. Зуєв, В. І. Ільченко, Є. П. Іщенко, О. Н. Колісниченко, Б. М. Комаринець, В. О. Коновалова, І. Ф. Крилов, О. О. Леві, В. К. Лисіченко, Л. К. Литовченко, В. О. Мамурков, Г. А. Матусовський, В. О. Образцов, М. С. Полевий, І. І. Пророков, М. В. Салтевський, Г. О. Самсонов, М. О. Селіванов, М. Я. Сегай, П. С. Семеновський, Ф. П. Сова, А. О. Топорков, Ю. Г. Торбін, С. М. Трегубов, Д. А. Турчин, В. М. Чулаков, Б. І. Шевченко, В. Ю. Шепітько, І. М. Якимов та ін.

У спеціальній літературі поняття «слід» має різноманітні визначення. Так, В. І. Даль визначає слід як ознаку, прикмету чого-небудь минулого; залишок, відбиток; вплив минулого; доказ¹. Д. Н. Ушаков пропонує чотири визначення терміна «слід»: 1) відбиток, відтиск чого-небудь (ноги людини або лапи тварини) на землі або іншій поверхні; 2) залишок або примара будь-чого (сліди віспи на обличчі); 3) наслідки чого-небудь; 4) нижня частина ступні, підошва ноги². С. І. Ожегов дає таке визначення сліду: 1. Відбиток чого-небудь (ноги, колеса тощо) на будь-якій поверхні. 2. Залишок або примара будь-чого. 3. Нижня частина ступні, підошва ноги³.

Серед учених-криміналістів щодо цієї проблеми також бракує єдності поглядів. Зокрема, Ю. Г. Торбін під слідом розуміє будь-яку зміну в матеріальному середовищі та свідомості людини, що є наслідком будь-якої події, явища, факту, яке пізнається особою на рівні чуттєвого сприйняття і раціонального мислення⁴. На його переконання, слід у криміналістичному розумінні являє собою будь-які матеріальні зміни в навколишньому середовищі, а також відбиті в пам'яті людини образи, нерозривно пов'язані зі скоєною подією, що несуть в собі інформацію про час, місце, спосіб та інші обставини вчиненого злочинного діяння і його учасників, які можуть бути сприйняті на рівні чуттєвого пізнання і усвідомлені раціональним мисленням⁵.

¹ Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. Москва : Эксмо-Пресс, 2002. С. 597.

² Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва : Госин-т «Сов. энцикл.» : ОГИЗ : Гос. изд-во иностр. и нац. слов, 1940. Т. 4. С. 258.

³ Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Москва, 1963. С. 718.

⁴ Торбин Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования). Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 9.

⁵ Там само. С. 36.

Д. А. Турчин слід у криміналістиці визначає як відображену в матеріальній обстановці кримінально-релевантну інформацію щодо змін, які відбулися в результаті вчинення злочину і виражені у сигнально-знакових утвореннях, що являють собою окремі предмети, їхні відношення і властивості, а також наявність або відсутність структурних зв'язків між ними¹. На думку Р. І. Сайфієва, слід у криміналістичному розумінні – це будь-який результат матеріальної зміни взаємодіючих об'єктів, причинно пов'язаних із злочином, що використовуються для попереднього розслідування та судового розгляду кримінальних справ². С. М. Хорунжий звертає увагу на те, що слід – це не просто відображення, а виявлені, зафіксовані, виділені, доступні для оцінки й аналізу зміни середовища, що виступають джерелом криміналістично значущої інформації³.

Вивчення проблеми поняття сліду в криміналістиці дозволяє стверджувати, що сліди можна розглядати у широкому та вузькому значенні. Зокрема, В. Я. Колдін сліди злочину в широкому розумінні визначає як різноманітні зміни в обстановці, що виникли в результаті злочину і утворюють ту інформацію, яка може бути використана для встановлення об'єктів, пов'язаних із подією, що розслідується⁴. О. М. Васильєв під слідами злочину розумів зміни – своєрідні «відбитки» події, тобто сліди в широкому розумінні як матеріальні (відповідно до події злочину: сліди рук і ніг, знарядь злочину, транспорту, ніж, пістолет та інші знаряддя злочину, документи, труп людини тощо), так і нематеріальні (ідеальні сприйняття, емоції), що дозволяють встановити подію, її обставини, причини тощо⁵. М. П. Шаламов усе розмаїття слідів злочину поділяє на дві групи: першу становлять сліди-від-

¹ Див.: Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1983. С. 67; Йоко ж. Теоретические основы криминалистического учения о материальных следах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дальневост. гос. ун-т. Владивосток, 1989. С. 112.

² Сайфиев Р. И. Проблемы совершенствования средств и методов фиксации следов преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1981. С. 9.

³ Хорунжий С. Н. Следы в криминалистике и особенности их выявления и использования при расследовании групповых преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2001. С. 10.

⁴ Колдин В. Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации. *Правоведение*. 1967. № 3. С. 67.

⁵ Васильев А. Н. Следственная тактика. Москва : Юрид. лит., 1976. С. 3.

браження (тобто сліди у вузькому розумінні слова); другу – різні речі (плями крові, дрібні речові докази: недопалки, сірники, залишені злочинцем, гудзики від його одягу тощо) і обставини (зміни обстановки місця події, зламані сховища, зірвані дроти телефону тощо)¹. При цьому традиційно вважалося, що сліди у широкому розумінні вивчає криміналістика (на нашу думку, таке її окреме вчення, як слідознавство), а у вузькому – така галузь криміналістичної техніки, як трасологія².

У криміналістичній літературі пропонувалися різні підходи до розподілу (класифікації) слідів. Так, М. П. Яблоков усі матеріальні сліди з точки зору їх матеріальної сутності поділяє на: сліди-відображення, сліди-предмети, сліди-речовини, сліди-запахи, теплові сліди, звукові сліди³. Т. В. Авер'янова, Р. С. Белкін, Ю. Г. Корухов, О. Р. Россинська сліди людини виокремлюють у самостійну групу і називають її антропоскопією; сліди знарядь, інструментів, виробничих механізмів – механоскопією; сліди транспортних засобів – транспортною трасологією; сліди-предмети – трасологією слідів-предметів; установлення цілого за частинами – різновидом механічного ідентифікаційного дослідження слідів-предметів⁴. М. Б. Вандер пропонує для вирішення завдань щодо вивчення мікрооб'єктів, у тому числі й мікрослідів, увести назву міждисциплінарного напрямку – «криміналістична мікрологія»⁵. В. О. Образцов запропонував своє бачення класифікації слідів залежно від: їхнього криміналістичного розподілу (траसологічні, просторово-часові тощо); стану (ті, що збереглися, не збереглися, видозмінені, не видозмінені тощо); причин певних станів (об'єктивно-суб'єктивні тощо); співвідношення часу утворення з часом виявлення при розслідуванні (свіжі, «гарячі», «старі» тощо)⁶. Сліди, залишені

¹ Шаламов М. П. Теория улик. Москва : Госюриздат, 1960. С. 149.

² Шевченко Б. И. Научные основы современной трасологии. Осмотр места кражи, совершенной с применением технических средств : сб. науч. тр. Москва : ЛексЭст, 2004. 98 с.

³ Криминалистика : учеб. для вузов и юрид. фак. / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2003. С. 115, 116.

⁴ Криминалистика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. С. 212–244.

⁵ Вандер М. Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений. Санкт-Петербург : Питер, 2001. С. 8.

⁶ Образцов В. А. Проблемы совершенствования научных основ методики расследования преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1985. С. 171.

людиною у процесі вчинення протиправних дій, В. О. Образцов називає гомологічними, а галузь криміналістичної трасології, що вивчає сліди, які утворені знаряддями злочину, механізмами, інструментами, різноманітними приладами, іменує механологією¹. Крім того, В. О. Образцов виокремлює як самостійну галузь криміналістики криміналістичну гомологію, під якою він розуміє підсистему наукового знання, що пов'язана з вивченням людей, їхньої поведінки, діяльності й відображення в процесі взаємодії з об'єктами навколишнього світу в межах подій, що пізнаються у кримінальному судочинстві. Матеріально фіксовані гомологічні сліди він поділяє на такі різновиди:

- сліди злочинців, потерпілих, свідків;
- сліди дій, поведінки, діяльності осіб указаних категорій;
- сліди способів вирішення тих чи інших завдань, сліди знарядь злочину, транспортних засобів і інших об'єктів, що використовуються як засоби досягнення мети кримінальної та іншої поведінки;
- сліди інсценувань ними процесів і наслідків останніх².

В. О. Мамурков пропонує нову окрему криміналістичну теорію – «криміналістичну біоскопію», під якою він розуміє систему наукових знань про функціонуючі в кримінальному процесі об'єкти біологічного характеру, а також про засоби, методи, прийоми, методики виявлення, фіксації, огляду, вилучення, дослідження цих об'єктів, використання отриманої інформації для вирішення правових і криміналістичних завдань при виявленні, розслідуванні злочинів і судовому розгляді кримінальних справ. Усі численні криміналістично значущі біологічні об'єкти В. О. Мамурков поділяє на дві групи: 1) біологічні об'єкти гомологічного порядку; 2) інші біологічні об'єкти. З огляду на це він виділяє в криміналістичній біоскопії дві підсистеми теоретичного і прикладного характеру: а) криміналістичну гомобіоскопію (учення про людину та похідні від неї біологічні об'єкти); б) інші види криміналістичної біоскопії, що не пов'язані з вивченням людини і похідних від неї об'єктів біологічної природи³.

¹ Криміналістика : учебник / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристь, 2001. С. 171–182.

² Там само. С. 109, 110.

³ Мамурков В. А. Основы криминалистического учения о биологических объектах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2002. С. 17.

М. В. Салтевський запропонував створити окреме криміналістичне вчення щодо динамічних (функціональних) властивостей особи і механізму їх відображення в матеріальних слідах з умовною назвою кіногабітоскопія¹.

А. В. Дулов також вважає доцільним виділяти людину як «слідотворюючого об'єкта» в самостійну галузь криміналістичних знань, яку він називає «Криміналістичне дослідження людини», що включає в себе, окрім слідів людини, які традиційно вивчаються трасологією, ще й криміналістичну одорологію, фоноскопію і габітоскопію. На його думку, цей науковий напрям покликаний:

1) виявляти всі види відображень, що залишаються людиною в процесі її функціонування, діяльності;

2) розробляти способи ототожнення людини за її різноманітними відображеннями;

3) вивчати системи слідів, що залишаються людиною, і будувати прогнози щодо її функцій і дій;

4) вивчати взаємозв'язки систем відображень з особливостями властивостей, якостей людини (фізіологічних, анатомічних, психологічних, професійних)².

Ю. Г. Торбін, з огляду на потреби судово-слідчої та експертної практики, вказує на те, що в криміналістичній літературі пропонувалися й інші підходи до класифікації слідів залежно від:

– виду вчиненого злочину (сліди вбивства, зґвалтування, пожежі тощо);

– способу вчинення злочину (сліди отруєння, сліди застосування вогнепальної зброї тощо);

– прийому, використаного злочинцем для приховування вчиненого злочину (сліди інсценування);

– діяльності злочинця (сліди готування і замаху на вчинення злочину);

– об'єкта, на якому залишаються сліди (місце події, потерпілий, підозрюваний тощо)³.

¹ Салтевский М. В. Следы человека и приемы их использования для получения информации о преступнике и обстоятельств преступления : лекция. Киев : Изд-во КВШ МВД СССР, 1983. С. 14.

² Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива» 1998. С. 127–180.

³ Торбин Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования). Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 51.

У свою чергу, сам Ю. Г. Торбін усе розмаїття слідів, що визначають зв'язок особи з подією злочину, характеризують її роль і поведінку в процесі вчинення злочинних дій і локалізуються на її тілі й одязі, а також на місці події, поділяє на дві групи: 1) сліди, що є наслідком перебування тієї чи іншої особи на місці (або в іншому місці) і вчинення нею певних дій, а також сліди, що привнесені цією особою на місце події і які локалізуються, як правило, в матеріальних об'єктах, що знаходяться там, у тому числі й на жертві злочину. Ця група слідів характеризується напрямом від живої особи зовні і внаслідок цього виявляється в матеріальній обстановці злочину; 2) сліди, джерелом яких можуть бути живі особи чи матеріальні об'єкти, що є предметами злочинного посягання або розташовані на місці події, і які утворюються в результаті здійснення ними різноманітних дій або поведінки та відбиваються внаслідок цього безпосередньо на тілі чи одязі живих осіб. Зазначена група, на відміну від попередньої, має зворотний напрям – від матеріальної обстановки в цілому до осіб, які нерозривно пов'язані з розслідуваною подією. Першу групу Ю. Г. Торбін умовно називає екзосагітальними слідами, а другу – ендосагітальними¹.

У криміналістиці сліди злочину як важливі відображення злочинної діяльності традиційно поділяють на два види: матеріальні та ідеальні. Так, на думку Р. С. Белкіна, ці відображення можуть бути двох видів: ідеальні («відбитки» події у свідомості людей) і матеріальні («відбитки» події на предметах, зміна обстановки події). Матеріальні сліди – це перший «кит», на якому ґрунтується криміналістика. Ідеальні сліди – другий «кит» криміналістики, що зайняв на однакових правах місце в її фундаменті². Л. О. Суворова зазначає, що сліди, як і вся інформація в цілому, підлягають класифікації на *матеріальні* (серед яких виділяються біологічні, трасологічні, балістичні тощо), які відображують морфологічні особливості зовнішньої будови об'єкта, і на *ідеальні* – сліди в пам'яті осіб (потерпілих, осіб, що вчинили злочин, свідків) про обставини, що пов'язані з розслідуваною подією³.

¹ Торбін Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования). Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 54.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2001. С. 308.

³ Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 33.

Розуміючи під об'єктом пізнання те, на що спрямована пізнавальна діяльність, В. С. Зеленецький зазначав, що у загальній системі пізнавальної діяльності виділяють два таких об'єкти, один з яких є матеріальним, а другий – ідеальним¹.

На думку Ф. Н. Фаткулліна, специфічний характер пізнання у процесі розслідування злочинів відбувається на підставі вивчення слідів, як результат взаємодії людини з навколишнім середовищем. Початкова сходинка пізнання в доказуванні – дослідження тих слідів на предметах реального світу, які є безпосереднім відображенням обстановки, що цікавлять органи слідства і суд, а також чуттєво-наочні уявлення про ці обставини, що складаються у суб'єктів доказування при сприйнятті будь-якої інформації по справі, втіленої в необхідну процесуальну форму².

На переконання В. Ю. Шепітька, ідеальні сліди – це сліди, що містяться в пам'яті людини³. М. В. Салтевський вважає, що сліди пам'яті – це «відбитки» реальної дійсності в пам'яті людини, які виявляються зовні у вигляді повідомлень обвинуваченого, потерпілого, свідка. Слід пам'яті – результат інтелектуальної діяльності, здійснюваної в соціальному середовищі⁴.

Р. А. Усманов під ідеальними слідами розуміє результат відображення відомостей про злочин у корі головного мозку очевидця або потерпілого⁵. В. Д. Берназ вважає, що всі сліди, які відбиваються в свідомості людини і являють собою суб'єктивне відображення реальної дійсності, й ті, які відбиваються в підсвідомості, необхідно називати слідами в психіці або для стислості – психічними слідами⁶. З огляду на зазначене, а також на підставі сучасних теоретичних і прак-

¹ Зеленецький В. С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе : монография. Харьков : Вост.-регион. центр гуманит.-образоват. инициатив, 2004. С. 36.

² Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1973. С. 16–21.

³ Шепітько В. Ю. Криміналістика : енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр) / за ред. В. Я. Тація. Харків : Право, 2001. С. 323.

⁴ Салтевський М. В. Криміналістика. В современном изложении юристов : учеб. и практ. пособие. Харьков : Рубикон, 1997. С. 290.

⁵ Усманов Р. А. Информационные основы предварительного расследования / под ред. А. А. Белякова. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 20.

⁶ Берназ В. Д. Психические следы как объект исследования криминалистики. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. літ., 2003. Вип. 20. С. 112, 113.

тичних розробок автор пропонує виокремити новий розділ у криміналістиці – «психослідознавство» як галузь криміналістичних знань про психічні сліди, про механізм їх слідоутворення, про засоби й методи їхнього виявлення, фіксації, вилучення, збереження та дослідження з метою встановлення обставин, що мають значення для кримінального судочинства¹.

Л. О. Суворова визначає ідеальні сліди злочину як криміналістично значущу (кримінально-релевантну) інформацію, сприйняту й відбиту людиною у вигляді уявних (пам'ятних) образів, яка може бути нею відтворена у вербальній або іншій формі або одержана з її пам'яті засобами, припустимими для використання в кримінальному судочинстві². У плані постановки проблеми Л. О. Суворова пропонує в системі криміналістики виділяти окреме вчення про сліди пам'яті й називає його криміналістичною енграмологією³ і наголошує, що матеріальні та ідеальні сліди становлять єдиний розділ криміналістики – криміналістичне вчення про сліди (слідознавство). Із цих позицій до криміналістичної енграмології пропонується віднести криміналістично значущі закономірності та особливості виникнення, існування, викривлення, відтворення, інші трансформаційні процеси ідеальної кримінально-релевантної інформації, а також засновані на пізнанні цих закономірностей законні та припустимі прийоми й способи її використання суб'єктом кримінально-процесуального дослідження злочину⁴.

Л. О. Суворова виокремлює такі ознаки ідеальних слідів: 1) ідеальні сліди (як і матеріальні) містять у собі інформацію про певну подію стосовно процесу розслідування, тобто криміналістично значущу інформацію; 2) інформація, що міститься у цих слідах, відбита саме

¹ Берназ В. Д. Психические следы как объект исследования криминалистики. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. літ., 2003. Вип. 20. С. 114.

² Див.: Суворова Л. А. Идеальные следы и их закономерности как часть предметной области криминалистики. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. Вип. 4. С. 299–305; Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 36.

³ Суворова Л. А. О криминалистической энграммологии: (постановка проблемы). *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. Вип. 5. С. 276–284.

⁴ Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2005. С. 11–15.

людиною; 3) людина сприймає інформацію за допомогою органів чуття; 4) інформація має вигляд уявних (пам'ятних) образів (ідеалів); 5) інформація повинна бути відтворена в доступній дослідженню формі (зазвичай в усній і письмовій формі, однак можливі й інші варіанти її передачі, наприклад, у конклюдентній формі); 6) інформація може бути одержана з пам'яті людини засобами, припустимими для використання в кримінальному судочинстві¹.

На думку Д. В. Затенацького, ідеальні сліди – «це сліди у свідомості людини, що являють собою специфічну форму вищого рівня психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, у результаті якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний “відбиток” – уявний образ у пам'яті людини, заснований на раніше сприйнятій інформації, та є формою збереження відповідної інформації»².

Згідно з пропозицією Л. О. Суворової, ідеальні сліди доцільно класифікувати за такими підставами: 1) за фізичною природою – інформація зорова, слухова, смакова, дотикова, нюхова, просторово-часова; 2) за рівнем сприйняття – очевидна (для неї непотрібно спеціальних засобів і методів) і прихована (для якої необхідно використати спеціальні засоби та методи); 3) за процесуальним становищем особи, що надає інформацію, – отримана від потерпілого, свідка, спеціаліста, експерта, підозрюваного (обвинуваченого), іншої особи (інформатора або анонімно); 4) за формою подання – вербальна (усна або письмова), графічна, знакова, конклюдентна (передається за допомогою жестів), змішана, інша; 5) за характером фактичних даних – пряма (така, що безпосередньо однозначно підтверджує або спростовує кожну з обставин, що підлягають доказуванню по кримінальній справі) і непряма (така, що обґрунтовує проміжний факт, а через нього і обставини, які входять у предмет доказування); 6) за видом слідчої дії – виявлена в ході допиту, слідчого огляду, обшуку,

¹ Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 35.

² Див.: Затенацкий Д. В. Идеальные следы в криминалистике. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. Вип. 78. С. 177, 178; Його ж. Идеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. С. 21, 22.

виймки, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання, проведення експертизи, одержання висновку експерта; 7) за процесуальним значенням – процесуальна, непроцесуальна; 8) залежно від обставин, що підлягають доказуванню, – про: подію злочину; винність особи у вчиненні злочину, форму її вини й мотиви; характер та розміри шкоди; обставини, що виключають злочинність і караність діяння; обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання; обставини, які можуть спричинити звільнення від кримінальної відповідальності; обставини, що сприяють вчиненню злочину; 9) за характером формування слідів пам'яті особистісні джерела розподіляються на: осіб, що безпосередньо сприймали подію злочину або брали участь у ній (обвинувачений, потерпілий, свідок); опосередковано сприймали подію злочину (поняті, спеціалісти); на сторонніх, що не мають стосунку до події злочину і її сприйняття, але володіють іншою кримінально-релевантною інформацією (спеціалісти, відомчі інспектори). Крім цього, інформація може бути позитивного (що підтверджує слідчу версію) або негативного характеру (що спростовує певну версію). Інформація також може бути об'єктивною (достовірною) або необ'єктивною (помилковою або викривленою, імовірнісною, яка надалі трансформується в достовірну або помилкову)¹.

Д. В. Затенацький на підставі вивчення й аналізу літературних джерел пропонує таку класифікацію ідеальних слідів.

1. Залежно від ступеня адекватності ідеальний слід може бути: а) адекватним; б) частково адекватним; в) неадекватним.

2. Залежно від способу вилучення ідеальні сліди можуть бути викладені: а) вільно; б) з використанням тактичних прийомів; в) з використанням техніко-криміналістичних прийомів; г) комбіновано.

3. Залежно від характеру одержуваної інформації ідеальний слід: а) набуває доказового значення; б) не має доказового значення; в) має орієнтує значення.

4. Залежно від вікових особливостей носія – це ідеальний слід: а) малолітнього; б) неповнолітнього; в) дорослої особи; г) особи похилого віку.

¹ Див.: Суворова Л. А. Идеальные следы и их закономерности как часть предметной области криминалистики. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. Вып. 4. С. 300–301; Ї ж. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 37–39.

5. Залежно від чинників, які впливають на формування ідеальних слідів: а) що сформувалися під впливом суб'єктивних чинників; б) що сформувалися під впливом об'єктивних чинників¹.

Підсумовуючи, Д. В. Затенацький підкреслює, що одним із джерел криміналістично значущої інформації є ідеальні сліди. Аналіз розглядуваної проблематики ставить перед криміналістами ряд складних проблем при розслідуванні злочинів: виявлення джерела вербальної інформації – ідеальних слідів, визначення ступеня адекватності ідеального сліду, а також відшукування способів, прийомів і засобів одержання інформації про зміст ідеального сліду².

Останнім часом у криміналістичній літературі деякими науковцями виокремлюється особлива група слідів, із якими слідчі стикаються при розслідуванні злочинів у сфері комп'ютерної інформації, – це так звані «віртуальні сліди», тобто сліди, що зберігаються в пам'яті технічних приладів, в електронному полі, на носіях інформації, що читаються комп'ютером. Такі сліди, на їхню думку, займають проміжне становище між матеріальними та ідеальними слідами. Зокрема, В. О. Мещеряков, обґрунтовуючи необхідність виокремлення такого роду слідів у самостійну класифікаційну групу, визначає віртуальний слід як будь-яку зміну стану автоматизованої інформаційної системи (утвореного нею «кібернетичного простору»), що пов'язано з подією злочину і зафіксовано у вигляді комп'ютерної інформації (тобто інформації у вигляді, придатному для машинної обробки) на матеріальному носії, в тому числі на електромагнітному полі³. Такі сліди Г. М. Шаповалова називає інформаційними і визначає їх як зміни інформаційного середовища у вигляді сигналів і кодів на електронних та інших фізичних носіях. Інформаційні сліди, що виникають при вчиненні злочинів у сфері комп'ютерної інформації, з урахуванням розмаїття апаратних засобів, Г. М. Шаповалова поділяє на: а) локаль-

¹ Затенацький Д. В. Идеальные следы в криминалистике. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. Вип. С. 177, 178.

² Затенацький Д. В. Идеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. С. 27.

³ Мещеряков В. А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. С. 94–104.

ні – на робочій станції – сліди у файлах користувачів, у файлах операційної системи; б) мережеві – на серверах – на серверах провайдерів у спеціальних файлах реєстрації (Log-файли), телекомунікаційних мережах¹.

У механізмі слідоутворення, передусім матеріально-фіксованих відображень, особливу роль відіграють навички і звички особи. На цю обставину звертав увагу Г. О. Самойлов, наголошуючи на тому, що природа матеріально фіксованих властивостей особи, що вчинила злочин, може бути з'ясована повністю лише на основі наукового розуміння особи взагалі і на основі пізнання закономірностей зокрема, що визначають особливості ототожнення цих властивостей у матеріальних слідах злочину². Г. О. Самойлов був одним із перших, хто у загальній формі визначив головні шляхи криміналістичного вивчення навичок злочинця і розкрив особливості процесу відображення і матеріальної фіксації локомоційних, комунікативно-речових, професійних і злочинних навичок. Матеріальні відображення навичок і звичок Г. Г. Зуйков розглядав як підґрунтя для побудови моделі ймовірного способу вчинення кримінального правопорушення³. А. Ю. Комісаров і О. В. Подлесний на підставі аналізу навичок роботи оператора на клавіатурі з введення даних у комп'ютер, перегляду і редагування інформації запропонували методіку ототожнення користувача⁴. В. М. Чулахов навички і звички розглядав як властивості особи, які вносять певні зміни в навколишню обстановку і залишають опосередковану інформацію про особу та її дії в слідах на місці події, що дозволяє використовувати їх у тактиці й методиці розслідування злочинів⁵.

Крім того, і матеріальні, і ідеальні сліди проходять певну процедуру утворення (формування). Зокрема, ідеальні сліди, як результат

¹ Шаповалова Г. М. Возможность использования информационных следов в криминалистике (вопросы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дальневост. гос. ун-т. Владивосток, 2006. С. 9.

² Самойлов Г. А. Основы криминалистического учения о навыках : учеб. пособие. Москва : НИИРИО ВШ МВД СССР, 1968. С. 3.

³ Зуйков Г. Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений : учеб. пособие. Москва : НИИРИО ВШ МВД СССР, 1970. С. 34–40.

⁴ Комиссаров А. Ю., Подлесный А. В. Идентификация пользователей ЭВМ и автора программного продукта : метод. рекомендации. Москва : ЭКЦ МВД России, 1996. 39 с.

⁵ Чулахов В. Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : Юрлитинформ, 2007. С. 39.

відображення навколишньої дійсності, як уявний відбиток у пам'яті людини, проходять три стадії формування: сприйняття, запам'ятовування і відтворення¹. При цьому збереження слідів подій і явищ минулого в пам'яті є важливою умовою правильного відображення зовнішнього світу, умовою його пізнаваності. Хоча потрібно враховувати, що на об'єктивність ідеальних відображень можуть впливати різні нашарування, добросовісні помилки або навмисне перекручення фактів, а тому необхідно застосовувати такі тактичні засоби і прийоми, які нейтралізують чи мінімізують зазначені чинники². М. С. Романов і Е. Б. Єфремян, досліджуючи матеріальні сліди-відображення, зазначають, що контактено-слідова взаємодія об'єктів характеризується тим, що в процесі формування відображення об'єкт, що утворює сліди, не тільки залишає їх на іншому – тому, що сприймає сліди, а й, у свою чергу, фіксує на собі сліди впливу цього іншого об'єкта. Отже, в умовах контактено-слідової взаємодії об'єкти слідоутворення одночасно виступають у ролі як слідоутворюючого, так і слідоприймаючого об'єкта. Унаслідок цього створюється єдина динамічна система контактуючих об'єктів, що набуває інформаційних якостей. Щодо контактеної взаємодії об'єктів необхідно виділяти два види механізму слідоутворення: локальний і системний. Локальний механізм слідоутворення характеризує процес формування слідів у рамках функціонально-слідових ділянок об'єктів контактування. На відміну від локального, системний механізм слідоутворення охоплює процес формування слідів у рамках дій єдиної динамічної цілісності об'єктів контактування³. При цьому матеріальні сліди-відображення також можуть перекручено відбивати й слідоутворюючий об'єкт в силу умов слідоутворення або в результаті навмисних дій особи, що вчинила кримінально каране діяння (наприклад, знищення відбитків пальців).

¹ Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. С. 104–111.

² Див.: Суворова Л. А. Способы извлечения идеальных следов преступления на предварительном следствии. *Правовая наука и реформа юридического образования* : сб. науч. тр. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. Вып. 17. С. 254–260; Колеснікова І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2014. 184 с.

³ Романов М., Єфремян Е. Теоретичні питання та загальні методичні положення судово-трасологічного дослідження контактеної взаємодії об'єктів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 1999. Вип. 2. (17) С. 148, 149.

Не треба нехтувати й природними чинниками зникнення слідів, зокрема часом, що сплинув від моменту утворення слідів до їх виявлення в ході кримінального провадження. Ці та інші питання виступають предметом дослідження криміналістичного слідознавства.

З огляду на викладене вище можна дійти таких висновків.

1. Криміналістичне слідознавство – це окреме криміналістичне вчення, що являє собою систему наукових знань, в яких описуються і пояснюються закономірності виникнення, існування і зникнення інформації про механізм злочину, і на підставі вивчення цих закономірностей розробляються прийоми, методи і засоби збирання і використання джерел цієї інформації у кримінальному провадженні.

2. Криміналістичне слідознавство є системним утворенням, до структури якого входять вчення меншого рівня і ступеня узагальнення, зокрема криміналістичне психослідознавство, криміналістичні механоскопія, біоскопія, габітоскопія, фоноскопія, мікрологія, гомологія, енграмологія, криміналістичні вчення про ознаки, про навички і звички особи та ін. Зазначена система є відкритою, і вона може поповнюватися за рахунок розроблення нових учень цієї спрямованості.

3. На цей час сліди у криміналістиці як джерела інформації про механізм злочину доцільно розглядати у широкому та вузькому значеннях і поділяти на матеріальні та ідеальні. При цьому потребують свого подальшого розроблення на основі сучасних наукових досягнень у галузі природничих наук такі різновиди слідів, як запахові (одорологічні), акустичні (фоноскопічні), мікроскопічні, геноскопічні та ін. Упровадження в слідчу практику належних методів, засобів і прийомів виявлення таких слідів, а головне – використання отриманих результатів як доказів, суттєво збільшить можливості слідчих органів у розкритті кримінального діяння та викритті винної особи.

3.3. Вчення про пізнання механізму злочину

Вчення про пізнання злочинної події – одержання, дослідження, оцінку та використання інформації про механізм злочину і породжувані ним сліди в процесі доказування є завершальною теоретичною

побудовою в системі криміналістичних учень загальнонаукового рівня поряд із вченнями про механізм злочину та механізм слідоутворення (вчення про виникнення, існування та зникнення інформації про функціональну сторону злочинної події і її учасників). Тому пізнання в криміналістиці можна розглядати як форму відображення самого механізму злочину і залишених ним слідів як реальних явищ, частин дійсності, що мають значення для прийняття законного і обґрунтованого рішення в ході здійснення досудового розслідування. Основним змістом криміналістичного пізнання є виявлення, збирання, дослідження і оцінка інформації про механізм злочину.

З огляду на предмет науки криміналістики, коло закономірностей, що входять до його структури, можна стверджувати про необхідність і доцільність існування окремого криміналістичного вчення про пізнання механізму злочину. Але, як зазначає О. В. Холопов, у криміналістиці склалася достатня парадоксальна ситуація. Якщо розуміти криміналістику як науку, що вивчає (пізнає) закономірності та властивості злочину (злочинної діяльності), то з точки зору теорії пізнання необхідна наявність абстрактного універсального теоретичного опису злочину як об'єкта пізнання в криміналістиці. Тобто в розділі, де розглядається методологія криміналістики, має бути глава, присвячена криміналістичній теорії злочину¹.

Аналіз змісту підручників із криміналістики останніх десятиліть дає підстави стверджувати, що практично єдиним підручником із цієї навчальної дисципліни, в якому розміщено розділи під назвою «Криміналістична теорія злочину» та «Криміналістична теорія розслідування» (автор – професор Г. А. Густов), є трьохтомний «Курс криміналістики», виданий Санкт-Петербурзьким юридичним інститутом Генеральної прокуратури РФ у 2004 р.²

При цьому не можна стверджувати, що цю проблематику оминали своєю увагою вчені-криміналісти і вона не була предметом дослідження. Так, ще в 1983 р. уперше в криміналістичній літературі про злочин як системний об'єкт пізнання, що виступає основою криміналістичної

¹ Холопов А. В. К вопросу о формировании общей теории преступления. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. Т. 3, №2 (7). С. 194.

² Курс криминалистки : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 46–112.

теорії злочину, висловився Г. А. Густов¹. З урахуванням системно-діяльнісного підходу він визначав злочин як суспільно небезпечну, протиправну, складну, реальну систему діяльності винного, спрямованої на задоволення його особистих інтересів, що розуміються в найширшому сенсі цього слова. Науковець вважав, що, як і будь-яка складна система, вона складається з численних взаємопов'язаних елементів, як процес – має тимчасовий характер і разом із тим удосконалюється, розвивається, має свою історію².

Теоретичний опис злочину як системи з точки зору криміналістики був запропонований В. І. Куліковим, на думку якого, злочин у криміналістичному плані – це функціонуюча і відображена в певній обстановці реальна, структурно усталена і така, що володіє певною інформативністю, система, змістом якої є елементи протиправної діяльності суб'єкта злочину, дії інших осіб, що опинилися в сфері злочину, та обумовлює методику їх розслідування³. С. В. Лаврухін також наголошує на існуванні певних проблем криміналістичного дослідження злочину і пропонує власні підходи до їх вирішення⁴.

Не применшуючи значущості наведених точок зору та підтверджуючи необхідність наявності таких розділів, якщо не в системі навчального курсу з криміналістики, то принаймні в системі науки криміналістики, вважаємо за потрібне зазначити, що, зважаючи на панівну наукову парадигму щодо предмета науки криміналістики, доцільніше говорити про криміналістичну теорію механізму злочину як функціональну складову злочину в цілому та теорію його пізнання. В інтерпретації наведених ученими-криміналістами поняття і злочину, і процедури його пізнання тлумачаться надто широко і, як убачається, виходять за межі їх криміналістичного розуміння.

¹ Густов Г. А. К разработке криминалистической теории преступления. *Правоведение*. 1983. №3. С. 88–92.

² Густов Г. А. К определению криминалистического понимания преступления. *Труды Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ*. Санкт-Петербург, 2000. №2. С. 78–85.

³ Куликов В. И. Обстановка совершения преступления и ее криминалистическое значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1983. С. 10.

⁴ Лаврухин С. В. Проблемы криминалистического исследования преступления. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2002. Вып. 2 (4). С. 29–37.

Щодо цього більш прийнятними слід уважати запропоновані вже в сучасній криміналістичній літературі визначення розглядуваних категорій. Зокрема, на думку В. Д. Пристанскова, подія злочину як реальний факт дійсності – це динамічна система, яка складається з елементів, що закономірно взаємопов'язані та взаємодіють один з одним та з об'єктами навколишнього середовища (обстановкою), що об'єктивно відобразилися у вигляді матеріальних та ідеальних слідів; це система за своєю сутністю і змістом кримінальна, оскільки характеризується протиправністю діяння і суспільною небезпечністю його наслідків¹.

При розробленні та реалізації положень криміналістичної теорії пізнання механізму злочину потрібно враховувати, що специфіка процесу пізнання в тій чи іншій сфері діяльності людини обумовлена передусім об'єктом і предметом пізнання, а також суб'єктами пізнання і тими умовами, в яких цей процес відбувається². Щодо цього В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько зазначають, що «розумова діяльність слідчого або судді підкорюється загальним закономірностям психічних процесів і в цьому аспекті має багато спільного з розумовими процесами, здійснюваними в інших галузях знань і суспільного життя. Водночас розумова пізнавальна діяльність цих осіб має специфіку, зумовлену предметом пізнання – протиправними діями, цивільно-правовими чи іншими спорами»³.

Передусім потрібно зважати на те, що процес пізнання механізму злочину відбувається в ході здійснення кримінального провадження на стадіях досудового розслідування і судового розгляду кримінальної справи. На думку Г. А. Густова, розслідування злочину в криміналістичному розумінні – це обумовлена вимогами закону, закономірностями злочину, реальною обстановкою і низкою інших об'єктивних і суб'єктивних чинників складна тимчасова, така, що розвивається і повторюється у важливих структурних елементах, зв'язках і відносинах, система пізнавально-аналітичної, організацій-

¹ Пристансков В. Д. Событие преступления как объект криминалистического познания. *Вестник СПбГУ. Право*. 2018. Т. 9, вып. 1. С. 82.

² Коршунова О. Н. Роль теории познания в уголовном судопроизводстве. *Криминалистика*. 2011. № 1 (8). С. 68.

³ Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. С. 67.

ної, розшукової і процесуальної діяльності слідчого, спрямованої на встановлення (доказування) юридичної істини і практичне вирішення завдань кримінального процесу¹. При цьому пізнання механізму злочину відбувається у специфічній формі, а саме у формі доказування, інакше кажучи, пізнати – означає доказати.

Крім того, процес пізнання в кримінальному судочинстві має ретроспективний характер. Суб'єкти пізнання не мають можливості безпосередньо спостерігати за тим, як формується злочинний задум, як відбувається підготовка до вчинення злочину, обираються спосіб, знаряддя, місце і час його вчинення. На ретроспективну спрямованість процесу пізнання в кримінальному судочинстві звертають увагу й В. О. Коновалова і В. Ю. Шепітько, зазначаючи, що «злочин для слідчого, прокурора, судді є завжди подією минулого (пізнання звернуто до минулого). Ці особи не можуть безпосередньо сприймати процес вчинення конкретного злочину, який необхідно досліджувати, встановлювати його ознаки. Тут знаряддям пізнання є мислення»². Г. А. Густов також наголошує, що для слідчого злочин завжди є подією минулого. З цієї причини він позбавлений можливості безпосередньо спостерігати за тим, хто і як здійснив посягання³.

Специфічним виступає об'єкт пізнання – функціональна сторона злочину, тобто його механізм, окремі його елементи, внутрішньоструктурні та зовнішньоструктурні зв'язки. При цьому механізм злочину та типова слідова картина є криміналістичними категоріями-елементами, що дозволяють у процесі пізнання злочину розглядати його елементний склад як системний об'єкт та його часові характеристики (стадії реалізації) як системний процес⁴.

¹ Див.: Густов Г. А. К разработке криминалистической теории расследования. *Труды Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. Санкт-Петербург, 2002. №2. С. 120–128; Курс криминалистики: в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 123.

² Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. *Юридична психологія* : підручник. 2-ге вид., перероб. і доп. Харків : Право, 2008. С. 75.

³ Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 116.

⁴ Холопов А. В. К вопросу о формировании общей теории преступления. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. Т. 3, №2 (7). С. 194.

Особливі риси має й суб'єкт пізнання в кримінальному судочинстві, яким може бути лише особа, яка наділена відповідними службовими повноваженнями. Згідно з чинним вітчизняним кримінальним процесуальним законодавством такими суб'єктами пізнання, що відбувається на досудовій стадії кримінального провадження, виступають слідчий, детектив, прокурор. При цьому саме комусь із цих суб'єктів має бути доручено здійснення розслідування по конкретному кримінальному провадженню. Також необхідно виходити з того, що особа, яка безпосередньо здійснює розслідування (слідчий, детектив), як правило, має вивчати і оцінювати хід і результат власної пізнавальної діяльності, тоді як прокурор – процесуальний керівник, керівник слідчого відділу досліджують тією чи іншою мірою процес та оцінюють результати діяльності інших суб'єктів кримінального провадження.

Процес пізнання проходить у законодавчо визначених умовах, передусім у певні строки та в суворо визначених формах. Для прийняття законного і обґрунтованого рішення у кримінальному провадженні важливими є не лише відомості про подію злочину, але й дані про те, як ці відомості були отримані, ким, із яких джерел тощо, іншими словами, чи є ці зібрані докази допустимими. При цьому методи і засоби, що використовуються, мають забезпечувати адекватність інформації, яку отримують уповноважені суб'єкти пізнання. На відміну від пізнання в інших сферах діяльності, відповідно до кримінального судочинства адекватність повинна розглядатися у двох аспектах: адекватність самого процесу отримання знань і адекватність відображення результатів цього пізнання в матеріалах кримінальної справи¹. При оцінці зібраної інформації стрижнем пізнання служить відмежування істинного знання від помилкового. Тому пізнавальна діяльність має здійснюватися за таких правил і принципів, які максимально забезпечували б можливість такого відмежування в процесі пізнання будь-якого суб'єкта кримінального переслідування.

Пізнання механізму злочину має відбуватися, виходячи з положень, що визначають спрямованість і межі доказування. З огляду на вказане пізнавальний процес обмежений такими чинниками, як предмет доказування (ст. 91 КПК України), об'єктивною стороною складу зло-

¹ Коршунова О. Н. Роль теории познания в уголовном судопроизводстве. *Криминалистика*. 2011. № 1 (8). С. 67.

чину і криміналістичною характеристикою того різновиду кримінально караного діяння, що розслідується. Тому, мабуть, не випадково О. В. Холопов констатує, що криміналістична теорія злочину також являє собою систему універсальних координат мислення суб'єкта пізнання¹. При цьому суб'єктивно процес пізнання не має меж і визначається рівнем професійного досвіду, інтелекту, вольовими властивостями суб'єкта пізнання, його принциповим ставленням до якості виконання своїх службових обов'язків, чесністю, порядністю і невідкупністю.

Інформаційне наповнення пізнавального процесу відбувається із процесуальних і непроцесуальних джерел. Процесуальними джерелами виступають такі, з яких інформацію отримано і зафіксовано на підставі норм кримінального процесуального закону і яку розглядають як доказову. Непроцесуальні джерела – це ті, з яких отримано тактичну, перевірочну інформацію, яка не має доказового значення і виконує лише забезпечувальну, допоміжну функцію. Інформація про об'єкт пізнання перш ніж перетворитися у знання проходить крізь призму органів чуття особи, яка є першим інтерпретатором (свідок-очевидець, потерпілий), тоді як особа, що здійснює розслідування, відображує показання в протоколі слідчої дії, виступає другим інтерпретатором. Ураховуючи наведене, матеріали кримінального провадження можна називати інтерпретацією вивченого слідчим механізму злочину, відображеного в об'єктивній слідчій обстановці місця події та суб'єктивній обстановці у вигляді образів у пам'яті свідків, потерпілих та ін.

Особливості об'єкта пізнання, його ретроспективна спрямованість позначаються й на засобах і шляхах пізнавальної діяльності. Як уже зазначалося, основним пізнавальним засобом виступає опосередкований шлях, який реалізується за рахунок евристичного, дискурсивного, аналітичного мислення суб'єкта пізнання, де основним інструментом дослідження фігурує моделювання² з можливістю побудови матеріальних, ідеальних (уявних), логіко-математичних (кібернетичних) та

¹ Холопов А. В. К вопросу о формировании общей теории преступления. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. Т. 3, №2 (7). С. 195.

² Густов Г. А. Моделирование в работе следователя : учеб. пособие. Ленинград : Ин-т усовершенствования следств. работников при Прокуратуре СССР, 1980. 188 с.

інформаційно-комп'ютерних моделей¹. Щодо безпосереднього (чуттєвого) шляху, то його сфера реалізації суттєво обмежена, а винятком є лише огляд місця події, де слідчий (детектив), інші учасники безпосередньо сприймають обстановку і слідову картину як наслідки злочинного діяння.

Слід також наголосити, що пізнавальна діяльність зазначених суб'єктів проходить в умовах протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб, що створює негативний фон і негативні емоції, які, безумовно, не сприяють успішному виконанню завдань кримінального судочинства. Під протидією розслідуванню розуміються будь-які навмисні дії (система дій і бездіяльності), спрямовані на перешкоджання розслідуванню і, в кінцевому результаті, встановленню істини у кримінальній справі².

Протидію розслідуванню розглядають як діяльність, здійснювану в найрізноманітніших формах, які в криміналістичній літературі прийнято поділяти на зовнішні та внутрішні, активні та пасивні, безпосередні та опосередковані. Так, Р. С. Белкін до внутрішньої протидії відносив діяльність осіб, причетних у будь-якій формі до розслідування (підозрюваних й обвинувачуваних, свідків і потерпілих, фахівців й експертів, випадкових осіб, які опинились на місці події, та ін.), а до зовнішньої протидії – діяльність осіб, пов'язаних із слідчим процесуальними, службовими або іншими владними відносинами або залежностями³.

¹ Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделирование у криминалистици та пізнавальні діяльності слідчого : монографія. Київ : КНТ, 2008. С. 135.

² Див.: Бабаева Э. У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2006. 327 с.; Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. высш. шк. МВД России. Нижний Новгород, 1992. 201 с.; Стулин О. Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия расследованию преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петербург. юрид. ин-т Генер. прокуратуры Рос. Федерации. Санкт-Петербург, 1998. 20 с.; Шехавцов Р. М. Формы та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.; Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.; та ін.

³ Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. Москва : Новый Юрист, 1997. С. 130.

О. В. Александренко до безпосередньої (прямої) форми протидії відносить: давання незаконних указівок про «згортання» розслідування; закриття окремих епізодів або всієї справи щодо конкретних осіб та притягнення до кримінальної відповідальності інших осіб. До опосередкованої (прихованої): безпідставне вилучення кримінальної справи, матеріалів із провадження слідчого, судді; відмова в наданні необхідних сил та засобів для забезпечення належного проведення розслідування; відволікання слідчого, оперативного працівника, які зайняті розслідуванням складної, багатоепізодної кримінальної справи, роботою у малозначних справах та ін.¹

На думку В. М. Карагодіна, успішному розслідуванню заважають такі дії:

- що перешкоджають розкриттю злочину (виявленню події в цілому, окремих обставин, злочинного характеру події, деяких епізодів злочинної діяльності, встановленню участі суб'єктів злочину та їх ролі);

- що сприяють притягненню до кримінальної відповідальності невинних осіб;

- що заважають встановленню характеру і розміру збитків від злочину;

- які заважають встановленню обставин, що характеризують винного і впливають на ступінь та характер його відповідальності;

- які ускладнюють встановлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочинів².

Л. І. Аркуша до методів тиску на слідство відносить:

- створення негативної спекулятивно-ажіотажної суспільної атмосфери, що штучно підігривається навколо розслідування. У засобах масової інформації замовляються публікації, що позитивно характеризують підозрюваних та підкреслюють недоліки слідства (вигадані або дійсні, але в перебільшеному вигляді) щодо зловживань з боку слідчого та інших учасників досудового розслідування;

¹ Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. С. 8.

² Карагодін В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1992. С. 67.

– поширення явно неправдивих чуток навколо події, яка розслідується, наприклад, про політичне підґрунтя справи;

– організація пікетувань, голодувань і незаконних демонстрацій, протестів представників громадських рухів і партій, що розглядають розслідування як «замах» влади на демократичні засади¹.

На переконання О. В. Юнацького, до найбільш поширених прийомів та методів протидії розслідуванню слід віднести такі:

– вплив на свідків та потерпілих із метою змусити їх змінити або надати показання, що є вигідними для підозрюваного, обвинуваченого. Для цього використовуються підкуп, шантаж, погрози вбивством, викрадення дітей. Тому нерідко свідки, потерпілі змушені змінювати або відмовлятися від раніше наданих ними показань, а заходи слідчого, у відповідь, повинні бути своєчасними та дієвими;

– організація протидії розслідуванню за участю представників органів законодавчої або виконавчої влади, суду, прокуратури, правоохоронних органів або засобів масової інформації. Така протидія має певну мету: закриття або «розвал» кримінальної справи, звільнення підозрюваного або обвинуваченого з-під варті. При цьому не виключені заходи щодо дискредитації самого слідчого, у провадженні якого перебуває кримінальна справа, або призначення слідчого на більш відповідальну посаду з більшим обсягом роботи, що зумовлює потребу в передачі кримінальної справи іншому слідчому;

– використання перерви в розслідуванні у зв'язку із зупиненням провадження у справі для організації активної протидії подальшому збиранню доказів. У тих випадках, коли до протидії розслідуванню залучені працівники прокуратури, по справі будуть даватися численні вказівки щодо провадження окремих процесуальних та слідчих дій, іноді таких, виконання яких практично неможливе. Кримінальну справу також можуть кілька разів витребувати для перевірки та повернути на додаткове розслідування з метою перешкодити направленню її до суду².

¹ Аркуша Л. И. Некоторые способы преодоления противодействия следствию при расследовании преступлений, совершенных организованными преступными формированиями с использованием коррумпированных связей. *Актуальные проблемы держави та права* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 1998. Вип. 5. С. 97, 98.

² Юнацький О. В. Особливості діяльності слідчого в умовах протидії розслідуванню злочинів. *Вісник Запорізького юридичного інституту*. Запоріжжя : ЗЮІ, 2009. Вип. №3. С. 187.

Безумовно, оптимізація слідчої діяльності безпосередньо залежить від належного розроблення засобів подолання протидії розслідуванню і запровадження дієвих заходів запобігання цим негативним проявам. Зокрема, С. Ф. Денисюк розглядає дієві та ефективні заходи подолання протидії розслідуванню як складну систему, де можна виділити такі рівні:

1) те, що може бути подолано силами конкретного слідчого, співробітника оперативного підрозділу, за рахунок застосування оптимальних тактичних прийомів, операцій, комбінацій, новітніх технічних засобів задля відшукання прихованих слідів, об'єктів, що мають значення для кримінального провадження; використання сучасних досягнень і можливостей експертних досліджень; узагальнення способів протидії окремих суб'єктів (адвокатів, різних «заступників» злочинців) для вжиття відповідних заходів щодо їх подолання в ході розслідування; здійснення заходів щодо захисту потерпілих, свідків, інших учасників кримінального провадження та ін.;

2) що можливо здійснити лише силами органу внутрішніх справ або правоохоронних органів у цілому (скоординовані дії органів досудового розслідування та оперативних підрозділів; присічення дій корумпованих співробітників правоохоронних органів або засобів масової інформації, спрямованих на протидію розслідуванню; створення і використання діючої й ефективної системи обліків, інформаційних масивів з метою попередження, виявлення і подолання протидії та ін.;

3) що реально може бути здійснено лише на рівні держави (створення ефективної системи захисту учасників кримінального провадження; належне законодавче і матеріально-технічне забезпечення правоохоронної діяльності; удосконалення системи професійного відбору на службу та навчання у відомчі вищі навчальні заклади з метою виключення потрапляння кандидатів, схильних до зради інтересів служби; включення в навчальні плани вузів спецкурсів із проблем протидії та її подолання та ін.)¹.

Ознаки специфічності притаманні не лише процесу пізнання механізму злочину, а і його результату. В. Д. Пристанков зазначає, що підсумкове інтелектуальне завдання слідчої діяльності полягає у ство-

¹ Денисюк С. Ф. Подолання протидії розслідуванню: організаційні і тактичні заходи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. Харків : ХНУВС, 2011. Вип. №2 (53). С. 186–189.

ренні з використанням ретроспективного аналізу інформаційної моделі події злочину на основі систематизації та аналізу даних, отриманих у результаті вивчення слідової картини кримінальної діяльності, та встановлення причетних до неї осіб¹. При цьому отримані в ході пізнавальної діяльності знання мають бути достатніми, достовірними, істинними і такими, що перевіряються (верифікуються).

Пізнавальний процес також проходить у певній послідовності, яка включає такі етапи та процедури: виявлення, збирання (фіксація, вилучення), оцінка і використання джерел криміналістично значущої інформації. При цьому вказані процедури мають як технологічні, так й інструментальні особливості залежно від характеру залишених слідів – матеріальних чи ідеальних. Зокрема, Д. В. Затенацький виділяє два напрями в роботі з ідеальними слідами: 1) використання ідеальних слідів науково-технічними засобами; 2) актуалізація ідеальних слідів тактичними прийомами². Щодо першого напрямку, то йдеться передусім про моделювання особи за допомогою створення суб'єктивного портрета з певною механізацією. До найбільш ефективних та сучасних засобів формування суб'єктивного портрета (відтворення ідеального сліду) з використанням комп'ютерної програми й застосування комп'ютерної графіки з метою побудови фотокомпозиційних портретів зі слів очевидців можна віднести комплексну, багатоцільову систему «RAIPS-портрет»³. Серед засобів дослідження і фіксації ідеальних слідів, спрямованих на одержання інформації, йдеться про використання аудіо-, відеотехніки. Саме ці засоби дають змогу зафіксувати всі ознаки усного мовлення (темп, інтонацію), події, що швидко минають, події й факти в динаміці, а також об'єктивно фіксують ті дані, які могли бути не поміченими при провадженні самої слідчої дії⁴. Тактичними прийомами, спрямованими на активізацію пам'яті допитуваних, є постановка нагадувальних запитань, ознайомлення з показаннями інших осіб, допит на місці події, пред'явлення особі речових доказів,

¹ Пристансков В. Д. Событие преступления как объект криминалистического познания. *Вестник СПбГУ. Право*. 2018. Т. 9, вып. 1. С. 85.

² Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. С. 72–136.

³ Шепітько В. Ю. Криміналістика : енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.). Харків : Право, 2001. С. 370.

⁴ Криминалистическая техника : учебник. Москва : Юрлитинформ, 2002. С. 419.

документів, планів, схем, фотознімків, макетів, відображення аудіо-і (або) відеозапису слідчих дій¹.

Отже, пізнання функціональної сторони злочину, тобто його механізму – це складний, багатоаспектний процес, що здійснюють уповноважені суб'єкти і який спрямований на з'ясування визначених предметом доказування обставин події злочину шляхом застосування процесуально допустимих засобів, прийомів, методів і процедур слідчої діяльності.

¹ Див.: Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юрид. лит., 1976. С. 72–74; Еникеев М. И. Основы юридической психологии : учеб. для вузов. Москва : Приор, 2001. С. 154; Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Москва : Юрлитинформ, 2004. С. 93, 94; Суворова Л. А. Способы извлечения идеальных следов преступления на предварительном следствии. *Правовая наука и реформа юридического образования* : сб. науч. тр. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. Вып. 17. С. 254–260; та ін.

Розділ 4

КРИМІНАЛІСТИЧНІ ВЧЕННЯ ОКРЕМОНАУКОВОГО РІВНЯ

4.1. Теорія криміналістичного прогнозування

Сучасні досягнення науки і техніки, а також потреба в їх безпервному вдосконаленні активізували процеси інтеграції та звернення до прогностики – науки про загальні логічні та методологічні принципи прогнозування, методи і технічні засоби розроблення прогнозів. Інакше кажучи, – до науки, яка припускає тільки стиль дослідження, апарат методів і методик, а також загальну організаційну схему без урахування специфіки умов конкретної галузі знань. Наслідком цього є становлення та розвиток галузевого прогнозування, зокрема, соціального, економічного, демографічного, правового¹. Як зазначається в літературі, «з переходом від вузькоутилітарних до широкопрагматичних функцій прогнозування починає проникати у всі “пори” людської діяльності... Це, мабуть, необхідно у зв’язку з тим, що тільки

¹ Див.: Добров Г. М. Прогнозирование и оценка научно-технических нововведений. Киев : Наук. думка, 1989. 276 с.; Лисичкин В. А., Белявский А. В. Тайны предвидения: Прогностика и будущее. Москва : Сов. Россия, 1977. 160 с.; Гендин А. М. Предвидение и цель в развитии общества (Философско-социологические аспекты социального прогнозирования). Красноярск : Изд-во Краснояр. гос. пед. ин-та, 1970. 436 с.; Румянцева Т. М. Интервью с будущим. Методологические проблемы социального прогнозирования. Ленинград : Лениздат, 1971. 319 с.; Гаврилов О. А. Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование. Москва : ИГПАН, 1993. 127 с.; та ін.

міцно “улаштувавшись” в інших науках, прогностика може зробити новий ривок у своєму розвитку»¹.

Зараз у криміналістиці формується самостійне наукове вчення – криміналістична прогностика (теорія криміналістичного прогнозування). При цьому йдеться не про механічне об’єднання даних прогностики чи просте перенесення її методів у криміналістику, а про складний творчий процес адаптування досягнень однієї науки для цілей та потреб іншої з безумовним урахуванням специфіки об’єктів, предмета та проблем дослідження останньої, коли «некриміналістичними методами вирішуються криміналістичні завдання, формується якісно нове знання, що лежить у сфері науки криміналістики»².

Отже, активізація прогностичної функції науки криміналістики і, як наслідок, нагальна потреба в залученні даних неюридичних галузей для її реалізації стали відомим каталізатором у становленні криміналістичної прогностики, яка покликана значно розширити її пізнавальну сферу, істотно підвищити теоретичну цінність і практичну значущість досліджень, поліпшити якість теоретичних розробок і практичних рекомендацій. Реалізація цих завдань здійснюється завдяки поглибленій розробці теоретико-методологічної бази побудови та перевірки криміналістичних прогнозів, створення необхідного робочого інструментарію для здійснення подібних досліджень.

На можливість і доцільність розвитку прогностичної діяльності періодично зверталася увага в криміналістичній літературі. Так, Б. М. Шавер наприкінці 30-х рр. ХХ ст. підкреслював, що «на підставі вивчення конкретних даних про розслідування окремих категорій злочинів можна визначити ще не розкриті, але можливі способи та прийоми вчинення злочину»³. Пізніше він висловив аналогічні

¹ Прогнозирование научно-технического прогресса в отраслях промышленности. Методические рекомендации. Ч. 1. Структурно-морфологический анализ отраслей промышленности и информационное обеспечение прогнозных разработок / К. А. Кирсанов, И. А. Балаклеяский, А. А. Гвоздик, И. П. Керов и др. Москва : ВНИИПИ, 1991. С. 17.

² Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криминалистических теорий. *Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами* : сб. науч. тр. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1992. С. 6–17.

³ Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Москва : Ин-т права АН СССР, 1939. С. 12.

пропозиції¹, які базувалися, на нашу думку, не стільки на уявленнях про реальні прогностичні можливості науки криміналістики, скільки на інтуїтивних здогадках відомого вченого про гіпотетичне існування таких можливостей.

Новий імпульс у реалізації прогностичної функції науки криміналістики, безумовно, пов'язаний із виникненням і розвитком прогностики і належить до кінця 60 – поч. 70-х рр. ХХ ст. Саме в цей час уперше у вітчизняній літературі запропоновано визначення прогностики як спеціальної науки і розпочинається процес формування галузевого прогнозування, зокрема й юридичного. Не залишилися осторонь від цього процесу й криміналісти. Першим на це відреагував Р. С. Белкін, який запропонував розглядати криміналістичну прогностику як окрему наукову теорію². У наступних працях Р. С. Белкін заклав основу теорії криміналістичного прогнозування, позначивши такі її необхідні атрибути, як зміст і структура, інформаційні джерела, основні напрями досліджень, форми їх реалізації та ін.³

Ідея Р. С. Белкіна не залишилася без уваги, і до проблематики криміналістичного прогнозування все частіше почали звертатися інші вчені-криміналісти, хоча слід зазначити, що дослідження в цій галузі мали переважно фрагментарний характер та вузьку спрямованість. Так, деякі питання криміналістичного прогнозування частково висвітлені у працях Г. Г. Зуйкова – щодо способів приготування, вчинення та приховування злочину⁴; В. О. Коновалової – у зв'язку з аналізом принципів наукової організації та психологічних характеристик діяльності співробітники правоохоронних органів, що виникають у процесі розкриття та розслідування злочинів⁵; М. І. Порубова та В. Є. Богинського при розгляді проблем тактики та психології проведення допитів на

¹ Криминалистика : учеб. для юрид. шк. 2-е изд. / под ред. Б. М. Шавера и А. И. Винберга. Москва : Госюриздат, 1949. С. 138.

² Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва : ВШ МВД СССР, 1970. Гл. 8.

³ Див.: Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. С. 420–440; Його ж. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. С. 240–248.

⁴ Зуйков Г. Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. Москва : ВШ МВД СССР, 1970.

⁵ Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев : РИО МВД УССР, 1973. 122 с.

попередньому слідстві і в судовому розгляді¹; І. Я. Фридмана та О. П. Сапуна – в аспекті вивчення діяльності експертних установ та теорії експертиз²; Г. Ф. Горського та К. І. Сотнікова – при розгляді основ організації та діяльності слідчого апарату³; Г. О. Зоріна – при вивченні спеціальних логіко-психологічних методів у слідчій діяльності⁴; С. Л. Новожилова – щодо прогнозування техніко-криміналістичних заходів з розкриття і розслідування розкрадань⁵; М. П. Яблокова – щодо проблеми використання даних криміналістичного прогнозування в методиці розслідування⁶; П. Д. Біленчука – в аспекті дослідження поведінки обвинуваченого при розслідуванні злочинів⁷ та ін.

¹ Див.: Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск : Высш. шк., 1973. 368 с.; Богинский В. Е., Стороженко С. М. Прогнозирование в допросе подозреваемого. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1980. Вып. 21. С. 51–58; Богинский В. Е. Рефлексивное управление при допросе : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1983. 41 с.

² Див.: Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1981. Вып. 22. С. 55–61; Його ж. Использование профилактических рекомендаций судебно-экспертных учреждений следователями органов внутренних дел УССР. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1981. Вып. 23. С. 46–51; Сапун А. П. Роль общей теории советской криминалистики в развитии теоретических основ криминалистической экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1971. Вып. 8. С. 115–121.

³ Див.: Горский Г. Ф. Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1970. 208 с.; Сотников К. И. Прогнозирование в деятельности следователя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1987. 24 с.

⁴ Зорин Г. А. Проблемы применения специальных логико-психологических методов при подготовке и проведении следственных действий : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. ВНИИИ проблем укрепления законности и правопорядка. Москва, 1991. 46 с.

⁵ Новожилов С. Л. Теоретические аспекты прогнозирования системы технико-криминалистических средств раскрытия и расследования хищений социалистического имущества. *Совершенствование криминалистических средств и методов раскрытия и расследования хищений социалистического имущества* : сб. науч. тр. Волгоград : НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1983. С. 9–14.

⁶ Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 144 с.

⁷ Біленчук П. Д. Криміналістичне дослідження обвинувачуваного : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 128 с.

Більш широко питання криміналістичного прогнозування розглянуті в працях Г. Л. Грановського¹, який виклав власне бачення цієї проблеми, запропонував структуру криміналістичної прогностики як розділу криміналістичної науки та систему методів розробки прогнозів. Г. Л. Грановський уперше здійснив спробу побудувати криміналістичні прогнози щодо такої слідчої дії, як огляд. Разом із тим деякі його висловлювання, зокрема щодо сфери і спрямованості досліджень, мають дискусійний характер і потребують більшої аргументації.

Надалі цю проблематику розвивав Л. Г. Горшенін, який з позиції системного підходу фундаментально дослідив теоретичні та інформаційні начала криміналістичної прогностики, висловив власні судження щодо поняття, змісту, структури та функцій цієї теорії, запропонував шляхи та форми реалізації прогностичних висновків у практичній діяльності щодо розслідування та попередження злочинів². Водночас, як уявляється, істотно збіднює змістовий бік проведених Л. Г. Горшеніним досліджень цілком не обґрунтоване виключення із їх числа положень про методологію криміналістичної прогностики, її місце в системі науки криміналістики та взаємозв'язок з іншими видами науково-правового передбачення тощо, це свідчить про те, що проблематика криміналістичного прогнозування повністю не вичерпана³. До того ж, щодо деяких концептуальних питань автор висловив досить відмінні судження, зокрема, відносно розуміння криміналістичної прогностики як «науки» або як «теорії», щодо компонентів інформаційної бази побудови криміналістичних прогнозів, можливостей використання досягнень природничих та технічних наук у процесі здійснення прогностико-криміналістичних досліджень.

¹ Див.: Грановский Г. Л. О криминалистическом прогнозировании : тезисы. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1976. 30 с.; Його ж. О правовой прогностике. *XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности* : сб. науч. тр. Москва, 1977. С. 73–80.

² Горшенин Л. Г. Теория криминалистического прогнозирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Белорус. НИИ проблем криминологии, криминалистики и судеб. экспертиз. Минск, 1994. 34 с.

³ Підтвердженням цього є віднесення деякими авторами криміналістичного прогнозування до розряду нетрадиційних методів (див.: Клименко Н., Клевцов О. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів. *Право України*. 1998. № 1. С. 95–101).

Безумовно, очевидною є та обставина, що сама постановка питання про розроблення основ криміналістичного прогнозування стала можливою тільки на сучасному етапі розвитку криміналістичної науки і перш за все її загальної теорії. Можна з упевненістю стверджувати, що становлення та розвиток загальної теорії як найскладнішої форми вираження наукових знань, що виникла на досить високому рівні теоретичного осмислення емпіричного матеріалу і розкриває закономірності та взаємозв'язки досліджуваних явищ, зумовили формування в криміналістиці проблеми прогнозування. «Стає все більш очевидним, – підкреслює Г. І. Рузавін, – що пошук у науці має детермінований характер і залежить від комплексу гносеологічних обставин»¹. У цьому розумінні загальна теорія криміналістики становить один із факторів, що детермінують пізнавальні можливості наукового пошуку в сфері криміналістичної прогностики. Сама ж криміналістична прогностика є результатом реалізації конкретної соціально-історичної обумовленої пізнавальної ситуації².

Прагнення криміналістів розкрити теоретичні та методологічні аспекти прогностичної діяльності свідчать про відомий рівень зрілості самої науки криміналістики, оскільки, як зазначає Б. М. Кедров, «у дослідженні процесу розвитку конкретної науки виокремлюють три стадії: 1) фактологічну (збиральну) – встановлення того, як відбувався історичний процес; 2) теоретичну (пояснювальну) – з'ясування причин перебігу процесу певним чином; 3) прогностичну – передбачення перспектив науки – *вища* (виділення наше. – В. Ж.) стадія її розвитку, на якій повною мірою виявляються можливості самої науки»³.

Водночас при визначенні пріоритетних напрямів прогностичних досліджень слід пам'ятати, що криміналістична прогностика робить лише перші кроки як самостійна наукова теорія. Тому доцільно вра-

¹ Рузавин Г. И. Научный поиск, эвристика и диалектика. *Философские науки*. 1987. № 5. С. 28.

² *Пізнавальна ситуація* – це свого роду комплекс умов та потенційних можливостей, які виступають передумовою для будь-якого пізнавального пошуку, який закінчується або виробленням принципово нового знання про об'єктивну реальність, або знанням репродуктивного характеру (див.: Иванов В. Г., Гезгина М. Л. Детерминация научного поиска. Ленинград : Наука, 1978. С. 200).

³ Кедров Б. М. История науки и принципы ее исследования. *Вопросы философии*. 1971. № 9. С. 78.

хувати тільки найбільш характерні її ознаки, структурні елементи, які чітко виокремилися, найбільш істотні лінії, зв'язки з відповідними галузями знань та видами наукового передбачення, а також специфіку конкретної сфери практичної діяльності, яка стимулювала її становлення та розвиток. Саме ж виникнення та розвиток криміналістичної прогностики слід розглядати як прагнення нівелювати диспропорції між функціями науки криміналістики – описовою, роз'яснювальною та прогностичною, які неминуче відбиваються на її здатності повністю виконувати свою гносеологічну роль. При цьому основоположними моментами для з'ясування предмета та інших категорій криміналістичної прогностики виступають особливості тих наук, унаслідок взаємодії яких вона почала формуватися, і перш за все тієї науки, де відбувається її розвиток.

Термін «криміналістичне прогнозування» слід розглядати у трьох аспектах:

1) як окреме криміналістичне вчення, що являє собою систему наукових положень про загальні закономірності побудови і перевірки прогнозів, що відображають перспективи і напрями розвитку криміналістики та об'єктів її пізнання в майбутньому;

2) як галузь правового (юридичного) прогнозування, що становить різновид передбачення у сфері боротьби зі злочинністю, де спільною сферою прогностичних досліджень правознавців, процесуалістів та криміналістів є передбачення тенденцій і перспектив розвитку та вдосконалення методів і засобів здійснення досудового розслідування та судового розгляду, розширення доказової бази, своєчасного введення нормативного регулювання і відповідальності;

3) як спеціальну діяльність щодо реалізації положень теорії криміналістичного прогнозування на практиці за допомогою найбільш ефективних прогностичних методів і спрямовану на побудову прогнозів щодо визначення основних тенденцій, шляхів розвитку криміналістичних об'єктів пізнання, їх стану в майбутньому.

Теоретико-методологічну основу криміналістичного прогнозування становлять:

1) філософські концепції, погляди, зокрема визнання: а) дійсності як об'єктивної реальності; б) детермінізму і причинної обумовленості функціонування та розвитку всіх явищ природи і суспільства; в) постійності та змінюваності елементів, що становлять досліджувану

систему; г) історичності явищ і процесів (ситуацій), що вивчаються, та їх спадкоємності, взаємодії минулого, теперішнього та майбутнього; д) діалектичної єдності і взаємозв'язку загального, одиничного та особливого, а також зовнішнього й внутрішнього тощо;

2) закони, положення, правила та процедури, розроблені в загальній та соціальній прогностиці (залежність достовірності прогнозу від його інформаційної бази та кількості прогностичних альтернатив; залежність ефективності прогнозу від умов його верифікації; підкорення методів прогнозування законам гносеології та логіки; діалектична єдність прогнозів та умов їх реалізації; відповідність методів прогнозування прогностичному завданню та ін.);

3) концепції, положення, розроблені в таких галузях знань, як теорія права, кримінальний процес, криминологія, психологія, психіатрія (вчення про домінанту, навички, темперамент, актуалізації характеру, що становлять основу створення «психологічного профілю (портрета)» злочинців; криминологічні положення щодо визначення тенденцій розвитку злочинності в цілому та індивідуальної злочинної поведінки зокрема, де до числа супроводжувальних умов прогнозу обов'язково входять особистісні характеристики суб'єкта, що формують його настановлення й цілі);

4) закони і принципи, сформульовані в самій криміналістиці як базові для формування інших теоретичних побудов, у тому числі й для теорії прогнозування (закон зв'язку і спадкоємності між існуючими та виникаючими криміналістичними концепціями; закон обумовленості криміналістичних рекомендацій потребами практики боротьби зі злочинністю і вдосконаленням цієї практики на основі криміналістичної науки та ін.);

5) положення, розроблені в самій криміналістичній прогностиці з урахуванням об'єктів пізнання (залежність прогностичних суджень щодо розвитку науки криміналістики в цілому від висновків про перспективи розвитку її основних розділів – техніки, тактики та методики, а також окремих наукових теорій; залежність криміналістичних засобів, прийомів та методів роботи з інформацією про подію злочину від характеру цієї події та породжуваних нею наслідків; залежність одержання, оцінки та використання інформації про злочин у доказуванні від конкретних кримінальних, слідчих ситуацій, індивідуальних властивостей і ознак об'єктів дослідження, неоднознач-

ності форм їх взаємозв'язків; залежність рівня репрезентативності криміналістичних прогнозів від систематичності та безперервності нагромадження і переробки базової для прогнозування інформації; залежність результатів прогностико-криміналістичних досліджень від характеру взаємозв'язків криміналістичного прогнозування з іншими видами науково-правового передбачення; залежність перспектив розвитку і зміни структурних елементів (способу, механізму, характеру) окремих видів злочинної діяльності (механізму, способу, обстановки) від результатів кримінологічних прогнозів щодо динаміки злочинності в цілому)¹.

Криміналістичне прогнозування має наукову, науково-прикладну та практичну спрямованість.

Прогнозування наукових досліджень та їх результатів слід розглядати як внутрішню, невід'ємну функцію науки криміналістики, що відображає найбільш імовірні тенденції та напрями її розвитку, а також можливі варіанти його наслідків. При цьому треба враховувати, що розвиток наукового знання, а отже, й визначення основних напрямів науково-прогностичного пошуку залежать: від об'єктивних процесів, що відбуваються в самій науці криміналістики; від тенденцій і напрямів науково-технічного прогресу, де криміналістичні знання є елементом загальної системи наукових знань, а сама криміналістика має тісні взаємообумовлюючі міждисциплінарні зв'язки не тільки з правовими, а й з природничими і технічними науками; від запитів практики, тому що пізнавальна діяльність на всіх рівнях генетично і функціонально залежить від предметної практики.

Науково-прикладне прогнозування спрямоване на передбачення перспектив змін у характері, способах, механізмі та інших структурних елементах окремих видів злочинної діяльності, особливостях прояву їх ознак і відповідно в можливих змінах у діяльності щодо виявлення, розслідування та попередження цих злочинних проявів.

Практичне прогнозування розкриває специфіку побудови криміналістичних прогнозів у ході здійснення судово-слідчої, оперативно-розшукової та експертної діяльності. Воно відбувається в рамках процесу доказування за конкретним кримінальним провадженням і розглядається як певні евристичні, розумові операції, результати яких

¹ Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. С. 84–95.

опосередковано відображаються у матеріалах цього провадження, а саме у висуненні та перевірці слідчих, судових та експертних версій, планах розслідування в цілому і окремих слідчих (розшукових) дій зокрема тощо. Вихідною інформацією для реалізації практичного прогнозування є теоретичні знання в галузі криміналістики, психології, теорії рефлексії, зокрема, відомості про криміналістичну характеристику того виду злочину, до якого належить розслідувана подія, про типові версії та слідчі ситуації, психологічні особливості в поведінці підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, залучених в орбіту кримінального судочинства, а також особистий досвід суб'єкта, що здійснює прогнозування, рівень розвитку його евристичних здібностей та професійної інтуїції.

Точність і обґрунтованість криміналістичних прогнозів обумовлена якістю вихідної інформації, яку можна класифікувати за такими підставами:

а) за *джерелами* – на офіційну (відомості, які містяться в різних офіційних документах, що виходять від компетентних державних органів та посадових осіб; відомості із матеріалів кримінальних справ і/та інших офіційних проваджень) та неофіційну (монографії, періодичні видання, результати криміналістичного моніторингу тощо);

б) щодо *прогнозованої системи* – на внутрішню (перероблену, тобто сформовану в кореляційні таблиці, що відображають залежності між конкретним способом учинення певного виду злочину та особою злочинця) і зовнішню (первинну інформацію, що характеризує як сам об'єкт прогнозу, його властивості та ознаки, так і прогнозний фон, тобто чинники-детермінанти, що зумовлюють передпрогнозну ситуацію);

в) за *характером відображуваних знань* – на якісну (фактографічні дані та експертні оцінки) та кількісну;

г) за *функціональним призначенням* – на інформацію для побудови прогнозів у науці, інформацію для науково-прикладного прогнозування, інформацію для практичного прогнозування.

Джерелами вихідної інформації для побудови прогнозів є:

1. *Наукові дані:*

а) положення загальної теорії та окремих криміналістичних теорій, наприклад, дані щодо повторюваності способу вчинення і прихову-

вання злочинів, механізмів слідоутворення, навичок злочинної діяльності за збереження стабільності детермінуючих чинників;

б) результати наукометричних досліджень у криміналістиці, наприклад, висновки щодо напрямів, інтенсивності та змісту дисертаційних досліджень з певних проблем криміналістики;

в) відомості, що характеризують сучасний рівень розвитку природничих та технічних наук, дані яких використовуються в криміналістиці, а також тенденції і перспективи розвитку науково-технічного прогресу (наприклад, результати досліджень у сфері природничих, технічних та суспільних наук постають інформаційною базою для побудови прогнозів про шляхи та напрями трансформації та адаптації цих результатів для вдосконалення науково-технічних засобів криміналістики і методів їх практичного застосування);

г) результати соціологічних, правових та кримінологічних прогнозів;

д) опитувальні дані – результати анкетування, інтерв'ювання наукових і практичних працівників, а також висновки (думки) експертів щодо об'єкта і ситуації прогнозу.

2. Статистичні дані:

а) статистичні дані криміналістичних обліків – інформація про осіб, які вчинили злочини, способи вчинення злочину і відповідні сліди, предмети злочинного посягання;

б) кількісні характеристики злочинності, її окремих видів, динаміки.

3. Узагальнені дані практики (в тому числі зарубіжний досвід):

а) інформація про нові способи вчинення злочинів, нові різновиди злочинних посягань, трансформацію обстановки, в якій вчиняються ті чи інші злочини;

б) відомості про ефективність тих чи інших засобів, прийомів та методів криміналістики для процесу розслідування і попередження злочинів певного виду;

в) інформація про нові засоби і прийоми судового дослідження, що виникли на практиці, тощо.

За масштабом охоплення обставин і фактів, що відображаються у прогностичних судженнях, та обсягом розв'язуваних завдань у судово-слідчій практиці прогнозування диференціюється на стратегічне, тактичне та індивідуальне.

Стратегічне прогнозування пов'язане з прогнозуванням перспектив досудового розслідування і судового розгляду у справі в цілому, з моделюванням наслідків процесуальних рішень, що приймаються, і заходів щодо нейтралізації або мінімізації негативних результатів їх реалізації, а його висновки є невід'ємною частиною процесу доказування у справі, забезпечуючи планування, визначаючи найприйнятніші форми взаємодії, характеризуючи можливі варіанти розвитку слідчих і судових ситуацій та ін.

Тактичне прогнозування пов'язане з прогнозуванням результативності планованих тактичних операцій, слідчих (розшукових) дій та прийомів із метою вирішення тактичних завдань у конкретних ситуаціях розслідування і судового розгляду, а також наслідків використання одержаних результатів у доказуванні, ступеня тактичного ризику і засобів його мінімізації тощо.

Індивідуальне прогнозування спрямоване на розробку прогностичної моделі щодо:

а) можливої поведінки професійних і непрофесійних учасників під час досудового розслідування та судового розгляду (наприклад, поведінка підозрюваного на допиті, його реакції, форми протидії та ін.);

б) можливого прояву в нестановленого і незатриманого злочинця та його спілників елементів доказової поведінки;

в) можливого місця і часу вчинення нового злочину, що готується (наприклад, вивчення і аналіз просторового розташування місць учинення серійних убивств із згвалтуванням і розробка на цій підставі моделей для прогнозування ймовірних районів можливих повторних або серійних злочинів даної категорії дають змогу локалізувати межі пошуку можливого злочинця в реальних умовах, оскільки вибір злочинцем місця вчинення задуманого злочину з високим ступенем імовірності пов'язаний із місцем його проживання або з місцем вихідної «базис», із якої він, як правило, діє тощо);

г) варіантів готування можливих місць приховування осіб, причетних до вчинення злочину тощо.

Результатом прогностичних досліджень є прогнози, які, у свою чергу, можуть бути поділені на пошукові та нормативні, конструктивні та деструктивні, групові та індивідуальні, поточні, коротко- та довгострокові. Базовими методами розробки цих прогнозів є: отримання вихідної для прогнозування інформації (анкетування, інтерв'ювання,

моніторинг); обробка вихідної інформації (складання аналітичних записок, написання прогностичного сценарію); отримання прогностичної інформації (експертні висновки, екстраполяція, моделювання); перевірка та оцінка (верифікація) прогностичних висновків (побічні кількісні оцінки, додаткове опитування експертів, побудова допоміжної моделі).

Визначення форм та шляхів реалізації сформульованих прогнозів слід розглядати як завершальний етап прогностичних досліджень. При цьому зміст рекомендацій для осіб (органу), що приймають рішення на основі прогностичних висновків, видозмінюється залежно від характеру і специфіки об'єкта прогнозу, цілей прогнозних розробок і спрямованості проведених досліджень. Так, якщо результатами криміналістичного прогнозування є судження щодо ймовірності появи в майбутньому нових способів учинення злочинів, нових об'єктів (предметів) посягання і нових обставин, які сприятимуть вчиненню злочинів цієї категорії, то й рекомендації мають бути деструктивного характеру і в них повинні відображатися пропозиції, спрямовані на здійснення комплексу заходів (нормативних, організаційно-технічних, інформаційних та ін.) щодо запобігання вчиненню злочинів новим способом, недопущення можливості виникнення нових обставин, що сприятимуть учиненню злочину, розробки пропозицій, що активізують процес розкриття злочинів, які вчиняються новим способом і які не вдалося відвернути.

Якщо ж ідеться про перспективи розвитку криміналістичних методів, прийомів та засобів, то й рекомендації повинні мати конструктивний, відтворюючий характер і сприяти вдосконаленню або створенню нових техніко-криміналістичних і тактико-методичних засобів і прийомів. При цьому запропоновані рекомендації можуть ґрунтуватися на минулому досвіді вирішення схожих завдань (у тому числі й зарубіжному) і оперуванні вже апробованими методами, а можуть мати суто пошуковий характер, тобто включати пропозиції щодо відшукання нових шляхів і засобів, які забезпечують досягнення прогностичних висновків щодо розвитку об'єктів дослідження.

Рекомендації щодо реалізації криміналістичних прогнозів у судово-слідчій і оперативно-розшуковій діяльності мають бути спрямовані на оптимізацію процесу планування та організації досудового розслідування, судового розгляду, підвищення ефективності слідчих

(розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій (наприклад, при висуванні та перевірці версій, оцінці слідчих, судових та оперативних ситуацій і прийнятті тактичних рішень стосовно визначення оптимальної системи тактичних прийомів як основних засобів впливу на ситуацію, що склалася, та окремі її компоненти).

4.2. Теорія криміналістичної діагностики

Діагностика (від грец. *diagnostikos* – здатний розпізнавати) – вчення про методи діагнозу. Термін «діагностика» має три значення: розпізнавання, відмінність і визначення. Криміналістична діагностика акумулює всі три значення і може розглядатися як мета (завдання), процес і метод пізнання властивостей і станів об'єкта (ситуації) з метою встановлення змін, що відбулися, з'ясування причин цих змін і їх зв'язку з подією, що сталася. Криміналістична діагностика розпізнає стан об'єктів, пізнає події, явища, процеси.

В основі криміналістичного діагностичного дослідження лежить можливість встановлення природи і стану об'єкта з урахуванням змін, що відбулися в ньому і які обумовлені умовами і факторами кримінальної ситуації¹. Криміналістичну діагностику можна визначати як спеціальний метод пізнання, що є системою пізнавальних прийомів, в основі якої лежить процес установлення природи або стану об'єкта, що має певний зв'язок із подією злочину, унаслідок порівняння з різноманітними класифікаціями². Предметом дослідження криміналістичної діагностики є пізнання змін, що відбулися в результаті вчинення злочину, причини і умови цих змін на основі вибіркового вивчення властивостей і станів об'єктів, що взаємодіють з метою визначення механізму злочинної події в цілому або окремих її фрагментів (етапів)³.

¹ Дубровин С. В. Криминалистическая диагностика : учеб. пособие. Москва : Моск. спец. сред. шк. милиции МВД СССР, 1989. С. 5.

² Див.: Дубровин С. В. Основы теории криминалистической диагностики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Международ. юрид. ин-т. Москва, 2005. С. 248; Його ж. Методологические аспекты криминалистической диагностики. Москва : Закон и право, 2002. С. 14.

³ Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 2.

Сутність криміналістичної діагностики може бути визначена як учення про закономірності розпізнавання криміналістичних об'єктів за їх ознаками (зріст людини за слідами ніг; стать людини за почерком; тип вогнепальної зброї за слідами на гільзі; вид одягу за складом і властивостями окремих волокон)¹.

Термін «криміналістична діагностика» вперше запропонував В. О. Снетков² у 1972 р. Слід зазначити, що спочатку запропонований В. О. Снетковим термін не викликав інтересу з боку науковців. Навпаки, з'явилася низка праць учених-криміналістів, у яких вони доводили доцільність застосування терміна «неідентифікаційні експертизи». Так, Ю. П. Сєдих-Бондаренко дійшов висновку про те, що практика підтверджує існування поряд з традиційною ідентифікаційною експертизою і неідентифікаційної, відмінної за своєю метою і змістом досліджень³. У цей період із'явилися як прибічники, так і супротивники використання терміна «криміналістична діагностика». Зокрема, А. І. Вінберг вважав за можливе існування трьох напрямів криміналістичних експертних досліджень – ідентифікаційні, діагностичні і ситуаційні⁴. Водночас М. О. Сєліванов виступив із категоричними запереченнями доцільності використання в теорії і практиці терміна «діагностика» як такого, що не відповідає його загальнонауковому тлумаченню⁵. Надалі, завдяки зусиллям передусім С. В. Дубровіна і Ю. Г. Корухова, криміналістична діагностика почала формуватися як окрема криміналістична теорія, положення якої сприяють збагаченню загальної теорії криміналістики, розробленню її наукових концепцій, категорій, понять, методів. У практичному плані криміналістична діагностика має забезпечити вирішення як експертних, так і слідчих завдань, зокрема, встановлення механізму злочину, просторово-часових обставин злочинної події, побудови і перевірки слідчих версій, ситуалогічного дослідження місця події та ін.

¹ Корухов Ю. Г., Майлис Н. П., Орлова В. Ф. Криминалистическая экспертная диагностика : метод. пособие. Москва : РФЦСЭ, 2003. 199 с.

² Снетков В. А. Проблемы криминалистической диагностики. *Труды ВНИИ МВД СССР*. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1972. Вып. 23. С. 103–106.

³ Сєдих-Бондаренко Ю. П. Криминалистическая неидентификационная экспертиза : учеб. пособие. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1973. С. 5–8.

⁴ Вінберг А. И. Идентификационная, диагностическая и ситуационная криминалистические экспертизы. *Советское государство и право*. 1978. №9. С. 73.

⁵ Сєліванов Н. А. Нужна ли криминалистике такая «диагностика». *Социалистическая законность*. 1988. №6. С. 58–60.

Об'єктами криміналістичної діагностики виступають матеріальні тіла, явища, ситуації, що існували в момент вчинення злочину. Їх класифікують на діагностовані та діагностуючі. До перших належать об'єкти, ситуації, явища, властивості, якості, стани, відносини, взаємозв'язки, між якими потрібно здійснити розпізнавання, тобто діагностовані – це об'єкти, природа і стан яких підлягають встановленню. Діагностуючі – це об'єкти, за допомогою яких природа і стан встановлюються, а саме матеріальні носії ознак, що відображають властивості та вплив на них умов події, що відбулася. Якщо діагностовані об'єкти або їх відображення пов'язані з подією злочину, то діагностуючі – не пов'язані з цим злочином, але їх природа вивчена, вони класифіковані за сукупністю ознак. Як зазначає В. О. Снетков, діагностичний процес полягає у встановленні сутності конкретного об'єкта шляхом порівняння його природи з природою об'єктів певного класу, роду, виду, що встановлені наукою і досвідом¹.

До числа діагностуючих об'єктів належать сліди-відображення (рукописний текст, зліпки, фотографії тощо), частини предметів, речовин (сипких, рідких, газоподібних), розумові образи. У діагностичному процесі використовують зразки, передусім довідкові матеріали (таблиці, атласи), що вміщують характеристики досліджуваних об'єктів, їх зображення, а також колекції натуральних об'єктів.

Діагностика, як і ідентифікація, спирається на вивчення ознак об'єктів. Діагностична ознака – це ознака, за якою можна міркувати про властивості об'єкта, що відобразився у сліді, їх змінах у часі, умовах, у яких відбувалася взаємодія об'єктів. Однак, на відміну від ідентифікації, при діагностиці головну увагу приділяють механізму і умовам утворення та відбиття слідів. Характерною відмінністю діагностики від ідентифікації є те, що при ідентифікації об'єкт, що перевіряється, завжди існує матеріально, тоді як при діагностуванні цього може і не бути (наприклад, особа відсутня, але за схемою дорожки слідів, яка є у розпорядженні слідчого, можна встановити приблизний зріст людини, яка залишила ці сліди).

¹ Снетков В. А. Криминалистическая диагностика: спорные проблемы. *Вопросы криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы*. Москва : ЭКЦ МВД РФ, 1997. С. 4.

Криміналістична діагностика вирішує комплекс завдань, які спрямовані на вивчення внутрішніх властивостей і станів об'єкта, зовнішніх його характеристик (час, місце, функціонування), механізму виникнення і розвитку процесів (характер взаємодії об'єктів між собою). До числа таких завдань можна віднести:

а) установлення просторової структури обстановки злочинної події (де, в якій обстановці відбулася злочинна подія; яке точне місце зіткнення транспортного засобу; які зі слідів, що мають місце, належать до вчиненого злочину тощо);

б) установлення механізму окремих етапів (стадій) події (напряма і характер злому перешкод; взаємне розташування транспортних засобів у момент зіткнення; місцезнаходження особи, яка здійснила постріл, виходячи з місця виявлення трупа і розташованих на ньому вогнепальних ушкоджень; спосіб виготовлення фальшивих грошових знаків тощо);

в) визначення речової структури обстановки місця події (відповідність виявлених на місці події слідів, речових доказів механізму злочину; можливість залишення знаряддям злочину слідів на злочинцеві та його одязі тощо);

г) визначення просторово-часових характеристик злочинної події (коли вона відбулася; скільки часу могло знадобитися для її вчинення; у якій послідовності вчинялися дії; у якому напрямку і на чому рухався підозрюваний, залишаючи місце злочину; якою була послідовність переміщення підозрюваного в ході вчинення квартирної крадіжки; які сліди виникли раніше, а які – пізніше; які ушкодження були на тілі потерпілого до вчинення злочину, а які спричинені в момент його скоєння тощо);

д) установлення властивостей взаємодіючих об'єктів (скільки осіб брали участь у вчиненні злочину; роль кожної з них у реалізації злочинного наміру; наявність у особи злочинних навичок тощо);

е) установлення причинно-наслідкових зв'язків (причина пожежі; можливість самовільного пострілу без натискання на спусковий гачок тощо).

У теорії криміналістики виокремлюють декілька напрямів (видів) діагностичних досліджень.

1. Діагностичні дослідження властивостей і станів об'єкта при його безпосередньому вивченні:

1.1. Дослідження властивостей об'єкта, включаючи його відповідність певним характеристикам (заданим стандартам) (наприклад, чи є об'єкт вогнепальною зброєю).

1.2. Дослідження фактичного стану об'єкта, наявність або відсутність будь-яких відхилень від його нормальних параметрів (наприклад, чи справна вогнепальна зброя і чи придатна вона для здійснення пострілу).

1.3. Установлення первісного стану об'єкта (наприклад, які зміни внесені в первісний текст досліджуваного документа).

1.4. Визначення причин і умов зміни властивостей (стану) об'єкта (наприклад, які причини розриву каналу ствола мисливської рушниці).

2. Діагностичне дослідження властивостей і станів об'єкта за його відображенням.

2.1. Визначення ступеня інформативності сліду (наприклад, чи є на плящі сліди рук, і якщо є, то чи придатні вони для ідентифікації).

2.2. Установлення властивостей і стану об'єкта в момент відбиття (наприклад, у якому стані перебувала особа в момент написання рукописного тексту).

2.3. Установлення властивостей рухомих об'єктів за слідами-відображеннями (наприклад, скільки осіб брало участь у вчиненні злочину, роль кожної з них у реалізації злочинного наміру, наявність у особи злочинних навичок).

2.4. Визначення причин зміни властивостей або стану об'єкта (наприклад, чи піддавався даний текст змиванню, виправленню, травленню).

3. Дослідження механізмів, процесів і дій за результатами (об'єктами, відображеннями).

3.1. Визначення структури механізму.

3.1.1. Визначення можливості відтворення механізму і обставин події за відображеннями (наприклад, яким був характер руху транспортного засобу (маневр, гальмування) до наїзду на пішохода).

3.1.2. Визначення окремих етапів (стадій, фрагментів) події (наприклад, яким, з огляду на сліди на дорожньому покритті, був напрямок руху транспортного засобу).

3.1.3. Установлення механізму події в її динаміці (наприклад, якими частинами контактували транспортні засоби в момент зіткнення).

3.1.4. Установлення можливості (неможливості) здійснення певних дій за певних умов (наприклад, чи можливий постріл із даної мисливської рушниць при її падінні на підлогу з метрової висоти).

3.1.5. Установлення відповідності (невідповідності) дій спеціальним правилам (наприклад, які відхилення від спеціальних правил були допущені при виготовленні бланків цього документа).

3.2. Визначення умов (обстановки).

3.2.1. Установлення часу (періоду) або хронологічної послідовності дій (наприклад, у якій послідовності, з огляду на сліди на місці події, діяв злочинець).

3.2.2. Установлення місця дії (його локалізація, межі), положення учасників (наприклад, яким було взаємне розташування стріляючого і постраждалого в момент пострілу).

3.3. Визначення причинності.

3.3.1. Установлення причин результату, що настав (наприклад, яка причина пожежі, яка причина несправності замка).

3.3.2. Установлення причинного зв'язку між діями і наслідками, що настали (наприклад, якою мірою дії водія транспортного засобу обумовили виникнення аварійної ситуації).

4. Установлення криміногенних чинників.

4.1. Установлення причин і умов злочинної події (наприклад, які обставини сприяли вчиненню злочину; які недоліки у виготовленні документів сприяли їх підробленню).

Криміналістична діагностика реалізується в експертній¹ та слідчій² практиці.

¹ Див.: Снетков В. А. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз. *Современные вопросы криминалистических экспертиз* : сб. науч. тр. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1981. С. 22–30; Його ж. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз. *Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты)* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1983. С. 42–53; Його ж. Экспертная криминалистическая диагностика. *Диагностика при производстве криминалистических экспертиз* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1984. С. 3–12; Дубровин С. В. Проблемы криминалистической диагностики в экспертном исследовании. *Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1988. С. 128–135.

² Дубровин С. В. Значение криминалистической диагностики для построения версий и производства следственных действий в целях изучения личности преступника. *Актуальные вопросы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений органами внутренних дел (вопросы криминалистики)*. Москва : Труды Акад. МВД СССР, 1990. С. 108–114.

Сутність експертного діагностичного дослідження полягає в тому, щоб у досліджуваному об'єкті виявити відхилення від певної норми, установити причину цих змін і визначити ступінь зв'язку цієї причини з подією (механізмом) злочину. Із цією метою здійснюється зіставлення отриманих результатів із деяким аналогом.

Методика експертного діагностичного дослідження включає в себе такі стадії (етапи):

1. Підготовча стадія:

1.1. З'ясування завдань. Ознайомлення з об'єктом (ситуацією).

1.2. Визначення можливості проведення дослідження.

2. Основне дослідження:

2.1. Аналіз діагностичних ознак.

2.2. Порівняльне дослідження з використанням аналогів.

2.3. Синтезування отриманих даних.

3. Заключна стадія:

3.1. Оцінка результатів дослідження.

3.2. Формулювання висновків.

3.3. Оформлення висновку.

У свою чергу, слідчий здійснює діагностування:

1) кримінальної ситуації на основі дослідження механізму злочину (способу готування, вчинення, приховування; дій учасників події) за його відображеннями;

2) слідчої ситуації на основі аналізу здобутих доказів, характеристики особи учасників кримінального провадження з метою прогнозування перспектив її розвитку;

3) причетності особи до вчиненого злочину за наявності у неї елементів віктимної поведінки;

4) позиції допитуваного, обшукуваного за характером його поведінки, довільних і мимовільних реакцій на подразники.

Так, діагностування, тобто розпізнавання слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування, а також побудова прогностичної моделі щодо її ймовірного розвитку в майбутньому базуються на вивченні й аналізі ознак (чинників, умов), які обумовлюють формування, функціонування і розвиток цієї ситуації. На думку Р. С. Белкіна, ці ознаки (чинники, умови) можна поділити на об'єктивні та суб'єктивні. До числа об'єктивних ознак (чинників, умов) автор відносить:

– наявність і характер доказової та орієнтуючої інформації, що є в розпорядженні слідчого, яка залежить від механізму події,

що розслідується, і умов виникнення її слідів у навколишньому середовищі;

– наявність і сталість існування ще не використаних джерел доказової інформації та надійних каналів надходження орієнтуючої інформації;

– інтенсивність процесів зникнення доказів і сила впливу на ці процеси певних чинників;

– наявність у даний момент у розпорядженні слідчого необхідних сил, засобів, часу і можливість їх використання оптимальним чином (наявність комунікацій між черговою частиною і оперативно-слідчою групою, засобів передачі інформації із облікових служб органів внутрішніх справ та ін.);

– існуюча в даний момент кримінально-правова оцінка події, що розслідується.

Суб'єктивними ознаками (чинниками, умовами), що впливають на формування слідчої ситуації, на думку Р. С. Белкіна, є:

– психологічний стан осіб, які проходять по справі, що розслідується;

– психологічний стан слідчого, рівень його знань та вмінь, практичний досвід, здатність сприймати і реалізовувати рішення в екстремальних умовах;

– протидія встановленню істини з боку злочинця і його зв'язків, а іноді потерпілого і свідків;

– сприятливий (безконфліктний) хід розслідування;

– зусилля слідчого, спрямовані на зміну слідчої ситуації у сприятливий для слідства бік;

– наслідки хибних дій слідчого, оперативного працівника, експерта, понятих;

– наслідки розголошення даних досудового розслідування;

– непередбачені дії потерпілого або осіб, які не причетні до події, що розслідується.

Сполучення і результати впливу всіх цих ознак (чинників), зазначає Р. С. Белкін, обумовлюють індивідуальність слідчої ситуації в момент розслідування, її зміст, тобто конкретну сукупність умов, у яких доводиться або доведеться діяти слідчому¹.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 135–137.

Із наведеного випливає, що в процесі діагностичного дослідження (розпізнавання), яке також розглядається як елемент передпрогнозних процедур і формування прогностичного висновку¹, необхідно прагнути врахування якомога більшої кількості ознак, що характеризують діагностований, а отже, і прогнозований об'єкт. Саме в цьому може полягати одна з головних причин можливих помилок, які виникають при складанні криміналістичних прогнозів, мінімізувати які можливо за рахунок виокремлення системи відповідних ознак, розташування їх в ієрархічній послідовності за ступенем значущості та впливу, обов'язкового врахування наявності цих ознак для максимально об'єктивного аналізу окремих елементів об'єкта діагностування чи прогнозу (подій, ситуацій, дій та ін.).

Діагностичні процедури знаходять свою реалізацію й у механізмі побудови криміналістичних версій (слідчих, судових, експертних, розшукових). Так, Ю. Г. Корухов доходить висновку, що органічний зв'язок гіпотези (версії) з ознаками (фактами) відображує гносеологічну сутність діагностування. Гіпотеза (версія) визначально створюється на основі деякої кількості (комплексу) ознак (фактів), вона обґрунтовується і перевіряється ними². В. О. Коновалова вважає, що першою стадією побудови версії є аналіз і узагальнення фактичного матеріалу, необхідного для подальшого розвитку знання про окремі факт або сукупність фактів³.

Останнім часом у криміналістичній літературі з'являються пропозиції щодо розширення сфери діагностичних досліджень і залучення досягнень криміналістичної діагностики для формування криміналістичних обліків (створення картотек і колекцій, що містять у собі діагностичну, орієнтовну інформацію), побудови окремих криміналістичних методик розслідування на основі результатів діагностичного аналізу певних злочинних проявів⁴. Зокрема, О. А. Юдинцев звертає

¹ Журавель В. А. Проблеми теорії і методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. С. 200–212.

² Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. Москва : Издат. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1998. С. 59.

³ Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. С. 16.

⁴ Див.: Тимченко В. А. Концепция криминалистической диагностики преступлений на основе бухгалтерской информации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. Нижний Новгород, 2001. 379 с.; Андроникова Е. Ю. Криминалистическая диагностика легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества на основе экономической информации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. прав. акад. Нижний Новгород, 2006. 203 с.

увагу на те, що діагностування в економічній інформації ознак і слідів неповернення із-за кордону коштів в іноземній валюті може виступати підґрунтям побудови криміналістичних версій і аналізу слідчої ситуації¹.

Отже, криміналістична діагностика як окрема криміналістична теорія (вчення) перебуває на стадії свого формування, постійно нарощує науковий потенціал і розширює сферу практичної реалізації.

4.3. Теорія криміналістичної профілактики

Дослідження питань судового, слідчого та експертного попередження злочинів входить до предмета криміналістики. При цьому криміналістика виходить із обов'язковості, а не факультативності розроблення технічних засобів профілактичного спрямування, тактики і технології виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню злочинів, із необхідності їх доведення шляхом збирання, перевірки й оцінювання доказів, із розроблення заходів щодо усунення подібних негативних обставин.

Водночас слід зазначити, що погляди науковців на необхідність розроблення засобів, прийомів і методів профілактичного характеру видозмінювалися протягом розвитку науки криміналістики. У зв'язку із цим у генезі концепції криміналістичної профілактики злочинів можна виділити такі етапи.

Перший етап (20 – 40-ві рр. ХХ ст.) – віднесення завдань профілактичної спрямованості до предмета дослідження криміналістики. Так, у середині 20-х рр. минулого століття І. М. Якимов зазначав, що розроблення найбільш раціональних способів попередження і припинення злочину, який вже скоюється, є одним із завдань криміналістики². Вважається, що саме він уперше ввів у предмет криміналістич-

¹ Юдинцев А. А. Криминалистическая диагностика преступлений в сфере внешнеэкономической деятельности на основе экономической информации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. Нижний Новгород, 2001. 202 с.

² Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва : Изд-во НКВД РФ, 1925. С. 25.

ної науки завдання попередження злочинів¹. На необхідність вирішення питань профілактики у криміналістиці в 30-ті рр. ХХ ст. вказували Е. В. Владимиров, Г. О. Зильберквіт, Ю. Д. Кацпельсон², В. І. Громов³, а наприкінці 1940-х – П. І. Тарасов-Радионон⁴. Зокрема, В. І. Громов у 1935 р. зазначав, що органи розслідування не повинні обмежувати свої завдання лише переслідуванням і викриттям злочинців. Вони зобов'язані турбуватися про вжиття профілактичних (попереджувальних) заходів, спрямованих на усунення щонайближчих причин, які сприяють вчиненню тих чи інших злочинів⁵.

Другий етап (50 – 60-ті рр. ХХ ст.) – з'ясування місця профілактики злочинів криміналістичними засобами в системі курсу криміналістики, а також їх змісту, завдань та інших питань, які й на сьогодні залишаються дискусійними і потребують глибокого осмислення. Зокрема, у 1961 р. В. П. Колмаков запропонував виділити у криміналістиці поряд із технікою, тактикою та методикою самостійний розділ і сконцентрувати в ньому все, що стосується профілактики у криміналістичній науці⁶. У цей період розгорнулася гостра дискусія навколо зазначених питань, де серед поглядів науковців можна виділити декілька позицій. Одні автори надмірно розширяли предмет і завдання криміналістичної профілактики: до профілактичних функцій криміналістики, крім специфічних, пропонувалося віднести ще й суто процесуальні, оперативно-розшукові, управлінсько-організаційні та навіть політико-виховні, включаючи прийоми широкої правової пропаганди й політико-виховної роботи серед населення⁷; інші необґрунтовано

¹ Корноухов В. Е. Основы теории профилактики преступлений. Курс криминалистики: Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. Москва : Юристъ, 2000. С. 764.

² Владимиров Э. В., Зильберквит Г. А., Кацпельсон Ю. Д. Уголовная профилактика. Москва : УРКМ, 1934. С. 10.

³ Громов В. И. Предварительное расследование в советском уголовном процессе. Руководство для органов расследования и пособие для юридических курсов. Москва : Сов. законодательство, 1935. 256 с.

⁴ Настольная книга следователя / Л. Р. Шейнин, П. И. Тарасов-Радионон, С. Я. Роземблит ; под ред. Г. Н. Сафонова. Москва : Юрид. лит., 1949. С. 85–87.

⁵ Громов В. И. Предварительное расследование в советском уголовном процессе. Руководство для органов расследования и пособие для юридических курсов. Москва : Сов. законодательство, 1935. С. 16.

⁶ Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право*. 1961. № 12. С. 107.

⁷ Зудин В. Ф. Предотвращение и расследование преступлений (по материалам нарушений правил безопасности в угольных шахтах). Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1963. С. 79–84.

зводять ці завдання лише до розроблення техніко-попереджувальних заходів¹.

Третій період (70-ті рр. ХХ ст. – і дотепер) – формування криміналістичної теорії профілактики злочинів, активізація криміналістичних досліджень проблем попередження злочинів, виокремлення самостійного елемента профілактичної спрямованості у структурі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. Сьогодні переважна більшість учених-криміналістів підтримує ідею формування криміналістичної профілактики як окремої криміналістичної теорії. Так, І. Я. Фридман, розвиваючи цю ідею, зазначав, що «перелік окремих криміналістичних теорій не можна визнати повним без включення до нього вчення про криміналістичну профілактику, яка є методологічною базою дослідження й розроблення засобів, прийомів і методик попередження злочинів»². Така позиція є досить поширеною серед криміналістів, про що свідчить той факт, що останнім часом у науковій та навчальній літературі криміналістичну профілактику злочинів розглядають як окрему криміналістичну теорію³, а серед основних її аспектів виділяють такі: 1) дослідження закономірностей утворення, виявлення й дослідження слідів-ознак криміногенних обставин, характерних для тих чи інших видів злочинів; 2) дослідження й розроблення техніко-криміналістичних і тактичних засобів, прийомів і методів виявлення, фіксації та вивчення обставин криміногенного характеру, захисту окремих об'єктів від злочинних посягань; 3) розроблення і вдосконалення методів та прийомів виявлення й усунення причин та

¹ Герцензон А. А. Вопросы предупреждения преступлений в новом законодательстве союзных республик. *Советское государство и право*. 1961. № 7. С. 69.

² Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. сб. науч. и науч.-метод. работ. Киев : Высш. шк., 1971. Вып. 8. С. 102.

³ Див.: Зудин В. Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. 127 с.; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С. 192–198; Корноухов В. Е. Основы теории профилактики преступлений. Курс криминалистики: Общая часть / отв. ред. В. Е. Корноухов. Москва : Юристъ, 2000. С. 764–778; Криминалистика : учеб. для юрид. вузов / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. С. 64–68; Шевчук В. М. Вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД РФ, 2002. С. 179–186; та ін.

умов, що сприяють вчиненню злочинів; 4) виокремлення в кожному випадку розслідування об'єктів криміналістично-профілактичного вивчення і відповідного впливу; 5) виявлення й дослідження особливостей типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, які виникають під час розслідування й розроблення на їх підґрунті головних напрямів діяльності з попередження злочинів; 6) визначення й прогнозування комплексу профілактичних заходів, найбільш ефективних і дієвих у кожній із виділених ситуацій; 7) розроблення й дослідження заходів припинення та попередження при готуванні, вчиненні або приховуванні окремих видів злочинів¹.

Серед науковців також обґрунтовувалася думка про те, що криміналістика у попередженні злочинів не повинна виконувати якусь особливу роль, яка відрізнялася б від притаманної їй службової функції в межах застосування криміналістичних засобів, прийомів та методів. Щодо цього О. М. Васильєв зазначав, що особливого «криміналістичного» попередження не існує і немає жодних підстав для вирізнення такого поняття². Наведене дає підстави стверджувати, що криміналістична профілактика злочинів – це специфічна діяльність уповноважених законом суб'єктів, що здійснюється на підставі застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів, криміналістичної тактики, методів розслідування певних злочинів та пов'язана із встановленням причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, а також запровадження спеціальних криміналістичних заходів для профілактики, запобігання й припинення злочинної діяльності конкретних осіб. При цьому суб'єктами криміналістичної профілактики у відповідних видах і формах її застосування виступають органи дізнання, слідчий, експерт, прокурор, суддя. Тому слід розрізняти такі види профілактичної діяльності: 1) слідча профілактика – здійснюється слідчим під час розслідування злочинів; 2) оперативна профілактика – застосовується органом дізнання й оперативно-розшуковими органами у процесі виявлення та розкриття злочинів; 3) експертна профілактика – має

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во МГУ, 1985. С. 38; Матусовський Г. А. Криміналістична профілактика злочинів. *Криміналістика* : підручник / за ред. В. Ю. Шепітька. Київ : Вид. дім «Ін Юре», 2001. С. 35.

² Васильєв А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва : Изд-во МГУ, 1978. С. 16–18.

місце при проведенні судових експертиз; 4) судова профілактика – провадиться при розгляді кримінальних справ у суді¹.

Погоджуючись у цілому з тим, що криміналістика на відміну від кримінології вивчає й досліджує не загальну концепцію попередження злочинності, а головним чином закономірності організації та проведення профілактичної діяльності слідчого при розкритті й розслідуванні окремих видів злочинів, водночас науковці дискутують щодо проблеми визначення структури криміналістичної методики, зокрема, чи повинна окрема методика розслідування містити самостійний розділ про профілактичну діяльність слідчого². Щодо цього питання в криміналістичній літературі висловлені доволі категоричні та протилежні судження. Зокрема, Р. С. Белкін переконаний, що немає сенсу профілактичну діяльність слідчого включати до структури окремої криміналістичної методики як самостійного елементу³. Деякі криміналісти вважають, що опис типових для окремого виду злочинів причин і умов, які сприяють їх вчиненню, доцільно вмістити в криміналістичній характеристиці цього виду злочинів⁴. Інші науковці вважають, що методи виявлення й усунення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, є необхідною і важливою складовою частиною окремих криміналістичних методик розслідування злочинів⁵. Так, І. О. Возгрін, заперечує проти спроб окремих авторів прибрати з методик розслідування злочинів заключний підрозділ, присвячений організації попереджувальної діяльності слідчого при розслідуванні окремих видів злочинів⁶. І. І. Іванов узагалі дійшов висновку, що криміналістам потрібно активізувати роботу з удосконалення кримі-

¹ Криміналістика : навч. посіб. / В. С. Кузьмічов, Г. І. Прокопенко ; за заг. ред. В. Г. Гончаренка та Е. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. С. 209.

² Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 20 с.

³ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 338.

⁴ Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. Москва : Юрид. лит., 1982. 112 с.

⁵ Яблоков Н. П. О некоторых путях совершенствования методики расследования отдельных видов преступлений. *Демократия и право развитого социалистического общества* : материалы Всесоюз. науч. конф. (21–23 нояб. 1973 г.). Москва : МГУ, 1975. С. 396.

⁶ Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 314.

налістичних засобів і методів ліквідації небезпечних наслідків злочинів, а алгоритми цієї діяльності необхідно сконцентрувати у заключних підрозділах більшості окремих криміналістичних методик¹.

Про суперечливість поглядів на цю проблематику свідчить і той факт, що далеко не в усіх підручниках і навчальних посібниках із криміналістики знаходять висвітлення профілактичні дії слідчого. Іноді навіть у межах одного видання питання про встановлення причин і умов учинення злочинів та профілактичної роботи слідчого в окремих методиках розслідування розглядаються як їх самостійний структурний елемент, а в інших методиках вони відсутні². Така непослідовність у визначенні структури окремої методики розслідування не лише нагадує про розбіжності у поглядах окремих авторів, а й є показником існування нерозв'язаної важливої теоретичної проблеми, яка водночас має велике практичне значення.

Крім того, мають місце й термінологічні розбіжності в найменуванні цього структурного елементу криміналістичної методики, зокрема, О. Н. Колесніченко називає цей підрозділ «криміналістичні питання профілактики даного виду злочину» (1978), «профілактичні дії слідчого при розслідуванні окремих видів злочинів» (1988); Г. А. Матусовський – «заходи криміналістичної профілактики» (2001); М. В. Салтєвський – «профілактичні дії слідчого» (1996), «виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і визначення заходів щодо їх усунення» (2001); І. О. Возгрін – «особливості підготовки і проведення попереджувальної діяльності слідчих та дізнавачів при розслідуванні окремих видів злочинів» (2001); М. П. Яблоков – «особливості попередження окремих злочинів» (2001); А. Ф. Волобуєв – «профілактичні дії слідчого при розслідуванні злочинів певного виду чи групи» (1996); В. П. Бахін – «виявлення обставин, що сприяють вчиненню злочинів, і визначення заходів щодо їх усунення» (1987); В. С. Кузьмічов і Г. І. Прокопенко – «особливості профілактичної діяльності слідчого за матеріалами розслідування певної категорії справ» (2001) та ін.

¹ Иванов И. И. Криминалистическая профилактика преступлений (комплексное научно-практическое исследование) : монография. Санкт-Петербург : Санкт-Петербург. ун-т МВД России, 2004. С. 285.

² Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 376 с.

Особливо слід наголосити на тому, що сьогодні суттєвим гальмівним чинником розвитку криміналістичної профілактики в цілому і слідчої зокрема є відсутність у чинному Кримінальному процесуальному кодексі України норм, які регламентують процедуру здійснення профілактичної діяльності суб'єктами кримінального провадження. Як убачається, це крок назад порівняно з положеннями КПК 1960 р., де саме на слідчого відповідно до статей 23 і 23¹ КПК покладалася головна функція стосовно виявлення причин і умов, що сприяли вчиненню злочину, під час провадження досудового розслідування, і саме він мав найбільш широкі можливості для реалізації засобів і методів криміналістичної профілактики. Із огляду на це переконані, що зазначені недоліки чинного Кримінального процесуального кодексу мають бути усунені, а слідчий під час досудового розслідування повинен здійснювати профілактичну роботу з таких основних напрямів:

- 1) попередження імовірної, запобігання реально можливій і припинення розпочатої злочинної діяльності з боку осіб, підозрюваних у вчиненні конкретного злочину;
- 2) установлення причин конкретного злочину і вжиття заходів щодо їх усунення;
- 3) установлення умов, що сприяли вчиненню конкретного злочину і вжиття заходів щодо їх усунення;
- 4) узагальнення криміногенних чинників, установлених під час розслідування за однорідними кримінальними справами, і подання пропозицій щодо їх усунення до відповідних органів і установ¹.

При цьому слід виходити з того, що профілактична діяльність слідчого при розслідуванні злочинів обумовлена слідчою ситуацією і має здійснюватися, як правило, з моменту відкриття кримінального провадження протягом усього процесу розслідування паралельно зі встановленням інших обставин, що входять до предмета доказування². Також необхідно враховувати, що виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочинів, – складова частина загального процесу роз-

¹ Журавель В. А., Волобуєв А. Ф. Слідча профілактика: сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2006. Вип. 1 (44). С. 156.

² Братковская В. Предупреждение хищений в сельском хозяйстве. *Социалистическая законность*. 1972. №3. С. 27.

слідування певного злочину, а тому вони встановлюються в ході проведення окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, спрямованих на збирання, дослідження й перевірку доказів у справі. У зв'язку з цим В. П. Колмаков, визначаючи цілі огляду місця події, слушно вважав проведення слідчого огляду одним із основних завдань виявлення причин і умов, що сприяли настанню розслідуваної події і полегшили вчинення злочину¹. Наприклад, при огляді документів можуть бути виявлені недбалість їх оформлення, недотримання встановлених правил їх обігу та зберігання, що створило сприятливі умови для вчинення злочину з використанням підроблених документів. Огляд останніх дозволяє встановити умови, що полегшують їх підроблення, використання замість бланків суворої звітності таких, що не мають захисних засобів, або документів, оформлених неналежним чином, тощо.

Зважаючи на важливість і масштабність цього завдання в структурі процесу досудового розслідування, А. В. Дулов² вважає доцільним засобом його вирішення не окремі розрізнені слідчі дії, а тактичну операцію з умовною назвою «профілактика»³. Слід також зауважити, що криміналістичні методи і засоби профілактичного характеру можуть застосовуватися й до відкриття кримінального провадження. Вони практично завжди спрямовані на припинення розпочатого злочину, попередження злочину, що готується, або вчинення можливого нового злочину. Наприклад, у разі коли аналіз первинних даних про вчинений злочин показує, що в обстановці, яка склалася, зберігається реальна можливість вчинення ще такого ж чи іншого кримінального діяння, слідчий зобов'язаний вжити відповідних заходів щодо недопущення вчинення нового злочину.

З огляду на наведену аргументацію вважаємо за можливе підтримати позицію тих учених-криміналістів, які включають питання профілактичної діяльності слідчого до структури окремої криміналістич-

¹ Колмаков В. П. Следственный осмотр. Москва : Юрид. лит., 1969. С. 58.

² Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. Минск, 1985. С. 145–146.

³ Цю ідею було підтримано й іншими вченими-криміналістами (див.: Шевчук В. М. Вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 179–186; та ін.).

ної методики розслідування злочинів як самостійний елемент. По-перше, цим акцентується як важливий напрям у роботі слідчого попереджувальна діяльність під час досудового розслідування, яка є окремим, самостійним і обов'язковим етапом пізнання злочинної події, урахування якого дає змогу глибше й повніше вивчити та дослідити обставини такого злочину.

По-друге, методика розслідування окремих видів злочинів є підґрунтям для розроблення криміналістичних прийомів попередження злочинів і фактично визначає рамки профілактичної роботи слідчого у кримінальному провадженні з урахуванням слідчих ситуацій профілактичного характеру, які складаються під час розслідування конкретних злочинів. Утім криміналістичні прийоми й методи профілактичної роботи формуються саме у змісті методики розслідування, входять до її предмета і становлять об'єкт дослідження.

По-третє, узагальнення судово-слідчої практики показує, що профілактична діяльність слідчого явно недооцінюється і цьому напрямку, на жаль, не приділяється належної уваги.

По-четверте, вивчення питань профілактики злочинів у курсі криміналістики (методики розслідування) дає змогу інтегрувати знання криміналістики і криминології при підготовці кадрів для правоохоронних органів¹.

У зв'язку з цим вважаємо за доцільне підтримати позицію науковців² стосовно включення до структури криміналістичної методики таких положень профілактичної діяльності слідчого: 1) виокремлення та упорядкування причин і умов, що сприяють учиненню певної категорії злочинів; 2) визначення засобів і методів виявлення цих причин і умов; 3) визначення заходів з усунення цих причин і умов; 4) з'ясування підстав і порядку внесення відповідних процесуальних документів та здійснення контролю за їх виконанням; 5) визначення та реалізація непроцесуальних форм діяльності слідчого з профілактики злочинних проявів.

¹ Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / С. В. Веліканов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2006. С. 34.

² Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 333.

Таким чином, окремі криміналістичні методики мають інтерпретувати положення профілактичної спрямованості відносно злочинів окремих видів і груп шляхом формулювання відповідних практичних рекомендацій. У зв'язку з цим методики розслідування окремих видів злочинів можна розглядати як своєрідні канали впровадження у слідчу практику теоретичних положень профілактичного характеру, концептуальними основами яких виступають певні кримінологічні дослідження. Водночас питання встановлення причин злочинів та умов, що сприяють їх учиненню, в окремих методиках розслідування не є повторенням відповідних положень кримінологічної науки. У межах окремої методики розслідування злочинів передусім досліджується практичний аспект встановлення причин і умов учинення конкретного злочину, а саме: підготовка і провадження слідчих дій на різних етапах розслідування та вжиття заходів щодо усунення виявлених криміногенних чинників.

Ще одним напрямом здійснення криміналістичної профілактики слід вважати можливість використання спеціальних знань для успішної роботи з попередження злочинів. Водночас експертна профілактика сьогодні знаходиться на незадовільному рівні, не дає бажаних результатів, а тому потребує активізації. Як видається, це зумовлено: по-перше, невіршеністю цілої низки правових, організаційних та методичних питань; по-друге, недооціненням можливостей цього напрямку профілактичної діяльності з боку судово-слідчих органів; по-третє, низькою ініціативою самих експертів.

Говорячи про експертну профілактику як про складне системне утворення, фундамент якого становить діяльність експертів, які на базі своїх спеціальних пізнань виявляють обставини, що фігурують як умови, а іноді й причини вчинення злочинів, слід урахувувати, що чинним вітчизняним законодавством не унормовано процедуру здійснення експертної профілактики. Прямих указівок щодо обов'язку експертних установ та експертів виявляти умови, які сприяють вчиненню злочинів, та надавати рекомендації профілактичного характеру закон не містить. Тому й ці законодавчі прогалини мають бути нівельовані як у спеціальних нормативно-правових актах, що регламентують провадження судово-експертних досліджень, так і в нормах чинного Кримінального процесуального кодексу України.

Серед шляхів підвищення ефективності експертної профілактики можна запропонувати такі:

– внести зміни і доповнення у чинні законодавчі акти, а також прийняти спеціальний нормативно-правовий акт (положення, інструкцію), який регламентував би порядок здійснення профілактичної діяльності в усіх експертних установах України;

– створити окрему теорію експертної профілактики, яка систематизувала б експертні знання, пояснювала закономірності її функціонування та прогнозувала її розвиток у загальній системі попередження злочинності;

– для поліпшення організації профілактичної роботи в експертних установах при вивченні матеріалів, які надходять посадовим особам, що здійснюють організаційно-керівні функції, орієнтувати експертів на виявлення криміногенних чинників та контролювати проведення профілактичної роботи, ширше використовувати своє право експертної ініціативи у цьому напрямі своєї діяльності, надавати методичну допомогу співробітникам правоохоронних органів із питань використання спеціальних знань для попередження правопорушень;

– при передачі органами досудового розслідування кримінальних справ до суду та на попередньому їх розгляді суддею, а також в апеляційній і касаційній інстанціях відповідним особам звертати увагу на наявність у справі матеріалів щодо заходів із реалізації профілактичних рекомендацій експертів; з'ясовувати наявність заходів реагування на рекомендації експертів із боку посадових осіб;

– для поширення можливостей використання комплексу спеціальних знань, розроблення більш умотивованих пропозицій, які впливають, зокрема, із узагальнення матеріалів певної групи (категорії) справ, і з метою надання профілактичній роботі систематичного характеру підвищувати кваліфікацію експертів у суміжних галузях знань, здійснювати підготовку осіб, які спеціалізуються в галузі використання даних судових експертиз для профілактики злочинів;

– поліпшити взаємодію експертних установ і правоохоронних органів у реалізації профілактичних пропозицій. Для отримання даних про ефективність профілактичної роботи правоохоронним органам та експертним установам проводити систематично спільні узагальнення, на підставі яких могли б готуватися інформаційні листи з конкретними пропозиціями;

– налагодити постійний контроль за ходом реалізації профілактичних рекомендацій. Цей контроль слід здійснювати як експертним установам, так і органам розслідування, судам, відділам юстиції. Експертні установи повинні систематично отримувати дані про реалізацію профілактичних пропозицій експертів, цьому сприяли б інструктивні вказівки керівництва правоохоронних органів, які зобов'язували б повідомляти про такі дані;

– висновки експертів стосовно умов, які сприяли вчиненню злочинів, обов'язково враховувати при складанні обвинувального акта та постанові обвинувального чи виправдувального вироку;

– суттєво поліпшити методичну роботу зі слідчими, слідчими суддями і суддями з питань профілактики злочинів та інших правопорушень, зокрема у використанні з цією метою рекомендацій експертних установ. Організувати відповідні лекції та заняття з профілактичної роботи, видати необхідні методичні рекомендації.

Таким чином, криміналістична профілактика являє собою систему наукових положень і розроблених на їх підставі криміналістичних методів, прийомів та засобів, спрямованих на встановлення причин злочинів і умов, які їм сприяли, а також організацію та проведення спеціальних профілактичних заходів із перешкоджання вчиненню нових злочинів і запобігання діяльності організованих злочинних угруповань і окремо взятих кримінальних елементів.

Криміналістичну профілактику доцільно розглядати у двох аспектах:

1) як специфічну діяльність уповноважених суб'єктів із застосування засобів криміналістичної техніки, прийомів криміналістичної тактики, методів розслідування окремих видів злочинів і спрямовану на встановлення причин і умов, що сприяли реалізації злочинного задуму, а також упровадження спеціальних криміналістичних засобів профілактики, попередження та припинення кримінальної діяльності конкретних осіб. Суб'єктами криміналістичної профілактики є співробітники оперативних підрозділів, слідчі, детективи, експерти, прокурори, судді. Особливість криміналістичної профілактики полягає в тому, що здебільшого вона органічно входить до процесу розслідування і судового розгляду;

2) як один із наукових напрямів, окрему криміналістичну теорію, основними напрямками якої є:

– дослідження закономірностей виникнення, виявлення і дослідження слідів-ознак криміногенних чинників, характерних для певних видів злочинів;

- розроблення техніко-криміналістичних засобів, тактичних прийомів і методів виявлення, фіксації і дослідження факторів криміногенного характеру, захист окремих об'єктів від злочинного посягання;
- розроблення і вдосконалення методів і прийомів виявлення й установлення причин та умов, які сприяли вчиненню злочинів;
- визначення в кожному конкретному випадку розслідування об'єктів профілактичного характеру та відповідних засобів впливу на них;
- виокремлення типових слідчих ситуацій профілактичного характеру, що виникають у ході розслідування, та розробка на їх базі основних напрямів профілактичної діяльності;
- визначення і прогнозування комплексу профілактичних заходів, найбільш ефективних і дієвих у кожній із виокремлених ситуацій;
- виявлення найбільш уразливих у криміналістичному розумінні об'єктів, підготовка спеціальних техніко-криміналістичних заходів профілактичного спрямування;
- розроблення спеціальних технічних засобів і методів, що сприяють запобіганню вчиненню злочинів або їх негайному розкриттю.

Науково-інформаційну базу криміналістичної профілактики становлять узагальнені дані про способи готування, вчинення та приховування певних видів або груп однорідних злочинів, механізм та обстановку їх учинення, особу злочинця, мотив і мету вчинення, обставини, що сприяли вчиненню злочинів. Якщо для розроблення техніко-криміналістичних засобів і спеціальних методів профілактичного спрямування потрібна криміналістична техніка, а для експертної профілактики – експертологія, то для створення тактичних прийомів і методичних рекомендацій слідчого попередження злочинів – тактика і методика їх розслідування. При цьому сама методика розслідування визначає межі і методи профілактичних заходів щодо розслідуваного злочину із урахуванням їх криміналістичних особливостей (наприклад, профілактичні дії слідчого при розслідуванні злочинів проти життя і здоров'я, екологічних злочинів).

У системі криміналістичної профілактики слід виокремлювати організаційні, процесуально-тактичні і техніко-попереджувальні засоби і методи, що використовуються уповноваженими суб'єктами з урахуванням особливостей певних видів (груп) злочинів, що розслідуються.

Організаційні аспекти криміналістичної профілактики базуються на положеннях наукової організації праці, відповідних принципах управ-

ління, планування і координації оперативної, слідчої, експертної, судової діяльності. Процесуально-тактичні засоби і методи попереджувального впливу являють собою комплекс заходів, спрямованих на збір, дослідження, оцінку і використання доказової інформації про причини і умови, які сприяли вчиненню конкретного злочину, а також припинення злочинного діяння, що розпочалося. Техніко-попереджувальні засоби і методи включають у себе передусім спеціальну техніку, призначенням якої є охорона об'єктів від злочинних посягань, наприклад чужого майна (встановлення охоронної сигналізації, прихованих відеореєстраторів, датчиків руху, автоматизованого блокування входу до приміщень).

Реалізація криміналістичної профілактики можлива у двох формах: 1) процесуальній (у рамках кримінального провадження); 2) непроцесуальній (виступ слідчого, експерта, судді на телебаченні або радіо, публікації в засобах масової інформації, зустрічі в колективах, бесіди з окремими громадянами).

4.4. Вчення про криміналістичну класифікацію злочинів

Особливістю сучасного етапу розвитку науки криміналістики, формування окремих методик розслідування є необхідність здійснення їх побудови на підставі відповідних базових положень криміналістичної класифікації злочинів. Тому одним із нагальних завдань, що постають перед ученими-криміналістами, слід вважати необхідність розроблення принципів, процедур, термінологічного апарату та інших аспектів побудови і використання криміналістичної класифікації злочинів як окремого вчення¹. І навпаки, відсутність чіткого, логічно завершеного опису класифікаційних побудов об'єктів дослідження істотно стримує розвиток криміналістичної методики, негативно позначається на якості її розробок та ефективності впровадження наукових результатів у практику².

¹ Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2006. С. 195.

² Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. С. 57.

З огляду на наведене цілком справедливо постають такі запитання: чому криміналістів не задовольняє кримінально-правова класифікація злочинів, прийнята у КК? Чому виникає потреба у формуванні самостійних класифікаційних побудов? Відповіді на ці запитання передусім слід шукати у різноманітних підходах до визначення підстав упорядкування окремих видів злочинів.

Дійсно, тривалий час криміналісти у своїх розробках спиралися головним чином лише на кримінально-правову класифікацію злочинів, що зафіксована в Кримінальному кодексі. Прикладом може бути такий розподіл злочинів, наведений І. М. Якимовим: 1) злочини проти особи: позбавлення життя; нанесення тілесних ушкоджень; 2) злочини майнові: розкрадання чужого майна – крадіжка, грабіж, розбій (бандитизм); пошкодження чужого майна; 3) злочини проти суспільства: підробка, фальсифікація¹. Безумовно, така класифікація має всі підстави на своє існування і певною мірою придатна для вирішення окремих криміналістичних завдань. Водночас, як указує В. О. Образцов, поділ злочинів за розділами Особливої частини КК залежно від об'єктів посягання (родового, безпосереднього), обґрунтований у кримінально-правовій доктрині, далеко не у всіх випадках відповідним чином задовольняє гносеологічні потреби криміналістичної теорії і слідчої практики². Іншими словами, у нормах матеріального права відображені лише ті ознаки та властивості злочинів, що є істотними з точки зору кримінального закону і не знаходять відображення ознаки, що є важливими у криміналістичному відношенні. Це призводить до того, що криміналістично схожі види злочинів, методика розслідування яких багато в чому є однотипною, розташовані в різних розділах КК. Саме ці обставини спонукали криміналістів звернутися до розроблення самостійної класифікаційної побудови як засобу впорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками. На переконання В. В. Тіщенко, криміналістична класифікація злочинів дозволяє провести багатосторонній аналіз виділених категорій злочинів, синтезувати їх криміналістично значущі властивості й дати відповідні криміналістичні характеристики таким категоріям злочинів³.

¹ Якимов І. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. Москва : Изд. «Заготхоза» милиции Республики, 1924. 210 с.

² Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 8.

³ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 44.

Отже, криміналістична класифікація – це засіб упорядкування окремих категорій злочинів за їх криміналістично значущими ознаками. На думку В. О. Образцова, криміналістична класифікація злочинів є необхідною умовою ефективного пізнання даного об'єкта, важливим засобом проникнення в його глибини, базисні шари і забезпечення продуктивного руху думки дослідників від вихідного цілого до частин, що його утворюють, і від них знову до цілого задля виявлення закономірностей, знання яких необхідне для його наукового пояснення та опису¹. Будь-яка класифікація передбачає диференціацію діянь на більші або менші групи, виходячи з певного критерію (ознаки)², тобто розроблення криміналістичної класифікації злочинів передусім передбачає врахування криміналістично значущих ознак. При цьому необхідно виходити з того, що поняття криміналістичної ознаки злочину входить до кола основоположних, фундаментальних категорій. Її значення визначається тією важливою, ключовою роллю, яку відіграють ознаки злочинів у теоретичних дослідженнях проблем об'єкта, предмета криміналістики, криміналістичних характеристик і класифікацій злочинів та ін., а також у розробках прикладної спрямованості, у практиці виявлення, розкриття та розслідування злочинів³.

До таких ознак у криміналістичній літературі, зокрема, відносять суб'єкта злочину і на основі цього виокремлюють групу злочинів, що вчиняються неповнолітніми, організованими злочинними формуваннями, рецидивістами, сексуальними маніяками, особами з дефектами психіки тощо. На підставі такої ознаки, як місце вчинення злочину або сфера діяльності, у криміналістичній класифікації виокремлюють злочини на транспорті, у сфері підприємництва, у сфері використання комп'ютерної техніки, комп'ютерних систем і мереж та ін. Описані класифікаційні побудови свідчать про об'єднання злочинів у певні групи, але не за об'єктом злочину, як це традиційно робиться у кримінально-правовій літературі, а на підставі криміналістично значущих ознак.

¹ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 5.

² Гавло В. К. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Элит, 2008. С. 416.

³ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 73.

Криміналістично значущою ознакою також прийнято вважати й ситуаційний аспект злочинної діяльності, який є вельми важливим для криміналістики, оскільки його врахування дозволяє, наприклад, здійснити наукові розробки диференційованих методичних рекомендацій, що відображають специфіку розслідування схожих видів (або певного виду) злочинів залежно від того, є очевидці чи їх немає, в якому регіоні, в який час, у приміщенні чи поза ним вчинено злочин. Ці та інші ситуаційні чинники істотно впливають на специфіку здійснення розслідування, а саме: на його організацію і планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій та систем слідчих дій і заходів щодо їх розв'язання.

Крім того, у криміналістичній класифікації мають місце такі різновиди злочинів, які виходять за межі класифікаційних побудов, що застосовуються у Кримінальному кодексі. Йдеться про так звані підвиди (різновиди) деяких видів злочинів, які диференціюються за певними криміналістично значущими ознаками, наприклад, за способом, засобами, умовами, місцем вчинення тощо. Так, щодо такого виду злочинів, як умисне вбивство, виокремлюють такі підвиди: вбивства на замовлення, вбивства, вчинені у процесі протистояння організованих злочинних угруповань, вбивства на релігійному підґрунті, з метою заволодіння житловою площею громадян, на залізничному транспорті, водіїв автомашин, інкасаторів, повій, вбивства з інсценуванням¹

¹ Див.: Бородулін В. С. Убийство по найму: криминалистическая характеристика: методика расследования. Москва : Новый Юрист, 1997. 80 с.; Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.; Шульга А. О. Основи методики розслідування вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. внутр. справ. Київ, 2003. 20 с.; Бурданова В. С. Расследование уголовных дел об убийствах, замаскированных инсценировкой самоубийства, и дел о доведении до самоубийства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Ленинград, 1966. 17 с.; Расследование убийств, совершенных организованными вооруженными группами : метод. пособие / А. И. Дворкин, С. У. Бабаева, М. Е. Токарева, К. Т. Чернова. Москва : НИИ ПУЗП, 1995. 96 с.; Бурданова В. С. Проблемы расследования убийств водителей автомашин. *Актуальные проблемы государства и права* : сб. науч. тр. Одесса : Юрид. ин-т ОГУ, 1996. Вып. 3. С. 201–205; Коршунова О. Н., Мамайчук И. И., Серова Е. Б. Особенности расследования убийств с целью завладения жилой площадью : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 192 с.; Сидоров А. С. Первоначальный этап расследования убийств, совершаемых на железнодорожном транспорте : учеб.-практ. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2003. 184 с.; Здоровко С. Ф., Шепітько В. Ю. Проблеми розслідування нових видів убивств, що вчиняються організованими злочинними групами. *Слідча практика*. Харків : Східно-регіон. центр гуманіт.-освіт. ініціатив, 2003. Вип. 3. С. 85–92; та ін.

та ін. Здається, що в цьому сенсі криміналістична класифікація є більш диференційованим утворенням, ніж кримінально-правова, більше наближає її до запитів практики.

Таким чином, концептуальною засадою запровадження категорії «криміналістична класифікація злочинів» є розуміння необхідності, з одного боку, здійснити її розмежування з кримінально-правовою класифікацією, а з другого – забезпечити на цьому підґрунті упорядкування окремих криміналістичних методик, тобто здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, а розглядається як необхідна умова поділу криміналістичних методик розслідування злочинів.

При з'ясуванні підстав розмежування кримінально-правової та криміналістичної класифікації злочинів потрібно враховувати, що інтеграція наук кримінального циклу не могла не позначитися на відповідній єдності їх понятійного апарату, теоретичних концепцій, проблем та шляхів їх вирішення. У цьому плані криміналістика органічно увібрала в себе певну кількість знань кримінально-правової та кримінально-процесуальної природи, що, безумовно, було корисним для її теоретичних та прикладних розробок. Водночас вирішення специфічних завдань, що стоять перед криміналістикою, потребує розроблення суто криміналістичних категорій. На думку А. В. Шмоніна, відсутність останніх, перебільшення можливостей суміжних наук, механічне перенесення їх положень відіграло роль стримуючого чинника розвитку криміналістичних методик розслідування. Все це негативно позначилося й на генезі, і на початковому етапі розроблення криміналістичної класифікації злочинів¹.

Аналіз криміналістичної класифікації злочинів переконує, що ця криміналістична категорія пройшла доволі складний шлях свого розвитку та становлення. Ще у 50-ті рр. ХХ ст. Г. М. Муд'югін виокремив три групи злочинів залежно від характеру вихідних ситуацій і основних напрямів розслідування. Перша група характеризується тим, що подію встановлено безспірно, але необхідно встановити причину; друга група містить відомості про дії та шкідливі наслідки, але в ході розслідування потрібно з'ясувати, чи є ці дії злочином; третя група характеризується тим, що подія очевидна, але необхідно встановити особу, яка її вчинила². На думку В. Є. Корноухова, це була по суті перша класи-

¹ Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 118.

² Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. Москва : Госюриздат, 1957. С. 154–171.

фікація, в якій розкривалися закономірності пошуково-пізнавальної діяльності на основі вихідних ситуацій¹.

У подальшому О. М. Васильєв уточнив і доповнив запропоновану Г. М. Муд'югіним класифікацію, виокремивши шість груп злочинів за ознаками вихідних слідчих ситуацій початкового етапу розслідування: 1) є відомості про подію і конкретну особу, але необхідно встановити, чи дійсно ця подія відбувалася і чи мала вона злочинний характер; 2) виявлено подію з ознаками злочину, є шкідливі наслідки, відомі також конкретні особи, які несуть персональну відповідальність за ці наслідки, але невідома їх особиста роль у вчиненні злочину і відповідно вина в кримінальному сенсі; 3) виявлено подію з ознаками злочину, вчинити яку і скористатися її результатами могли тільки особи з певного кола, виходячи зі свого офіційного стану, але необхідно дослідити поведінку кожної з цих осіб і її відношення до встановлених фактів; 4) виявлено подію з ознаками злочину, вчинити яку могли, ймовірно, всього, особи з певного кола зацікавлених осіб, які, можливо, мали інтерес не до безпосереднього, а до побічного чи віддаленого результату злочину, а тому потрібно з'ясувати коло цих осіб, дослідити поведінку кожної з них, ступінь задоволення їхніх інтересів; 5) виявлено подію з ознаками злочину, для вчинення якої необхідні особливі професійні навички або особливі знання стосовно своєрідної обставини, що сприяє злочину, у даному разі потрібно встановити коло осіб за певними ознаками, виявити знаряддя і предмети злочину; 6) наявна подія з ознаками злочину, але відомості про винну особу вкрай обмежені (вбивство вчинено в неочевидних умовах, наїзд на людину здійснено транспортним засобом, що зник з місця події тощо), тому необхідно встановити максимальну кількість даних, що характеризують злочинця, прикмети його зовнішності, місцеперебування в момент учинення злочину².

Пізніше О. Д. Трубачов здійснив спробу виявити специфіку розслідування, виходячи з іншої підстави. Він поділив злочини на дві групи. До першої відніс ті, механізм учинення яких відбувається в обліковій документації господарських та торговельних організацій, а до

¹ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 152.

² Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва : Изд-во МГУ, 1978. С. 41–43.

другої – ті злочини, механізм учинення яких відбивається у пам'яті людей, обстановці місця події, на окремих предметах¹.

У 70-х рр. ХХ ст. від О. М. Васильєва і М. П. Яблокова пролунали категоричні судження щодо необхідності розроблення і запровадження криміналістичної класифікації злочинів. «Класифікація злочинів у методиці їх розслідування, – наголошували вони, – повинна виходити не із кримінально-правових характеристик, а із криміналістичних за різноманітними підставами, що мають значення для розкриття злочинів, механізму формування доказів»². Водночас заяви щодо повної відмови від використання в методиці розслідування кримінально-правових характеристик зазнали серйозної критики. Зокрема, О. Н. Колесніченко вказував, що «припускаються певної неточності криміналісти, які нехтують значущістю кримінально-правових характеристик для класифікації злочинів у методиці розслідування окремих злочинів. В основу класифікації злочинів на види (різновиди, групи та підгрупи) мають бути покладені саме кримінально-правові ознаки, кримінально-правова характеристика завжди у загальному вигляді визначає методику. Те, що методика розслідування обумовлена багатьма криміналістичними ознаками (способом вчинення злочину та ін.), не виключає основоположного впливу на неї кримінально-правових положень»³. Саме ця думка визначила головний напрям подальшого розвитку криміналістичної класифікації злочинів.

Нового імпульсу щодо розроблення криміналістичної класифікації злочинів надали фундаментальні дослідження О. В. Образцова⁴. Саме

¹ Трубачев А. Д. Следственные ситуации и раскрытие преступлений. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений* : сб. науч. тр. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1975. С. 67–71.

² Криминалистика : учеб. для вузов / отв. ред. А. Н. Васильев. Москва : Изд-во МГУ, 1971. С. 425.

³ Колесніченко А. Н. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. С. 14.

⁴ Див.: Танесевич В., Образцов В. Криміналістична класифікація злочинів і її значення для окремих методик розслідування. *Радянське право*. 1977. №9. С. 85–89; Образцов В. А. Классификация преступлений на криминалистической основе – важнейшее условие совершенствования теории и практики расследования преступлений. *Оптимизация расследования преступлений*. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 22–33; Його ж. О некоторых дискуссионных вопросах теории криминалистической классификации преступлений. *Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса*. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. С. 45–54; Його ж. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1988. Вып. 33. С. 90–98; Його ж. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988; та ін.

ним запропоновано розглядати криміналістичну класифікацію злочинів як окрему криміналістичну теорію; розглянуто питання щодо її розвитку і становлення; дано характеристику головних параметрів цієї криміналістичної теорії; запропоновано різноманітні варіанти побудови відповідних класифікаційних систем тощо¹. За словами Р. С. Белкіна, монографія В. О. Образцова – єдина робота, присвячена всебічному розгляду цієї проблеми². Висловлені ним усередині 80-х рр. ХХ ст. пропозиції щодо здійснення криміналістичної класифікації злочинів одразу ж були віднесені до розряду новацій, які істотно вплинули на зміну існуючих уявлень щодо проблеми упорядкування методик розслідування окремих категорій злочинів.

Вагомий внесок у розробку даної проблеми зробили такі вчені-криміналісти, як В. П. Бахін, Р. С. Белкін, І. О. Возгрін, А. Ф. Волобуєв, В. К. Гавло, Ю. П. Гармаєв, І. Ф. Герасімов, С. Ю. Косарев, В. Є. Корноухов, Г. А. Матусовський, М. В. Салтевський, М. О. Селіванов, В. Г. Танасевич, В. В. Тіщенко, А. В. Шмонін та ін. Рівень наукових досліджень щодо цієї криміналістичної категорії дає підстави констатувати, що криміналістична класифікація, пройшовши еволюційний шлях становлення, нині набуває все більш вагомого значення. Як констатує А. В. Шмонін, інтерес до класифікаційних проблем у сучасній криміналістиці не зменшується. Практично кожне наукове дослідження, у тому числі з проблем методики розслідування злочинів, супроводжується уточненням існуючих або побудовою нових класифікаційних конструкцій³.

Водночас аналіз наукових праць вказує на відсутність єдиного підходу до розроблення криміналістичних класифікаційних побудов злочинів. Можна стверджувати, що сьогодні базові положення криміналістичної класифікації злочинів є дискусійними і потребують уточнення⁴. При цьому слід зазначити, що найбільш спірними є пропозиції

¹ Образцов В. А. Проблемы совершенствования научных основ методики расследования преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1986.

² Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 283, 284.

³ Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2006. С. 195.

⁴ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 134.

щодо класифікаційних підстав поділу злочинів та ступеня узагальнення (рівня конкретизації) відповідних рекомендацій. Так, І. Ф. Герасимов запропонував класифікацію злочинів, яка сформована на підставі включення до неї родової і видової класифікацій, що виходить із кримінально-правового поділу злочинів, та класифікацій за способом учинення злочинів, за ступенем приховування та маскуванню злочинів, за злочинним досвідом особи, що вчинила злочин, за місцем їх вчинення¹. На думку І. О. Возгріна, класифікація злочинів може мати декілька рівнів конкретизації, а підставами криміналістичної класифікації злочинів є спосіб учинення злочину, особа злочинця та особа потерпілого². М. П. Яблоков підставами криміналістичної класифікації визнає спосіб і обстановку вчинення злочину, типологічні та інші особливості особи злочинця, його злочинний досвід, вид та окремі властивості потерпілих³. В. О. Образцов пропонує досить складні для сприйняття ієрархічні побудови об'єктів криміналістичної класифікації, де виокремлює п'ять рівнів: злочини; певні групи криміналістично схожих видів та кримінально-правові роди злочинів; окремі види злочинів; певні кримінально-правові підвиди (різновиди) злочинів; певні групи злочинів, сформовані на основі криміналістичної класифікації кримінально-правових видів та підвидів зазначених явищ⁴. Р. С. Белкін вказував на одночасне існування криміналістичних класифікацій злочинів, які можуть бути систематизовані стосовно елементів кримінально-правового складу злочину. Він запропонував такий варіант побудови системи.

І. Класифікації злочинів, що пов'язані з суб'єктом злочину (вчинено одноособово чи групою; вчинено вперше чи повторно; вчинено особами, що перебувають в особливих стосунках із безпосереднім об'єктом посягання або тими, що не мають таких стосунків; вчинено дорослими чи неповнолітніми; вчинено чоловіками чи жінками).

¹ Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск : Изд-во Свердл. юрид. ин-та, 1975. С. 156–168.

² Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекция. Ленинград : ВПУ МВД СССР, 1976. С. 43.

³ Яблоков Н. П. Общие положения криминалистической методики расследования преступлений. *Криминалистика* / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : БЕК, 1995. С. 486.

⁴ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 61.

II. Класифікації злочинів, що пов'язані з об'єктом злочину (щодо особи потерпілого; щодо характеру безпосереднього предмета посягання; щодо місця розташування безпосереднього предмета посягання; щодо способів та засобів охорони безпосереднього предмета посягання).

III. Класифікації злочинів, що пов'язані з об'єктивною стороною злочину (за способом вчинення злочину; за способом приховування злочину, якщо він не входить складовою частиною у спосіб вчинення злочину).

IV. Класифікації злочинів, що пов'язані з суб'єктивною стороною злочину (вчинені свідомо чи з умислом, що раптово виник)¹.

Відмінним від розглянутих є підхід В. В. Тіщенка до криміналістичної класифікації злочинів, який вважає, що конкретна злочинна діяльність може включати в себе цілу низку злочинів, які відіграють в її функціонуванні різну роль. Тому в ній, на його думку, доцільно виокремлювати: 1) базові злочини, що визначають її основну спрямованість; 2) допоміжні, що спрямовані на забезпечення успішного безперешкодного здійснення такої діяльності; 3) споріднені – схожі за багатьма ознаками з базовими, але й мають деякі кримінально-правові і криміналістичні відмінності; 4) побічні – злочини, супутні базовим, що вчиняються одночасно з останніми унаслідок впливу різних об'єктивних і суб'єктивних факторів; 5) нетипові – окремі злочини, не пов'язані з основним напрямом злочинної діяльності, але вчиняються у той же період, що й базові². Крім того, В. В. Тіщенко зробив спробу класифікувати корисливо-насильницькі злочини за елементами криміналістичної характеристики: 1) за особою злочинця: за кількістю учасників; за ступенем організованості; за віком; за статтю; за місцем роботи, навчання, роду занять, захоплень; за зв'язком злочинця з жертвою тощо; 2) за об'єктом (особою потерпілих і предметом посягання); 3) за обстановкою їх вчинення: залежно від місця їх здійснення; за часом; за іншими елементами обстановки; 4) за способом підготовки, вчинення і приховування; 5) за результатом і наслідками³.

¹ Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юрист, 1997. С. 326.

² Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 44.

³ Там само. С. 32–38.

Досліджуючи специфіку розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва, А. Ф. Волобуєв запропонував їх криміналістичну класифікацію за ознакою підпорядкованості, а також за сферами господарської діяльності, де вони вчиняються. На думку автора, у даному разі йдеться про певні технології злочинного збагачення, у структурі яких можуть бути виділені основний (предикатний) та вторинні (підпорядковані) злочини¹.

Отже, підставами криміналістичної класифікації є її різноманітні ознаки, які вивчає криміналістика. При цьому йдеться про застосування не однієї класифікаційної ознаки, а певної їх сукупності. Так, А. В. Старушкевич пропонує криміналістичні класифікації сексуальних вбивств: 1) за особливостями злочинця; 2) за попередньою судимістю злочинця; 3) за віковими характеристиками злочинця; 4) за кількістю учасників злочину; 5) за наміром особи злочинця; 6) за зв'язком «вбивця – потерпілий»; 7) за віковими та статевими характеристиками потерпілих; 8) за особливостями несексуальних мотивів; 9) за способом та знаряддями вчинення вбивств; 10) за способом приховування; 11) за місцем вчинення злочину; 12) за кількістю сексуальних вбивств; 13) за метою вчинення; 14) за поєднанням із статевими злочинами; 15) за умислом на вчинення вбивства². С. Ф. Здоровко виокремлює десять підстав криміналістичної класифікації вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами, серед яких є такі: обстановка вчинення вбивства; особа, що вчиняє вбивство; мета вбивства; знаряддя вбивства; механізм організації вбивства; масштабність вбивства; територіальна поширеність та ін.³

Водночас у криміналістичній літературі висловлюються й доволі сумнівні пропозиції щодо класифікації злочинів та доцільності їх об'єднання в єдину криміналістичну методика. До таких пропозицій можна віднести намагання В. П. Корж об'єднати в єдиній методиці

¹ Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. С. 13.

² Старушкевич А. В. Особа злочинця та потерпілого як елемент криміналістичної характеристики сексуальних убивств : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. С. 16–18.

³ Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. С. 9–11.

розслідування злочинів, що вчиняються організованими угрупованнями у сфері економічної діяльності, такі склади злочинів, як крадіжка (ст. 185 КК); викрадення шляхом демонтажу та іншим засобом електричних мереж, кабельних ліній зв'язку та їх обладнання (ст. 188 КК); шахрайство (ст. 190 КК); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК)?¹ Очевидно, що цього зробити не можна, тому що деякі з названих злочинів кардинально відрізняються один від одного за місцем учинення, «слідовою» картиною і відповідно ситуаціями порушення кримінальної справи, завданнями розслідування та засобами їх вирішення. Що спільного з цього погляду може бути, наприклад, між крадіжкою й шахрайством? Як зазначається у криміналістичній літературі, помилка В. П. Корж полягає в тому, що запропоновану класифікаційну групу злочинів побудовано не за криміналістичною ознакою, а фактично за кримінально-правовою (злочини проти власності) і кримінологічною (заволодіння майном без застосування насильства) ознаками в їх поєднанні². Заслуженою можна визнати й критику на адресу В. В. Тищенко стосовно запропонованої ним класифікації «корисливо-насильницьких» злочинів, оскільки такий термін є надуманим і охоплює різні злочинні прояви³.

З огляду на викладене можна зробити висновки, які мають концептуальне значення щодо розглядуваної проблеми:

1) під криміналістичною класифікацією злочинів розуміється їх диференціація (або систематизація) за криміналістично значущими підставами, що сприяє формуванню криміналістичних характеристик злочинів і розробленню окремих криміналістичних методик⁴;

2) криміналістична класифікація злочинів кінцевою метою має встановлення відповідних критеріїв для диференціації окремих криміналістичних методик, систематизації методичних рекомендації щодо видів, підвидів або груп злочинів;

¹ Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. С. 72.

² Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2006. С. 14–15.

³ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 147.

⁴ Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. С. 324.

3) криміналістична класифікація злочинів спрямована на систематизацію, вдосконалення і розвиток методик розслідування окремих видів злочинів, сприяючи деталізації і з'ясуванню особливостей їх криміналістичної характеристики¹. У цьому плані криміналістична класифікація є системоутворюючою формою різних за змістом криміналістичних характеристик. Як зазначає С. Н. Чурилов, «вона виконує роль мовної форми відносно змісту відповідних криміналістичних характеристик, тобто визначає ім'я останніх»²;

4) криміналістична класифікація злочинів належить до числа фундаментальних теоретичних положень криміналістичної методики, а тому не може бути складовою частиною структури окремої методики розслідування злочинів;

5) криміналістична класифікація має здійснюватися на підставі криміналістично значущих ознак, з урахуванням закономірностей розвитку та функціонування об'єктів дослідження. Як зауважує Г. Ю. Жирний, «це також кримінально-правові ознаки, але саме вони визначають особливості розслідування або декількох злочинів різних видів (за класифікацією КК), або підвиду (різновиду) певного виду злочину»³, а саме їх організацію і планування, висунення слідчих версій, визначення типових слідчих ситуацій та заходів щодо їх розв'язання;

6) криміналістична класифікація злочинів являє собою їх поділ на роди, види, підвиди, групи за відповідними притаманними ознаками, суттєвими з криміналістичної точки зору, які відрізняють їх від інших злочинів⁴. Проте свого роду «чистої» криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно існувати не може, оскільки так чи інакше до неї включаються об'єкти та елементи кримінально-правової класифікації, а ознаки, що характеризують злочин з кримінально-правової точки зору, використовуються як підстави для побудови криміналістичних

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 29.

² Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. С. 195.

³ Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матеріали наук. конф., м. Харків, 21–22 черв. 2001 р. Харків : Право, 2001. С. 380.

⁴ Танасевич В., Образцов В. Криміналістична класифікація злочинів і її значення для окремих методик розслідування. *Радянське право*. 1977. №9. С. 85–87.

класифікацій даних явищ¹, тобто йдеться про відповідний синтез застосування положень різних наук кримінального циклу;

7) кримінально-правова класифікація злочинів є орієнтиром, базою для криміналістичних класифікаційних досліджень. На її основі (виділення родів, видів злочинів) визначаються рівні та підрівні криміналістичної класифікації злочинів. Без кримінально-правової класифікації сукупність окремих криміналістичних методик втратила б ознаки системи, а простежити зв'язок між методиками виявилося б неможливим через відсутність підстави їх групування²;

8) підставами криміналістичної класифікації злочинів можуть бути ознаки злочину, тобто комплексне поняття, що об'єднує ознаки злочинця, мотив і мету злочину, ознаки об'єктів злочину, засобів злочину, процесу злочину і його результатів³;

9) у криміналістичній класифікації мають місце такі різновиди злочинів, які виходять за межі класифікаційних побудов, що застосовуються у КК, наприклад, так звані підвиди (різновиди) деяких видів злочинів, які диференційовано за такими криміналістично значущими ознаками, як спосіб, умови, знаряддя злочину, місце його вчинення тощо. Наведене дозволяє констатувати, що криміналістична класифікація більш диференційоване утворення, ніж кримінально-правова, що тісніше наближає її до запитів слідчої практики⁴;

10) здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для упорядкування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів.

Таким чином, криміналістична класифікація злочинів – це розподіл злочинних діянь за криміналістично значущими ознаками з метою формування системи різнорівневих криміналістичних методик їх розслідування.

¹ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 15.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА ; Закон и право, 2001. С. 743.

³ Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 284.

⁴ Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2002. Вип. 3 (30). С. 162.

Модернізація та вдосконалення існуючих і розроблення нових методик розслідування злочинів передбачають необхідність формування усталеної конфігурації системи цих методик. Як уже зазначалося, процес побудови криміналістичної класифікації злочинів, а, відповідно, й класифікації окремих криміналістичних методик їх розслідування перебуває тільки на стадії свого становлення. Ця обставина породжує різноманітні підходи як до визначення класифікаційних рівнів окремих криміналістичних методик, так і до їх назв. Так, О. М. Васильєв свого часу висунув ідею щодо двох підстав поділу окремих криміналістичних методик. Першою він вважав слідчу ситуацію і окреслений нею напрям розслідування початкового етапу, другою – криміналістичну характеристику злочину¹. У свою чергу, І. М. Лузгін пропонував усі окремі криміналістичні методики поділити на такі групи: за ознаками кримінально-правової характеристики діянь; вчинені у певних умовах (великих містах, сільській місцевості тощо); вчинені певною категорією осіб². Це були одні з перших спроб визначити види окремих методик розслідування злочинів.

До дослідження цієї проблеми звертався й В. О. Образцов, на думку якого єдиною підставою поділу методик розслідування є криміналістична характеристика злочину³, а самі типові криміналістичні методики як вид наукової продукції доцільно поділяти на: загальні та окремі⁴; методики виявлення та розслідування певних груп криміналістично схожих видів злочинів; методики виявлення та розслідування окремих кримінально-правових видів злочинів; методики виявлення та розслідування певних кримінально-правових підвидів злочинів одного виду; методики виявлення та розслідування певних груп злочинів, що поділяються на базі криміналістичної класифікації кримінально-правових видів та підвидів злочинів⁵. У своїх більш пізніх

¹ Васильєв А. Н. О криминалистической классификации преступлений. Методика расследования преступлений (общие положения). Москва : Изд-во МГУ, 1976. С. 25–26.

² Лузгин И. М. Развитие методики расследования отдельных видов преступлений. *Правоведение*. 1977. № 2. С. 34–36.

³ Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 107.

⁴ Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристъ, 1995. С. 376.

⁵ Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. С. 69.

працях В. О. Образцов навів додаткові аргументи щодо запропонованих класифікацій. Так, загальні методики він поділив на дві групи. До першої входять методики з розв'язання типових завдань для різних категорій справ (наприклад, методика дослідження алібі, методика розслідування подій, пов'язаних із неправдою, методика виявлення та викриття інсценувань тощо), а до другої – методики розслідування певних груп криміналістично схожих видів злочинів (наприклад, методика розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, методика розслідування злочинів, учинених засудженими під час відбування покарання, методика розслідування злочинів, учинених у сфері економіки, тощо). До окремих В. О. Образцов відносить методики з розслідування певних видів і різновидів суспільно небезпечних діянь (наприклад, методика розслідування кишенькових крадіжок, методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа тощо)¹. Отже, окремі з наведених аргументів є доволі дискусійними, наприклад, дослідження алібі та розслідування подій, пов'язаних із неправдою, взагалі наврод чи можна віднести до розряду методик, оскільки це окремі тактичні завдання і розв'язувати їх потрібно тактичними засобами.

Багато уваги класифікації методик приділяв І. О. Возгрін, пропонуючи різні авторські варіанти їх поділу. Спочатку він запропонував поділити окремі методики на типові й особливі. При цьому до типових віднесено ті, які базуються на кримінально-правовому поділі злочинів (проти соціалістичної власності; проти життя, здоров'я, свободи і гідності особи тощо), а до особливих – за іншими підставами, наприклад, місцем вчинення злочину, особою злочинця, особою потерпілого та ін.² Наведена класифікація методик не позбавлена недоліків і на це звернули увагу окремі науковці. Зокрема, погоджуємося з критичними зауваженнями В. Є. Корнохова стосовно того, що всі методики розслідування є типовими, а тому підставу поділу визначено некоректно³.

У подальшому І. О. Возгрін неодноразово уточнював свою позицію щодо цієї проблематики, що зайвий раз свідчить про складність її

¹ Образцов В. А. Общие положения криминалистической методики расследования. *Криминалистика* : учебник / под ред. В. А. Образцова. 2-е изд. перераб. и доп. Москва : Юристъ, 1999. С. 583–588.

² Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск : Вышэйш. шк., 1983. С. 208–209.

³ Корнохов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 142.

розв'язання. У першому варіанті ним було запропоновано такий підхід до поділу криміналістичних методик: за призначенням – групові й окремі; відносно кримінального закону – типові й особливі; за рівнем конкретизації – одноступінчасті й двоступінчасті; за зв'язками з науковими знаннями – власне криміналістичні та комплексні; за повнотою дослідження – повні й скорочені; за авторською належністю – офіційні та доктринальні; за формою – методичні листи, методичні довідники, практичні посібники, монографії, навчальні посібники, підручники, дисертації¹.

Ще один варіант, запропонований І. О. Возгріним, мав більш розгорнутий вигляд і включав такі підстави: 1) за призначенням: а) загальна криміналістична методика розслідування злочинів; б) групові методики розслідування злочинів; в) окремі методики розслідування злочинів; 2) відносно кримінального закону: а) типові (окремі методики за видами злочинів, установлені чинним законом); б) особливі (окремі методики, розроблені не за видами злочинів, установлені законом, а за іншими підставами, наприклад, залежно від: місця вчинення злочину; особи злочинця; виду співучасті при спільному вчиненні умисного злочину двома і більшою кількістю осіб; особи потерпілого та ін.); 3) за рівнем конкретизації рекомендацій – можуть мати різний ступінь деталізації від узагальненого змісту або одноступінчастих й до більш детальних, тобто багатоступінчастих; 4) за науковим знанням, що використовується: а) власне криміналістичні, що розробляються на основі криміналістичних наукових знань; б) комплексні, що охоплюють не лише криміналістичні методичні рекомендації, але й відомості з наук кримінального права, кримінального процесу, судової медицини та психіатрії, теорії оперативно-розшукової діяльності та інших галузей наукового знання; 5) за повнотою дослідження процесу організації розслідування злочинів: а) повні, в яких містяться методичні рекомендації з організації розслідування злочинів на всіх етапах роботи по кримінальних справах; б) скорочені, які частково визначають порядок розслідування якого-небудь злочину; б) за авторською належністю: а) офіційні, тобто такі, що розробляються посадовими особами відповідних підрозділів правоохоронних відомств; б) доктринальні, розроблення яких здійснюється ініціативно

¹ Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. С. 287–293.

спеціалістами в галузі криміналістики; 7) за формою (у вигляді методичних листів та роз'яснень, практичних і навчальних посібників, підручників, дисертаційних досліджень, монографій, методичних довідників та ін.)¹.

Деякі із запропонованих І. О. Возгріним критеріїв класифікації криміналістичних методик є доволі дискусійними і викликають певні заперечення. У цьому аспекті вважаємо за можливе підтримати позицію Б. В. Щура стосовно аналізу і оцінки цих критеріїв. «Зокрема, що стосується критерію поділу криміналістичних методик залежно від “відношення до кримінального закону” (типові й особливі), – пише Б. В. Щур, – то фактично йдеться не про відношення до закону, а про рівень упорядкування методичних рекомендацій, у тому числі й залежно від елементів криміналістичної характеристики злочинів. Інший пропонований критерій “за рівнем конкретизації рекомендацій” залишився нерозкритим автором. Має місце лише така вказівка, що криміналістичні методики “можуть мати різний ступінь деталізації від узагальненого змісту або одноступінчастих й до більш детальних, тобто багатоступінчастих”. Що розумів І. О. Возгрін під “одноступінчастими” та “багатоступінчастими” методиками, не пояснюється. Викликає певні заперечення й пропонування такого критерію поділу криміналістичних методик, як “наукові знання, що використовуються”. У цьому плані виокремлюються так звані “власне криміналістичні” і “комплексні, що охоплюють не лише криміналістичні методичні рекомендації”. Такий підхід є суперечливим, оскільки йдеться саме про криміналістичні, а не “змішані” методики розслідування. Що стосується використання знань інших наук (кримінального права, кримінології, кримінального процесу тощо), то необхідно виходити зі специфіки природи криміналістики, її міжнаукових зв'язків з іншими галузями наукового знання. І тому недоцільно поділяти криміналістичні методики залежно від більшого або меншого зв'язку з іншими галузями наукового знання»². У цьому аспекті В. О. Образцов спра-

¹ Возгрин И. А. Криминалистические методики расследования преступлений. *Курс криминалистики* : в 3 т. Т. 2: Криминалистическая методика: методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 69–75.

² Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 117–118.

ведливо зауважує, що криміналістичні методики розслідування тому й називаються криміналістичними, що в них розглядаються лише криміналістичні завдання, а також механізм, технологія, процедура їх вирішення за допомогою можливостей криміналістичної науки. Цим криміналістичні методики розслідування відрізняються від методичних посібників, керівництв для слідчих, в яких у комплексі розглядаються кримінально-правові, кримінально-процесуальні, криміналістичні, кримінологічні і деякі інші питання, котрі вирішуються слідчим у процесі розслідування по справі¹.

Б. В. Щур також критично ставиться до запропонованого І. О. Возгріним поділу криміналістичних методик залежно від повноти дослідження процесу організації розслідування злочинів (повні та скорочені). Криміналістичні методики розслідування й процес організації розслідування злочинів – це не одне й те саме. Організаційна діяльність слідчого і методика розслідування злочинів є різними за своєю сутністю. Існує також і певне співвідношення організаційної та методичної діяльності слідчого. Але криміналістичні методики – це не лише поради з організації розслідування, це поради з розслідування злочинів. Не погоджується Б. В. Щур й із поділом криміналістичних методик залежно від авторської належності (офіційні та доктринальні), де офіційні начебто розробляються посадовими особами відповідних підрозділів правоохоронних органів, а доктринальні – науковцями (спеціалістами в галузі криміналістики). Справа в тім, що завданням слідчого є застосування (реалізація) криміналістичних методик, а не їх розроблення та пропонування до застосування. Специфічним є підхід І. О. Возгріна до поділу криміналістичних методик залежно від форми їх відображення – у методичних листах, посібниках, підручниках тощо. Таке відображення криміналістичної методики, – на переконання Б. В. Щура, – не є її створенням (побудовою), а лише відбиттям у певних джерелах, хоча створення криміналістичних методик не повинно мати хаотичного характеру, вони мають впроваджуватися у практичну діяльність органів досудового слідства. Тому такі методики за аналогією з експертними методиками могли б мати певну офіційну реєстрацію у відповідних правоохоронних органах і після цього проходити апробацію і рекомендацію

¹ Образцов В. А. Криминалистика : курс лекцій. Москва, 1996. С. 303–304.

до застосування (звичайно, що у такому випадку криміналістичні методики мають бути уніфіковані)¹.

В. П. Бахін запропонував таку структуру криміналістичних методик: основні (загальні положення) методики; видові й внутрішньовидові; позавидові та групові методики². Не зрозуміло, чому автором загальні положення віднесено до елементів структури класифікаційної побудови криміналістичних методик. У свою чергу, Г. А. Матусовський у системі методик розслідування економічних злочинів виокремлював п'ять рівнів: перший рівень – основа даної системи – загальна методика розслідування економічних злочинів (методика розслідування класу економічних злочинів); другий рівень становлять методики, побудовані з урахуванням криміналістичних критеріїв, що відображають відповідні класифікаційні групи економічних злочинів (групові методики); третій рівень охоплює методики, що входять у певну класифікаційну групу другого рівня (підгрупові методики); четвертий рівень становлять методики, що відповідають кримінально-правовій системі норм КК, які входять у відповідні класифікаційні групи третього рівня (видові методики); п'ятий рівень – методики розслідування, побудовані з урахуванням криміналістичних критеріїв систематизації, котрі враховують особливості галузі вчинення злочинів, кримінальних механізмів, способів та ін. (окремі методики)³.

Зараз ця проблематика не втратила свого значення. У сучасній криміналістичній теорії мали місце намагання щодо класифікації окремих криміналістичних методик. При цьому деякі вчені-криміналісти в структурі окремих криміналістичних методик вирізняють методики певного виду або групи злочинів⁴. Інші вказують на існування окремих видових і спеціальних методик розслідування⁵, хоча не пояснюють, у чому полягає сутність та відмінності між цими методиками. Так, С. Н. Чурилов вважає, що система криміналістичної методи-

¹ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 118–119.

² Бахін В. П. Криминалистическая методика : лекція. Київ : Акад. ДПС України, 1999. С. 21–22.

³ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ : монографія. Харьков : Консум, 1999. С. 129.

⁴ Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко, В. И. Комиссарова. Москва : Юристъ, 2007. С. 341.

⁵ Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. С. 253.

ки складається з двох підсистем: перша ланка системи окремих криміналістичних методик засновується на кримінально-правовій класифікації злочинів; друга – будується на криміналістичних критеріях¹. На переконання С. Г. Любичева, у класифікації криміналістичних методик доцільно виокремлювати два рівні: видові й внутрішньовидові методики, де останні створені на основі вивчення узагальненої практики розслідування однорідних злочинів (наприклад, квартирні, кишенькові крадіжки тощо). У загальній структурі методик виокремлюються рекомендації з розслідування злочинів різних категорій. До цього класу науковцем включаються методики розв'язання складних тактичних завдань, що характеризують конкретний етап розслідування: методики дослідження алібі, виявлення і викриття інсценувань, самообмови².

Останнім часом з'являються нові погляди на проблему класифікації криміналістичних методик. Вони стосуються головним чином розподілу методичних рекомендацій за ступенем спільності (рівнем конкретизації). Так, М. П. Яблоков за ступенем спільності (рівнем конкретизації) виокремлює такі рівні методичних рекомендацій:

1. Високого ступеня спільності, тобто «великі групи різноманітних злочинів», пов'язаних із неналежним виконанням професійних функцій у сфері виробництва; злочинів, що вчиняються організованими злочинними угрупованнями, тощо.

2. Меншого ступеня спільності, тобто групи однорідних злочинів (наприклад, проти довкілля).

3. Ще меншого ступеня спільності, тобто видові, підвидові методики (наприклад, розслідування шахрайства, крадіжок тощо).

4. Конкретні методики (розслідування окремих видів і підвидів злочинів у різних типових слідчих ситуаціях).

Додатково М. П. Яблоков вказує на наявність методик комплексного характеру, наприклад розслідування підпалів і злочинних порушень правил протипожежної безпеки³.

¹ Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. С. 189–190.

² Любичев С. Г. Общетеоретические положения криминалистической методики. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юристъ, 2000. С. 441.

³ Криминалистика : учебник / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. С. 494.

На думку М. В. Субботіної, окремі методики розслідування злочинів можна класифікувати за їх відношенням до закону на типові та особливі, у свою чергу, типові поділяються за видами (видові окремі методики) і за рівнем конкретизації криміналістичних рекомендацій на: однорівневі, дворівневі (підвидові методики)¹. М. В. Субботіна навела класифікації окремих методик, які переважно схожі з класифікаційними системами, що свого часу були запропоновані І. О. Возгріним. Водночас звертає на себе увагу відсутність таких класифікаційних рівнів, як родові та комплексні криміналістичні методики розслідування злочинів, що унеможливило визнання наведеної класифікації криміналістичних методик повною.

У подальших працях М. В. Субботіна запропонувала дещо іншу класифікаційну побудову методик розслідування злочинів, виокремлюючи в ній такі елементи:

1. Загальні положення.
2. Базова методика розслідування декількох видів або груп злочинів.
3. Окрема методика розслідування певного виду або групи злочинів.
4. Окремометодичні рекомендації з розслідування певного підвиду злочинів (наприклад, крадіжок, що вчиняються неповнолітніми).

У свою чергу, окремі криміналістичні методики розслідування поділяються на дві групи:

1. Групові методики розслідування (наприклад, злочинів, що вчиняються неповнолітніми).
2. Видові методики розслідування (крадіжок, убивств тощо)². Щодо запропонованої М. В. Субботіною класифікації, то викликає заперечення включення до її структури загальних положень і окремометодичних рекомендацій як таких, що становлять основу будь-яких різновидів криміналістичних методик розслідування злочинів.

Г. Ю. Жирний також висловлював різне ставлення до побудови класифікації методик розслідування злочинів. Спочатку він вважав

¹ Субботіна М. В. Общие положения методики расследования преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной. Москва : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. С. 9.

² Субботіна М. В. Общие положения методики расследования преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной, Н. Ф. Колосова, Р. И. Могутина. Москва : ЦОКР МВД России, 2006. С. 239–241.

найбільш вдалою трирівневу класифікаційну побудову системи окремих криміналістичних методик, до якої відносив:

1) групові окремі криміналістичні методики розслідування (груп злочинів, класифікованих відповідно до групування їх в Особливій частині КК та на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам);

2) видові окремі криміналістичні методики розслідування (видів злочинів, які розрізняються в розділах Особливої частини КК);

3) підвидові окремі криміналістичні методики розслідування (підвидів чи різновидів, виділених з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками)¹.

У подальшому Г. Ю. Жирний відмовився від висловленої позиції, піддавши критиці групові методики розслідування злочинів. «Окремим криміналістичним методикам розслідування груп злочинів, – писав він, – об'єднаних за будь-якою підставою, притаманна певна схематичність, що знижує їх практичну значущість. Особливо це стосується змісту та кореляційних залежностей елементів криміналістичної характеристики злочинів. Проблематично визначити належним чином зміст обставин, що підлягають установленню (доказуванню), оскільки він залежить від того, який злочин розслідується. Не можна погодитися і з тим, що деякі з методик розслідування груп злочинів не містять усіх, принаймні загальноновизнаних, структурних частин.

Таким чином, виходячи з практичних потреб, – підсумовував Г. Ю. Жирний, – пропонуємо (уточнюючи власну позицію) таку систему окремих криміналістичних методик розслідування певних категорій злочинів: 1) видові методики розслідування видів злочинів, склади яких передбачені однією статтею чи частиною статті Особливої частини КК; 2) підвидові методики розслідування різновидів певного виду злочину, передбачених нормами Особливої частини КК або виділених за криміналістично значущими кримінально-правовими ознаками. Саме на вдосконаленні існуючих та розробленні нових видових і підвидових окремих криміналістичних методик розслідування доречно зосередити зусилля вчених-криміналістів»².

¹ Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матеріали наук. конф., м. Харків, 21–22 черв. 2001 р. Харків : Право, 2001. С. 380.

² Жирний Г. Ю. До питання про класифікацію окремих криміналістичних методик. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 25–26 верес. 2003 р. Харків : Гриф, 2003. С. 105.

А. В. Шмонін на підставі аналізу різних позицій щодо диференціації криміналістичних методик дійшов висновку про доцільність запровадження блочно-ієрархічного підходу до їх поділу. Для цього він виокремлює два класифікаційні блоки методик розслідування злочинів: а) перший класифікаційний блок (окремі криміналістичні методики), який поділяється на дві категорії (групи): «прості» та «комплексні». Останні, у свою чергу, – на «монооб'єктні» (однооб'єктні) і «поліоб'єктні» (багатооб'єктні). «Монооб'єктні» диференціюються на: «монородові», «моновидові», «моноскладені»; «поліоб'єктні» – на «поліродові» та «полівидові». Одночасно «прості» криміналістичні методики також можуть диференціюватися на «монородові», «моновидові», «моноскладені»; б) другий класифікаційний блок розпочинається з рівня, на якому «збігаються кінці» простої та комплексної криміналістичної методик і який визначається окремими криміналістичними елементами злочинів. Останні, у свою чергу, значною мірою пов'язані з елементами складу злочину, предмета доказування та іншими суттєвими характеристиками кожного окремого криміналістично значущого елемента злочинів (суттєвого елемента і /або його проявів). Криміналістичні методики на цьому рівні можна класифікувати за способом злочину, особою злочинця і/або злочинних утворень (груп), предмета злочину, засобів злочину тощо¹.

Особливої уваги заслуговують зусилля Ю. П. Гармаєва щодо створення оптимальної класифікації криміналістичних методик розслідування злочинів. Стосовно кримінально-правової класифікації і за ступенем спільності (рівнем конкретизації) рекомендацій він виокремлює «предметну» і «вертикальну» класифікації й такі рівні системи криміналістичних методик: загальні видові; загальні родові; загальні міжвидові². У подальших працях Ю. П. Гармаєв разом із О. Ф. Лубінім запропонували дещо інший підхід до створення класифікаційних побудов криміналістичних методик. Зокрема, науковцями розроблено класифікацію за трьома підставами: «вертикальною», «предметною», «об'ємною». У першій класифікації вони за таким критерієм, як «сту-

¹ Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2006. С. 155–158.

² Гармаев Ю. П. К проблеме классификации методик расследования преступлений. Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения проф. А. Н. Васильева, Москва, 16 апр. 2002 г. Москва : МАКС Пресс, 2002. С. 65.

пінь спільності», виділяють загальні й окремі методики. Загальні поділяють на міжродові, міжвидові (комплексні), родові й видові методики, а окремі – на методики одного виду злочину, груп схожих злочинів. За таким критерієм, як «рівень конкретизації окремометодичних рекомендацій», науковці поділяють методики на однорівневі, дворівневі, великого ступеня конкретизації.

У свою чергу, у «предметній» класифікації Ю. П. Гармаєв і О. Ф. Лубін використали таку підставу, як «залежність щодо основної, тобто кримінально-правової класифікації злочинів». Ця класифікація, за задумом учених, включає типові, спеціальні (особливі) й комплексні методики розслідування. До типових науковці відносять ті, що побудовані за видами злочинів, передбачених у кримінальному законі, і виокремлюють 19 загальних родових методик. Спеціальні (особливі) методики побудовані на основі не лише кримінально-правових видів, а й за іншими підставами (криміналістичними у вузькому розумінні, кримінально-процесуальними і кримінологічними). Типові і спеціальні (особливі) методики можуть поділитися на загальні й окремі. Загальними серед них, на думку Ю. П. Гармаєва і О. Ф. Лубіна, будуть ті, що виділені тільки за однією криміналістично значущою підставою, наприклад, методика розслідування злочинів на транспорті, методика розслідування злочинів, що вчинені неповнолітніми, рецидивістами тощо. Окремими можуть бути методики, які виділяються із загальних за ще однією – вторинною (і далі) підставою класифікації яких може бути більше ніж одна. Комплексні методики, на думку авторів, одночасно сформовані на кримінально-правовій і криміналістично значущій інформації (міжродові й міжвидові).

Третьою підставою поділу криміналістичних методик Ю. П. Гармаєв і О. Ф. Лубін використали «обсяг», виокремивши повні (власне методики) і скорочені (основи методики, особливості методики, окремі методичні рекомендації)¹.

Досить цікаві, хоча й безумовні пропозиції з цього питання висловлені й С. Ю. Косаревим, який також поділяє всі методики на типові й особливі. Під типовими ним запропоновано розуміти методики, побудовані за категоріями злочинів, установлених чинним криміналь-

¹ Гармаєв Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. Санкт-Петербург : Юрид. центр «Пресс», 2006. С. 162–189.

ним законодавством відповідно до структурних елементів Особливої частини КК; під особливими – методики, побудовані за іншими підставами.

Щодо типових, то вони поділені автором на шість парних (симетричних) підрозділів. Одні із цих методик виокремлені тільки за певними кримінально-правовими критеріями, а другі – аналогічно за тими самими кримінально-правовими і додатково з урахуванням певного криміналістичного критерію. Так, перший парний підрозділ утворює комплексні методики розслідування груп злочинів, передбачених розділами Особливої частини КК РФ (наприклад, на думку автора, методики розслідування злочинів проти життя), а симетричними до них будуть комплексні методики розслідування груп злочинів, передбачених розділами Особливої частини КК РФ, виокремлені з урахуванням криміналістичних ознак (наприклад, методики розслідування злочинів проти особи, що вчиняються у місцях позбавлення волі, тощо).

Другий парний підрозділ утворюють комплексні методики розслідування найбільш схожих груп злочинів, передбачених декількома статтями окремого розділу Особливої частини КК РФ (наприклад, методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень, розкрадань чужого майна тощо), а симетричними відносно цієї групи будуть ті самі склади злочинів, але методики вже поділяються з урахуванням криміналістичних ознак (наприклад, методика розслідування розкрадань у різних галузях господарства тощо).

Третій парний підрозділ становлять методики, спрямовані на розслідування тих самих груп злочинів, що й у другому підрозділі, але додатково виокремлені за загальною і кваліфікуючою ознакою, а парними до цих методик будуть методики, які пов'язані з розслідуванням тих самих складів, але мають загальну кваліфікуючу ознаку або об'єднані за певною криміналістичною ознакою (наприклад, методика розслідування злочинів, учинених, окрім організованих груп, групами злочинців-гастролерів, тощо).

Четвертий парний підрозділ створюють методики, пов'язані з розслідуванням певного виду злочинів, передбачених окремою статтею Особливої частини КК РФ, а симетричними відносно цих методик будуть ті, що пов'язані з розслідуванням певного виду злочинів, передбачених окремою статтею Особливої частини КК РФ, але додатково

класифікованих на основі певних криміналістичних ознак (наприклад, методика розслідування вбивств, учинених на залізничному транспорті, тощо).

П'ятий парний підрозділ становлять методики розслідування злочинів одного виду, передбачені окремою статтею Особливої частини КК РФ або частиною цієї статті, виокремлені за однією кваліфікуючою підставою (ознакою), а протилежною (парною) класифікацією будуть методики, виокремлені за тими самими головними ознаками, що й у першій класифікації, але додатково ще й за певною криміналістичною ознакою або ознаками (наприклад, методика розслідування вбивств, учинених організованими збройними угрупованнями).

Шостий парний підрозділ – це методики розслідування груп злочинів, передбачених декількома статтями Особливої частини КК РФ, що мають певну схожість (наприклад, методика розслідування розкрадань та інших корисливих злочинів у сфері економіки), а парними до цієї методики будуть методики, пов'язані з розслідуванням цієї ж групи злочинів, але додатково ще виокремлені за криміналістичною ознакою (наприклад, методика розслідування злочинів у певній сфері, галузі тощо).

Другий класифікаційний розряд (особливі криміналістичні методики) С. Ю. Косарев диференціює на три підрозряди.

Перший підрозряд утворюють комплексні методики розслідування будь-яких злочинів, виокремлених за певною частиною криміналістичних ознак (у широкому розумінні) – правовими ознаками, що містяться у Загальній частині КК.

Другий підрозряд – комплексні методики розслідування будь-яких злочинів, виокремлених за правовими ознаками, що містяться у Загальній частині КК, і одночасно за криміналістичними ознаками (у вузькому розумінні).

Третій підрозряд утворюють комплексні методики розслідування будь-яких злочинів, виокремлених тільки за криміналістичними ознаками у вузькому розумінні¹.

Незважаючи на те, що запропоновані А. В. Шмоніним, Ю. П. Гармаєвим, О. Ф. Лубіним, С. Ю. Косаревим класифікації достатньо

¹ Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 248–265.

складні для сприйняття і практичної реалізації, їх слід розглядати як перші спроби щодо багатомірного аналізу видів методик.

Не залишився осторонь від розв'язання цієї проблеми й В. Є. Корноухов, який досліджував питання класифікації методик з урахуванням закономірностей пошуково-пізнавальних процесів при розслідуванні злочинів. На основі цих особливостей першу групу пошуково-пізнавальних процесів, а відповідно й методик, В. Є. Корноухов назвав класом «просторово-часових відносин», а другу – класом «причинних відносин». У кожному класі на основі спільності об'єкта посягання виокремлюються міжродові та родові (родові завдання) методики, а останні поділяються на видові й міжвидові. Видові методики, за задумом автора, можна диференціювати у систему окремих¹.

У свою чергу, Б. В. Щур на базі проведеного наукового аналізу та вивчення пропонуваніх у криміналістичній літературі різновидів криміналістичних методик запропонував таку їх класифікацію:

1) залежно від сфери реалізації (криміналістичні методики розслідування та криміналістичні методики судового розгляду);

2) залежно від виду злочинів (видові криміналістичні методики): методика розслідування вбивств; методика розслідування крадіжок; методика розслідування шахрайства; методика розслідування згвалтування та ін.;

3) залежно від криміналістично значущих ознак у певному виді злочинів (підвидові криміналістичні методики або «мікрометодики»): методика розслідування вбивств за відсутності трупа; методика розслідування вбивств за наявності інсценування; методика розслідування вбивств на замовлення; методика розслідування вбивств із розчленуванням трупа тощо;

4) залежно від криміналістично значущих ознак, що виходять за межі виду злочину (групові криміналістичні методики): методика розслідування злочинів, що вчиняються організованими групами; методика розслідування злочинів, що вчиняються неповнолітніми; методика розслідування злочинів особами з аномаліями психіки та ін.;

5) залежно від наявності зв'язків між окремими видами злочинів (комплексні криміналістичні методики): методика розслідування кри-

¹ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 146–171.

мінальної корупційної діяльності; методика розслідування осередків злочинів тощо¹.

Запропоновані в криміналістичній літературі підходи до побудови класифікацій методик розслідування злочинів характеризуються не лише багатоваріантністю підстав і рівнів, але й термінологічним розмаїттям щодо назв самих криміналістичних методик, окремі з яких потребують додаткового пояснення. Так, Б. Є. Лук'янчиков, досліджуючи нетрадиційні методики розслідування, які розробляються за змішаними (криміналістичними) підставами, вживає для їх позначення назву «вневидові методики розслідування злочинів»², на що відразу ж отримав зауваження від колег-криміналістів стосовно некоректності вживання терміна «вневидова» методика як такого, що не властивий українській мові³. У подальшому у своїх дослідженнях Б. Є. Лук'янчиков відмовився від висловлених пропозицій і почав уживати термін «позавидові» методики, запропонувавши такі підстави до їх класифікації: 1) за суб'єктом злочину (неповнолітні, особи з дефектами психіки, рецидивісти, жінки, іноземці тощо); 2) за особою потерпілого (іноземні громадяни, особи з дефектами психіки); 3) за місцем та умовами вчинення злочину (на транспорті, у великому місті, у сільській місцевості, у місцях громадського відпочинку, у місцях позбавлення волі, в умовах стихійного лиха та ін.); 4) за часом вчинення злочину і станом розслідування (нерозкриті злочини минулих років); 5) за формою організації і засобами злочинної діяльності (розслідування злочинів, вчинених групою осіб, організованими злочинними угрупованнями, комп'ютерні злочини)⁴.

Д. О. Солодов вважає, що й термін «позавидові» методики не зовсім вдалий, оскільки не дає чіткого уявлення про зміст позначеного

¹ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 122–123.

² Лук'янчиков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. внутр. справ. Київ, 2001. С. 9.

³ Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матеріали наук. конф., м. Харків, 21–22 черв. 2001р. Харків : Право, 2001. С. 379.

⁴ Лук'янчиков Б. Є., Лук'янчиков Є. Д. Класифікація позавидових методик розслідування. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Вид. присвячене 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 155.

ним явища. Більш точним, на його переконання, є термін «особливі» або «категоріальні» методики, виходячи з того, що такі методики спрямовані на оптимізацію розслідування груп різнорідних злочинних посягань певної категорії, об'єднаних за якими-небудь криміналістично значущими ознаками. До цих ознак Д. О. Солодов відносить такі: 1) соціально-психологічні особливості особистості винного: методика розслідування злочинів неповнолітніх, іноземців, рецидивістів, осіб з відставанням у психічному розвитку; 2) характер і ступінь організації злочинної діяльності: методика розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами; 3) часовий період: методика розслідування злочинів «по гарячих слідах», злочинів минулих років, у справах, по яких відновлено провадження; 4) множинність злочинних епізодів: методика розслідування серійних злочинів, злочинів, що вчиняються одними й тими самими особами; 5) місце вчинення злочину: методика розслідування злочинів у банківській сфері, на залізничному, водному, повітряному транспорті, в установах виконання покарань тощо¹.

У криміналістичній літературі зустрічаються й дуже оригінальні з огляду на термінологічну інтерпретацію назв криміналістичних методик пропозиції. Так, С. В. Великанов уводить у понятійний апарат науки криміналістики такі терміни, як «методики-модифікатори» та «об'єднані методики», наводячи такі пояснення своєї позиції: «“Методики-модифікатори” – це особливий різновид методик, що існують у науковій та навчальній літературі. Це такі побудови, які адресовані до невизначеного або дуже широкого переліку злочинів (методики “розслідування злочинів, що вчиняються організованими злочинними групами”, “розслідування підпалів та інших злочинів, пов'язаних із виникненням пожеж”, “розслідування злочинів у справах за участю іноземців”, “розслідування злочинів, вчинених засудженими в установах виконання покарань”, “розслідування злочинів минулих років”). Такі конструкції умовно можна назвати методиками-модифікаторами через їх здатність доповнювати існуючу систему методик найбільш поширеними специфічними компонентами. У свою чергу, об'єднані методики мають видову або міжвидову назву, однак не мають важли-

¹ Солодов Д. А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. Вып. 6. С. 220–221.

вої риси – синтезованого узагальненого родового або видового змісту рекомендацій, іншими словами, фактично об'єднують зміст декількох видових або підвидових методик»¹.

Щодо запропонованих найменувань різновидів окремих криміналістичних методик – категоріальні методики, об'єднані методики, методики-модифікатори, «монооб'єктні», «поліоб'єктні», «монородові», «моновидові», «моноскладені», «поліродові», «полівидові», то науковці, безумовно, мають право на пропонування власних назв окремих криміналістичних методик, але головним при цьому є не оригінальність запропонованих назв методик, а їх змістове наповнення. Тому що, крім надто складного їх сприйняття, розуміння, плутанини та застосування наукового апарату (мови криміналістики), ці терміни більше нічого не несуть.

Аналіз запропонованих у криміналістичній літературі підходів до розроблення класифікаційних побудов методик розслідування злочинів дає підстави погодитися з висновками А. В. Шмоніна стосовно того, що сьогодні в науці криміналістиці відсутня єдина, повна, не суперечлива і науково обґрунтована класифікаційна система криміналістичних методик, що негативно позначається на можливості: 1) системно дослідити проблеми криміналістичних методик; 2) розробити конкретні методики розслідування злочинів; 3) найбільш ефективно і цілеспрямовано застосовувати розроблені методики в практичній діяльності органів розслідування².

Як видається, серед недоліків запропонованих ученими-криміналістами класифікаційних побудов методик розслідування злочинів передусім слід назвати такі:

1) відсутність чітко визначених принципів формування та аргументовано наданих, уніфікованих критеріїв поділу криміналістичних методик розслідування злочинів;

2) розроблення надто диференційованих за рівнями та елементним складом класифікаційних побудов, що суттєво ускладнює їх розуміння і реалізацію або, навпаки, надання обмежених, спрощених варіантів

¹ Веліканов С. В. Родові, видові, підвидові, комплексні та модифікуючі методики розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 215–216.

² Шмонин А. В. *Методология криминалистической методики* : монографія. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 140.

таких, що не дають повного уявлення і залишають поза увагою окремі різновиди методик;

3) відсутність логічності (ієрархічності, взаємозв'язку цілого і частини) та системності у розробленні класифікаційних побудов методик розслідування злочинів, що призводить до віднесення однієї й тієї самої методики до двох або навіть більше класифікаційних груп;

4) використання різноманітного термінологічного апарату при визначенні назв класифікаційних рівнів, груп криміналістичних методик розслідування злочинів, тобто створення ситуації, коли науковці говорять про одні й ті самі речі, але дають їм різну назву.

Аналіз сучасного стану формування класифікаційних побудов криміналістичних методик розслідування злочинів обумовлює потребу у формулюванні певних положень, які, на нашу думку, є відправними для розв'язання зазначеної проблеми:

1) криміналістична класифікація методик має кореспондувати криміналістичній класифікації злочинів, яка, у свою чергу, зумовлена кримінально-правовою характеристикою, предметом доказування, закономірностями пошуково-пізнавальної діяльності слідчого;

2) головними критеріями поділу і відокремлення криміналістичних методик розслідування злочинів мають бути особливості (відмінності) організації основних напрямів розслідування з урахуванням вихідних ситуацій (порушення кримінальної справи, здійснення планування, висунення і перевірка слідчих версій, провадження окремих слідчих дій та профілактичних заходів слідчого тощо);

3) у класифікаційних побудовах окремі криміналістичні методики розслідування злочинів слід поділяти за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації окремих методичних рекомендацій, при цьому кількість рівнів і ступенів має бути такою, щоб, з одного боку, охоплювати всі можливі різновиди методик, а з другого – підкреслювати їх своєрідність;

4) окремі криміналістичні методики розслідування злочинів, що входять до класифікаційних побудов, мають розроблятися з урахуванням певних уніфікованих, базових підходів, а тому в ієрархії методик базову слід розташовувати на верхньому рівні як відправну, що служить орієнтиром для формування всіх розташованих нижче методик;

5) створення єдиної, загально визнаної і несуперечливої класифікації методик розслідування злочинів є запорукою не лише успішного їх застосування в практичній діяльності слідчих органів, а й визначення концептуальних підходів до обрання «технології створення самих цих методик», оскільки до різних класифікаційних рівнів методик можуть бути запропоновані різні технологічні підходи щодо їх утворення (побудови);

б) основне, превалююче призначення класифікації методик має реалізовуватися по вертикалі, значення якої, на думку В. Є. Корноухова, полягає у такому: по-перше, розкриваються взаємозв'язки між методиками; по-друге, у вищестоящому ряду (наприклад, родовій методиці) відображається те загальне, що притаманне роду, тоді як у видовій – вже притаманне виду (особливості), що унеможливило дублювання, яке сьогодні стало типовим явищем; по-третє, визначаються ті методики, які погано вивчені, що надасть науковим дослідженням цілеспрямованості; по-четверте, з'ясується необхідність (чи відсутність такої) у розробці методики; по-п'яте, визначається місце тієї чи іншої методики в класифікаційному ряду¹.

Отже, спираючись на викладене, а також застосовуючи багатомірний підхід до розподілу криміналістичних методик розслідування злочинів, можна запропонувати таке їх упорядкування по вертикалі та горизонталі:

1. Базова методика.
2. Прості (одиночні) методики – видові, підвидові (мікрометодики).
3. Ускладнені (групові) методики – родові, міжродові, комплексні.

Таким чином, виходячи з концептуальних підходів до формування конфігурації системи криміналістичних методик розслідування злочинів, її основними елементами, у запропонованій інтерпретації, є:

1) *базова методика* як універсальна, уніфікована модель, за якою мають створюватися інші окремі криміналістичні методики розслідування злочинів². Вона є «коренем упорядкування системи криміналістичних методик і розглядається як концептуальна модель із

¹ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 170–171.

² Журавель В. А. Проблема формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. № 1 (52). С. 233.

апробованою структурою та рекомендаціями до змістового наповнення елементів практичних рекомендацій, розташованих на нижчих рівнях»¹;

2) *видові* криміналістичні методики розслідування (види злочинів, чітко визначені у відповідних розділах Особливої частини КК, як-от методика розслідування шахрайства, крадіжок та ін. Цей рівень є найбільш усталеним, традиційним, за яким і раніше формувалася система окремих криміналістичних методик розслідування, оскільки він базується на кримінально-правовій класифікації злочинів);

3) *підвидові* криміналістичні методики розслідування (підвиди чи різновиди, виділені з-поміж злочинів одного виду за криміналістично значущими ознаками; приміром, до такого виду злочинів, як умисне вбивство, виділяють такі підвидові методики (мікрометодики), як методика розслідування вбивств з розчленуванням, на замовлення, учинених у ході протистояння організованих злочинних груп, на релігійному підґрунті та ін. У цьому сенсі криміналістична класифікація є більш диференційованим утворенням, аніж кримінально-правова, що наближає її до запитів практики);

4) *родові* криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, об'єднаних за ознакою родового об'єкта в одному розділі Особливої частини КК й на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів: а) проти довкілля; б) проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; в) при наданні медичної допомоги тощо);

5) *міжродові* криміналістичні методики розслідування (групи злочинів, диференційованих відповідно до групування їх у різних розділах Особливої частини КК і на підставі криміналістично значущих ознак, притаманних декільком видам, наприклад, методика розслідування злочинів, учинених неповнолітніми, організованими злочинними угрупованнями, у сфері підприємницької діяльності тощо, де об'єднуючою криміналістичною класифікаційною ознакою виступають особа злочинця, сфера реалізації його злочинного наміру тощо);

¹ Великанов С. В. Родові, видові, підвидові, комплексні та модифікуючі методики розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 204.

б) *комплексні* криміналістичні методики розслідування злочинів, у яких відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних злочинних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових й криміналістичних критеріїв класифікації злочинів. Спільність цих злочинних проявів обумовлена тим, що на практиці вони вчиняються в реальних та ідеальних сукупностях. При цьому вони охоплюються єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо. Ідеться про єдиний ланцюг злочинної поведінки, зокрема, про так звану технологію злочинного збагачення, наприклад, коли розслідування предикатного (основного) злочину поєднано з розслідуванням спорідненої з ним легалізації, яка в даному випадку є останньою ланкою в такого роду злочинній діяльності. Розслідування подібних комплексів злочинних дій зумовлює специфіку висування й перевірки слідчих версій, здійснення планування, тактику провадження окремих слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, особливості проведення тактичних операцій та ін.

Отже, запропонована класифікація дозволяє не лише чітко поділити криміналістичні методики за ступенем узагальнення, рівнем конкретизації окремих методичних рекомендацій, а й визначити різні підходи до технології їх утворення (побудови).

4.5. Вчення про криміналістичну характеристику злочинів

«Криміналістична характеристика злочинів» – це досить нова категорія, яку введено в науковий апарат криміналістики наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. На думку С. Н. Чурилова, саме «прагнення вчених-криміналістів знайти підходи до розкриття змісту закономірностей у сфері доказування привело до винайдення спеціального терміна “криміналістична характеристика злочину”»¹. При цьому

¹ Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. С. 200.

поява зазначеної категорії супроводжувалася досить жвавою дискусією, а погляди на її сутність, місце і значення в криміналістичній літературі висловлювалися найрізноманітніші, навіть полярні: від відведення їй ролі загальної криміналістичної теорії (вчення)¹ і на підставі цього віднесення до теоретичних та методологічних основ криміналістики – до повного заперечення необхідності і доцільності виділення такої наукової категорії², що стала «криміналістичним пережитком»³.

Відповідно до висловлених наукових поглядів у криміналістичній літературі з'явилися пропозиції щодо хронології розвитку криміналістичної характеристики злочинів. Так, В. Л. Синчук у розвитку цієї категорії виокремлює чотири етапи:

1. Перші згадки і опис криміналістичної характеристики злочинів у працях О. Н. Колесніченка, С. П. Мітрічева, Л. О. Сергеева (кінець 60-х рр. ХХ ст.).

2. Розробка теоретичних засад криміналістичної характеристики злочинів (80-ті – початок 90-х рр. ХХ ст.).

3. Розробка криміналістичних характеристик окремих груп, видів і підвидів злочинів та поглиблення формування теорії криміналістичної характеристики злочинів (протягом 90-х рр. ХХ ст.).

4. Відставання розробок практичного аспекту порівняно з теоретичним і на підставі цього поява пропозицій щодо повної відмови від застосування криміналістичної характеристики як наукової категорії (кінець ХХ – початок ХХІ ст.)⁴.

Дискусії, що точилися навколо криміналістичної характеристики злочинів, не вщухають і дотепер. Так, сьогодні відсутня єдність щодо

¹ Див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика как составная часть общей теории криминалистической теории. *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. Тула, 2000. С. 33; Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. С. 270–277.

² Зокрема, А. В. Дулов пропонує відмовитись від категорії «криміналістична характеристика» і замінити її категорією «криміналістичний аналіз» (див.: Криміналістика : учеб. пособие / под ред. А. В. Дулова. Минск : НКП «Экоперспектива», 1996. С. 72, 73).

³ Белкин Р. С. Понятие, ставшее «криминалистическим пережитком». *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. Тула, 2000. С. 6, 7.

⁴ Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. С. 16, 17.

поняття, значення і місця вказаної категорії у системі науки криміналістики. При цьому криміналістичну характеристику злочинів визначають як:

а) систему узагальнених даних (відомостей) про найбільш типові криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів¹;

б) наукові положення окремої методики розслідування, що являють собою систему відомостей про елементи механізму вчинення злочину²;

в) наукову категорію, в якій з достатнім ступенем конкретності описані типові ознаки і властивості події злочину³;

г) наукову абстракцію, що відображає в основному на статистичному рівні дані про прийоми підготовки і способи вчинення окремих видів (підвидів) злочинів⁴;

г) систему закономірно взаємопов'язаних криміналістичних даних про елементи складу злочину⁵;

д) ідеальну сукупність криміналістично значущих елементів та їх ознак про закономірності механізму конкретного виду злочинів⁶;

е) інформаційну модель, що являє собою якісно-кількісний опис типових ознак конкретного виду (групи) злочинів⁷;

¹ Див.: Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. С. 7–9; Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. Вип. 1 (4). С. 40; та ін.

² Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. С. 22.

³ Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. Свердловск, 1978. Вип. 69. С. 17.

⁴ Шиканов В. И. Проблемы использования специальных познаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1980. С. 18.

⁵ Видонов Л. Г., Видонов В. Л. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сб. науч. ст. Москва : ВИИПРМПП, 1984. С. 97.

⁶ Гончаренко В. И., Кушнир Г. А., Подпалый В. Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Выш. шк., 1986. Вип. 33. С. 5.

⁷ Салтевский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. Специализированный курс криминалистики : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 310.

є) модель системи зведених відомостей про криміналістично значущі ознаки виду, групи або конкретного злочину¹ тощо.

Розмаїття поглядів вчених на цю категорію пересвідчує у необхідності продовження наукового пошуку в окресленій галузі знань, де найбільш концептуальними слід визнати проблеми формування дефініції, внутрішньої архітектоніки, змісту, функціонального призначення, місця криміналістичної характеристики злочинів у системі науки криміналістики. Актуальною також є необхідність підвищення прагматичної функції криміналістичної характеристики окремих видів злочинів за допомогою виявлення та використання ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між її елементами і побудови на цій підставі типових версій передусім стосовно особи злочинця, що дозволяє звузити коло суб'єктів, серед яких необхідно здійснювати пошукові заходи у реальному процесі розслідування.

Перш ніж висловити своє особисте бачення стосовно можливих шляхів вирішення зазначених проблем, вважаємо за доцільне наголосити на тому, що, незважаючи на всі існуючі неузгодженості і дискусійні погляди науковців на криміналістичну характеристику злочинів, ця категорія має виключно вагоме значення для теорії криміналістики і практики організації розкриття, розслідування та попередження різноманітних злочинних проявів. А тому вважаємо появу в криміналістичній літературі відверто категоричних висловлювань щодо недоцільності існування та використання категорії «криміналістична характеристика злочину» помилковими. У зв'язку з цим не поділяємо судження Р. С. Белкіна стосовно того, що криміналістична характеристика злочину не виправдала сподівань, яких покладали на неї вчені і практики, вижила себе і із реальності, якою вона вважалась усі ці роки, перетворилась на ілюзію, у криміналістичний фантом². Подібні висновки були негативно сприйняті науковою спільнотою і більшість вчених-криміналістів без вагань стала на захист розгляду-

¹ Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. С. 12.

² Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистки. Москва : НОРМА (Издат. гр. НОРМА – ИНФРА-М), 2001. С. 223.

ваної категорії¹. Синтезуючу позицію із цього питання висловив В. П. Бахін, зазначивши, що це надто «різка» реакція з боку Р. С. Белкіна на небажання вчених займатися практичними проблемами. «Не слід oughньо відмовлятися від вирішення нагальної проблеми практики, а навпаки, необхідно створити умови для її розробки, “примусити” вчених займатися конкретними дослідженнями у цій галузі»².

Досить дискусійною слід визнати й тезу Р. С. Белкіна стосовно того, що комплекс відомостей про злочин, які становлять зміст криміналістичної характеристики, нічого нового для науки і практики не дав, оскільки ці відомості у тому чи іншому вигляді раніше викладалися в криміналістичній літературі і були відомі слідчій практиці. Крім того, на його думку, в криміналістичній характеристиці забагато місця займають відомості, які з високою мірою імовірності можуть бути віднесені до криміналістично значущих. «Для того щоб моя позиція щодо розглядуваного питання була достатньо переконливою, – писав Р. С. Белкін, – звернемося до практики викладення криміналістичних характеристик у сучасних вузівських підручниках. Схема такого викладення типова і включає: 1) дані про кримінально-правову кваліфікацію злочину; 2) кримінологічні дані про особу типового злочинця та типову жертву злочину, про типову обстановку скоєння злочину (час, місце, умови), типовий предмет посягання; 3) опис типових способів вчинення і приховування даного виду злочинів і типової слідової картини (наслідків), характерної для використання того чи іншого способу»³.

¹ Див.: Баев О. Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике). *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2002. Вып. 1 (3). С. 23; Гавло В. К. Наследие Р. С. Белкина и дискуссионные вопросы. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД РФ, 2002. С. 209; Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса : Юрид. лит., 2002. С. 44; Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 116; та ін.

² Бахін В. П. Криминалистика для криминалистов или для практики? *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД РФ, 2002. С. 57.

³ Белкін Р. С. Понятие, ставшие «криминалистическим пережитком». *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. Тула, 2000. С. 11, 12.

Викликає заперечення й пропозиція Р. С. Белкіна відмовитись від терміна «криміналістична характеристика злочину», повернувшись до продуктивної старої практики посилань у конкретній окремій криміналістичній методиці як на перший її елемент на специфічні особливості предмета доказування з даної категорії кримінальних справ, тобто повернутися до традиційних обставин, що підлягають з'ясуванню щодо конкретного різновиду злочину¹.

Як видається, наведені судження за своєю природою є дискусійними, мають альтернативні варіанти вирішення, у жодному разі не свідчать про зневіру у криміналістичній характеристиці злочинів, у її спроможність служити практиці і не дають підстав на її виключення з наукового апарату криміналістики та віднесення до розряду так званих фантомів. Навпаки, ми глибоко переконані, що криміналістична характеристика – це не ілюзія, а реально існуюча, вельми важлива в науково-теоретичному та практичному плані категорія, яка ще не повністю вичерпала свій внутрішній потенціал і тому потребує подальшої розробки.

У науковому плані криміналістична характеристика являє собою теоретичну концепцію, основу побудови інформаційно-пізнавальної моделі певних груп, видів та підвидів злочинів з метою розробки відповідних методик їх розслідування. Щодо новизни цієї категорії, якої чомусь не бачив Р. С. Белкін, то вона насамперед проявляється у системному відтворенні відомостей про криміналістично значущі ознаки певного виду (групи) злочинів. Дійсно, відомості про злочин викладалися в літературі і до впровадження категорії «криміналістична характеристика злочинів», але питання в тому, як вони викладалися. На початку розвитку методики розслідування окремих видів злочинів як самостійного розділу науки криміналістики ці відомості викладались непослідовно, їх коло було нестійким, у деяких окремих методиках частина цих відомостей зовсім була відсутня. Застосування криміналістичної характеристики як інформаційної моделі дало змогу *систематизувати* ці відомості у вигляді послідовно розташованих елементів, що несуть важливу криміналістично значущу інформацію і мають певні кореляційні зв'язки. Вже у цьому виявляється суттєва новизна

¹ Белкин Р. С. Понятие, ставшие «криминалистическим пережитком». *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. Тула, 2000. С. 12.

розглядуваної категорії. Більше того, саме в криміналістичній характеристиці на основі аналізу узагальнених відомостей про ознаки окремого виду злочинів виявляються закономірності, що входять до предмета дослідження науки криміналістики взагалі, тобто закономірності механізму злочину.

Не витримують критики і посилання на перевантаження криміналістичних характеристик кримінально-правовими та кримінологічними відомостями. Слід зазначити, що кримінально-правові відомості, якщо і використовуються, то достатньо обмежено і передусім у криміналістичних характеристиках нових видів злочинів (у сфері комп'ютерних технологій, у банківській діяльності та ін.), методики розслідування яких тільки формуються¹. Крім того, у літературі висловлено думку щодо комплексного підходу до формування та використання криміналістичної характеристики, пов'язаного із залученням даних інших видів характеристик злочинів: кримінально-правової, кримінально-процесуальної, кримінологічної². Що стосується інформації про особу злочинця, то її не слід вважати суто кримінологічною, оскільки вона має різні аспекти використання: правознавцями для вирішення питань кваліфікації; кримінологами для формулювання профілактичних заходів; криміналістами для організації процесу розкриття та розслідування окремих злочинів. При цьому у криміналістичних характеристиках злочинів зосереджені не просто фактичні дані щодо особи суб'єкта злочину, а відомості про виявлені між цією особою та іншими елементами, насамперед із потерпілим, імовірно-статистичні зв'язки. Саме інформація про взаємозв'язок між цими елементами і зумовлює побудову більшості слідчих версій та оптимальну організацію процесу розслідування в цілому.

Щодо співвідношення криміналістичної характеристики та обставин, що підлягають доказуванню, то їх слід розглядати як різні за

¹ Див.: Удовіченко С. О. Першочергові слідчі дії при розслідуванні розкрадань в банківських структурах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 20 с.; Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування економічних злочинів, вчинених з використанням банків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 19 с.

² Див.: Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студ. юрид. вузов и фак. / под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. С. 189; Волобуєв А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. С. 25.

змістом та функціональною спрямованістю самостійні структурні елементи методики розслідування окремих видів злочинів, які не конкурують один з одним і призначені для вирішення різнопланових завдань розслідування¹. Так, криміналістична характеристика злочину розглядається як абстрактна наукова категорія, в якій відображена якісно-кількісна інформація ретроспективної спрямованості, тобто відомості про типові криміналістично значущі ознаки, властивості певного виду злочину, тоді як обставини, що підлягають доказуванню, пов'язані із перспективною стороною структури криміналістичної методики, а саме з інформацією щодо побудови пізнавального процесу, спрямованого на зібрання необхідної доказової бази. «Знання обставин, що становлять предмет доказування з конкретної категорії справ, – підкреслюють В. В. Тищенко і Є. Л. Стрельцов, – дозволяє слідчому цілеспрямовано вести розслідування, бачити кінцеву мету, вирішувати тим самим кримінально-правові та кримінально-процесуальні завдання»². Спираючись на зазначену позицію, навряд чи можна визнати достатньо обґрунтованими пропозиції деяких вчених доповнити криміналістичну характеристику обставинами, що підлягають доказуванню³. Якщо і слід щось доповнювати цими обставинами, так це зміст окремих криміналістичних методик, тому що дійсно із деяких підручників та посібників вони були вилучені⁴.

Останніми роками в криміналістичній літературі з'явилися пропозиції щодо перспектив криміналістичної характеристики злочинів. Одні науковці вважають за доцільне «замінити» криміналістичну характеристику іншою категорією, другі пропонують розглядати криміналістичну характеристику у відокремленому, «чистому» вигляді без включення її в число елементів окремої криміналістичної методики⁵.

¹ У цьому питанні ми солідарні з М. П. Яблоковим (див.: Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика преступлений как составная часть общей криминалистической теории. *Вестник Московского университета. Серия «Право»*. 2000. № 2. С. 9).

² Тищенко В. В., Стрельцов Е. Л. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о корыстно-насильственных преступлениях. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межведом. науч. сб. Киев : Вышш. шк., 1995. Вып. 47. С. 68.

³ Яблоков Н. П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс. *Методика расследования преступлений*. Москва : Юрид. лит., 1976. С. 38.

⁴ Расследование отдельных видов преступлений : учеб. пособие. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. 193 с.

⁵ Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : ИНФРА-М, 2005. С. 481, та ін.

Прибічники першого напряму, виходячи з тези, що криміналістична характеристика не виконала свого призначення, не виправдала сподівань, які на неї покладали вчені і практики, намагаються знайти їй заміну на підставі певного «наукового компромісу» і відшукати таку категорію, яка б відповідала вимогам сьогодення. Так, у науці поряд із криміналістичною характеристикою злочинів все частіше використовуються суміжні категорії, такі як «злочинна діяльність»¹, «механізм злочинної діяльності»², «механізм злочину»³ та ін. При цьому вчені-криміналісти, як правило, включають до переліку елементів злочинної діяльності, механізму злочину (механізму вчинення злочинів) приблизно той самий склад, що й до криміналістичної характеристики, а саме:

- 1) суб'єкт злочину;
- 2) ставлення суб'єкта злочину до своїх дій, їх наслідків, а також співучасників;
- 3) предмет злочину;
- 4) спосіб злочину як система детермінованих дій;
- 5) злочинний результат;
- 6) місце, час та інші обставини, що належать до обстановки злочину;
- 7) обставини, що сприяють або заважають вчиненню злочину;
- 8) поведінка і дії осіб, які опинилися випадковими учасниками (активними чи пасивними) події;
- 9) відносини між учасниками події, зв'язки між діями (способом злочину) і злочинним результатом, між діями і обстановкою, суб'єктом злочину і предметом посягання та ін.⁴

Як зазначалося раніше, механізм злочину і криміналістична характеристика злочину хоча й близькі за змістом, але різні за сутністю

¹ Див.: Карпов Н. С. Злочинна діяльність : монографія. Київ : Вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.; Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 5–28, та ін.

² Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования. Нижний Новгород : НЮИ МВД РФ, 1997. 334 с.

³ Белкин Р. С. Криминалистическое учение о механизме преступления, способах его подготовки, совершения и сокрытия. Криминалистика : в 3 т. Т. 1: История, общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Москва : Акад. МВД РФ, 1995. С. 78–95.

⁴ Див.: Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид лит., 1977. С. 60–61; Його ж. Криминалистическая энциклопедия. Москва : БЭК, 1997. С. 119.

криміналістичні категорії. Механізм злочину – це об’єкт пізнання (реальна дійсність), а криміналістична характеристика – сукупність знань про цей об’єкт¹, форма його відображення.

У криміналістичній літературі висловлені й більш радикальні пропозиції щодо заміни криміналістичної характеристики. Зокрема, В. О. Єгоров пропонує використовувати таке поняття, як «криміналістична модель злочину» (наприклад, «криміналістична модель» незаконного отримання кредиту замість «криміналістична характеристика»), наголошуючи на тому, що криміналістична характеристика не має тієї динамічності, яка потрібна на сучасному етапі боротьби зі злочинністю. Іншими словами, В. О. Єгоров виходить з того, що запропонована ним категорія є динамічним аналогом криміналістичної характеристики злочинів². С. Н. Чурилов пропонує замість криміналістичної характеристики злочинів в окремих методиках використовувати «предмет розслідування», під яким він розуміє структурне утворення, що складається з двох частин: видового предмета доказування та сукупності доказових фактів³. На думку А. В. Шмоніна, така заміна криміналістичної характеристики злочинів на предмет розслідування (в інтерпретації С. Н. Чурилова) не має сенсу⁴. У свою чергу, А. В. Шмонін поряд із криміналістичною характеристикою злочинів пропонує для обговорення гіпотезу щодо використання в криміналістиці поняття «технологія злочинів»⁵.

Усі ці та багато інших пропозицій заслуговують на увагу і мають право на існування як відображення результату наукового пошуку в досліджуваній царині знань. Разом із тим слід враховувати, що введення будь-якої нової категорії в науковий апарат криміналістики передбачає з’ясування її місця в системі науки, співвідношення з іншими категоріями, обґрунтування переваг перед останніми і тим самим визначення її теоретичної та практичної значущості, що є доволі

¹ Волобуєв А. Ф. Механізм злочину та його зв’язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. С. 70.

² Єгоров В. А. Криминалистические модели экономических преступлений в кредитно-финансовой сфере. Саратов : СЮИ МВД РФ, 1999. С. 97.

³ Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. С. 238.

⁴ Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 177.

⁵ Там само. С. 181–195.

складним і трудомістким науковим завданням. Але без цього матимемо переважання понятійного апарату науки, ще більшу нечіткість і в без того складній ситуації щодо криміналістичної характеристики злочинів. На наше переконання, наукою ще не запропоновано обґрунтованої альтернативи, яка б найбільш адекватно відображала криміналістичну сутність злочину, а тому «криміналістична характеристика» має право на існування.

Науковці, які пропонують розглядати криміналістичну характеристику у відокремленому, «чистому» вигляді, не заперечують проти існування цієї криміналістичної категорії, визнають її значення і водночас виключають з числа елементів структури окремої методики розслідування злочинів. Так, А. В. Шмонін вважає, що криміналістична методика не може включати як структурний елемент криміналістичну характеристику злочинів або суміжні наукові категорії (наприклад, злочинну діяльність, механізм злочину, механізм злочинної діяльності, модель злочину та ін.). Поряд із криміналістичною класифікацією таку характеристику, на його думку, швидше за все слід розглядати як *основу* (курсив наш. – В. Ж.) окремих криміналістичних методик, але не її елемент¹. Більше того, А. В. Шмонін зауважує, що віднесення багатьма вченими криміналістичної характеристики до структури окремої методики пояснюється лише інертністю їх мислення². Аналогічну позицію займає й Ю. П. Гармаєв, який при формуванні базової моделі методики розслідування злочинів із її структури також виключає такий елемент, як криміналістична характеристика. При цьому він не заперечує, що розумова і практична діяльність слідчого на початковому етапі розслідування пов'язана з використанням апріорних знань про злочин, які знайшли своє відбиття в криміналістичній характеристиці, тобто ним визнається значення цієї категорії³.

Якщо прислухатися до думки зазначених учених і виключити криміналістичну характеристику з числа елементів окремої методики, то це суттєво знизить інформаційний потенціал останньої. Крім того,

¹ Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : Юстицинформ, 2006. С. 129.

² Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 91.

³ Гармаев Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2006. С. 101.

залишається незрозумілим і те, як можна криміналістичну характеристику визнавати основою криміналістичної методики розслідування злочинів і разом з тим виключати з числа елементів структури окремої методики. З цього приводу виникає запитання: який тоді сенс у такій криміналістичній категорії, якщо вона не має практичної значущості і не сприяє розв'язанню конкретних завдань розслідування? Тому ми солідарні з Б. В. Щуром, який наголошує: «...якщо криміналістична характеристика виконує свою практичну (прагматичну) функцію, вона є частиною окремої криміналістичної методики (курсив наш. – В. Ж.), оскільки вона використовується в слідчій діяльності, під час проведення досудового слідства і є належним інструментом у розслідуванні (сприяє висуненню слідчих версій)»¹.

Отже, криміналістична характеристика має не менше, якщо не більше практичне значення, оскільки розглядається як робочий інструментарій здійснення процесу розкриття та розслідування злочинів, як своєрідний орієнтир, на який потрібно рівнятися при вирішенні конкретних слідчих завдань, висуненні робочих версій. Саме це функціональне призначення притаманне криміналістичній характеристиці. Разом із тим не слід перевищувати значущість криміналістичної характеристики, оскільки це не панацея, не остаточна відповідь на всі невирішені питання, а лише один із засобів у розпорядженні слідчого, який надає йому можливості відшукати в умовах невизначеності та відсутності інформації найбільш вірогідні шляхи здобуття доказів. «Криміналістична характеристика, – наголошував В. І. Шиканов, – може розглядатися лише як імовірна модель і відповідно використовуватись слідчим лише як орієнтуюча інформація»². «Такі відомості, – стверджує В. В. Тищенко, – можуть бути тільки орієнтиром у роботі слідчого, але не жорстким трафаретом, категоричним однозначним висновком, інакше здатні відвести від іншої версії, котра в конкретному випадку і виявиться правильною»³.

Реалізація, тобто реальна допомога в більшості випадків розкриттю конкретних злочинів на основі використання узагальнених даних

¹ Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. С. 136.

² Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. С. 24.

³ Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса : Юрид. лит., 2002. С. 47.

про раніше розслідувані аналогічні злочини, можлива тільки за наявності виявлених імовірності-статистичних та кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, які виражені в кількісних показниках. На важливість цієї обставини неодноразово зверталась увага у криміналістичній літературі. Так, Р. С. Белкін у зв'язку із цим зазначав, що «криміналістична характеристика як щось ціле, як єдиний комплекс має практичне значення лише в тих випадках, коли встановлені кореляційні зв'язки і залежності між її елементами, які мають закономірний характер та виражені в кількісних показниках. Дані про ці закономірності можуть бути підставою для побудови типових версій у конкретних справах. У цьому і тільки у цьому полягає практичне значення криміналістичної характеристики як цілого»¹. М. О. Селиванов вважає виявлення закономірних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики головними напрямками подальших наукових досліджень у галузі вдосконалення окремих методик розслідування². Аналогічної думки дотримується й С. Ю. Косарев, який переконаний, що виявлення взаємозв'язків між різноманітними параметрами елементів криміналістичної характеристики, засноване на встановленні найбільш частих сполучень цих параметрів, відбитих кількісними показниками в процентному відношенні, слід вважати магістральним напрямом розвитку та вдосконалення криміналістичних методик розслідування злочинів³. Погоджуючись із наведеними позиціями, В. П. Бахін і Б. Є. Лук'янчиков наголошують, що без даних, які відображають закономірні взаємозв'язки ознак певного виду злочинів, криміналістична характеристика залишається теоретичною концепцією криміналістики, що не використовується практикою⁴. На думку О. Ю. Головіна, без використання результатів емпіричних і статистичних досліджень криміналістична характеристика становитиме набір абстрактно-умоглядних відомостей, виділених за принципом

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 316.

² Селиванов Н. Состояние и перспективы исследования проблемы борьбы с правонарушениями. *Социалистическая законность*. 1982. № 4. С. 20.

³ Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 367.

⁴ Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. № 1 (4). С. 40.

«може бути» без розкриття можливих зв'язків, що істотно знижує ефективність її практичного виходу. Водночас він застерігає, що криміналістична характеристика, яка ґрунтується лише на кількісних показниках, що характеризують частоту зустрічальності тих чи інших елементів, без аналізу причинно-наслідкових та просторово-часових зв'язків між ними, не задовольнятиме потреби ані теорії, ані практики¹.

Гене́за та сучасний стан криміналістичної характеристики як наукової категорії і як робочого інструментарію слідчого свідчать про суттєве відставання розробок щодо останнього. Зокрема, такі питання, як виявлення та використання ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між її елементами, застосування сучасних комп'ютерних технологій і математичних методів щодо збирання і оброблення необхідних емпіричних даних потребують самостійного більш поглибленого наукового дослідження. Тому вважаємо, що зусилля криміналістів стосовно виявлення та аналізу кількісних показників, які відображають специфіку ймовірно-статистичних та кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики, повинні бути значно активізовані, оскільки дотепер висловлені стосовно цієї проблематики судження за незначними винятками (йдеться насамперед про системи типових версій Л. Г. Відонова² і розробки В. К. Чаюка³, І. Ф. Ясенєва⁴ та В. Л. Синчука⁵) мають суто декларативний характер. Саме таке становище і є однією з головних причин нігілістичного ставлення практичних працівників до розглядуваної категорії.

¹ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 124.

² Видонов Л. Г. Криминалистическая характеристика убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев. Горький, 1978.

³ Чаюк В. К. Исследование связей элементов криминалистической характеристики для построения методики расследования краж государственного или общественного имущества : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Киев. высш. шк. МВД СССР. Киев, 1985. 24 с.

⁴ Ясенев И. Ф. Закономерные связи между элементами криминалистической характеристики краж государственного и общественного имущества и их использование в методике расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1983. 17 с.

⁵ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.

Активізація цього напрямку досліджень передбачає передусім розроблення узгодженої методики виявлення ймовірно-статистичних і кореляційних зв'язків між елементами криміналістичної характеристики і можливість їх використання. Йдеться про визначення базового, кількісного показника узагальнених кримінальних справ, що становить основу для проведення відповідних розрахунків, а також з'ясування кількості ознак, до яких встановлюються ймовірно-статистичні та кореляційні зв'язки. Справа в тім, що сьогодні немає єдності у поглядах криміналістів на кількісний показник кримінальних справ, що становлять основу для розрахунків кореляції. Так, В. М. Ісаєнком для встановлення зв'язків між елементами криміналістичної характеристики корисливих вбивств було вивчено 160 кримінальних справ¹, Ю. П. Гармаєв називає вибірку із 200 кримінальних справ, за якою джерело похибки коефіцієнта кореляції вже можна не брати до уваги², тоді як М. С. Юмашев у своїх дослідженнях оперував 1100 кримінальними справами про грабежі та розбійні напади з метою заволодіння особистим майном громадян (розрахунки здійснено приблизно між 37 параметрами елементів криміналістичної характеристики)³. С. Ю. Косарев висловлює пораду щодо недоцільності встановлення кореляційних залежностей між великою кількістю виокремлених ознак, яких має бути всього декілька⁴.

В. Л. Синчук дійшов висновку про наявність двох варіантів формування банку даних, що є підставою для встановлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики і формування типових версій щодо особи вбивці і мотиву злочину. Сутність першого варіанта полягає у тому, що до банку даних заносяться відомості відповідно до заздалегідь змодельованих найбільш імовірних кримінальних ситуацій початкового етапу розслідування цієї категорії

¹ Ісаєнком В. Н. Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных преступниками у потерпевших : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка. Москва, 1990. 24 с.

² Гармаєв Ю. П. Теоретические основы формирования криминалистических методик расследования преступлений. Иркутск : ИЮИ ГП РФ, 2003. С. 225–226.

³ Юмашев Н. С. Расследование грабежей и разбойных нападений, совершаемых с целью завладения имуществом граждан. Москва : МВШМ МВД СССР, 1991. 103 с.

⁴ Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 367.

злочинів. Другий варіант передбачає занесення до банку даних тих відомостей, які впливають з обраної вибірки кримінальних справ і служать підставами для формування відповідних кримінальних ситуацій. Якщо перший варіант дає можливість оперувати ймовірно можливими кримінальними ситуаціями, то другий – реально можливими.

Обидва варіанти, на думку В. Л. Синчука, мають право на існування, оскільки відмінність між ними полягає насамперед у тому, яку мету ставить перед собою дослідник. Якщо за мету ставиться намагання оперувати якомога більшою кількістю ймовірно можливих кримінальних ситуацій, то обирається перший варіант формування банку даних. Якщо метою є формування банку даних, що відображає реальні показники відповідно до конкретної вибірки кримінальних справ, що увійшли до емпіричного спостереження, то застосовується другий варіант. При цьому перший варіант дійсно дає можливість мати у розпорядженні дослідника більш різноманітні варіанти сполучень тих показників, що становлять вихідні кримінальні ситуації. Разом із тим його реалізація потребує розширення масиву кримінальних справ, що залучені до емпіричного спостереження, географії місць вчинення вбивств, проміжку часу, оскільки навіть репрезентативна вибірка кримінальних справ не завжди дозволяє оперувати даними, які задовольняють максимальній кількості ймовірно можливих кримінальних ситуацій¹.

Отже, з огляду на запропоновані нами принципи побудови окремої криміналістичної методики розслідування злочинів², в якій криміналістична характеристика посідає ключову позицію, їй останню слід розглядати як інформаційну модель, в якій відбиваються якісно-кількісні показники ретроспективної спрямованості про типові ознаки, тобто ті, що притаманні даному масиву злочинів, і специфічні, котрі дозволяють відокремити його від інших груп злочинів. При цьому головною відмінністю цієї моделі є те, що всі елементи, які входять до

¹ Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. С. 144–145.

² Див.: Журавель В. А. Окрема криміналістична методика розслідування злочинів: форма, структура, зміст. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2007. Вип. 7. С. 41–56; Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. Вип. 1 (52). С. 231–242.

її складу, становлять певну систему і розглядати їх у відриві один від одного недоцільно. Кожний елемент цієї системи здатний впливати на вирішення загальних питань досудового слідства, а саме: висунення версій, визначення напрямів розслідування та формування алгоритму дій слідчого в тій чи іншій ситуації, прогнозування можливих варіантів доказової поведінки злочинця, ймовірних місць вчинення нових злочинів тощо. Тобто узагальнені дані, що входять до складу криміналістичної характеристики злочинів, призначені не лише для розробки систем типових версій та умовиводів, що випливають з них, а й для визначення відповідного кола доказових фактів, які необхідно встановити в ході досудового розслідування¹.

4.6. Вчення про ситуації в криміналістиці (криміналістичну ситуалогію)

Для формування теоретичних концепцій криміналістики і здійснення в практичній діяльності її рекомендацій особливого значення набуває ситуаційний підхід. Дійсно, саме за рахунок визначення ситуацій, здійснення їх типізації, формулювання щодо них оптимальних алгоритмічних схем та програм дій слідчого, детектива, судді, експерта можливо істотно підняти рівень наукових розробок у цій галузі знань. Крім того, ситуаційний підхід «пронизує» всю систему криміналістики і виступає на цій підставі панівною системоутворюючою концепцією².

Останнім часом у літературі з'являються пропозиції стосовно необхідності формування криміналістичної ситуалогії, створення криміналістичної теорії ситуацій, яка сприяє реалізації її пізнавальної функції, покращенню наукових розробок у цій царині знань³. Розглядаючи

¹ Селиванов Н. Криминалистические характеристики и следственные ситуации в методике расследования. *Социалистическая законность*. 1977. №2. С. 55–59.

² Ян Е. Н. Ситуационный подход и его значение для расследования. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2018. №1(84). С. 108.

³ Див.: Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997; Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000.

ситуаційний підхід як один із принципів здійснення криміналістичних наукових досліджень у цілому та побудови і реалізації організаційно-тактичних і методичних рекомендацій зокрема, необхідно звернути увагу на те, що в криміналістичній літературі запропоновані різні підходи до поділу ситуацій. Так, Т. В. Волчецька виділяє такі ситуації: а) передкримінальні, кримінальні, післякримінальні; б) слідчі; в) оперативно-розшукові; г) експертні; д) судові¹. У свою чергу, В. О. Коновалова поділяє ситуації залежно від характеру наявної інформації про злочин на: кримінальні (дослідчі) та слідчі². Зазначене дає підстави дійти висновку щодо можливості виокремлення у криміналістиці двох рівнів ситуацій: 1) ситуації, що проявляються в ході реалізації злочинного наміру: а) передкримінальні; б) кримінальні; в) післякримінальні; 2) ситуації, що виникають в ході кримінального провадження: а) слідчі ситуації; б) ситуації тактичної операції; в) ситуації окремої слідчої (розшукової) дії; г) ситуації тактичної комбінації; д) ситуації тактичного прийому. Між ситуаціями як одного рівня, так і різних існує взаємозв'язок. Так, передкримінальна ситуація переростає в кримінальну, а остання впливає на формування слідчої ситуації, яка, у свою чергу, зумовлює характер ситуації слідчої дії. Наприклад, неприязні стосунки між жертвою і злочинцем переростають у конфлікт, який розв'язується вбивством, вчиненим в умовах неочевидності. Це обмежує наявну інформацію, що істотно ускладнює як слідчу ситуацію в цілому, так і ситуацію провадження окремих слідчих дій. У свою чергу, післякримінальна ситуація, яка характеризується активною протидією розслідуванню з боку зацікавлених осіб, також здатна суттєво ускладнити слідчу ситуацію, поставити перед слідчим додаткові завдання, вирішення яких потребує зусиль і часу.

Відмінну від попередньо зазначених позицій з цього питання займає думка Д. В. Ким, який з огляду на те, що предмет криміналістики поширюється на судову стадію розгляду кримінальних справ, вважає

¹ Волчецькая Т. С. Ситуационное моделирование в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Москов. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1991. С. 17.

² Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. С. 50.

за доцільне використовувати об'єднуючий для всіх різновидів ситуацій термін «криміналістичні»¹.

Не применшуючи значущості кожного з наведених рівнів ситуаційних проявів, які, безумовно, тією чи іншою мірою повинні враховуватися при розробленні окремих криміналістичних рекомендацій, все ж зазначимо, що основне місце серед них займають слідчі ситуації як найбільш істотні детермінанти організаційно-методичних аспектів здійснення діяльності уповноважених суб'єктів кримінального провадження.

У спеціальній літературі ситуація визначається як система зовнішніх щодо суб'єкта умов, які спонукають та опосередковують його активність². Разом із тим серед учених-криміналістів відсутня єдність поглядів стосовно поняття слідчої ситуації. Так, Р. С. Белкін визначає слідчу ситуацію як сукупність умов, в яких на даний момент здійснюється розслідування, тобто обстановку, в якій відбувається процес доказування³. Аналогічне визначення слідчої ситуації сформулювали В. О. Образцов та В. Г. Танасевич, які дійшли висновку, що під слідчою ситуацією розуміється обстановка, що склалася по кримінальній справі під час її порушення і на певному етапі розслідування⁴. І. Ф. Герасимов розглядає слідчу ситуацію як сукупність обставин по справі, яка може бути сприятливою чи несприятливою (у різному ступені) для

¹ Див.: Ким Д. В. Криминалистические ситуации и их разрешение в уголовном судопроизводстве : монография / под ред. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2006. 206 с.; Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : монография / под ред. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2008. 196 с.; Ким Д. В. Проблемы теории и практики разрешения криминалистических ситуаций в процессе раскрытия, предварительного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Омск. акад. МВД России. Омск, 2009. 39 с.

² Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. С. 364.

³ Див.: Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 135; Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 91–92; Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. С. 67.

⁴ Див.: Образцов В. А., Танасевич В. Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. *Советское государство и право*. 1979. № 8. С. 113, 114; Танасевич В. Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : сб. науч. тр. Москва, 1980. С. 87.

будь-яких висновків і дій слідчого¹, а В. К. Гавло – як сукупність фактичних даних, що відображають істотні риси події, якою вона уявляється на тому чи іншому етапі розслідування злочинів². На думку М. О. Селіванова, слідчу ситуацію слід розуміти як комплекс фактичних даних, які встановлені в ході розслідування та взяті до уваги разом із джерелами їх отримання³. З погляду О. Н. Колесніченка та В. О. Коновалової, слідча ситуація – це обстановка (стан) розслідування злочину, яка визначається наявністю (відсутністю) доказової та оперативної інформації про обставини предмета доказування і компоненти криміналістичної характеристики, що зумовлює систему безпосередніх завдань і напрям розслідування⁴. На переконання Т. С. Волчецької, слідча ситуація – це ступінь інформаційної обізнаності про злочин, а також стан процесу розслідування на будь-який визначений момент часу й оцінка якого дозволяє слідчому прийняти найбільш доцільні по справі рішення⁵.

Серед учених-криміналістів бракує єдності й щодо визначення структури і змісту слідчої ситуації. Так, В. О. Образцов до змісту слідчої ситуації включає інформаційні, криміналістичні, психологічні, матеріально-технічні, кадрові, правові компоненти⁶. У свою чергу, І. О. Возгрін у структурі слідчої ситуації виокремлює такі компоненти: специфіка вчиненого злочину, особливості інформації про подію злочину, її повнота, достовірність і відносність, зміст проведеного до визначеного моменту часу розслідування, його результати, а також умови розслідування, тобто рівень наукової організації й управління даного слідчого апарату, ступінь забезпеченості криміналістичними

¹ Герасимов И. Ф. Принципы построения методики раскрытия преступлений. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования* : материалы науч. конф. (Минск, сент. 1973 г.). Минск, 1973. С. 82.

² Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики, методики расследования* : материалы науч. конф. (Минск, сент. 1973 г.). Минск, 1973. С. 90.

³ Селиванов Н. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования. *Социалистическая законность*. 1985. № 7. С. 52.

⁴ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. С. 64.

⁵ Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. С. 46.

⁶ Криминалистика : учебник для вузов / отв. ред. В. А. Образцов. Москва : Юристь, 1995. С. 56.

і спеціальними засобами, зайнятість слідчого та ін.¹ Т. С. Волчецька пропонує розділити компоненти слідчої ситуації на три основні групи: 1) чинники, що стосуються події, яка розслідується, і визначають ступінь достовірності та повноту інформаційної моделі події, що розслідується до моменту оцінювання слідчої ситуації; 2) чинники, що характеризують саму систему розслідування, її процесуальний, тактичний стани, психологічні взаємовідносини учасників попереднього розслідування тощо; 3) чинники, що стосуються зовнішнього середовища, в якому проводиться розслідування, і визначають так звану слідчу обстановку².

Наведені визначення характеризують слідчу ситуацію у широкому та вузькому розумінні. У широкому розумінні слідча ситуація являє собою сукупність усіх умов, що впливають на розслідування і визначають його особливості. Така сукупність найбільш повно характеризує і відбиває усе, що впливає і може впливати на розслідування злочину, а отже, дозволяє вичерпно визначити шляхи і засоби цілеспрямованого впливу на слідчу ситуацію³. Зокрема, на думку Р. С. Белкіна, слідча ситуація являє собою складну, багатоаспектну категорію, до складу якої входять такі компоненти:

1) компоненти психологічного характеру: результат конфлікту між слідчим та протидіючими йому особами, прояв психологічних властивостей слідчого, осіб, що проходять у справі, тощо;

2) компоненти інформаційного характеру: поінформованість слідчого (про обставини злочину, можливі докази, можливості їх виявлення та експертного дослідження, місця приховування шуканого та ін.); поінформованість слідчого та інших осіб, що протистоять, у процесі розслідування (про ступінь поінформованості слідчого і свідків, про виявлені та невиявлені докази, про наміри слідчого та ін.);

¹ Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. Москва, 1985. С. 68.

² Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Калининград. ун-т, 1997. С. 146.

³ Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение. Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования) : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 196, 197.

3) компоненти процесуального і тактичного характеру: стан провадження по справі, докази і їх джерела, можливість обрання запобіжного заходу, ізоляції один від одного осіб, що протидіють розслідуванню, проведення конкретної слідчої дії тощо;

4) компоненти матеріального та організаційно-технічного характеру: наявність комунікацій між черговою частиною й оперативно-слідчою групою, наявність засобів передачі інформації з облікових апаратів органів внутрішніх справ, можливість мобільного маневрування наявними силами, засобами та ін.¹

Суттєвим недоліком запропонованого підходу до визначення слідчої ситуації є надмірно широкий перелік її ознак, що істотно ускладнює розуміння цієї криміналістичної категорії, а також можливість здійснення упорядкування її різновидів. Ось чому більшу практичну перспективу має вузьке розуміння слідчої ситуації як сукупності інформаційних даних, що характеризують стан (обстановку) розслідування на певному етапі.

У криміналістичній теорії здійснювалися спроби щодо класифікації слідчих ситуацій. Зокрема, Р. С. Белкін і М. П. Яблоков усі слідчі ситуації поділяють на сприятливі та несприятливі для розслідування². Іншими вченими-криміналістами пропонувався поділ слідчих ситуацій на типові і специфічні; початкові, проміжні і кінцеві; безконфліктні та конфліктні³. Підставами таких класифікаційних побудов є наявність елементів індивідуальної своєрідності та типовості у слідчій ситуації, її динамізм і мінливість, різниця або збіг інтересів учасників розслідування.

Найбільш розгорнуту класифікацію слідчих ситуацій було розроблено Л. Я. Драпкіним⁴, який виділяє прості та складні слідчі ситуації.

¹ Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД РФ, 1993. С. 70.

² Белкин Р. С., Яблоков Н. П. Понятие и структура следственной ситуации. *Криминалистика социалистических стран* : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 162-163.

³ Див.: Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение. *Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования)* : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 198–202; Белкин Р. С. *Криминалистическая энциклопедия*. Москва : Мегатрон XXI, 2000. С. 202.

⁴ Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1987. С. 9–11.

У свою чергу, прості слідчі ситуації виникають у випадках несуттєвості інформаційних, логічних, психологічних, тактичних, організаційно-управлінських труднощів і наявності у розпорядженні слідчого достатніх ресурсів щодо їх відносно легкого усунення. Інше положення складається, коли розслідування суттєво ускладнене пошуком надійних джерел інформації, достатніх даних про елементи предмета доказування, протидією слідчому з боку обвинувачених та інших учасників кримінального процесу, що займають негативні позиції по справі, відсутністю гарантованих способів досягнення цілей, нестачею часу, засобів, їх неправильним розподілом, великою трудомісткістю дій, що проводяться, й інших негативних чинників. Така несприятлива обстановка веде до утворення складних слідчих ситуацій. Залежно від кількості, характеру та змісту формуючих чинників усі складні ситуації Л. Я. Драпкін диференціює на такі класифікаційні групи: проблемні (характеризуються суперечністю між знанням і незнанням, специфічним співвідношенням відомого та невідомого, за якого шукане не надано та безпосередньо у вихідних даних не міститься, але перебуває в неоднозначному можливому зв'язку з уже встановленими фактами, що якоюсь мірою обмежують і спрямовують пошук рішення); конфліктні (особливий стан системи міжособистісних відносин двох або більшої кількості учасників кримінального процесу, що мають протилежні інтереси і прагнуть до досягнення різних цілей в умовах інформаційної невизначеності, яка виникає у зв'язку з планами і намірами суперника); тактичного ризику (визначається як специфічне співвідношення між можливими способами дій слідчого, спрямованими на досягнення наміченої мети і неоднозначними, негарантованими результатами їх реалізації); організаційно неупорядковані (співвідношення істотних організаційно-управлінських труднощів процесу розслідування і недостатніх на даний момент для їх подолання об'єктивних та суб'єктивних можливостей (ресурсів) слідчого); комбіновані (ім одночасно або у різних сполученнях можуть бути притаманні риси проблемності, конфліктності, тактичного ризику й організаційної неупорядкованості) або змішані ситуації.

А. М. Гусаков та А. О. Філющенко класифікують слідчі ситуації за такими підставами: 1) за формою існування (об'єктивна чи реальна слідча ситуація, яка існує незалежно від її оцінки слідчим; суб'єктивна слідча ситуація – це реальна слідча ситуація, що вивчена й оцінена

слідчим); 2) за ступенем інформаційної визначеності (проста слідча ситуація, в якій слідчий має досить корисної інформації; складна слідча ситуація, що характеризується інформаційною невизначеністю); 3) за ступенем збігу цілей учасників розслідування (конфліктна слідча ситуація, в якій слідчий та інші учасники розслідування прагнуть до досягнення різних цілей; безконфліктні ситуації, в яких цілі слідчого та інших учасників судочинства збігаються); 4) за ступенем складності організаційних питань (організаційно упорядкована ситуація, коли слідчий чітко уявляє завдання, що постають перед ним, має час, сили і засоби їх досягнення; організаційно неупорядкована ситуація, в якій мають місце труднощі у плануванні, організації роботи тощо); 5) за кількістю елементів, що визначають характер слідчої ситуації (комплексні ситуації, в яких слідчому доводиться одночасно враховувати матеріальну обстановку, взаємини учасників, їх психологічні особливості та ін.; спрощені ситуації, в яких слідчий враховує один домінуючий елемент); 6) за значенням слідчої ситуації для процесу розслідування (слідчі ситуації, що виникають на різних етапах розслідування; слідчі ситуації, що виникають у межах слідчої дії)¹.

Достатньо ускладнену класифікацію слідчих ситуацій пропонує Г. О. Зорін, де розглядає: ситуації протидії; транснаціональні ситуації; складні ситуації; проблемні та конфліктні ситуації; організаційно неупорядковані ситуації; відкриті і закриті ситуації; напружені ситуації; фрустраційні ситуації; афектогенні ситуації; кризові ситуації; екстремальні ситуації; тупикові ситуації; латентні ситуації; лабіринтові ситуації; межові ситуації; інсценовані ситуації; пошукові ситуації; аналітичні ситуації; ядерні та периферійні ситуації; стратегічні та тактичні ситуації; ситуації раціональні й ірраціональні; ситуації мотивовані та невмотивовані; ситуації оптимізації раціонального мислення; ситуацію мислення як акт переструктуризації інформації; ситуацію мислення як інтелектуальну операцію; ситуацію мислення як асоціацію уявлень; ситуацію процесу мислення як дію; ситуацію мислення на основі установки; ситуацію мислення як поведінку; ситуацію мислення у категоріях причинних зв'язків; ситуацію мислення як мотивований процес; ситуацію мислення як рефлексію; ситуацію мислення як систему обробки інформації; ризикогенні ситуації; ситуацію таємниці;

¹ Гусаков А. Н., Филющенко А. А. Следственная тактика (в вопросах и ответах) : учеб. пособие. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. С. 14, 15.

ситуацію самообмови; помилковогенну ситуацію; групові й індивідуальні ситуації; ситуацію агресії групового самоствердження; ситуацію психотравми як підставу психологічного захисту; ситуації подолання психологічних бар'єрів; ситуації подолання психологічного захисту; ситуації психологічної саморегуляції; ситуацію діагностики¹.

Д. В. Ким пропонує таку класифікацію криміналістичних ситуацій:

– залежно від рівня пізнання: а) типові; б) індивідуальні, які, у свою чергу, поділяються на типові та атипові;

– з урахуванням ролі компонентів, що входять до її складу: а) ситуації з елементами тактичного ризику; б) ситуації з елементами організаційної неузгодженості; в) ситуації з елементами конфліктності;

– залежно від розділів науки криміналістики: а) ситуації технічного характеру; б) ситуації тактичного характеру; в) ситуації методичного характеру;

– з урахуванням характеру розумової діяльності: а) репродуктивні (алгоритмічні); б) продуктивні, які поділяються на евристичні і творчі;

– залежно від стадій кримінального процесу: а) перевірочні ситуації (належать до стадії порушення кримінальної справи); б) ситуації попереднього розслідування; в) ситуації підготовки до судового засідання; г) ситуації судового розгляду; д) ситуації апеляційного провадження; е) ситуації касаційного провадження; ж) ситуації провадження в наглядовій інстанції; з) ситуації відновлення провадження по кримінальній справі у зв'язку новими або знову відкритими обставинами².

Серед завдань, що постають перед ученими-криміналістами, пріоритетним є проведення типізації слідчих ситуацій. І це природно, оскільки наука криміналістика не може сформулювати рекомендації, розраховані на кожен конкретну слідчу ситуацію³. Може йтися лише про типові ситуації й оптимальні шляхи щодо їх розв'язання. Водночас

¹ Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. С. 124–375.

² Ким Д. В. Проблемы теории и практики разрешения криминалистических ситуаций в процессе раскрытия, предварительного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел : автореф. дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Омс. акад. МВД России. Омск, 2009. С. 11.

³ Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 102–108.

кожна конкретна слідча ситуація, незважаючи на її індивідуальність, неповторність та специфічність, становить різновид типової, і в цьому – ключ до її глибинного пізнання¹.

Що стосується можливостей типізації слідчих ситуацій, то в теорії криміналістики існують різні погляди на цю проблему. Одні вчені вважають типізацію слідчих ситуацій цілком можливою і пропонують свої варіанти. Так, на думку Л. Я. Драпкина, підставами типізації слідчих ситуацій є наявність загальних, групових ознак і їх відносна повторюваність². О. М. Васильєв і М. П. Яблоков також вважають головним критерієм типізації частоту повторюваності певних ознак³. В. К. Гавло таким критерієм називає схожість криміналістичних характеристик вчинення та розслідування злочинів⁴, О. Г. Філіппов і О. Я. Целищев – обсяг і зміст інформації, що характеризує стан, хід та умови розслідування⁵, а С. В. Великанов – репрезентативну множини однорідних конкретних ситуацій⁶. Більше того, у науково-практичних виданнях останніх років обов'язковим елементом є типові слідчі ситуації відповідного етапу розслідування і запропоновані щодо їх розв'язання програми дій слідчого⁷. З приводу цього В. Ю. Шепітько зазначає, що стосовно типових ситуацій можна намітити певний спосіб дій слідчого в процесі одержання доказової інформації. Знання типових ситуацій дає змогу не тільки передбачати їх виникнення у відповідних умовах як закономірних, а й обирати такі тактичні прийоми (тактичні комбінації), що є найбільш оптимальними⁸.

¹ Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2002. Вип. 2 (29). С. 181.

² Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности. Москва, 1987. С. 17.

³ Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва : Изд-во МГУ, 1984. С. 139.

⁴ Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск : Изд-во Томс. гос. ун-та, 1985. С. 124.

⁵ Филиппов А. Г., Целищев О. Я. Узловые проблемы расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1982. № 8. С. 75.

⁶ Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. С. 12.

⁷ Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.

⁸ Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. С. 115.

Поряд із цим у криміналістичній літературі висловлено заперечення щодо можливості типізації слідчих ситуацій. Зокрема, Р. С. Белкін вважав, що складний, багатокomпонентний склад слідчої ситуації, значне число об'єктивних та суб'єктивних чинників, що впливають на зміст і характер цих компонентів, створюють у своєму поєднанні невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, кожна з яких обов'язково відрізняється від інших. Конкретна слідча ситуація завжди індивідуальна і тому типізація слідчих ситуацій за всією повнотою їх змісту неможлива. Здійснити типізацію слідчих ситуацій можливо лише за одним із їх компонентів, а якщо бути ще більш точним – лише за одним із елементів, що створюють цей компонент. Як правило, таким об'єктом типізації обирають один із елементів компонента інформаційного характеру, а саме – наявність інформації щодо події та її учасників¹.

Висловлені Р. С. Белкіним заперечення до певної міри зрозумілі, оскільки неоднорідність і неповторність конкретних ситуацій дійсно істотно ускладнює їх типізацію. Ускладнює, але не позбавляє можливості здійснити цю процедуру. Вочевидь, якщо поставити під сумнів ідею типізації слідчих ситуацій, то це означає, по-перше, увійти в суперечність з діалектичним співвідношенням загального (типового) і окремого (специфічного), а по-друге, обмежити можливість їх використання в криміналістичній методиці, де саме ця категорія і набуває особливого значення.

Як видається, доцільно погодитися з позицією тих учених-криміналістів, котрі вважають, що для здійснення типізації необхідно взяти за основу вузьке розуміння слідчої ситуації, тобто як положення (обстановку), що характеризує своєрідність певного етапу розслідування і визначається наявністю чи відсутністю значущої для розслідування інформації. Іншими словами, для забезпечення типізації з усіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити тільки компоненти інформаційного характеру. «Безумовно, у понятті слідчої ситуації, – наголошує В. В. Тіщенко, – головну роль відіграє його інформаційна основа: співвідношення між наявними та відсутніми відомостями про обставини розслідуваної події, особистість зло-

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1983. С. 95, 96.

чинця. Кількісно-якісна характеристика кримінально-релевантної інформації, що надійшла з різних джерел у розпорядження слідчого на певний момент розслідування, і обумовлює певну інформаційну модель стану розслідування»¹. Навіть така «урізана типізація», заснована на використанні лише джерел інформаційного характеру, має свою практичну спрямованість щодо визначення оптимального напрямку розслідування, обрання найбільш ефективного комплексу слідчих дій і тому має право на існування². «За такого підходу, – підкреслює В. П. Бахін, – поняття слідчої ситуації наповнюється власне криміналістичним змістом, оскільки відображає тактико-криміналістичні передумови досягнення істини по справі без включення положень, які забезпечують організаційну сторону проведення розслідування»³. На наше переконання, якщо враховувати компоненти психологічного, тактичного, матеріального й іншого характеру, то такий багатозначний склад слідчої ситуації, велика кількість об'єктивних і суб'єктивних чинників не дозволять (чи, принаймні, стануть на перешкоді) здійснення типізації слідчої ситуації.

Ще одним питанням, яке постає перед науковцями, є необхідність з'ясування підстав для типізації слідчих ситуацій. З цього приводу в криміналістичній літературі були здійснені спроби сформулювати найбільш загальні підстави щодо типізації слідчих ситуацій. Так, О. Н. Колесніченко і В. О. Коновалова зазначали, що кожний злочин, поряд із більшою або меншою подібністю до інших злочинів, має комплекс індивідуальних, неповторних ознак, він індивідуальний. Однак це не означає, що кількість типових слідчих ситуацій і відповідних їм завдань розслідування нескінченна. Тут слід урахувати, що слідча ситуація встановлюється через відношення наявної інформації до даної в криміналістичній характеристиці та визначення завдань стосовно збирання і дослідження необхідної інформації для з'ясування обставин, що становлять предмет доказування. Оскільки предмет доказування окреслений і ознаками складу злочину, і поло-

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 126, 127.

² Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2002. Вип. 2 (29). С. 183, 184.

³ Бахін В. П. Понятие и виды следственных ситуаций. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений* / под ред. В. К. Лисиенко. Киев : Высш. шк., 1988. С. 17.

женнями КПК, остільки і перелік основних слідчих ситуацій може бути визначений точно¹.

Однак слід зауважити, що впевненість зазначених авторів, на жаль, не реалізована в наукових дослідженнях криміналістів, які займаються проблемами формування окремих методик розслідування злочинів. Ілюстрацією цього можуть бути запропоновані в літературі варіанти типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування вбивств, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, та інших злочинних проявів. Так, В. Л. Синчук на початковому етапі розслідування вбивств за наявності трупа виділяє такі типові слідчі ситуації:

1. Одержана повна інформація щодо всіх елементів криміналістичної характеристики, тобто відомості про місце, час, знаряддя, обстановку, спосіб вчинення злочину, особу жертви та злочинця (така ситуація трапляється у 80% випадках розслідування очевидних вбивств).

2. Одержана інформація щодо всіх елементів криміналістичної характеристики, за винятком відомостей про мотив вчинення злочину (така ситуація можлива при розслідуванні очевидних вбивств, коли характер і спрямованість дій злочинця суперечать його показанням).

3. Одержана інформація щодо місця, часу, знаряддя, обстановки, мотиву, способу вчинення вбивства, особи жертви, але невідома особа злочинця (відсутність даних щодо таких елементів криміналістичної характеристики, як мотив, місце, час, дещо ускладнює названу ситуацію, але не настільки, щоб істотно вплинути на тактичні завдання, які постають перед слідчим, та алгоритм його дій і тому не можуть бути підставами для виділення їх у самостійні різновиди слідчих ситуацій).

4. Одержана інформація щодо місця, часу, знаряддя, обстановки, способу вчинення вбивства, але особу потерпілого не встановлено, бракує даних про особу злочинця та мотив².

У свою чергу, Ю. П. Алєнін, В. В. Тіщенко, Л. І. Аркуша на момент порушення кримінальної справи за фактом виявлення трупа (частин трупа) виокремлюють такі типові слідчі ситуації: 1) особа, що вчинила вбивство, з'явилась до слідчих органів із зізнанням; 2) до правоохо-

¹ Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1976. С. 69.

² Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. С. 31.

ронних органів надійшла заява свідка про відомий йому факт убивства, вчиненого конкретною особою; 3) труп виявлено у місці проживання потерпілого, особу останнього встановлено, бракує відомостей про особу злочинця; 4) труп виявлено поза місцем проживання потерпілого, особу останнього встановлено, бракує відомостей про особу злочинця; 5) виявлено труп, встановлено особу потерпілого, однак є складності із з'ясуванням обставин події злочину; 6) виявлено труп невідомої особи¹.

В. О. Єршов, Г. В. Костильова, М. М. Милованова вважають за доцільне на початковому етапі розслідування злочинів проти життя та здоров'я громадян, що вчинені членами неформальних груп (рухів), виділяти дві вихідні типові слідчі ситуації:

1) встановлено факт учинення вбивства або заподіяння тяжкої шкоди здоров'ю та особу жертви злочину, водночас відомості щодо мотивів і особи підозрюваного відсутні;

2) встановлено факт учинення вбивства або заподіяння тяжкої шкоди, особу жертви і мотиви. Підозрюваного затримано на місці вчинення злочину або після його скоєння².

Досліджуючи проблеми розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, ми дійшли висновку, що основу типізації слідчих ситуацій початкового етапу становлять три найбільш істотних інформаційних джерела, а саме: 1) відомості про факт легалізації; 2) відомості про спосіб легалізації; 3) відомості про особу суб'єкта легалізації. Саме наявність або відсутність інформації щодо цих елементів значною мірою зумовлює спрямованість пізнавальних та організаційних дій слідчого.

Залежно від варіацій інформаційного наповнення щодо перелічених елементів на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, на нашу думку, можна виокремити такі типові слідчі ситуації:

1. Факт і спосіб легалізації, а також особу (осіб), що її вчинила, встановлено (визначальним у цій ситуації є закріплення всіх виявлених

¹ Аленин Ю. П., Тищенко В. В., Аркуша Л. И. Расследование тяжких преступлений : науч.-практ. пособие. Харьков : Одиссей, 2006. С. 17–23.

² Ершов В. А., Костылева Г. В., Милованова М. М. Методика расследования преступлений против жизни и здоровья граждан, совершаемых членами неформальных групп (движений) : науч.-практ. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2007. С. 74–80.

слідів злочину, для цього необхідно затримати підозрюваного (якщо він не затриманий у рамках кримінальної справи про предикатний злочин), провести обшуки за місцем проживання і роботи підозрюваного, а також виїмку всіх документів, що містять сліди легалізації, призначити документальні ревізії, допитати свідків, здійснити експертні дослідження).

2. Факт легалізації встановлено, є відомості про особу, яка її здійснила, але не встановлено спосіб легалізації (у цій ситуації головними завданнями є аналіз руху грошових коштів чи іншого майна з моменту їх злочинного отримання до здійснення операцій з легалізації, встановлення джерела походження злочинних доходів і місця їх знаходження після легалізації, осіб, які брали участь в операціях з легалізації, вивчення документів, в яких відобразилися матеріальні сліди легалізації).

3. Факт і спосіб легалізації встановлено, але відсутня інформація щодо особи (осіб), яка є безпосереднім виконавцем злочину (легалізатором) (головне завдання слідчого у зазначеній ситуації полягає в тому, щоб встановити особу, яка безпосередньо здійснила легалізацію (відмивання) злочинних доходів, для цього з матеріалів кримінальної справи необхідно отримати інформацію про суб'єктів предикатного злочину, коло їх знайомих, з тим щоб через встановлені зв'язки вийти на осіб, які безпосередньо здійснили операцію з легалізації «брудних» коштів чи майна)¹.

Л. І. Аркуша здійснює типізацію слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності, за іншими підставами і виділяє такі типові ситуації: 1) кримінальна справа порушена за тими підставами, що містяться в акті про перевірку платника податків органами податкової міліції; 2) кримінальна справа порушена за актом виїзної податкової перевірки, складеної податковою інспекцією; 3) кримінальна справа порушена за матеріалами органів Державного комітету з фінансового моніторингу². В юридичній літературі пропо-

¹ Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. Харків : Одиссей, 2005. С. 89–97.

² Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2010. С. 214–229.

нуються й інші варіації типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування легалізації (відмивання) злочинних капіталів¹.

Є. П. Фірсов на початковому етапі розслідування виготовлення чи збуту підроблених кредитних або розрахункових карток та інших платіжних документів виокремлює такі чотири типові слідчі ситуації: 1) підозрюваного затримано під час виготовлення або збуту підроблених платіжних карток; 2) підозрюваного у виготовленні або збуті підроблених платіжних карток встановлено слідчим шляхом при розслідуванні інших злочинів, пов'язаних із кримінальним використанням платіжних карток; 3) підозрюваного встановлено в результаті проведення оперативно-розшукових заходів; 4) до правоохоронних органів надійшла заява від власника платіжної картки або повідомлення від банку-емітента щодо несанкціонованого зняття грошей з карткового рахунку невстановленими особами, або повідомлення із сервісних підприємств (торгівлі, послуг) про факт кримінального використання банківських карток². Водночас А. В. Реуцький вважає за доцільне на початковому етапі розслідування цього ж різновиду злочинів виокремлювати такі типові слідчі ситуації: 1) встановлено факт учинення злочину у сфері виготовлення та обігу платіжних карток та особу, яка його вчинила; 2) встановлено факт учинення злочину у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, але бракує відомостей про можливого злочинця; 3) встановлено факт учинення злочину у сфері виготовлення та обігу платіжних карток, є відомості про злочинця, який його вчинив, але останній зник; 4) встановлено ознаки, що вказують на можливість учинення злочину в сфері виготовлення та обігу платіжних карток, є відомості про ймовірного злочинця, але його дії завуальовані під виглядом законних фінансових операцій³.

Розмаїття і далеко невичерпний перелік запропонованих слідчих ситуацій дають підстави вважати, що в основі їх типізації лежить не

¹ Див.: Лисенко В. В. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом: особливості початкового етапу розслідування. *Прокуратура, людина, держава*. 2005. №2 (44). С. 62–70; Салтєвський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. С. 511; та ін.

² Фірсов Е. П. Расследование изготовления или сбыта поддельных денег или ценных бумаг, кредитных либо расчетных карт и иных платежных документов : монография. Москва : Юрлитинформ, 2004. С. 136.

³ Реуцький А. В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. С. 10.

частота зустрічальності конкретних слідчих ситуацій, а особисте уявлення авторів щодо їх кількості. Таке становище навряд чи може задовольнити потреби практики. У зв'язку з цим вважаємо за доцільне сформулювати такі положення щодо слідчої ситуації, які необхідно враховувати як при її типізації, так і в ході практичного застосування:

1) типова слідча ситуація – це наукова абстракція, своєрідна інформаційно-пізнавальна модель, яка сформована на підставі апріорних знань, є результатом узагальнення і аналізу значного емпіричного матеріалу і в якій відображені найбільш загальні риси, що характеризують хід і стан розслідування на певному етапі (початковому, наступному);

2) для реалізації типізації з усіх компонентів, що входять до структури слідчої ситуації, доцільно залишити насамперед компоненти інформаційного характеру. Навіть така «урізана типізація», заснована на використанні тільки джерел інформаційного характеру, має свою практичну спрямованість щодо найбільш продуманої побудови слідчих версій, формулювання вичерпного переліку стратегічних і тактичних завдань розслідування, визначення його оптимального напрямку, обрання найбільш ефективного комплексу слідчих дій і тому вона має право на існування;

3) інформаційною базою типових слідчих ситуацій є частота зустрічальності конкретних ситуацій, що зумовлює необхідність аналізу і оцінки значного емпіричного матеріалу;

4) інформаційну структуру типових слідчих ситуацій становлять предмет доказування, окреслений ознаками складу злочину, який розслідується, і ст. 91 Кримінального процесуального кодексу України, та відомості, що входять до криміналістичної його характеристики;

5) одним із істотних критеріїв віднесення конкретної ситуації до розряду типової слідчої вважають ступінь впливу останньої на процес формулювання стратегічних і тактичних завдань розслідування та визначення оптимальної послідовності проведення слідчих дій або тактичних операцій, що спрямовані на розв'язання цих завдань. Іншими словами, у методиці розслідування окремих видів злочинів як типові мають бути виділені такі слідчі ситуації, які істотно впливають на формування програм розслідування та алгоритмічних схем дій слідчого. «У криміналістичних методичних рекомендаціях, – зазначає О. В. Синчук, – має знайти свою реалізацію триада: типові слідчі си-

туації – типові версії – типові програми розслідування. Якщо нехтувати цим критерієм, то можна дійсно визначити невичерпну кількість варіантів слідчих ситуацій, які реально не впливають на формування криміналістичних методичних рекомендацій, а тільки виступають як інформаційний баласт»¹;

7) кожна типова слідча ситуація має «свій» сталий набір ознак (про хід і стан розслідування), система яких дозволяє індивідуалізувати її щодо певного етапу розслідування;

8) упорядкування слідчих ситуацій доцільно здійснювати на підставі ситуаційного моделювання, сутність якого полягає в тому, що велика кількість конкретних ситуацій, аналогічних у якому-небудь істотному відношенні, «зливається», поєднується в одну або кілька узагальнених ситуацій, для яких і розробляються оптимальні програми ухвалення рішення і проведення практичних дій². «Ситуаційне моделювання, – зазначає Т. С. Волчецька, – передбачає упорядкування великої кількості слідчих ситуацій в однотипні класи. При цьому процес типізації ситуацій завжди потребує певного “усереднення”, що відбувається за рахунок відволікання від подробиць, висування на перший план ознак групового характеру»³.

У криміналістичній літературі також наголошувалося на тому, що глибокий генетичний зв'язок існує й між слідчою ситуацією, і тактичною операцією, який полягає у тому, що тактична операція формується у конкретній слідчій ситуації, залежить від неї як підбором засобів, так і їх змістом. «Досліджуючи специфіку системи “слідча ситуація – тактична операція”, – зазначає В. М. Шевчук, – необхідно виходити з того, що взаємозв'язок тактичної операції і слідчої ситуації є обов'язковим і має двохсторонній, багаторівневий і динамічний характер. Зокрема, рішення про доцільність проведення тактичної операції приймається на основі оцінки слідчої ситуації. У подальшому струк-

¹ Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. С. 12.

² Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Башкир. ун-т, 1989. С. 28, 29.

³ Волчецкая Т. С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике : учеб. пособие. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997. С. 38–42.

тура і спрямованість тактичної операції визначається характером слідчої ситуації, яка склалася на певному етапі розслідування. При цьому комплекс слідчих, оперативно-розшукових та інших дій (заходів), які визначають структуру тактичної операції, може видозмінюватися (доповнюватися) залежно від ситуації, що склалася¹.

В. М. Карагодін звертає увагу, що наявність взаємозв'язку між слідчими ситуаціями, з одного боку, і тактичними операціями – з другого, надає можливість розробляти типові тактичні операції, які за рівнем узагальнення можна умовно розділити на дві групи. Типові тактичні операції першого, більш високого рівня узагальнення розробляються для використання їх у ситуаціях, які є типовими для злочинів різних видів. До таких операцій можна віднести комплекси дій щодо розшуку, а також викриття злочинця. Типові тактичні операції другої групи розробляються з урахуванням криміналістичної характеристики злочинів і ситуацій, типових для їх розслідування. Названі тактичні операції є більш конкретними, оскільки конкретизуються їх завдання. Вони мають плануватися на основі більш загальних операцій першого рівня. Зокрема, типові операції з розпізнавання та подолання способів приховування злочинів належать до другого рівня спільності і мають розроблятися залежно від окремих способів приховування².

З огляду на двосторонній зв'язок тактичної операції із слідчою ситуацією, окремі науковці вважають, що тактичні операції реалізуються в основному в умовах конфліктної слідчої ситуації, метою якої є зміна її у найкращому для розслідування напрямі. Конфліктна ситуація обумовлює застосування конкретного комплексу (системи), «набору» узгоджених між собою дій та заходів. Зокрема, на думку Л. Я. Драпкина, необхідність в проведенні тактичних операцій зростає залежно від складності слідчих ситуацій. Наприклад, у ситуації тактичного ризику надійність навіть правильно вибраного способу дій суттєво знижується і залежить від випадкових, непередбачуваних чинників. У зв'язку з цим проблема підвищення ймовірності досяг-

¹ Шевчук В. М. Тактичні операції в криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. С. 265.

² Карагодін В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления. *Тактические операции и эффективность расследования*: сб. науч. тр. Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1986. С. 56–59.

нення цілей стає тут ключовою, а проведення тактичних операцій – головним засобом оптимізації розслідування¹.

Як убачається, більш виважену позицію з цього питання займає В. М. Шевчук, який наголошує, що «обов'язково слід враховувати, чи є дійсно реальна необхідність (підстави) у тій чи іншій слідчій ситуації проводити тактичні операції. Необхідність у проведенні тактичної операції виникає у тому разі, коли окреме, ізольоване застосування інших тактичних засобів є недостатньо ефективним для вирішення тактичного завдання, призведе до втрати інформації, пов'язане з додатковими витратами часу або матеріальних ресурсів. Відмінною особливістю тактичної операції є те, що в її зміст входить не випадковий набір слідчих дій, а цілісний комплекс пов'язаних внутрішньою єдністю, попередньо визначених, погоджених між собою, скоординованих і цілеспрямовано здійснюваних у найбільш оптимальній послідовності дій на основі спеціальної програми»².

Провадження окремих слідчих (розшукових) дій також має ситуаційну обумовленість. При цьому ситуацію слідчої дії визначають як сукупність умов та обставин, що створюють відповідну обстановку, положення в ході провадження конкретної слідчої дії, які зумовлені характером самої слідчої дії, часом і місцем її проведення, позицією і поведінкою її учасників, наявністю доказової інформації, результатами діяльності слідчого, та впливають на тактику цієї слідчої дії³.

Проведені теоретичні дослідження, а також результати анкетування й інтерв'ювання слідчих надали підстави Л. П. Ковтуненко виокремити типові ситуації до таких слідчих дій, як огляд місця події, допит, обшук, слідчий експеримент, пред'явлення для впізнання. Зокрема, нею запропоновано такі ситуації огляду місця події: 1) за ступенем інформаційної визначеності: а) прості (ситуація за наявності інформації про характер події; ситуація при повному відображенні та збереженні слідів злочину на місці події; ситуація при проведенні огляду

¹ Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. С. 139.

² Шевчук В. М. Тактичні операції в криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. С. 267.

³ Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 6.

місця події через незначний проміжок часу після вчинення злочину); б) складні (ситуація при обмеженості інформації про характер події; ситуація при зміні, знищенні або фальсифікації слідів злочину на місці події; ситуація при проведенні огляду місця події через значний проміжок часу після вчинення злочину); 2) за ступенем складності вирішення організаційно-тактичних питань: а) організаційно впорядковані (ситуація, за якої місце огляду події є місцем вчинення злочину; ситуація, за якої слідчий спроможний встановити точні межі огляду і його основні об'єкти); б) організаційно нерегульовані (ситуація, за якої місце огляду події не є місцем вчинення злочину; ситуація, за якої відсутні вагомні підстави припускати, що місце огляду події є місцем вчинення злочину; ситуація, за якої слідчий не спроможний встановити точні межі огляду і його основні об'єкти).

При провадженні допиту типовими ситуаціями цієї слідчої дії є такі: 1) за ступенем збігу цілей в учасників слідчої дії: а) безконфліктні ситуації (ситуація при наданні правдивих показань чи добросовісній помилці з боку допитуваної особи; ситуація при визнанні обвинуваченим своєї вини повністю); б) конфліктні ситуації (ситуація при наданні неправдивих показань чи в разі відмови від дачі свідчень; ситуація при невизнанні обвинуваченим своєї вини або в разі її визнання частково); 2) за ступенем інформаційної визначеності: а) прості ситуації (ситуація за наявності достатнього обсягу інформації та часу для ретельної підготовки до допиту й успішного його проведення; ситуація негайного проведення допиту після вчинення злочину); б) складні ситуації (ситуація інформаційної невизначеності, дефіциту часу, збільшеного рівня тактичного ризику, зниження прогнозованості поведінки і дій допитуваного; ситуація проведення допиту через деякий час після вчинення злочину); 3) за характером поведінки і позиції учасників слідчої дії: а) конструктивні (сприятливі) ситуації (ситуація при бажанні допитуваної особи сприяти процесу розслідування і повідомленню правдивих свідчень; ситуація при сприянні з боку осіб, що беруть участь у допиті, – захисник, батьки, педагог тощо, його проведенню); б) деструктивні (несприятливі) ситуації (ситуація при протидії з боку допитуваної особи процесу розслідування і повідомленні неправдивих свідчень; ситуація при перешкоджанні з боку осіб, що беруть участь у допиті, його проведенню).

Л. П. Ковтуненко запропоновано такий поділ ситуацій обшуку: 1) за ступенем збігу цілей в учасників слідчої дії: а) конфліктні ситуації без суворого суперництва (ситуація при добровільній видачі частини об'єктів пошуку; ситуація при пасивній (нейтральній) участі обшукуваної особи); б) конфліктні ситуації з суворим суперництвом (ситуація при відмові від добровільної видачі об'єктів пошуку; ситуація при перешкоджанні в проведенні обшуку); 2) за ступенем інформаційної визначеності: а) прості ситуації (ситуація за наявності достатнього обсягу інформації про предмет пошуку, обшукувану особу, вірогідні місця приховування і спосіб маскуванню); б) складні ситуації (ситуація за відсутності достатнього обсягу інформації про предмет пошуку, обшукувану особу, вірогідні місця приховування і спосіб маскуванню); 3) за характером поведінки і позиції учасників слідчої дії: а) конструктивні (сприятливі) ситуації (ситуація при вільному доступі на об'єкт обшуку; ситуація при проведенні обшуку одразу після одержання відомостей слідчим про місцезнаходження об'єкта пошуку); б) деструктивні (несприятливі) ситуації (ситуація при перешкоджанні слідчому у вільному доступі на об'єкт обшуку; ситуація при проведенні обшуку через деякий час після одержання відомостей про місцезнаходження об'єкта пошуку); 4) за кількістю елементів, що визначають характер ситуації слідчої дії: а) спрощені ситуації (ситуація при обшуку одного об'єкта); б) комплексні (ускладнені) ситуації (ситуація при одночасному обшуку декількох об'єктів; ситуація при обшуку декількох об'єктів у різний час).

На думку Л. П. Ковтуненко, можна виокремити такі ситуації слідчого експерименту: 1) за ступенем інформаційної визначеності: а) прості ситуації (ситуація, коли слідчий експеримент проводиться на тому ж самому місці, де відбулася досліджувана подія; ситуація, коли забезпечується можливість варіативності здійснення дослідних дій; ситуація, коли психічний стан учасника слідчого експерименту в найменшому ступені впливає на його результати); б) складні ситуації (ситуація, коли слідчий експеримент проводиться поза місцем вчинення злочину; ситуація, коли відсутня можливість забезпечити варіативність здійснення дослідних дій; ситуація, коли психічний стан учасника слідчого експерименту в найбільшому ступені впливає на його результати); 2) за ступенем збігу цілей в учасників слідчої дії: а) безконфліктні ситуації (ситуація, коли особа, яка бере участь у експери-

менті, діє до його завершення і сприяє його проведенню); б) конфліктні (ситуація, коли особа, яка бере участь у експерименті, відмовляється від подальшої участі в ньому або навіть починає протидіяти його проведенню); 3) за характером поведінки і позиції учасників слідчої дії: а) конструктивні (сприятливі) ситуації (ситуація, коли раніше надані свідчення збігаються з результатами дослідних дій); б) деструктивні (несприятливі) ситуації (ситуація, коли раніше надані свідчення не збігаються з результатами дослідних дій); 4) за ступенем складності вирішення організаційно-тактичних питань: а) організаційно впорядковані ситуації (наприклад, ситуація, коли припущення (версія) слідчого, на перевірку якого спрямоване проведення слідчого експерименту, є обґрунтованим, що забезпечує своєчасність підготовки до цієї слідчої дії, послідовність її провадження); б) організаційно не врегульовані ситуації (ситуація, коли припущення (версія) слідчого, на перевірку якого спрямоване проведення слідчого експерименту, є необґрунтованим, що ускладнює планування та організацію провадження експерименту).

Найбільш поширеними ситуаціями пред'явлення для впізнання Л. П. Ковтуненко вважає такі: 1) за ступенем інформаційної визначеності: а) прості ситуації (ситуація при пред'явленні для впізнання об'єкта через незначний проміжок часу після його сприйняття; ситуація, коли в розпорядженні слідчого є достатньо повна інформація про обставини сприйняття і ознаки об'єкта, що впізнається); б) складні ситуації (ситуація при пред'явленні для впізнання об'єкта через значний проміжок часу після його сприйняття; ситуація, коли в розпорядженні слідчого є достатньо повна інформація про обставини сприйняття об'єкта, але ознаки об'єкта в повному обсязі невідомі; ситуація, коли в розпорядженні слідчого є неповна інформація про обставини сприйняття і ознаки об'єкта, що пред'являється для впізнання); 2) за ступенем складності вирішення організаційно-тактичних питань: а) організаційно впорядковані ситуації (ситуація, коли особа впізнає об'єкт за прикметами чи ознаками, що є на одному з пред'явлених їх об'єктів (особі, предметі) і збігаються з названими нею на попередньому допиті); б) організаційно не врегульовані ситуації (ситуація, коли особа, яка впізнає, на попередньому допиті заявляє, що зможе впізнати шуканий об'єкт, «якщо його покажуть», але не спроможна фрагментарно чи в цілому описати ті прикмети чи ознаки, за якими вона

його впізнає серед схожих об'єктів); 3) за характером поведінки і позиції учасників слідчої дії: а) конструктивні (сприятливі) ситуації (ситуація, коли особа дає згоду на участь у впізнанні і намагається сприяти встановленню об'єктивної істини); б) деструктивні (несприятливі) ситуації (ситуація, коли особа відмовляється від запропонованої слідчим форми здійснення впізнання і наполягає на інших)¹.

Запропонована класифікація ситуацій окремих слідчих дій в подальшому дозволяє виділити тактичні прийоми чи їх системи, що є найбільш оптимальними в тій або іншій ситуації.

Отже, ситуаційний підхід дозволяє конкретизувати теоретичні та практичні узагальнення, дає можливість використовувати в слідчій діяльності інформацію узагальненого характеру, найадекватнішу для вибору й адаптації типових рішень і засобів їх вирішення, які спрямовані на подолання складних ситуацій, що виникають по конкретному кримінальному провадженню.

4.7. Вчення про системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції

Удосконалення процесу розкриття і розслідування злочинів залежить від рівня запровадження в слідчу діяльність новітніх криміналістичних розробок, що базуються на синтезі теоретичних знань і передової судово-слідчої практики. З огляду на вказане особливого значення в теорії криміналістики набувають такі категорії, як типові слідчі ситуації, системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції. Саме ці категорії істотно впливають на реалізацію прийнятих рішень, є їх невід'ємними складовими й обумовлюють ефективність конкретного акту розслідування².

Найбільш усталеними й апробованими криміналістичними засобами здійснення досудового розслідування прийнято вважати системи

¹ Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. С. 8–14.

² Журавель В. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. Вип. 1 (52). С. 231–242.

слідчих (розшукових) дій і тактичні операції. Водночас слід зазначити, що в літературних джерелах пропонувалися й інші терміни для визначення певних комплексів (сполучень) слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, серед яких можна назвати такі: «криміналістичний комплекс», «спеціальна операція», «слідча операція», «стратегічна операція», «оперативно-тактична комбінація», «складний тактичний прийом» та ін.¹ Зокрема, Р. С. Белкін сукупність слідчих дій та оперативно-розшукових заходів, що спрямовані на вирішення певного тактичного завдання, називав «тактичною комбінацією»². На думку Г. А. Матусовського, більш доцільним є вживання терміна «криміналістичні операції» як своєрідні комплекси дій слідчого, спрямовані на вирішення тактико-криміналістичних та методико-криміналістичних завдань. Перший різновид криміналістичних комплексів дій слідчого має яскраво виражений тактичний характер, тоді як другий виходить за межі вирішення суто тактичних завдань і охоплює відповідні етапи розслідування, а в деяких випадках спрямований на вирішення навіть стратегічних завдань³. Як видається, більш вживаними, такими, що відповідають потребам теорії і практики, слід визнати терміни «системи слідчих (розшукових) дій» і «тактичні операції», решту зазначених термінів можна віднести до розряду авторських новацій, які потребують більшої аргументації і певного часу для усвідомлення їх доцільності та адаптації до існуючого наукового апарату криміналістики.

Отже, традиційним елементом структури окремої криміналістичної методики є система слідчих (розшукових) дій⁴. І це не випадково, оскільки криміналістична методика розглядає слідчі (розшукові) дії не ізольовано, а у взаємозв'язку одна з одною. Залежно від мети вони утворюють певні системи. Елементами таких систем є типові слідчі

¹ Див.: Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 29; Шевчук В. М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Гриф, 2003. С. 48.

² Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. М. : Юристъ, 1997. С. 202–208.

³ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С. 154.

⁴ Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2005. Вип. 4 (43). С. 155–160.

(розшукові) дії, а їх структура відображає оптимальну послідовність провадження. Оптимальний набір слідчих (розшукових) дій і оптимальна послідовність їх провадження є головними принципами формування і функціонування інформаційно-пізнавальної моделі окремої криміналістичної методики розслідування злочинів. При цьому типові системи слідчих (розшукових) дій, що знайшли своє відображення у методиці розслідування, зумовлені передусім предметом доказування у кримінальному провадженні, правовими цілями розслідування, а також типовими слідчими ситуаціями, що виникають на певних етапах розслідування окремих категорій злочинів, тобто кожній типовій слідчій ситуації притаманна своя система типових слідчих (розшукових) дій. Водночас саме узгоджена сукупність (система) слідчих (розшукових) дій є найбільш дієвим засобом перевірки висунутих версій та впливу на ці ситуації з метою вирішення завдань розслідування. Крім того, системи слідчих (розшукових) дій здатні забезпечити економію часу на пошук правильних рішень і обрання оптимальних шляхів їх реалізації, що значно знижує рівень помилок і підвищує ефективність праці слідчого у конкретному акті розслідування.

З огляду на зазначене В. О. Коновалова вважає одним із перспективних напрямів розвитку теорії криміналістичної методики розробку оптимальних систем слідчих (розшукових) дій, які забезпечують найбільшу ефективність розслідування¹.

Поряд із системами слідчих (розшукових) дій у структурі криміналістичної методики має місце ще одна досить нова категорія, яка одержала назву «тактична операція». Засновники концепції тактичної операції виходили з того, що вона є: 1) сукупністю тактичних засобів реалізації методів розслідування; 2) засобом реалізації взаємодії слідчого з органами дізнання, державними установами й організаціями, окремими громадянами, необхідність у чому виникає при вирішенні завдань розслідування; 3) організаційним і тактичним засобом ліквідації протидії з боку правопорушника; 4) засобом алгоритмізації процесу розслідування злочинів; 5) засобом реалізації

¹ Коновалова В. О. Нові тенденції розвитку криміналістики. *Криміналістика та судова експертологія : наука, навчання, практика* : матеріали 14 Міжнар. конгресу, м. Одеса, 13–15 верес. 2018 р. : у 2 т. Т. 1. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 61.

тактичних прийомів, що вимагають сукупності дій слідчого та представників інших органів¹.

Поява в криміналістиці категорії «тактична операція» викликана насамперед потребами практики щодо необхідності комплексного провадження слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, ревізійних та інших заходів з метою вирішення таких завдань, розв'язання яких іншими, окремими засобами, просто неможливе. При цьому йдеться про поєднання в одній категорії як організаційних, так і тактичних підходів до здійснення досудового розслідування. Саме ці чинники стимулювали науковців до розроблення концепції тактичних операцій і запровадження її положень у практику розслідування злочинів. Як зазначає В. О. Коновалова, «сьогодні серед теоретичних проблем криміналістичної тактики викликає інтерес концепція тактичних операцій як своєрідної форми розслідування, що об'єднує організаційні, слідчі та оперативно-розшукові дії для швидкого й ефективного вирішення слідчих завдань»².

Слід зазначити, що останнім часом у криміналістичній літературі з'явилися пропозиції щодо включення до наукового апарату криміналістики нового поняття «організаційно-тактичні засоби», яке поєднує в собі як організаційні, так і тактичні засади здійснення досудового розслідування. При цьому під організаційними засадами розуміють оптимальне взаєморозташування і взаємозв'язок елементів певного комплексу (комбінацій, операцій), провадження яких обумовлене єдиною метою та здійснюється в певних умовах місця і часу. У свою чергу, тактичні засади передбачають вибірковість, варіантність, ситуаційну залежність, доцільність у застосуванні певних засобів і їх спрямованість на вирішення локальних (проміжних) завдань розслідування³.

¹ Див.: Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. С. 43, 44; Лаврухин С. В. Выбор тактических операций в типичных ситуациях расследования умышленных убийств. *Алгоритмы и организация решений следственных задач* : сб. науч. тр. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 67–70.

² Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. практ. конф. Харків : Гриф, 2003. С. 68.

³ Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 187, 188.

Розробники концепції тактичних операцій виокремлювали різноманітні ознаки цієї категорії. Так, А. В. Дулов виділив такі ознаки: сукупність слідчих, оперативно-розшукових, ревізійних та інших дій; єдиний план; тактичне завдання, яке не може бути вирішене провадженням окремих слідчих дій¹; Л. Я. Драпкін – комплекс слідчих, оперативно-розшукових, організаційно-підготовчих та інших дій; єдиний план; окреме проміжне завдання, підпорядковане загальній меті розслідування²; В. І. Шиканов – систему узгоджених між собою дій; єдиний план; регламентованість кримінально-процесуальним законом; проміжне тактичне завдання, зумовлене предметом доказування; алгоритм дій³; В. О. Князев – сукупність слідчих дій; програмно-цільовий характер дій; узгодженість дій; комплексність дій; широке використання слідчих заходів; б) детермінованість слідчою ситуацією⁴; С. Ф. Здоровко – сполучення (комплекс, систему) однойменних або різнойменних слідчих дій, а також (або) оперативно-розшукових заходів, а іноді й організаційно-технічних заходів; взаємозалежність дій, що входять до тактичної операції; черговість (послідовність) або одночасність виконання дій; вибірковість і спрямованість дій на вирішення проміжного завдання розслідування; ситуаційну зумовленість; єдине керівництво з боку слідчого; єдиний план⁵; В. М. Шевчук – системність взаємозалежних й взаємоузгоджених слідчих, оперативно-розшукових та інших дій; зумовленість цієї системи дій слідчою, а іноді й дослідчою ситуацією; плановірність їх проведення й реалізації; керівну роль слідчого (за винятком оперативно-тактичних операцій, де керівником може бути й посадова особа органів дізнання); цілеспрямованість дій

¹ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. С. 44.

² Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. С. 54.

³ Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. С. 117, 118.

⁴ Див.: Князев В. А. О понятии тактической операции. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Высш. шк., 1982. Вып. 25. С. 64–68; Його ж. Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1986. С. 6, 7.

⁵ Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. С. 15.

на вирішення окремих проміжних тактичних завдань¹. У подальшому В. М. Шевчук дещо видозмінив і розширив коло цих ознак і до них відносить такі: комплексність, інтегративність, компонентність, ситуаційна зумовленість, цілеспрямованість і вибірковість, спланованість, алгоритмічність. Зазначене надало підстави В. М. Шевчуку розглядати тактичну операцію як криміналістичний комплекс організаційно-тактичної спрямованості, який являє собою систему слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційно-технічних та інших заходів, обумовлених слідчою ситуацією і пов'язаних із вирішенням окремого тактичного завдання².

На підтримку доцільності розроблення концепції тактичних операцій науковцями наводилися й різноманітні аргументи. Так, на думку О. Я. Баєва, дослідження злочинів можна уявити собі у вигляді послідовного або паралельного вирішення слідчим низки локальних завдань, які забезпечують розкриття злочину і всебічне, повне та об'єктивне дослідження обставин, що входять до предмета доказування по кримінальній справі. При цьому далеко не завжди можна вирішити те чи інше завдання за допомогою однієї слідчої (розшукової) дії, тактичного прийому, оперативно-розшукового заходу. У таких випадках слідчий планує і реалізує тактичну операцію³. В. Є. Корноухов вважає, що слідчий у процесі розслідування в основному оперує побічними доказами, а тому доказування правових цілей розслідування відбувається через встановлення проміжних фактів, які й визначають тактичні завдання розслідування, а отже, і необхідність провадження тактичних операцій⁴. Більше того, на його переконання, в методиці мова взагалі повинна йти не про метод, а про тактичну операцію, спрямовану на вирішення того чи іншого завдання розслідування⁵. У свою чергу, А. В. Дулов висловив вельми сміливу ідею стосовно

¹ Шевчук В. М. Формування тактичних операцій у криміналістиці: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності* : республік. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2004. Вип. 70. С. 85.

² Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. С. 119–123.

³ Баєв О. Я. Основы криминалистики : курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экзамен, 2003. С. 252.

⁴ Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 93.

⁵ Там само. С. 117.

того, що методика розслідування різноманітних категорій злочинів у значному ступені повинна будуватися на розробленні лише комплексів тактичних операцій, що істотно змінить зміст методики, зробить її більш корисною для практичної діяльності з розслідування злочинів¹.

Але сьогодні поки що ані теорія, ані практика не підтримали категоричні пропозиції А. В. Дулова. Ось чому, незважаючи на критику на нашу адресу², ми глибоко переконані, що у структурі криміналістичної методики поряд повинні існувати дві побудови: системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції. Причому кожна з них має своє функціональне призначення. Якщо перша спрямована на вирішення загальних, стратегічних завдань розслідування, то друга – на вирішення завдань тактичних. У цьому питанні ми повністю солідарні з Г. А. Матусовським, який вважав, що «розслідування злочинів вимагає вирішення складних завдань різноманітного характеру й обсягу: від загальних, що стосуються повного розкриття і розслідування злочину, встановлення усіх обставин, що підлягають доказуванню по даній справі, викриття винних, до завдань, що вирішуються для встановлення окремих сторін розслідуваної події, забезпечення умов для досягнення загальної мети розслідування. У цьому зв'язку можна говорити про стратегічну лінію в розслідуванні і вирішення тактичних завдань – два взаємозалежних напрями у діяльності слідчого, зумовлених його повноваженнями самостійного прийняття рішення щодо спрямування досудового слідства»³.

Розглядаючи в структурі криміналістичної методики наявність двох побудов – систем слідчих (розшукових) дій і тактичних операцій⁴, ми виходили з того, що досудове розслідування передбачає необхідність вирішення широкого кола завдань, які можна класифікувати за різними підставами. Так, за обсягом вирішуваних завдань їх можна поділити на основні (загальні, стрижневі) та локальні (проміжні), за сферою

¹ Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. С. 53.

² Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. С. 175.

³ Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С. 152.

⁴ Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2006. Вип. 6. С. 32.

реалізації – стратегічні та тактичні. При цьому основні (загальні, стрижневі) завдання є стратегічними, такими, що впливають із предмета доказування (ст. 91 КПК України), та обставин, що підлягають з'ясуванню в цілому в ході розслідування окремого різновиду злочинів. Вони спрямовані на досягнення правової мети, за своєю природою є більш усталеними і меншою мірою піддаються впливу ситуаційних чинників. Локальні (проміжні) завдання є тактичними, що мають чітко визначену ситуаційну зумовленість.

У такому баченні можливості поділу завдань розслідування ми не поодинокі, оскільки ще у 1977 р. В. О. Образцов виокремив тактичні та стратегічні завдання розслідування¹. Пізніше до даної класифікації приєднався М. П. Яблоков, який до стратегічних завдань включив: встановлення особи потерпілого; виявлення особи або кола осіб, серед яких слід шукати невідомого злочинця; розшук і затримання злочинця; збирання і використання з метою викриття всіх фактичних даних; виявлення зв'язків злочинця; виявлення прихованого майна та цінностей, необхідних для відшкодування завданих злочином збитків; визначення профілактичних заходів у ході розслідування².

В. В. Тіщенко, не погоджуючись із позицією В. Ю. Шепітька стосовно того, що криміналістика вирішує лише стратегічні завдання протидії злочинності, а у рамках розслідування індивідуального злочину стратегія відсутня³, також вважає за необхідне виокремлення стратегічних і тактичних завдань розслідування у кожному кримінальному провадженні. До стратегічних завдань загального характеру він відносить:

- 1) встановлення наявності або відсутності події злочину;
- 2) встановлення наявності або відсутності в розслідуваній події конкретного складу злочину та його правильної кваліфікації;

¹ Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 103.

² Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во МГУ, 1985. С. 85.

³ Див.: Шепітько В. Ю. Криміналістика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики* : сб. науч. трудов / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепітько. Харьков : Апостиль, 2012. С. 49; Шепітько В. Ю. Интегративная функция криминалистики и ее роль в реализации стратегических задач противодействия преступности в современных условиях. *Криминалистика и судебная экспертиология: наука, обучение, практика*. Вильнюс, 2017. Т. XIII. Ч. 1. С. 65, 66.

3) встановлення всіх обставин злочину (злочинної діяльності), що підлягають доказуванню;

4) встановлення всіх причетних до розслідуваної події осіб, їх ролі і винуватості;

5) встановлення спричиненої шкоди і прийняття заходів до її відшкодування;

6) з'ясування обставин, що сприяли готуванню, вчиненню і приховуванню злочину, протидії розслідуванню. У свою чергу, стратегічні завдання з урахуванням їх складності, масштабності потрібно поділяти на ряд більш простих, проміжних, локальних завдань тактичного характеру¹.

Отже, можливість поділу завдань розслідування на стратегічні і тактичні не викликає сумнівів, а отже, і необхідності диференціації засобів їх вирішення, оскільки між завданнями і засобами їх розв'язання існує логічний зв'язок. Виходячи з наведеного, сутність тактичної операції слід досліджувати в нерозривній єдності із завданнями розслідування. Більше того, гносеологічні помилки щодо визначення рівня завдань даються взнаки й при виокремленні тактичних операцій і, як наслідок, у криміналістичній літературі виникають пропозиції щодо формування таких тактичних операцій, які суперечать їх концепції. Так, О. В. Лапін, досліджуючи проблему розслідування квартирних крадіжок, серед тактичних операцій називає «Збирання інформації»². В. В. Лисенко на початковому етапі розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, виокремлює такі тактичні операції, як «Викриття злочинця», «Збирання доказової інформації»³. Як ілюстрацію тактико-криміналістичних операцій І. М. Комаров розглядає «Збирання, дослідження та оцінка побічних доказів причетності особи до злочину»⁴.

¹ Тищенко В. В. Стратегічний і тактичний рівні розслідування злочинів: сутність та значення. *Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика* : матеріали 14 Міжнар. конгресу, м. Одеса, 13–15 верес. 2018 р. : у 2 т. Т. 1. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 72, 73.

² Лапін А. В. Теория и практика производства тактических операций при расследовании квартирных краж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / БГУ. Минск, 1986. С. 11.

³ Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2006. С. 24.

⁴ Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. С. 167.

Доволі дискусійною в цьому аспекті видається й позиція В. В. Білоуса, який до тактичних (проміжних) завдань розслідування фіктивного підприємництва відносить такі: встановлення способів та цілей створення (придбання) фіктивного підприємства – юридичної особи; встановлення підставного характеру керівника і засновника фіктивного підприємства; встановлення і розшук керівника фіктивного підприємства; встановлення співучасників з боку організаторів фіктивного підприємства; встановлення особи контрагента, яка сприяла вчиненню злочину; забезпечення відшкодування матеріальних збитків¹.

Наведені організаційні форми за їх метою, спрямованістю, колом вирішуваних завдань навряд чи можна віднести до розряду тактичних операцій. Видається, що в цих випадках спостерігається деяке перебільшення значущості такої категорії, як тактична операція, і надання їй не властивих функцій. Звісно, що остання характеризується вибірковістю та ситуаційною зумовленістю і спрямована на оптимальне вирішення тактичного (проміжного) завдання розслідування, що досягається правильною організацією провадження слідчих дій та оперативно-розшукових заходів. У зв'язку з цим вирішення таких завдань, як викриття злочинця, а тим більше збирання доказової інформації, аж ніяк не можна віднести до розряду тактичних, оскільки вони є головними (стратегічними) завданнями всього досудового розслідування, що впливають з диспозиції відповідної статті КК України та предмета доказування. На досягнення саме цих завдань спрямовані всі процесуальні, тактичні, організаційні засоби, що є у розпорядженні слідчого, передусім провадження оптимальної системи слідчих дій. Ось чому ми солідарні з В. С. Корноуховим, який зазначає, що «збирання (точніше – формування) доказів пронизує увесь процес розслідування, так само, як їх дослідження та оцінка, тобто ця процедура охоплює в цілому процес розслідування, а тому навряд чи може бути тактичною операцією»².

Таким чином, нині проблема полягає не в доцільності поділу завдань на стратегічні та тактичні, а у правильному їх визначенні, конкретизації та розмежуванні.

¹ Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. С. 15, 16.

² Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2008. С. 126.

Пристаючи до розв'язання зазначеної проблеми, слід виходити з того, що стратегія – це майстерність у досягненні мети, головний напрям діяльності, який у судово-слідчій практиці визначається предметом доказування, тобто обставинами, що підлягають з'ясуванню (ст. 91 КПК України), наповнених змістом конкретної кримінально-правової норми. У зв'язку з цим слід погодитися з В. О. Дубрівним стосовно того, що правові цілі визначені законодавцем, їх досягнення є обов'язковим, вони формують єдині настанови в розслідуванні¹. До сказаного додамо, що вони визначають межі доказування і зумовлюють вибірковість процесу пізнання. Отже, обставини, що підлягають з'ясуванню, наповнюючись змістом конкретної кримінально-правової норми, трансформують їх у структуру, яка й утворює предмет доказування, тобто систему правових цілей та стратегічних завдань розслідування.

Слід зазначити, що останнім часом у криміналістичній літературі все частіше з'являються публікації, в яких порушуються питання щодо такої нової категорії, як криміналістична стратегія. На думку О. Я. Баєва та М. О. Баєва, під криміналістичною стратегією доцільно розуміти систему наукових положень і заснованих на них рекомендацій з визначення професійним учасником кримінального судочинства загальних напрямів і засобів використання кримінально-релевантної інформації, спеціальних пізнань, здійснення ідентифікації, взаємодії з іншими особами та організаціями, планування реалізації цих напрямів для досягнення кінцевої мети своєї процесуальної діяльності². Не ставлячи перед собою завдання щодо детального аналізу запропонованого визначення криміналістичної стратегії, звернемо лише увагу на такі її ключові ознаки, як «загальні напрями та засоби», «кінцева мета», які є визначальними для розмежування стратегічних і тактичних завдань розслідування.

Наявність стратегічних завдань дала підстави окремим ученим запропонувати такі засоби їх вирішення, як стратегічні операції. Так,

¹ Дубрівный В. А. Деятельность следователя по расследованию преступлений. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. С. 51.

² Баев О. Я., Баев М. О. О конечных целях деятельности участников уголовного судопроизводства и стратегиях их деятельности (к проблеме криминалистической стратегии). *Криминалист первопечатный* : междунар. науч.-практ. юрид. журн. 2012. №4. С. 17, 18.

В. Д. Берназ і П. В. Берназ, приєднуючись до пропозиції В. О. Образцова¹, виділяють стратегічні операції як засоби, що спрямовані на встановлення всіх або більшості обставин, які підлягають доказуванню у кримінальній справі. При цьому вони вважають, що такого роду операції вже давно застосовуються і мають назви «первісні слідчі дії й оперативно-розшукові заходи; подальші слідчі дії й оперативно-розшукові заходи»². З такою позицією навряд чи можна погодитися, оскільки і першочергові, і подальші слідчі дії в теорії кримінального процесу та криміналістики завжди вважалися основним засобом здійснення всього процесу досудового розслідування. А сам процес розслідування – це більш широке поняття, аніж операція, навіть якщо вона й стратегічна. Більше того, останню можна розглядати лише в рамках евристичного, а не організаційного процесу, оскільки надто складно собі уявити як можна організаційно побудувати увесь хід розслідування по складній, багатоєпізодній кримінальній справі у формі лише однієї операції.

У криміналістичній літературі категорія «тактичне завдання» використовується: 1) у рамках окремих слідчих (розшукових) дій; 2) у межах всього акту розслідування (як проміжні завдання)³. Слід зазначити, що вченими-криміналістами пропонувалися різні визначення поняття «тактичне завдання». При цьому окремі з них, як убачається, не розкривають сутності розглядуваної категорії. Зокрема, Н. Л. Гранат визначає тактичне завдання як прийнятну слідчим об'єктивну ситуацію, у якій він в силу свого службового становища зобов'язаний діяти для досягнення мети⁴. У свою чергу, О. Ю. Головін тактичне завдання визначає як обумовлену ситуаційним чинником необхідність використання умов, які склалися, чи створення сприят-

¹ Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 103.

² Берназ В. Д., Берназ П. В. Криміналістична стратегія як наукова категорія. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ., 2008. Вип. 44. С. 31.

³ Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. С. 116.

⁴ Гранат Н. Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1973. С. 6.

ливих умов для подальшого розслідування шляхом правомірного впливу на той або інший об'єкт¹. На думку О. А. Чебуренкова, тактичне завдання можна визначити як ситуаційно обумовлену необхідність використання визначених засобів розслідування для отримання необхідного результату (встановлення обставин по справі, формування доказів, вирішення проблемної ситуації)². А. Ф. Волобуєв розглядає тактичне завдання розслідування як окреме на шляху до вирішення загального (стратегічного) завдання кримінального судочинства, пов'язаного із застосуванням криміналістичних засобів і прийомів³.

З огляду на етимологію слова «завдання» найбільш вдалим спробою надання визначення поняття «тактичне завдання» можна вважати пропозиції тих науковців, які оперують такими ознаками цієї категорії, як «проблема», «мета» тощо. Так, С. Ф. Здоровко тактичним завданням називає певну *проблему* (курсив наш. – В. Ж.), яка потребує свого розв'язання в процесі розслідування, має відокремлений характер різного ступеня, передбачає використання різноманітних засобів (тактичних операцій, слідчих дій, тактичних комбінацій, тактичних або інших прийомів⁴. Р. Л. Степанюк під тактичним завданням розуміє зумовлену правовими, часовими або ситуаційними чинниками конкретну проміжну мету розслідування, яку необхідно досягти шляхом застосування криміналістичних засобів, прийомів і методів⁵. На думку В. М. Шевчука, під тактичним завданням можна розуміти ситуаційно зумовлену, вибірково, проміжну мету розслідування, досягнення якої

¹ Головин А. Ю. Криминалистическая систематизация : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 256.

² Див.: Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. С. 42, 43; Його ж. Общеотретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. Москва : Юрлитинформ, 2008. С. 107.

³ Волобуєв А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. С. 18.

⁴ Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. С. 118–121.

⁵ Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. С. 162.

пов'язане з розв'язанням виключно тактичними засобами відносно обмеженого кола питань¹.

Оригінальну позицію з цього питання займає В. Є. Корноухов, який вважає, що тактичне завдання – це частина процесу розслідування, котра відображає співвідношення між ситуацією розслідування і тактичною метою та визначає спосіб дії. У його структурі як вимога (мета) виступає встановлення правової або проміжної мети розслідування; як умова (відоме) – ситуація розслідування; як шукане (невідоме) – окрема система доказів². Ми погоджуємося з В. Є. Корноуховим щодо змісту і структури тактичного завдання, крім посилення на те, що тактичне завдання спрямоване на встановлення правової мети, тобто реалізацію повного і всебічного розслідування і остаточне встановлення винної особи. Як видається, останнє є безпосередньою метою досудового розслідування в цілому, досягненню якої підпорядкована ціла низка проміжних, локальних цілей, що формують завдання відповідного рівня, реалізація яких і є прерогативою тактичних операцій. У зв'язку з цим тактичні завдання слід розглядати як необхідний елемент у досягненні проміжної, локальної мети розслідування, а отже, і засобом їх вирішення можуть бути лише тактичні операції.

На наше переконання, при формулюванні визначення поняття «тактичне завдання» слід шукати такі ознаки, які б дозволяли чіткіше відрізнити це поняття від суміжних і виражали б його сутність. До таких ознак, вважаємо, передусім слід віднести *природу* походження цього різновиду завдань (ситуаційна зумовленість, локальність масштабу, варіантність виникнення тощо) та *засоби* їх вирішення. Саме ці ознаки дають можливість визначити критерії відокремлення одних видів завдань розслідування від інших, зокрема, стратегічних від тактичних.

Крім того, надаючи визначення поняття «тактичне завдання», необхідно виходити з того, що кожний із термінів цього словосполучення

¹ Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації: монографія. Харків: Вид. агенція «Апостіль», 2013. С. 285.

² Корноухов В. Е. О соотношении понятий «тактическая задача», «ситуация расследования» и «тактическая операция». *Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам*: сб. науч. тр. Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1987. С. 37–46.

має власні ознаки, які в кінцевому рахунку мають бути включені у запропоноване визначення. Так, «завдання» – це передусім «складне питання», «проблема». У свою чергу, термін «тактичне» підкреслює специфіку цього завдання, зумовлену такими ознаками, як ситуаційна природа походження, локальність масштабу, варіантність виникнення, своєрідність засобів вирішення. Тобто тактичні завдання: а) є породженням відповідних слідчих ситуацій, які виникають на певний момент розслідування, тісно кореспондують із слідчими версіями, що випливають із наявних слідчих ситуацій, і спрямовані на їх перевірку; б) мають обмежену, локальну сферу реалізації; в) мають проміжний характер і призначені для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину; г) достатньо вибіркові, оскільки виникають залежно від наявних слідчих ситуацій, а отже, є лабільними, рухомими; д) засобами розв'язання такого роду завдань є певні організаційно-тактичні засоби, насамперед тактичні операції та тактичні комбінації.

Отже, тактичне завдання – це ситуаційно зумовлене складне питання (проблема), що виникає на певний момент розслідування, яке має обмежену, локальну сферу реалізації, проміжний характер, призначене для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину за рахунок застосування виключно тактичних засобів вирішення.

З огляду на викладене, вбачається спірною позиція тих учених криміналістів, які відносять до розряду тактичних завдань такі, що випливають з обставин, що підлягають з'ясуванню (предмета доказування). Зокрема, В. О. Князев розглядає тактичне завдання як відносно складне, зумовлене предметом доказування по кримінальній справі і підпорядковане кінцевій меті розслідування¹. О. В. Пчеліна також наголошує на тому, що тактичні завдання є втіленням елементів предмета доказування, і відповідно до цього твердження формулює тактичні завдання, що базуються на елементах предмета доказування². На

¹ Князев В. А. О понятии и классификации тактических задач расследования преступлений. *Проблемы социалистической законности* : сб. науч. тр. Харьков : Основа, 1991. Вып. 25. С. 118.

² Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методіку розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. С. 77, 103, 120.

наше переконання, завдання, які безпосередньо пов'язані з предметом доказування, за своїм обсягом належать здебільшого до розряду стратегічних, аніж тактичних.

Слід зазначити, що розмаїття поглядів науковців спостерігається й до проблем класифікації тактичних завдань. Так, М. П. Яблоков виділяє тактичні завдання пошукового характеру (виявлення слідів, речових доказів, цінностей, здобутих злочинним шляхом, та інших об'єктів); завдання організаційного характеру (нейтралізація організованої протидії з боку підозрюваних, обвинувачених та інших осіб, установлення психологічного контакту)¹. У свою чергу, С. В. Лаврухін поділяє тактичні завдання на такі, що спрямовані на збирання інформації, створення певних умов, встановлення певних фактів². Р. С. Белкін виокремлював завдання організаційного характеру (створення умов, які забезпечують результативність слідчих дій); завдання, спрямовані на встановлення конкретних фактів³. В. О. Образцов до таких завдань відносить: виявлення злочинця; встановлення певної обставини, включеної до кримінально-процесуального предмета доказування, і допоміжних фактів; викриття винного, виявлення викраденого, використання злочинцем транспортних засобів; розшук обвинуваченого, який переховується від слідчого⁴.

Підсумовуючи вищевикладене, вважаємо за можливе зауважити таке:

– кожний акт розслідування передбачає необхідність вирішення певних стратегічних і тактичних завдань. І якщо перші – стратегічні – впливають із предмета доказування (ст. 91 КПК України) та обставин, що підлягають з'ясуванню в цілому в ході розслідування окремого різновиду злочинів, за своєю природою є більш усталеними і меншою мірою піддаються впливу ситуаційних чинників, то другі – тактичні – мають чітко визначену ситуаційну зумовленість. «Формування комп-

¹ Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во МГУ, 1985. С. 85.

² Лаврухин С. В. Выбор тактических операций в типичных ситуациях расследования убийств. *Алгоритмы и организация решения следственных задач* : сб. науч. ст. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 68.

³ Белкин Р. С. Курс советской криминалистики : в 3 т. Т. 3: Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Акад. МВД СССР, 1979. С. 130.

⁴ Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. Москва : Юрист, 1997. С. 55.

лексу тактичних завдань у методиці розслідування конкретної категорії злочинів, – наголошує В. В. Тіщенко, – має відбуватися відповідно до стратегічних завдань розслідування, його етапів і типових слідчих ситуацій»¹;

– основним засобом вирішення стратегічних завдань і відповідно впливу на слідчі ситуації, що виникають, є оптимальні системи слідчих (розшукових) дій. Саме вони забезпечують найбільшу інформативність в одержанні доказів при дотриманні економії процесуальних засобів². У свою чергу, тактичні завдання вирішуються за рахунок проведення відповідних тактичних операцій, які доповнюють оптимальні системи слідчих (розшукових) дій, а необхідність їх провадження виникає тоді, коли тактичне завдання неможливо розв’язати іншими засобами і в інший спосіб. При цьому тактичну операцію доцільно визначати як своєрідну форму, організаційно-тактичний засіб здійснення розслідування, що включає оптимальну, жорстко детерміновану сукупність взаємозв’язаних єдиною метою дій (слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових), організаційних), які при комплексному їх застосуванні спроможні забезпечити найбільш ефективне вирішення тактичних (локальних, проміжних) завдань, що виникають у певній слідчій ситуації;

– системи слідчих (розшукових) дій і тактичні операції слід розглядати не як конкуруючі між собою криміналістичні категорії, а навпаки, як доповнюючі один одного засоби, що у сукупності створюють єдиний, найбільш ефективний механізм отримання інформації, необхідної для розкриття, розслідування та попередження злочинних проявів. Так, якщо при розслідуванні вбивства виявлена сукупність слідів і здобута з них інформація про обставини події злочину не дозволяють із достовірністю встановити ту чи іншу проміжну мету, наприклад, особу жертви вбивства, то створюється відповідна проблемна проміжна ситуація, а остання, у свою чергу, породжує локальне завдання щодо

¹ Тіщенко В. В. Стратегічний і тактичний рівні розслідування злочинів: сутність та значення. *Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика* : матеріали 14 Міжнар. конгресу, м. Одеса, 13–15 верес. 2018 р. : у 2 т. Т. 1. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 74.

² Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2005. Вип. 4 (43). С. 159.

необхідності пошуку додаткових джерел та (або) носіїв інформації про подію, що відбулася, в цілому та жертву злочину зокрема. Найбільш ефективним засобом розв'язання такого роду завдання саме і є тактична операція «Особа жертви вбивства». У подальшому в ході реалізації зазначеної тактичної операції може бути одержана інформація про наявність у жертви елементів віктимної поведінки, яка, у свою чергу, породжує нову проблемну ситуацію та постановку локального проміжного завдання щодо підтвердження цієї інформації. Виконання такого роду завдання може здійснюватися за рахунок проведення тактичної операції «Віктимність жертви вбивства», безумовно, за умов необхідності застосування саме комплексу узгоджених дій, оскільки інколи вирішити тактичне завдання можна і шляхом провадження однієї слідчої дії. Наведена модель побудови процесу розслідування є апробованою і знайшла своє відображення в сучасних науково-практичних виданнях¹;

– тактична операція являє собою комплекс нерозривно пов'язаних складових, що зумовлює можливість досягнення мети лише за рахунок провадження всіх дій, які входять до цього комплексу, а не будь-якої однієї. Наголошуючи на цій обставині, Р. С. Белкін писав, що в роботах А. В. Дулова, В. І. Шиканова, В. О. Образцова та багатьох інших авторів називається така тактична операція, як атрибуція трупа, тобто встановлення особи померлого. Засобами вирішення цього завдання, що об'єднані під назвою «операція», є: 1) виявлення на трупі документів, що свідчать про особу померлого, та їх вивчення; 2) пред'явлення трупа для впізнання; 3) перевірка за заявами про безвісно відсутніх; 4) перевірка за обліком безвісно зниклих осіб з подальшим зіставленням ознак зниклої особи з ознаками трупа; 5) перевірка за дактилоскопічним обліком; 6) портретно-криміналістична експертиза з використанням фотозображень, рентгенівських знімків, кісткових залишків; 7) судово-медична (стоматологічна) експертиза; 8) генна експертиза та ін. Усі ці дії нібито становлять комплекс, спрямований на досягнення єдиної мети, що й дає підстави називати його тактичною операцією. Насправді ж тут немає ніякого комплексу, а є *перелік* (курсив наш. – В. Ж.) дій зі встановлення особи померлого: при успішному

¹ Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. 3-тє вид., переробл. і допов. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.

проведенні будь-якої з них відпадає необхідність у провадженні наступних¹;

– кожна тактична операція повинна мати своє чітко визначене змістовне наповнення у вигляді комплексів слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій та інших заходів, які б мали достатньо вузьку спрямованість і забезпечували реалізацію одного тактичного (проміжного) завдання. Інакше до структури тактичних операцій можуть бути включені такі комплекси слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, здійснення яких без певного їх повторення просто неможливе, що суперечить природі й призначенню самих тактичних операцій.

На підтвердження цього висновку звернемося до типових тактичних операцій, які пропонується проводити при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами та злочинними організаціями. Серед цих операцій С. Ф. Здоровко називає такі: «Організований характер вбивства», «Вид вбивства», «Умови вбивства», «Механізм вчинення (організації) вбивства», «Знаряддя вбивства» та ін. При цьому кожній зазначеній тактичній операції притаманні «свої» слідчі дії, оперативно-розшукові й організаційні заходи. Зокрема, до тактичної операції «Організований характер вбивства» автор включає такі дії: а) огляд місця події; б) зовнішній огляд трупа; в) пошук і слідчий огляд знарядь злочину; г) виявлення свідків і очевидців злочину; д) опитування свідків (очевидців); е) допит свідків щодо характеру події; ж) довідування про соціальний статус жертви; к) допит родичів убитого про наявність погроз. У свою чергу, до складу тактичної операції «Вид вбивства» пропонується включити такі дії та заходи: а) оцінка оперативної інформації про характер події, що відбулася; б) огляд місця події; в) огляд трупа (трупів) і слідів їх ушкоджень; г) пошук знарядь вбивства та їх огляд; д) одержання оперативної інформації про соціальний статус жертви; е) призначення судово-медичної експертизи трупа; ж) виявлення й опитування очевидців; к) одержання оперативно-розшукової інформації про конфлікти злочинних груп. До структури тактичної операції «Умови вбивства» автор включає такі дії та заходи: а) огляд ложа трупа; б) огляд ушкоджень на трупі; в) визна-

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Издат. гр. НОРМА – ИНФРА-М), 2001. С. 89.

чення місця здійснення пострілу та його огляд; г) огляд слідів крові та їх локалізації; д) огляд слідів волочиння; е) огляд одягу та взуття потерпілого; ж) одержання зразків для порівняльного дослідження; к) призначення судово-медичної експертизи трупа; л) призначення судово-біологічної експертизи; м) призначення ґрунтознавчої експертизи. Тактична операція «Механізм вчинення (організації) вбивства» включає до свого складу такі дії: а) огляд місця події; б) огляд місця вибуху; в) огляд трупа (трупів); г) огляд слідів ушкодження на трупі; д) огляд предметів; е) допит свідків; ж) призначення судово-медичної експертизи; к) призначення судово-балістичної або вибухотехнічної експертизи; л) призначення різних видів трасологічних експертиз. І, нарешті, тактична операція «Знаряддя вбивства», на думку автора, об'єднує в собі такі дії: а) огляд трупа та визначення знарядь вчинення вбивства; б) пошук куль і гільз (вилучення із трупа куль); пошук залишків вибухового пристрою; в) організація пошуку вогнепальної зброї в межах і за межами огляду місця події; г) визначення здійснення пострілів і організація огляду даної території або приміщення; д) допити свідків; е) огляд зброї та боєприпасів; ж) провадження обшуків з метою виявлення зброї; к) пред'явлення зброї свідкам для впізнання; л) перевірка зброї за криміналістичними обліками; м) призначення судово-медичної експертизи; н) призначення судово-балістичної або вибухотехнічної експертизи¹.

Аналіз змістовного наповнення запропонованих тактичних операцій дозволяє дійти певних висновків. По-перше, далеко не всі з перелічених дій, які включені С. Ф. Здоровком до складу тактичних операцій, взагалі можна віднести до розряду самостійних слідчих (розшукових) дій. Йдеться про такі названі автором дії, як зовнішній огляд трупа, огляд ложа трупа, огляд ушкоджень на трупі, визначення місця здійснення пострілу та його огляд, огляд слідів крові та їх локалізації, огляд слідів волочиння, пошук куль і гільз (вилучення із трупа куль) та ін. Відомо, що ці дії не є самостійними за чинним кримінальним процесуальним законодавством і проводяться в рамках таких слідчих (розшукових) дій, як огляд місця події та трупа. У такому разі тільки останні можуть розглядатися як складові елементи тактичних операцій.

¹ Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. С. 126–140.

По-друге, спостерігається певне повторення (дублювання) окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій у структурі кожної із названих тактичних операцій. Так, огляд місця події зустрічається у всіх названих тактичних операціях, огляд трупа та призначення судово-медичної експертизи – майже у всіх. Є повторення й щодо інших слідчих (розшукових) дій. Якщо взяти до уваги, що всі завдання, на вирішення яких спрямовані зазначені тактичні операції, потребують з'ясування по кожному кримінальному провадженню й у всіх випадках, а також необхідність економії процесуальних засобів, то виникає потреба у проведенні цих тактичних операцій паралельно або майже паралельно. Це призведе до того, що одну й ту саму слідчу (розшукову) дію, наприклад, огляд місця події, доведеться проводити неодноразово щодо кожної тактичної операції. Зазначене суперечить положенням кримінального процесуального права та криміналістики, а також самій природі тактичних операцій. Усунення такого роду суперечностей можливе лише за рахунок правильного визначення тактичних завдань і відповідно до них тактичних операцій, де аксіоматичним повинно бути положення, за яким тактичні операції – це вибірккові, ситуаційно зумовлені утворення, які займають проміжну ланку серед елементів оптимальної системи слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, доповнюють їх і спрямовані на вирішення лише одного проміжного завдання. За визначенням Л. Я. Драпкіна та В. М. Карагодіна тактична операція – це *підсистема* (курсив наш. – В. Ж.) слідчих, організаційно-підготовчих, інших дій та оперативно-розшукових заходів, що проводяться за єдиним планом і спрямовані на вирішення окремих проміжних завдань, підпорядкованих загальним цілям розслідування¹. Саме за таких умов можна сформувати тактичні операції, паралельне проведення яких не призводитиме до повторення (дублювання) окремих слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, що входять до їх структури. Водночас намагання гіперболізувати значення тактичних операцій, розробити окремі криміналістичні методики лише на базі їх комплексів призведе до формування такої наукової абстракції, яка буде відірваною від потреб практики та яку просто неможливо буде реалізувати в діяльності слідчих органів.

¹ Криміналістика : учебник / Л. Я. Драпкин, В. Н. Карагодин. Москва : ТК Велби, Проспект, 2007. С. 179.

Отже, розроблення концепції тактичних операцій як важливого елементу в системі організаційно-тактичних засобів слідчого перебувають на новому етапі свого розвитку і, безперечно, потребує проведення подальших досліджень¹. При цьому слід виходити з того, що тактичні операції повинні розроблятися у контексті формування відповідної видової або підвидової методики (мікрометодики), тобто вони мають бути їх невід'ємною складовою. Крім того, вони повинні бути максимально «прив'язані» до типових слідчих ситуацій і виходити із конкретних тактичних завдань, що стоять перед слідчим. Головним є не те, яку назву мають ці тактичні операції, а які слідчі (розшукові) й негласні слідчі (розшукові) дії входять до їх структури, на вирішення яких завдань вони спрямовані та в якій послідовності виконуються.

4.8. Вчення про тактичні рішення та механізм їх вирішення

Досудове розслідування за своєю сутністю є безперервним процесом прийняття уповноваженими суб'єктами відповідних рішень, спрямованих на розв'язання різноманітних завдань пізнавального, евристичного, процесуально-правового, тактико-психологічного, організаційного, матеріально-технічного характеру. В криміналістичній доктрині поняття «завдання» найчастіше застосовується у словоспо-

¹ Сьогодні вітчизняними криміналістами здійснені вагомі кроки у напрямі формування сучасної концепції тактичних операцій (див.: Шевчук В. М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. практ. конф. Харків, 2003. С. 47–50; Його ж. Теория тактических операций: современное состояние, проблемы и дискуссии. *Теория та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2004. Вип. 4. С. 110–116; Його ж. Ситуаційна обумовленість тактичних операцій: проблеми та перспективи дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 58–67; Його ж. Тактична операція «Профілактика»: проблеми розробки та застосування у слідчій діяльності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2009. Вип. 2 (57). С. 209–219; Його ж. Системний характер функцій тактичних операцій та їх класифікація. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 38–49; Його ж. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013; та ін.).

лученні «слідче завдання» або «криміналістичне завдання». У більшості випадків воно трактується як питання, що виникло у процесі розслідування, яке потребує свого вирішення або слідчим особисто, або за допомогою інших учасників кримінального провадження, окремих служб чи осіб. Завдання як категорія використовується у криміналістиці в ролі складового елементу планування розслідування поряд з аналізом вихідної інформації, висуненням версій та ін.¹

Як зазначалося раніше, всі завдання досудового розслідування доцільно поділяти за обсягом вирішуваних завдань на основні (загальні, стрижневі) й локальні (проміжні), а за сферою реалізації – стратегічні й тактичні. При цьому основні (загальні, стрижневі) завдання за своєю сутністю є стратегічними, такими, що впливають із обставин, котрі підлягають з'ясуванню в цілому в ході розслідування окремого різновиду злочинів. Вони спрямовані на досягнення правової мети, за своєю природою є більш усталеними та меншою мірою піддаються впливу ситуаційних чинників. Локальні (проміжні) завдання є тактичними, такими, що мають чітко визначену ситуаційну зумовленість, виступають засобом встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину і розглядаються як іманентна складова пізнавальної та конструктивної діяльності слідчих, детективів, прокурорів.

Ідею розподілу завдань розслідування на стратегічні і тактичні підтримують В. О. Образцов, М. П. Яблоков, М. О. Марочкін, Г. А. Матусовський, Р. Л. Степанюк, В. В. Тищенко та інші вчені². При цьому

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2 : Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. С. 383.

² Див.: Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 103; Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во МГУ, 1985. С. 85; Марочкин Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике : учеб. пособие. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. С. 17; Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. С. 151–154; Степанюк Р. Л. Тактичні завдання розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. Харків : ХНУВС, 2012. № 1(56). С. 141–146; Тищенко В. В. Вопросы стратегии и тактики расследования преступлений. *Актуальные проблемы криминалистической тактики* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 26 марта 2014 г.). Москва : Юрлитература, 2014. С. 261–264; Тищенко В. В. Стратегічний і тактичний рівні розслідування злочинів: сутність та значення. *Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика* : матеріали 14 Міжнар. конгресу, м. Одеса, 13–15 верес. 2018 р. : у 2 т. Т. 1. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 65–75, та ін.

поняття «тактичне завдання» використовується як у рамках окремих слідчих дій, так і у межах всього акту розслідування (як проміжні завдання)¹.

У механізмі вирішення тактичного завдання виділяють такі елементи: вихідне положення; мета; шляхи та засоби її досягнення, які зв'язують вихідне положення з метою. Запуск механізму вирішення тактичного завдання відбувається з моменту прийняття рішення, тобто інтелектуально-вольового акту, спрямованого на остаточне визначення одного єдиного максимально ефективного способу досягнення результату за рахунок застосування відповідних тактичних засобів. Прийняття рішення виступає як певний етап вольової дії, як когнітивний процес та особлива форма розумової діяльності при вирішенні будь-яких завдань, у тому числі пізнавальних та евристичних. Воно є центральним на всіх рівнях переробки інформації і психічної регуляції в системі цілеспрямованої діяльності.

У сучасній науці окремою галуззю знань прийнято вважати теорію прийняття рішення, метою якої є вивчення закономірностей обрання шляхів вирішення проблем і завдань, а також способів досягнення бажаних результатів. Саму процедуру прийняття рішення визначають як процес ідентифікації альтернатив і вибір серед них тих, що базуються на цінностях і перевагах особи, яка приймає рішення.

У криміналістичній літературі перше визначення тактичного рішення, що приймає слідчий, було запропоновано С. І. Цветковим, під яким він розумів заснований на аналізі слідчої ситуації висновок щодо доцільності застосування при провадженні одного або декількох слідчих дій окремих тактичних прийомів і техніко-криміналістичних засобів певними особами і в певній послідовності з метою найбільш ефективного здійснення збирання, дослідження, оцінки і використання доказів². На думку Г. С. Шостака, тактичне рішення – це не суперечний закону і нормам моралі, заснований на наукових положеннях

¹ Здравовко С. Ф. Розслідування вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. С. 116.

² Цветков С. И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1977. С. 116.

криміналістики та інших наук, обраний із декількох, після попереднього аналізу і осмислення, найбільш ефективний альтернативний варіант дій, спрямований на досягнення певної мети і завдань у слідчій ситуації, що склалася¹. В. М. Биков під тактичним рішенням слідчого розуміє прийняте ним у межах своєї компетенції, при суворому дотриманні законності, на основі відомих обставин злочину і слідчої ситуації, що склалася, яке полягає у виборі із усіх можливих варіантів найбільш оптимального прийому, способу і засобу розслідування злочину, спрямованих на досягнення цілей кримінального процесу². Ю. І. Новіков тактичним називає рішення слідчого, що забезпечує найбільш раціональне здійснення його діяльності зі збирання, дослідження і оцінки доказів шляхом вибору прийомів і засобів доказування в рамках норм кримінально-процесуального права³. Л. Я. Драпкін тактичне рішення визначає як розумову прогностичну модель найбільш оптимальних способів дій і ліній поведінки в процесі виявлення, дослідження, використання інформації, її джерел (носіїв), досягнення інших цілей кримінального судочинства⁴. І. М. Лузгін зводить зміст тактичного рішення до знаходження слідчим лінії поведінки в конкретній ситуації⁵.

Не міг оминати розглядувану проблематику й Р. С. Белкін, який під тактичним рішенням розумів вибір мети тактичного впливу на слідчу ситуацію в цілому або на окремі її компоненти, на хід і результати процесу розслідування і його елементи та визначення методів, прийомів і засобів досягнення цієї мети⁶. Саме йому належить ідея

¹ Шостак Г. С. Тактическое решение и его значение в работе следователя. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Саратов, 1978. Вып. 3. С. 43, 44.

² Биков В. М. Тактическое решение следователя. *Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан* : сб. науч. тр. Калинин, 1980. С. 114.

³ Новик Ю. И. Научные основы принятия тактических решений при производстве следственных действий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / БГУ. Минск, 1979. С. 7.

⁴ Драпкин Л. Я. Решения следователя и тактические приемы в структуре процессуальных действий. *Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты)* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1983. С. 12.

⁵ Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва : Юрид. лит., 1981. С. 92.

⁶ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 110.

щодо необхідності формування окремої криміналістичної теорії тактичних рішень, яку намагався втілити в життя С. І. Цветков у своїй дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук¹. Попри це невирішеним і дотепер залишається значне коло питань, певна кількість яких є дискусійними, про що свідчать позиції науковців, висловлені на сторінках криміналістичних видань².

Зокрема, С. Ю. Якушин тактичне рішення при розслідуванні злочинів визначає як певний вольовий та інтелектуальний акт слідчого, заснований на аналізі обстановки, що склалася, знанні способів і механізмів злочину, наукових рекомендацій криміналістики, особистому досвіду та інтуїції особи, яка приймає рішення, що призводить до вибору найбільш оптимального варіанта поведінки в умовах конкретної слідчої ситуації³.

¹ Цветков С. И. Криминалистическая теория тактических решений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1991. 346 с.

² Див.: Гранат Н. Л., Ратинов А. Р. Решение следственных задач : учеб. пособие. Волгоград : Изд-во Волгоград. ВСШ МВД СССР, 1978. 118 с.; Копылов И. А. Следственная ситуация и принятие тактических решений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Высш. следств. шк. МВД СССР. Москва, 1984. 20 с.; Його ж. Следственная ситуация и тактические решения : учеб. пособие. Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1988. 24 с.; Шостак Г. С. Следственные ситуации как критерий принятия решений. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : межвуз. науч. сб. Саратов, 1987. Вып. 6. С. 22–27; Цветков С. И. Тактические решения и тактические ошибки. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : материалы всерос. науч.-практ. конф. Краснодар, 2002. С. 85–91; Садиков Р. Ф. Совершенствование механизма принятия тактических решений в условиях тактического риска при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. упр. МВД РФ. Москва, 2008. 26 с.; Солодов Д. А. Принципы принятия решений следователем в ситуациях конфликта и информационной неопределенности. *Вестник Воронежского университета*. Серия «Право», 2009. № 1(6). С. 374–380; Князьков А. С. Тактическое решение как предпосылка тактико-криминалистических средств. *Актуальные проблемы российского права*. 2011. № 3. С. 219–226; Князьков А. С. Тактико-криминалистические средства досудебного производства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Томск. гос. ун-т. Томск, 2014. 506 с.; Якушин С. Ю. Процессуальные и тактические решения при расследовании преступлений. *Вестник экономики, права и социологии*. 2012. № 1. С. 269–271; Якушин С. Ю. Психология принятия следователем оптимальных тактических решений. *Ученые записки Казанского университета*. 2013. Т. 155, кн. 4. С. 245–254; Головин А. Ю., Баранов М. В. Структура механизма решения задач расследования преступлений. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2015. № 1. С. 17–25, та ін.

³ Якушин С. Ю. Процессуальные и тактические решения при расследовании преступлений. *Вестник экономики, права и социологии*. 2012. № 1. С. 270.

В. О. Образцов під тактичним рішенням суб'єкта пошуково-пізнавальної діяльності розуміє правильний вибір ним об'єкта свого тактичного впливу, визначення цілей і завдань, оптимальних шляхів, технологій, умов, кола і послідовності дій, спрямованих на розв'язання слідчої ситуації, що склалася¹. На думку Д. О. Солодова, тактичне рішення необхідно розглядати як вибір слідчим раціонального і допустимого засобу (слідчої або іншої процесуальної дії, прийому, операції) попередження і подолання протидії (реальної чи потенційної) попередньому розслідуванню і нейтралізації негативних результатів такого впливу². О. Ю. Головін вважає, що тактичне рішення може бути визначено як заснований на результатах оцінки слідчої ситуації, що склалася, висновок про характер тактичного завдання, що постає перед ним, і основних прийомів, способах і засобах його вирішення³. О. С. Князьков звертає увагу на те, що тактичне рішення є способом актуалізації діяльності слідчого, що полягає у пошуку найбільш оптимального тактико-криміналістичного засобу з урахуванням криміналістичних цілей і завдань слідчої дії, що проводиться в конкретній слідчій ситуації⁴. При цьому Д. О. Солодов акцентує увагу на тому, що ядром прийняття тактичного рішення є принципи, загальні положення, на яких базується ця інтелектуально-вольова діяльність⁵.

У сучасній вітчизняній криміналістичній науці до проблем створення окремої криміналістичної теорії прийняття тактичних рішень, дослідження закономірностей, що проявляються в цій інтелектуально-вольовій діяльності і їх використання в практичній діяльності

¹ Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2002. С. 342.

² Солодов Д. А. Понятие и классификация тактических решений следователя. *Южно-Уральские криминалистические чтения* : сб. науч. ст. / под ред. И. А. Макаренко. Уфа : Изд-во БашГУ, 2002. Вып. 10. С. 153.

³ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 254.

⁴ Князьков А. С. Тактическое решение как предпосылка тактико-криминалистических средств. *Актуальные проблемы российского права*. 2011. № 3. С. 222.

⁵ Солодов Д. А. Принципы принятия решений следователем в ситуациях конфликта и информационной неопределенности. *Вестник Воронежского университета. Серия «Право»*, 2009. № 1(6). С. 375.

слідчого, звертався О. Ю. Булулуков¹. Ним були розглянуті найрізноманітніші аспекти досліджуваної проблеми, зокрема, значення положень психології і прогностики в формуванні механізму прийняття тактичних рішень, роль алгоритмів у прийнятті тактичного рішення слідчим, класифікація тактичних рішень і методів їх прийняття, врахування ризику при здійсненні цієї діяльності. Водночас і ці зусилля не вичерпують вирішення всіх складних питань, що постають перед науковцями при розробці концепції прийняття тактичного рішення і реалізації її положень в практичній діяльності. Зазначене зайвий раз підтверджує правильність слів С. І. Цветкова стосовно того, що подальше дослідження закономірностей прийняття слідчим оптимальних тактичних рішень, аналіз механізмів їх формування і вибору, вдосконалення відповідної криміналістичної теорії і розробка практичних рекомендацій являють собою одну з актуальних проблем науки криміналістики².

¹ Див.: Булулуков О. Ю. Ситуаційна залежність тактичних рішень при розслідуванні злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 143–148; Його ж. Прийняття рішень в умовах тактичного ризику. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 67–72; Його ж. Наукове криміналістичне прогнозування та індивідуальне передбачення при прийнятті тактичних рішень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 74–79; Його ж. Методи прийняття тактичних рішень у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2013. Вип. 121. С. 145–151; Його ж. Класифікація тактичних рішень в криміналістиці. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. Вип. 126. С. 200–206; Його ж. Целі і задачі тактичних рішень в криміналістиці. *Leges et Vitae = Закон и Жизнь*. 2015. № 12/3. С. 15–18; Його ж. Тактические решения в криміналістиці: проблеми психології. *Проблеми законності* : зб. науч. тр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 128. С. 96–103; Його ж. Функції тактичних рішень у криміналістиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. № 1. С. 109–117; Його ж. Оптимізація тактичних рішень – умова ефективності слідчої діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків, 2016. Вип. 32. С. 107–124; Його ж. Алгоритми при прийнятті тактичних рішень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2017. Вип. 17. С. 76–86; Його ж. Тактичні рішення в теорії криміналістики: проблеми їх прийняття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2018. Вип. 18. С. 81–90; Його ж. Передісторія виникнення тактичних рішень у криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С. 74–86, та ін.

² Цветков С. И. Криміналістическая теория тактических решений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1991. С. 235.

Досліджуючи розглядувану проблематику, передусім необхідно виходити з потреби з'ясування співвідношення і відмінності процесуального і тактичного рішення, структури і механізму прийняття тактичного рішення, оскільки на сьогодні в теорії криміналістики бракує єдності науковців щодо цих проблем.

Щодо розуміння та визначення понять «процесуальне рішення» та «тактичне рішення», то в теорії кримінально-процесуального права і криміналістики сформувалося дві групи науковців. Одні не вбачають різниці між цими різновидами рішень слідчого, інші намагаються провести розмежування цих понять. Так, Р. С. Белкін, зазначав, що подібно до того як прийом, будучи тактичним, не втрачає цієї своєї якості, ставши нормою закону, так і рішення не перестає бути тактичним, навіть якщо воно буде трансформовано у форму типового процесуального рішення¹. О. О. Ексархопуло взагалі відмовився від спроб розмежувати процесуальне і тактичне рішення і погодився з думкою про те, що цей поділ є вельми умовним, оскільки слідчому доводиться приймати рішення (і не тільки слідчому, а й експерту, і оперативному співробітнику органів внутрішніх справ), які не можуть бути віднесені ні до цього, ні до іншого різновиду². Підсумовуючи, О. О. Ексархопуло відзначає, що в дійсності одне й те ж рішення може бути і тактичним, і техніко-криміналістичним, і організаційним, і процесуальним. Критеріями, за якими рішення може бути віднесене до того чи іншого різновиду, виступають лише реальні умови розслідування в конкретній обстановці. Основою для віднесення рішення до тактичного, техніко-криміналістичного чи процесуального можуть бути тільки мотиви, якими слідчий (експерт, спеціаліст та ін.) керувався, обґрунтовуючи свій вибір³. У свою чергу, О. Ю. Булулуков вважає, що відмінність процесуального рішення від тактичного пролягає в тому, що деякі процесуальні рішення на досудовому розслідуванні не пов'язані з криміналістичною

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 110.

² Эксархопуло А. А. Основы криминалистической теории. Санкт-Петербург : РИО СПб филиала РТА, 1992. С. 214.

³ Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Санкт-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 29, 30.

тактикою і тому не потребують використання прийомів і засобів останньої¹.

Аналізуючи наведену дискусію, Г. О. Кузьмін зазначає, що кримінально-процесуальний закон не містить детального роз'яснення того, що собою являє процесуальне рішення. Ця обставина утворює складнощі в розумінні сутності цієї категорії, її схожості і розбіжностей із криміналістичним поняттям «тактичне рішення»². О. В. Полстовалов, долучившись до цієї дискусії, вказує, що розмежування процесуальних і тактичних рішень виправдано з точки зору теорії науки, тоді як у прикладному, практичному аспекті ця відмінність не спостерігається. Крім того, тактичне рішення продиктовано умовами доцільності (при дотриманні вимог законності, етичності і наукової переконливості), тоді як доцільність при прийнятті процесуального рішення відходить на другий план, тут на першому місці – процесуально-правова необхідність і вимога дотримання форми, законної процедури. Значення тактичних рішень полягає у підвищенні ефективності доказування по кримінальним справам – у цьому їх прикладна сутність³.

У криміналістичній літературі висловлені протилежні точки зору й щодо питання про структуру прийняття тактичного рішення, тобто виокремлення певних етапів (фаз). Так, Р. С. Белкін у структурі тактичного рішення виокремлює такі складові:

- 1) інформаційна частина рішення полягає в аналізі й оцінці слідчої ситуації та її компонентів, завдання, що підлягає вирішенню, задуму протидіючих сил, можливостей слідства, прогностичної інформації;
- 2) організаційна частина рішення включає висновок про розподіл функцій, форми і напрями взаємодії, послідовність введення в дію наявних сил і засобів, резервних можливостей, проведення необхідних організаційно-технічних заходів;

¹ Булукуков О. Ю. Ситуационная обусловленность тактических решений в криминалистике. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 25–26 верес. 2003 р. / редкол. : М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 112.

² Кузьмін Г. А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе (досудебные стадии) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2002. С. 10.

³ Полстовалов О. В. Современные проблемы криминалистической тактики / под науч. ред. В. И. Комисарова. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 97, 98.

3) операційна частина рішення – це з'ясування мети тактичного впливу, умов і способів досягнення мети і прогнозованих результатів реалізації тактичного рішення¹.

На думку О. А. Чебуренкова, процес прийняття тактичного рішення включає такі етапи, як:

- 1) аналіз і оцінка слідчої ситуації (початковий етап у вирішенні слідчим будь-якого тактичного завдання);
- 2) вибір мети, на досягнення якої спрямоване тактичне рішення;
- 3) визначення можливих варіантів рішення, прогнозування варіантів їх реалізації;
- 4) вибір оптимального рішення².

У свою чергу, О. С. Князьков уявляє процес прийняття тактичного рішення у вигляді такої логічної схеми: аналіз слідчої ситуації – постановка тактичного завдання – створення відповідних передумов для застосування тих або інших операційних тактичних засобів (у тому числі й їх варіантів)³.

О. Ю. Головін вважає, що процес прийняття рішення в загальному вигляді може мати такий вигляд:

- 1) аналіз слідчої ситуації, що склалася на момент прийняття рішення;
- 2) постановка тактичного завдання (з'ясування пріоритетів (першочергове чи наступне), рівня (основне чи проміжне), характеру (типове чи специфічне, просте чи складне);
- 3) вибір прийомів і засобів вирішення поставленого завдання;
- 4) аналіз і оцінка можливих результатів, рішення, що приймається;
- 5) втілення прийнятого рішення в установлену законом форму і (або) відбиття його у планах розслідування⁴.

О. Ю. Булукуков виділяє такі етапи прийняття тактичного рішення: 1) аналіз інформації щодо різних сторін процесу встановлення обставин кримінального правопорушення; 2) постановка мети тактичного

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 110, 111.

² Чебуренков А. А. Теоретические основы криминалистической тактики и прикладные аспекты их реализации в расследовании преступлений. Рузаевка : Рузаевский печатник, 2005. С. 36.

³ Князьков А. С. Аналитические тактико-криминалистические средства досудебного производства. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2013. С. 28.

⁴ Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. С. 256.

впливу; 3) формулювання завдання, яке необхідно вирішити; 4) визначення засобів і способів вирішення завдання; 5) обрання тактичного рішення з можливих варіантів; 6) реалізація рішення¹.

На думку О. В. Полстовалова, процес вирішення завдань у загальному вигляді може бути представлений у вигляді таких етапів: 1) аналіз фактичних відомостей про злочин і особу, яка його вчинила, інших елементів предмета доказування, інтелектуальних і матеріальних ресурсів, які є у розпорядженні слідчих органів, особливостей поведінки учасників кримінального судочинства, тобто в цілому – умов розслідування (слідчої ситуації); 2) визначення шуканої інформації, з'ясування сутності поставлених завдань; 3) зіставлення фактичної ситуації з типовими ситуаціями розслідування та тактикою провадження окремих слідчих дій; 4) аналіз чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства, рекомендацій криміналістики в контексті вирішуваних завдань; 5) вибір найбільш оптимального напрямку діяльності².

О. О. Ексархопуло пропонує структуру прийняття тактичного рішення у вигляді послідовних етапів розумової діяльності, що змінюють один одного:

1. Усвідомлення і формулювання проблеми, що створює складнощі в подальшому здійсненні розслідування, провадженні слідчих дій або оперативно-розшукових заходів.

2. Визначення мети, досягнення якої може вирішити проблему.

3. Попереднє обмеження кола альтернативних способів дій, які дозволяють досягти поставленої мети.

4. Вибір критеріїв оптимальності, за якими може бути віддано перевагу тому чи іншому способу дій з урахуванням слідчої ситуації, і розподілом цих критеріїв за ступенем важливості для майбутньої роботи.

5. Встановлення умов, обставин, факторів, які в слідчій ситуації, що склалася на момент вироблення рішення, можуть тією чи іншою мірою обмежувати можливість прийняття тих чи інших рішень або в їх реалізації і які вибрані як альтернативні способи дій.

¹ Булудуков О. Ю. Тактичні рішення в теорії криміналістики: проблеми їх прийняття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2018. Вип. 18. С. 85.

² Полстовалов О. В. Современные проблемы криминалистической тактики / под науч. ред. В. И. Комиссарова. Москва : Юрлитинформ, 2009. С. 92.

6. Виключення з числа способів дій явно неефективних або недопустимих з огляду на існуючі обмеження в їх застосуванні і з урахуванням критеріїв оптимальності.

7. Прогнозування можливих змін слідчої ситуації, які можуть настати у зв'язку з реалізацією кожного з альтернативних способів дій. Оцінка наслідків з точки зору покращення або погіршення слідчої ситуації.

8. Вибір оптимального способу дій і прийняття заходів до його реалізації¹.

Аналізуючи наведені підходи до визначення структури прийняття тактичного рішення, убачається за доцільне висловити окремі судження. По-перше, треба виходити з того, що цього разу йдеться про тактичне рішення, яке за своєю сутністю має суттєві відмінності від рішень процесуального та стратегічного спрямування як за обсягом вихідної інформації, так і характером завдань, що підлягають вирішенню. Тому аналіз вихідної інформації повинен мати обмежений характер і стосуватися виключно слідчої ситуації, що склалася на певному етапі розслідування або в ході провадження окремої слідчої (розшукової) дії, а не всієї інформації щодо вчиненого кримінального правопорушення і яка є у розпорядженні слідчого. Аналіз саме цього обсягу інформації надає підстави з'ясувати і усвідомити характер проблеми, що ускладнює здійснення подальшого ефективного розслідування. На думку В. І. Шарова, першим елементом будь-якого рішення має бути можливість зрозуміти, прочитати реальну ситуацію². Отже, аналіз слідчої ситуації є першим кроком до усвідомлення і формулювання проблеми, здійснення інформаційної підготовки прийняття тактичного рішення. У цьому аспекті слідча ситуація (ситуація слідчої дії) розглядається криміналістами як головний критерій прийняття тактичного рішення. З цього приводу Є. М. Ян зазначає, що інформація про слідчу ситуацію на основі методології ситуаційного підходу трансформується слідчим в його рішення, яке через систему планування та орга-

¹ Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Санкт-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 30, 31.

² Шаров В. И. О формализации процесса принятия следственного решения. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2004. Вып. 2 (10). С. 35–36.

нізацію реалізується шляхом тактичних засобів¹. Тому, на переконання С. Ю. Якушина, тактичне рішення, що прийнято без урахування всіх значущих параметрів реальної ситуації розслідування, а також найближчих параметрів її розвитку, наперед приречене на невдачу².

Разом із тим слід враховувати, що необхідність у прийнятті рішення як особливій формі розумової діяльності, що веде до переконання діяти суворо визначеним чином, виникає не завжди, а тільки за певних умов. Як зазначає О. О. Ексархопуло, приймати рішення потрібно, по-перше, коли для досягнення кінцевої мети є принаймі два альтернативних способи дій, і, по-друге, якщо існують деякі обмеження у застосуванні відомих засобів досягнення поставленої мети. Немає потреби приймати рішення й тоді, коли будь-який з альтернативних способів дій веде до досягнення наміченої мети, і бракує будь-яких критеріїв відбору, задля того щоб віддати перевагу одному з них. У такій ситуації будь-яке рішення виявляється доцільним³.

По-друге, при формулюванні тактичного завдання, яке необхідно вирішити, треба виходити з того, що такого роду завдання обумовлені ситуацією, що виникає на певний момент розслідування (проведення слідчої (розшукової) дії), мають обмежену, локальну сферу реалізації, проміжний характер, призначені для встановлення одиничних фактів про окремі елементи або обставини події злочину і вирішуються за рахунок застосування виключно наявних тактичних засобів. Ситуаційна обумовленість має настільки яскраво виражений характер, що Н. Л. Гранат⁴, М. С. Полевий⁵ та Л. Д. Самігін⁶ визначають завдання як прийняту слідчим об'єктивну ситуацію, в якій він у силу свого службового становища змушений діяти.

¹ Ян Е. Н. Ситуационный подход и его значение для расследования. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2018. №1 (84). С. 112.

² Якушин С. Ю. Психология принятия следователем оптимальных тактических решений. *Ученые записки Казанского университета*. 2013. Т. 155, кн. 4. С. 246.

³ Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Санкт-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. С. 30.

⁴ Гранат Н. Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изуч. причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1973. С. 6.

⁵ Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1982. С. 174, 175.

⁶ Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности. Москва : Изд-во Москов. гос. ун-та. 1989. С. 41.

По-третє, кожне тактичне рішення спрямоване на досягнення певних цілей, у цьому разі цілей тактичного впливу. Такими узагальненими цілями тактичного рішення, на думку Р. С. Белкіна, можуть бути: 1) зміна слідчої ситуації у сприятливий для слідства бік; 2) максимальне ефективне використання несприятливої слідчої ситуації; 3) зміна окремих компонентів слідчої ситуації; 4) досягнення переваги у рангу рефлексії над протидіючою стороною; 5) використання фактора раптовості, особливо на початковому етапі розслідування; 6) забезпечення методичності та наступальності розслідування¹. Характер і зміст наведених цілей зайвий раз пересвідчує, що вони також мають виключно тактичну спрямованість і обмежуються тактичним впливом, головним чином на відповідну слідчу ситуацію та її компоненти.

По-четверте, прийняття оптимального тактичного рішення має здійснюватися з урахуванням певних технологій, процедур і регламенту, зокрема щодо відбору можливих варіантів, тобто їх аналіз (актуалізація) і оцінка (зважування), побудова поточних образів, зіставлення еталонних і поточних образів. У даному разі йдеться про можливість зіставлення фактичної ситуації з типовими ситуаціями розслідування, ситуаціями провадження окремих слідчих дій, наявними криміналістичними рекомендаціями, чинним кримінальним та кримінальним процесуальним законодавством, прикладами узагальненої слідчої практики, особистого досвіду професійної діяльності задля обрання можливих варіантів дій. Крім того, вагомого значення набувають й експертні оцінки як метод прийняття тактичних рішень, в якості яких для слідчого передусім виступають поради і вказівки процесуальних керівників, старших більш досвідчених колег.

По-п'яте, прийняття тактичного рішення передбачає необхідність й обрання критеріїв обмеження кола можливих альтернативних способів дій, віддання переваги тим чи іншим засобам з урахуванням прогностичних моделей можливих варіантів настання результату (оцінка наслідків з точки зору покращення або погіршення слідчої ситуації). Реалізація цієї інтелектуально-вольової операції пов'язана з виключенням з числа способів дій явно неефективних або недопустимих з огляду на існуючі обмеження в їх застосуванні і з урахуванням критеріїв оптимальності, підготовкою слідчим резервного тактичного

¹ Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. С. 111.

рішення на випадок прогнозованих несприятливих змін слідчої ситуації. На цю обставину зверталася увага в криміналістичній літературі. Зокрема, С. Ю. Якушин зазначає, що оптимальне тактичне рішення повинно бути орієнтовано не лише на позитивний результат, воно насамперед має оцінюватися з урахуванням можливості настання як позитивних, так і негативних наслідків при вирішенні відповідних тактичних завдань¹. З огляду на вказане О. Є. Шуклін вважає правильною позицію слідчого щодо прийняття резервного варіанта тактичного рішення². Розробка запасних та альтернативних прийомів і комбінацій у розрахунку на можливу несподівану зміну ситуації, на думку Д. О. Солодова, дозволяє слідчому діяти відповідно до обстановки, що склалася³.

По-шосте, прийняття оптимального рішення, вибір і побудова ефективної програми заходів до його реалізації має відбуватися з урахуванням наявних у слідчого ресурсів, тактичного ризику і ступеня невизначеності. Сутність ризику при прийнятті слідчим тактичних рішень найчастіше визначається як свідомо можливість настання несприятливого результату реалізації прийнятого рішення. При цьому тактично ризикованим може виявитися як дія, так і відмова від неї (бездіяльність) в обстановці, яка потребує від слідчого активних дій. Мінімізувати настання небажаних, негативних наслідків, зменшити ступінь тактичного ризику покликано прогнозування можливих результатів реалізації тактичного рішення. Побудова прогнозних моделей можливих варіантів зміни слідчої ситуації при застосуванні слідчим тих чи інших засобів, здійснення певних верифікаційних процедур щодо перевірки їх достовірності надають можливість вносити корективи до плану дій слідчого, будувати еталонну програму його діяльності і поведінки, зменшити ризик настання негативних наслідків⁴.

¹ Якушин С. Ю. Психология принятия следователем оптимальных тактических решений. *Ученые записки Казанского университета*. 2013. Т. 155, кн. 4. С. 247.

² Шуклин А. Е. Особенности принятия информационных и тактических решений в сложных следственных ситуациях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Урал. гос. юрид. акад. Екатеринбург, 2012. С. 8.

³ Див.: Солодов Д. А. Процессуальные и тактические решения следователя (сущность, проблемы оптимизации принятия) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2003. С. 38; Солодов Д. А. Процессуальные и тактические решения следователя (сущность, проблемы оптимизации принятия). Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. С. 80.

⁴ Журавель В. А. Проблемы теории та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. С. 212–234.

Отже, прогнозування є одним із раціональних способів розумової діяльності слідчого, що забезпечує прийняття оптимального для певної слідчої ситуації варіанта рішення і виступає запорукою успішного формування і вирішення тактичних завдань розслідування з урахуванням засобів, що застосовуються¹.

По-сьоме, реалізація прийнятого рішення, успішне його виконання, досягнення бажаного результату пов'язані з певними вольовими зусиллями слідчого щодо доведення прийнятого рішення до логічного завершення, досягнення поставленої мети, а в окремих випадках й здолання протидії розслідуванню з боку зацікавлених осіб.

Таким чином, незважаючи на те, що структура і механізм прийняття рішення не є стабільними та універсальними², в теорії криміналістики має бути розроблена і запропонована типова модель оптимального регламенту прийняття тактичного рішення слідчим, з тим щоб ця модель виступала своєрідним орієнтиром для всіх практикуючих суб'єктів і сприяла обранню найбільш виважених і ефективних засобів вирішення тактичних завдань, що виникають у ході досудового розслідування. Досягнення цієї мети є однією з головних умов успішного формування сучасної наукової концепції прийняття тактичного рішення слідчим.

4.9. Вчення про фіксацію доказової інформації

Посвідчувальна діяльність поряд із пізнавальною, конструктивною та комунікативною розглядається як невід'ємна складова слідчої діяльності³, сутність якої полягає у відображенні згідно із встановленими законом формами фактичних даних, що мають значення по кримінальній справі, а також умов, засобів і способів їх виявлення

¹ Якушин С. Ю. Психология принятия следователем оптимальных тактических решений. *Ученые записки Казанского университета*. 2013. Т. 155, кн. 4. С. 249.

² Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. С. 258.

³ Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Концерн «Вид. Дім "Ін Юре"», 2004. С. 145–147.

і закріплення. Посвідчувальна діяльність має вагоме функціональне призначення, оскільки результати виконання будь-яких інших видів слідчої діяльності втрачають своє доказове значення за відсутності їх посвідчення (фіксації).

Фіксація доказової інформації, на думку більшості процесуалістів та криміналістів, це самостійний етап процесу доказування поряд із виявленням, вилученням, збереженням та оцінкою доказів¹. При цьому процесуалісти акцентують увагу на процесуальній формі закріплення доказів, тоді як криміналісти зосереджують увагу на змістовній складовій, наголошуючи на діяльності з фіксації і засобах цієї діяльності. Так, І. В. Макаров зауважував, що фіксація в криміналістиці – це система цілеспрямованих дій із закріплення виявлених фактичних даних². У свою чергу, В. Є. Шабалін визначав фіксацію як діяльність певних осіб, котра виконується із додержанням процесуальних правил і за допомогою засобів і прийомів криміналістики і спрямована на збереження фактичних даних, що стосуються кримінальної справи³. Ще більш ускладнене визначення фіксації доказової інформації пропонує М. М. Лисов, який розуміє під нею «особливу видово-типову групу дій при здійсненні діяльності з виявлення та розкриття злочинів, за допомогою яких ототожнюються і зберігаються (консервуються) атрибутивні, просторово-часові, генетичні та функціональні характеристики станів об'єктів, процесів, явищ, що викликані злочинною діяльністю»⁴.

Вищевикладене надає підстави дійти висновку стосовно того, що:
– фіксація доказової інформації – це система певних фізичних дій, а не суто розумова процедура запам'ятовування яких-небудь фактів, явищ, процесів;

¹ Див.: Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. Т.1. Основные положения науки советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. С. 302; Винберг А. И. Предмет, задачи и система науки советской криминалистики. *Криминалистика* : учебник. Москва : Госюриздат, 1959. С. 6, та ін.

² Макаров И. В. Понятие, сущность и система методов фиксации в криминалистике. *Труды ВШ МВД СССР*. Москва, 1971. Вып. 31. С. 83.

³ Шабалин В. Е. Документальная фиксация доказательств (криминалистический и процессуальный аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1975. С. 5.

⁴ Лысов Н. Н. Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации в деятельности по выявлению и раскрытию преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1995. С. 31.

- фіксації підлягають не всі фактичні дані, а лише ті, що входять до предмета доказування (ст. 91 КПК України), складу злочину та його криміналістичної характеристики;
- об'єкт фіксації повинен відображатися тільки у встановлених процесуальних формах;
- доказова інформація фіксується в межах процедури, передбаченої кримінально-процесуальним законом;
- фіксація доказової інформації охоплює не тільки дії з відображення самих фактичних даних, а й дії з їх виявлення, оскільки припустимість доказів залежить від припустимості їх джерел, а також припустимості засобів і способів їх виявлення;
- фіксація доказової інформації передбачає відображення самого процесу засвідчення, тобто його умов, суб'єктів, засобів і способів, що застосовувалися тощо. Без цього неможливо досить повно й об'єктивно оцінити результати фіксації.

Розглядаючи сучасний стан і перспективи розвитку такого різновиду слідчої діяльності, як фіксація доказової інформації, можна погодитися з Р. С. Белкіним у тому, що на сьогодні існують такі узагальнені форми фіксації, як: вербальна (словесна); графічна; предметна; наглядово-образна¹. При цьому можливі різні комбінації цих форм, наприклад: сполучення вербальної і графічної, наглядово-образної і вербальної та ін.

Серед основних методів фіксації насамперед слід назвати опис, моделювання, вимірювання, а засобами реалізації цих методів є:

- при *вербальній* формі фіксації – протокольний запис, відео-, звукозапис;
- при *графічній* формі фіксації – графічні відображення (схематичні та масштабні плани, креслення, замальовки);
- при *предметній* формі фіксації – вилучення об'єкта в натурі і його консервація, виготовлення матеріальних моделей (реконструкція), в тому числі макетування, копіювання, одержання відбитків, виготовлення зліпків;
- при *наглядово-образній* формі фіксації – фото-, кіно- та відео-зйомка.

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2: Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. С. 123.

Засобами фіксації та збереження відповідної інформації виступають паперові та електронні носії, відео-, фото- і кіноматеріали.

Традиційно найбільш поширеною формою фіксації доказової інформації є протоколювання. Цьому, до речі, сприяє й позиція законодавця щодо обов'язку складання протоколів усіх слідчих (судових) і деяких процесуальних дій. Зазначена позиція простежується в нормах чинного Кримінального процесуального кодексу України, хоча при цьому спостерігається тенденція до спрощення цієї процедури, наприклад, відмова від інституту понятих, що в окремих випадках, насамперед при здійсненні обшуку в жилих приміщеннях громадян, не є виправданим.

Щодо сучасного стану реалізації такої форми, як протоколювання, то треба зазначити, що одним із недоліків можна вважати відсутність у багатьох протоколах допиту питально-відповідальної частини. Йдеться про те, що слідчі віддають перевагу обмежено складовим протоколам допиту і відмовляються від тієї їх частини, яка передбачає постановку запитань і одержання на них відповідей. При цьому сам протокол має вигляд вільної розповіді допитуваного, причому у суворій відповідності до заздалегідь сформульованих слідчим запитань, які чомусь не знайшли свого відображення в цьому процесуальному документі. Як видається, це робиться слідчими навмисно, оскільки вони мають певні сумніви стосовно правильності, а інколи й законності сформульованих ними запитань. Мається на увазі постановка заборонених законодавством навідних запитань, тобто запитань, у формулюванні яких міститься відповідь, частина відповіді або підказка до неї (ч. 6 ст. 143 КПК України).

У зв'язку з цим заслуговують на увагу розроблені в криміналістиці концептуальні підходи до визначення сутності запитання, його функцій та інформаційної структури, особливостей постановки, котрі повинні знайти своє широке запровадження в практичній діяльності слідчих органів. Зокрема, певний науковий і практичний інтерес мають запропоновані О. В. Фуніковою класифікаційні підстави поділу запитань, серед яких вона виділяє такі:

1. За ознакою допустимості:
 - а) допустимі; б) недопустимі.

Недопустимі запитання, у свою чергу, поділяються на:

- а) заборонені:

- такі, що містять психічне насильство (погрози, залякування);
- навідні, що містять у собі очікувану відповідь;

б) неетичні (такі, що не відповідають загальноприйнятим культурним і моральним нормам).

2. За цільовим призначенням:

а) нагадувальні; б) уточнювальні; в) контрольні (деталізуючі; викривальні).

3. За спрямованістю:

а) основні; б) доповнювальні.

4. За наявністю психологічного впливу (сфери реалізації):

а) запитання, що здійснюють психологічний вплив;

б) нейтральні, спрямовані на з'ясування анкетних, автобіографічних даних тощо.

5. За рівнем поінформованості співрозмовників:

а) власне запитання – поінформованість адресата вище, запитання спрямовані на доповнення інформації, що становить інтерес;

б) мета запитання – поінформованість відправника вище, запитання спрямовані на одержання інформації про самого адресата (наприклад, діагностика індивідуальних особливостей формування показань, викриття неправди тощо)¹.

Цікавим також слід визнати запропонований М. І. Єнікєєвим поділ запитань за ступенем зростання психологічного впливу на співрозмовника:

1) нейтральні запитання – формулювання відповідей на них повністю залежить від ініціативи допитуваної особи;

2) розділові запитання («або» – «або»);

3) альтернативні запитання, що вимагають позитивної або негативної відповіді;

4) запитання, що надають право вибору між двома відповідями, але позитивна відповідь на одне з них відповідає очікуванню того, хто запитує (запитання непрямого навіювання);

5) запитання прямого навіювання;

б) запитання неправильного змісту, розраховані на ефект так званої «пастки», які є прийомом психічного насильства².

¹ Фунікова О. В. Теоретичні основи класифікації запитань у криміналістиці : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. С. 86, 87.

² Єнікєєв М. И. Юридическая психология : учебник для вузов. Москва : НОРМА, 2003. С. 218.

Окремі зауваження можна висловити і щодо складання протоколів пред'явлення для впізнання і насамперед їх вступної частини. Справа в тім, що слідчі в багатьох випадках не ускладнюють себе описом об'єктів (живих осіб, предметів, речей), що надаються для впізнання. Беручи до уваги те, що в матеріалах кримінальної справи відсутні й фототаблиці до цієї слідчої дії, то взагалі істотно ускладнюється процедура оцінки правильності підбору об'єктів для впізнання і відповідності їх законодавчим вимогам. Такого роду практику треба визнати хибною і намагатися її виправляти.

Серед напрямів удосконалення протокольної форми фіксації доказової інформації, на нашу думку, можна визнати створення трафаретів бланків протоколів слідчих дій (такої ж думки дотримуються й 82% опитаних нами слідчих). Йдеться про опис насамперед таких об'єктів, як тіла (частин тіла) людини, трупа, комп'ютерної техніки, транспортних засобів, вогнепальної зброї, слідів ніг (взуття), слідів транспортних засобів. Розробка такого роду засобів складання протоколів надасть істотної допомоги слідчому, полегшить його роботу, мінімізує наявність інформаційних прогалин. На зауваження скептиків стосовно того, що трафаретивні протоколи нібито звужують творчі можливості слідчого, зазначимо, що, по-перше, сама процедура заповнення трафаретів протоколу передбачає наявність у слідчого евристичних здібностей, а, по-друге, трафаретивна складова це лише частина протоколу, в якому залишається значне місце для реалізації епістолярних можливостей слідчого.

Ще одним напрямом удосконалення як вербальної, так і графічної форми фіксації можна визнати розробку уніфікованих умовних позначень об'єктів з метою їх опису в протоколах і відображенню в схематичних та масштабних планах. Справа в тім, що до цього питання дослідники-криміналісти зверталися досить давно, а час спливав і на сьогодні в різних галузях знань і людської практики (насамперед геодезії, архітектурі, будівництві та ін.) напрацьовані і використовуються усталені умовні позначення різноманітних об'єктів. Завдання вчених-криміналістів саме і полягають у тому, щоб запропонувати уніфікований перелік цих позначень і запровадити його в кримінальний процес.

Аксіоматичним є твердження, що модернізація існуючих та розроблення нових форм і засобів фіксації доказової інформації безпосередньо залежить від рівня наукових розробок у цій галузі знань, а також від

потреб практики. Саме судово-слідча, експертна, оперативно-розшукова практика розглядається як вихідний пункт криміналістичного пізнання, як сфера реалізації предметно-перетворюючої функції криміналістики, що визначає предмет її дослідження, напрям наукового пошуку¹.

У зв'язку з цим окремо слід зупинитися на науково-технічних засобах фіксації доказової інформації, тобто на сукупності приладів, пристроїв, апаратури, інструментів і матеріалів, що застосовуються відповідно до закону спеціально уповноваженими на це особами для відображення даних, що мають значення по кримінальній справі². О. О. Пунда під даними, одержаними в результаті застосування науково-технічних засобів у кримінальному процесі, пропонує розуміти перенесені на технічний засіб фіксації відомості про факти, що відображуються в різноманітних матеріальних носіях, характеризуються інформаційною цінністю та сенсом, на основі яких у визначеному законом порядку спеціально уповноважені на це органи держави встановлюють наявність або відсутність обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи³. Що стосується науково-технічних засобів фіксації вербальної інформації, то передусім ідеться про кіно-, відео-, аудіотехнічну й комп'ютерну апаратуру як найбільш поширених і продуктивні засоби накопичення й збереження кримінально значущих відомостей. При цьому ці відомості, трансформуючись у дані, набувають відповідного матеріалізованого вигляду, який характеризується технічними властивостями певного науково-технічного засобу. Так, фактичні дані, які зберігаються в електронному вигляді на будь-яких типах електронних носіїв та в електронних засобах лише після їх обробки спеціальними технічними засобами та програмним забезпеченням стають доступними для прийняття людиною⁴.

¹ Бахин В. П., Садченко А. А. Понятие и сущность потребностей следственной практики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Вышш. шк., 1989. Вып. 39. С. 30.

² Пунда О. Використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі. *Вісник Львівського університету (серія юридична)*. 2001. Вип. 36. С. 600–605.

³ Пунда О. Поняття даних, одержаних у результаті застосування науково-технічних засобів у кримінальному процесі. *Вісник Львівського університету (серія юридична)*. 2000. Вип. 35. С. 539–544.

⁴ Див.: Алексеева-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 250; Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. №2–3. С. 311.

Розглядаючи проблеми застосування науково-технічних засобів фіксації доказової інформації, ще раз звертаємо увагу на незадоволеність слідчих рівнем їх забезпечення ними (за результатами проведеного нами опитування на це вказало 68% респондентів). На думку слідчих, науково-технічні засоби фіксації доказової інформації мають відповідати таким критеріям, як законність, науковість, пізнавальна цінність, точність відображення, економічність, зручність у використанні, безпечність. Слідчі також зазначили, що науково-технічні засоби фіксації доказової інформації застосовуються здебільшого спеціалістами-криміналістами, а серед причин їх незастосування названо відсутність потреб, відповідних навичок або необхідних науково-технічних засобів. Висловлюючи власну точку зору, як видається, слідчі до певної міри лукавлять і не називають ще одну причину неналежного використання науково-технічних засобів, а саме необхідність більш ретельного готування для провадження таких слідчих дій, складання планів і підготовки матеріалів.

У цьому разі йдеться про кінозйомку, відео- та звукозапис, які покликані слугувати засобами прискорення і полегшення роботи слідчого. І якщо раніше, до набуття чинності Кримінального процесуального кодексу 2012 року, можна було посилатися на вельми ускладнений порядок оформлення факту застосування апаратури відео-, звукозапису при проведенні слідчих дій, то зараз ці аргументи просто не мають сенсу. Дійсно, за КПК 1960 року протоколи слідчих дій у разі застосування науково-технічних засобів фіксації повинні були містити дубльовану інформацію, що невинуватено ускладнювало діяльність слідчого та викликало на практиці обґрунтовані критичні зауваження. Більш того, такого роду парадоксальна ситуація зберігалася протягом декількох десятків років. Так, Я. П. Нагнойний ще наприкінці 60-х рр. минулого століття зазначав, що звукозапис має низку недоліків, тому він не знаходить і не може знайти масового застосування в слідчій практиці. І це не стільки через його недооцінювання слідчими, скільки через малу ефективність, складність і трудомісткість застосування. Будучи не самостійним джерелом доказів, а лише додатком до протоколу, фонограма не дає змогу повністю чи хоча б частково відмовитися від письмових протоколів. Показання однієї й тієї самої особи фіксуються двічі:

в протоколі й на магнітній стрічці. Це не полегшує роботу слідчого, а навпаки, ускладнює¹.

Слід зазначити, що вітчизняний законодавець дослухався до критичних зауважень науковців і практиків і принципово змінив процедуру застосування науково-технічних засобів фіксації доказової інформації під час кримінального провадження. Так, абз. 2 ч. 2 ст. 104 КПК України визначає, якщо за допомогою технічних засобів фіксується допит, текст показань може не вноситися до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі у протоколі зазначається, що показання зафіксовані на носії інформації, який додається до нього, а також відомості про те, що особи, які беруть участь у процесуальній дії, заздалегідь повідомлені про застосування технічних засобів фіксації, характеристики технічних засобів фіксації та носіїв інформації, які застосовуються при проведенні процесуальної дії, умови та порядок їх використання. У матеріалах кримінального провадження зберігаються оригінальні примірники технічних носіїв інформації зафіксованої процесуальної дії, резервні копії яких зберігаються окремо (ч. 3 ст. 107 КПК України)². При цьому порівняно зі складанням протоколу процесуальної дії застосування технічних засобів фіксування кримінального провадження (аудіо-, відеозапис) дозволяє зафіксувати не лише результати, а й її перебіг і отримати більш повну інформацію, яка може стати у пригоді в процесі доказування³.

Сьогодні чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає два випадки обов'язкового застосування технічних засобів фіксування процесуальної дії: 1) коли про це є клопотання учасників слідчої дії (ч. 1 ст. 107 КПК); 2) у суді під час судового провадження (ч. 5 ст. 27 КПК). З огляду на це видається доцільним погодитися з пропозиціями М. Ф. Сокирана щодо розширення сфери обов'язкового

¹ Нагнойный Я. П. Использование новой техники в следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1969. Вып. 6. С. 72, 73.

² Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. С. 309–313.

³ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 228.

застосування науково-технічних засобів фіксування доказової інформації, зокрема при допиті обвинувачених у вчиненні злочину, за який може бути призначене покарання у вигляді довічного позбавлення волі, а також при допиті свідка, який перебуває в небезпечному для життя стані, чи не може з поважних причин з'явитися в судове засідання, чи володіє інформацією, яка має важливе значення для справи, але якому загрожують вбивством, застосуванням насильства або іншими протиправними діями¹.

Законодавець також взяв до уваги й пропозиції криміналістів щодо більш широкого запровадження у кримінальний процес телекомунікаційних технологій, які не тільки мають сприяти подоланню протидії розслідуванню у формі ухилення від явки до органів досудового розслідування й суду, а також можливого переслідування свідків та потерпілих з боку зацікавлених осіб, а й значно полегшують роботу самих слідчих і суддів, робить процесуальну форму більш зручною, «гнучкішою» та прийнятною для суб'єктів кримінального процесу².

Процесуальний порядок допиту та впізнання в режимі відеоконференції, якщо вони проводяться національними органами, регламентовано ст. 232 КПК України. Під відеоконференцією розуміють інформаційну технологію, що забезпечує одночасно двосторонню передачу, обробку, перетворення й візуалізацію інтерактивної інформації на відстань у режимі реального часу з допомогою апаратно-програмних засобів обчислювальної техніки. Взаємодію в режимі відеоконференції також називають сеансом відеоконференцзв'язку.

Під відеоконференцією у кримінальному провадженні слід розуміти особливу процедуру, що виконується за посередництвом телекомунікаційних технологій, при якій спілкування у вигляді обміну аудіо- і відеоінформацією між віддаленими учасниками слідчої дії відбувається на відстані (дистанційно), але в режимі реального часу. Чинне кримінальне процесуальне законодавство передбачає такі випадки проведення допиту в режимі відеоконференції: 1) якщо неможлива безпосередня участь певних осіб у досудовому провадженні за

¹ Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Академія адвокатури України. Київ, 2008. С. 9, 10.

² Михальчук Т. В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. С. 11.

станом здоров'я або з інших поважних причин; 2) при необхідності забезпечення безпеки осіб; 3) при проведенні допиту малолітнього або неповнолітнього свідка; 4) при необхідності вжиття таких заходів для забезпечення оперативності досудового розслідування; 5) при наявності інших підстав, визнаних слідчим, прокурором, слідчим суддею достатніми. При цьому варто підтримати тих науковців, які вважають, що проведення допиту в режимі відеоконференції є недоцільним, коли неможливо забезпечити достатній для нормального спілкування рівень технічного зв'язку, зокрема, якщо періодично зникає звук і зображення, спілкуванню перешкоджають шуми та відлуння, немає гарантії забезпечення безпеки інформації¹.

Наведені положення і процедури є інноваційними і заслуговують на будь-яку підтримку. Водночас, як убачається, далеко не всі питання достатньо чітко врегульовані, зокрема ті, що пов'язані з процедурою оформлення результатів проведення допиту, пред'явлення для впізнання в режимі відеоконференції. Йдеться передусім про порядок підписання протоколів цих слідчих дій їх учасниками, особливо в тих випадках, коли вони перебувають у різних населених пунктах або в різних країнах. Справа в тім, що чинний КПК України передбачає наявність власноручного підпису в оригіналі протоколу тієї чи іншої слідчої дії й тільки за таких умов останній набуває ознак джерела доказів. Як же отримати такий підпис у ситуаціях дистанційного проведення окремих слідчих дій? На жаль, законодавець не дає аргументованої відповіді на це запитання. Як видається, запровадження інституту дистанційного проведення окремих слідчих дій передбачає застосування електронного підпису у відповідних протоколах, а це, у свою чергу, викликає необхідність щодо внесення змін до чинного КПК України. Ось чому і законодавець, і розробники концепції запровадження телекомунікаційних технологій у кримінальний процес не повинні обмежувати свої дослідження тільки розглядом загальних умов дистанційного проведення слідчих дій, а мусять запропонувати досконалу, чітко прописану процедуру здійснення фіксації їх результатів.

Крім того, в криміналістичній літературі з'являються пропозиції щодо можливості співробітництва правоохоронних органів з екстра-

¹ Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. С. 379, 380.

сенсами, астрологами, сугестологами, використання в судово-слідчій практиці гіпнозопродукції¹ та поліграфа². При цьому такого роду пропозиції висловлюються не лише в окремих статтях, а й у монографічних дослідженнях. Зокрема, Л. Д. Удалова, незважаючи на слушні критичні зауваження на її адресу³, протягом декількох років уперто нав'язує науковцям і практикам ідею використання гіпнозопродукції та поліграфа з метою одержання й фіксації вербальної інформації⁴. На її глибоке переконання, «настав час для введення та закріплення в слідчій практиці нетрадиційних методів, які б допомагали отримувати вербальну інформацію від учасників кримінального процесу»⁵.

¹ Див.: Образцов В. Криміналістическая гипнология? А почему бы и нет! *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 5. С. 233–235; Савинов В. Опыт собирания ориентирующей информации с помощью гипноза. *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 5. С. 236–241; Хабалев В. Использование гипноза в оперативно-розыскной практике. *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 5. С. 242–245; Петухов В. О разработке в России психологических портретов лиц, совершающих серийные преступления против личности *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 4. С. 305–309; Клевцов О. Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів. *Право України*. 1998. № 7. С. 63–68; Головина В. П. О возможностях использования гипноза в оперативно-следственных целях. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. Луганськ, 2000. Вип. 3. С. 210–213, та ін.

² Див.: Яни С. А. Правовые и психологические вопросы применения полиграфа. *Проблемы совершенствования советского законодательства* : труды ВНИИСЭ. Москва, 1977. Вып. 7. С. 135, 136; Митричев В., Холодный Ю. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации. *Записки криминалистов*. Москва, 1993. Вып. 1. С. 173–179; Китаев Н., Тельцов А. Нетрадиционные приемы допроса. *Записки криминалистов*. Москва, 1994. Вып. 3. С. 287–292; Фесенко А., Холодный Ю. Методологические основы испытаний на полиграфе. *Записки криминалистов*. Москва, 1994. Вып. 3. С. 223–229; Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью. *Законность*. 1995. № 11. С. 43–47; Саловчик Д. А. Использование спецприбора «полиграф» в правоохранительной деятельности органов внутренних дел Украины. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. Дніпропетровськ, 2001. № 3 (6). С. 312–319; Тетерятник Г. К. Напрями використання поліграфа у кримінальному судочинстві. *Матеріали збірної науково-практичної конференції науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ*. Сімферополь : Ельїно, 2005. Ч. 2. С. 108–115, та ін.

³ Коновалова В. Моральні засади судочинства: стан і тенденції. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2006. Вип. 2 (45). С. 178–184.

⁴ Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. ПОЛИВОДА А. В., 2005. С. 172–185.

⁵ Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законодавчій і правозастосовній діяльності* : тези доп. і повідомл. наук.-прак. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Видання присвячене пам'яті професора А. Я. Дубинського. Київ : Атіка, 2009. С. 438.

Безумовно, ідеї вдосконалення засобів і методів розслідування, розширення джерел доказування не викликають сумнівів, оскільки вони зумовлені потребами практики. Проте вони можуть бути реалізовані тільки за умови обов'язкового додержання правових та етичних норм, що діють як у сучасних соціально-правових реаліях, так і в прогнозованій перспективі, а також адекватності витрат на їх впровадження зі значущістю одержаних результатів для процесу доказування¹. Саме з цих позицій слід розглядати можливість використання поліграфа² в процесі одержання та фіксації вербальної інформації.

Приблизники розглядуваної ідеї зазначають, що накопичений протягом десятиліть за кордоном досвід застосування поліграфа з метою виявлення у суб'єкта приховуваної інформації призвів до формування системи принципів організації процедури тестування за допомогою цього приладу. Випробування на поліграфі складається з трьох етапів: 1) передтестової розмови; 2) безпосереднього тестування за допомогою поліграфа; 3) післятестової розмови або *допиту* (курсив наш. – В. Ж.)³. При цьому допит з використанням поліграфа – це не стільки розмова слідчого з учасником процесу, скільки результат тестування допитуваного. Поліграму, одержану в ході такого тестування, розшифровує оператор. Він відмічає коло питань, які викликали неадекватну реакцію

¹ Див.: Ларин А. М. Полиграф и права личности в уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1981. № 6. С. 99–103; Галаган В. Використання поліграфа: «За» і «Проти». *Українське право*. Київ: Укр. правн. фундація, 2000. Ч. 1(13). С. 172–175.

² *Поліграф* – багатоцільовий прилад, багатоканальний осцилограф для одночасної реєстрації декількох (до 20) різних функцій організму – фізіологічних процесів (дихання, кров'яного тиску, біострумів, частоти пульсу, вологості шкіри тощо), пов'язаних із виникненням у особи емоційного стану при впливі на неї словесних подразників. Роль поліграфа полягає в тому, щоб подати сигнал, коли те чи інше питання або дія є причиною емоційного збудження людини. Після оцінки результатів вимірів робляться висновки про ступінь істинності показання (див.: *Криміналістический словарь*. Москва: Юрид. лит., 1993. С. 30; Біленчук П. Д. Комплексний та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства: монографія. Київ: Атіка, 1999. С. 241). У спеціальній літературі зустрічаються й інші назви поліграфа – «варіограф», «плетизмограф», «детектор брехні». Щодо останнього, то слід погодитися з Л. О. Суворовою стосовно того, що цей термін не відповідає дійсності, оскільки названий прилад не виявляє брехні, а лише реєструє окремі реакції людини на певні подразники (див.: Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва: Юрлитинформ, 2006. С. 146).

³ Образцов В. А. *Криміналістика: курс лекцій*. Москва: Право и Закон, 1996. С. 211.

допитуваного. Результати ж тестування оцінює слідчий з урахуванням матеріалів кримінальної справи, що дозволяє йому висунути низку додаткових версій щодо обставин, які підлягають встановленню¹. Крім того, цитовані науковці скаржаться на відсутність спеціальних законодавчих актів, які б допускали визнання як доказів результатів тестування за допомогою поліграфа під час допиту, що, на їх думку, стримує розвиток наукових досліджень у цьому напрямі, не дає змогу повною мірою використати можливості зазначеного методу для збирання доказів². З метою усунення цих недоліків окремі вчені вдаються до радикальних заходів. Так, Л. Д. Удалова пропонує закріпити внесення поліграфа у перелік науково-технічних засобів, що застосовуються у кримінальному провадженні, і з огляду на це внести відповідні зміни до кримінального процесуального законодавства³.

Аналіз викладених науковцями аргументів щодо розглядуваної проблематики надає підстави дійти таких висновків. По-перше, як видається, в пропонованій інтерпретації використання поліграфа до певної міри видозмінюється сутність самого допиту, бо це вже не засіб одержання інформації щодо обставин події злочину, а тестування допитуваного. У запропонованій В. О. Образцовим триланковій процедурі тестування за допомогою поліграфа сам допит взагалі має другорядне значення, оскільки перевага віддається співрозмові. Але тут не враховується, що співрозмова та допит мають цілком різну процесуальну природу. Проте, гадаємо, пропонована автором альтернативність не є випадковою і залежить від того, як випробуваний реагуватиме на відомості, викладені в поліграмі. У випадку, якщо питання про його неадекватну реакцію в ході тестування простимулюють суб'єкта до пояснення обставин, пов'язаних з подією злочину, то ці відомості фіксуються в протоколі допиту; якщо ж особа знайде інші аргументи для пояснення емоційних проявів, що посилилися, то вся процедура закінчиться співрозмовою.

По-друге, як відомо, допит спрямовано на одержання відомостей, що входять у предмет доказування; тестування ж відображує резуль-

¹ Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью. *Законность*. 1995. № 11. С. 44.

² Образцов В. А. Криминалистика : курс лекцій. Москва : Право и Закон, 1996. С. 220.

³ Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. ПОЛИВОДА А. В., 2005. С. 439.

тати психофізичного дослідження (наприклад, неадекватність реакцій випробуваного на ті чи інші подразники). Питання, що входять в програму тестування, за своєю сутністю є залежними від процесу доказування чи принаймні мають до нього опосередковане відношення. У зв'язку з цим поліграма, одержана в цьому процесуальному режимі, тобто в ході провадження допиту, навряд чи може розглядатися як джерело доказування. Із наведеного випливає, що застосування поліграфа спрямоване не на виявлення прихованої інформації, а на відображення у суб'єкта таких психофізичних ознак, які свідчать про наявність можливої мотивації до приховування інформації, котра цікавить слідчі органи¹.

По-третє, поліграми тестування за допомогою поліграфа можуть використовуватися тільки як джерела орієнтовної інформації, що дає змогу слідству висунути низку додаткових версій стосовно обставин, які підлягають встановленню, сформулювати уточнюючі та деталізуючі запитання допитуваному тощо. Як зазначає Д. В. Затенацький, «використання поліграфа не встановлює, не розкриває сутності та не вилучає ідеальні сліди, а лише дозволяє опосередковано судити про їхню наявність у допитуваного. Це пов'язано з тим, що прилад фіксує емоційну реакцію на подразник, а не інформацію, яку повідомляє допитуваний. Іншими словами, можемо говорити лише про певне діагностування наявності ідеальних слідів у допитуваного»². Аналогічну думку з цього приводу висловлює й Л. О. Суворова, вказуючи на те, що головним завданням поліграфолога є винесення, на основі оцінки співвідношення фізіологічних реакцій опитуваного на ті чи інші стимули, судження щодо суб'єктивної значущості цих стимулів, що

¹ Комітет з діяльності уряду Палати представників Конгресу США в 1965 р. після спеціальних слухань дійшов такого висновку: «Не існує ніякого “індикатора брехні”. Ні поліграф не є таким індикатором, ні оператор, який інтерпретує графіку, не визначає неправду. Прилад лише реєструє фізичні реакції, котрі можуть бути, а можуть і не бути пов'язані з емоційною реакцією, і ця реакція може стосуватися, а може і не стосуватися до винності чи невинності» (див.: Точилковский В. Н. Использование некоторых нетрадиционных средств в уголовном процессе США. *Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений* : тезисы науч.-практ. конф., проводимой в дни 80-летнего юбилея Одесской НИЛСЭ. Одесса, 1994. С. 52–56.)

² Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. С. 84.

свідчать про наявність у пам'яті опитуваного ідеальних слідів про будь-яку подію або її окремі фрагменти, факт виявлення яких може служити орієнтиром при вирішенні питання про те, чи приховує опитуваний певну інформацію¹. Проте, як убачається, значущість одержаних результатів несумірна з витратами (наявність самого приладу, підготовка слідчих і операторів, розробка відповідних методик тестування та ін.).

По-четверте, обов'язковою умовою застосування поліграфа є добровільна згода особи на участь у таких дослідженнях. У зв'язку з цим викликає сумніви об'єктивність висновків, зроблених В. І. Комісаровим, щодо готовності і навіть бажання підозрюваних (обвинувачених) протестуватися на поліграфі. На нашу думку, підозрювані (обвинувачені), які відмовляються давати показання або повідомляють неправдиву інформацію (а це саме одна з можливих, за В. І. Комісаровим, ситуацій застосування поліграфа), намагаються мінімізувати можливість будь-якого спілкування з слідчим, щоб не проявити свою винну поінформованість чи елементи доказової поведінки. Тим більш, що мета передтестової розмови – підвищити тривогу в тих, хто має намір давати неправдиві відповіді. У зв'язку з цим твердження про активну готовність піддати себе випробуванню на поліграфі суперечить логіці поведінки суб'єктів у ситуаціях приховування правди.

По-п'яте, далеко не безспірною видається й майбутня кримінально-процесуальна модель використання поліграфа при допиті, запропонована В. І. Комісаровим. На його думку, в разі прийняття рішення, *за своєю ініціативою* (курсив наш. – В. Ж.) або на прохання допитуваного, про застосування поліграфа слідчий повинен: 1) запросити захисника (якщо припускається допитати підозрюваного чи обвинуваченого), педагога, перекладача (при допиті неповнолітнього, глухонімого та ін.); 2) встановити психологічний контакт з усіма учасниками допиту; 3) роз'яснити їм зміст, умови, порядок проведення слідчої дії та особливості використання інформації, яка одержується при тестуванні; 4) переконатися, що особа, яка підлягає випробуванню, зрозуміла слідчого, і роз'яснити її право відмовитися від тестування; 5) одержати в письмовій формі згоду допитуваного пройти «випробування» на поліграфі; 6) роз'яснити всім учасникам слідчої дії їх

¹ Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. С. 153.

права та обов'язки, про що робиться відмітка в протоколі допиту; 7) попередити оператора про кримінальну відповідальність за заздалегідь неправдиве розшифровування поліграми, а можливо, й за розголошення таємниці попереднього слідства; 8) занести до протоколу зауваження і заяви учасників процесу. Після цього слідчий може розпочинати тестування. До протоколу допиту додаються програма тестування і розшифрована оператором поліграма. Протокол підписують усі учасники слідчої дії¹. Посилання на можливість провадження допиту з використанням поліграфа за ініціативою слідчого суперечить чинному законодавству, бо має вигляд примушування суб'єкта до виконання певних дій. Тому йдеться не про припустимий психологічний вплив, а про насильство².

З огляду на викладене більш перспективними напрямками досліджень слід визнати намагання розширити коло науково-технічних засобів, зокрема поліграфа, задля одержання орієнтовної, а не доказової інформації, а також можливостей провадження різного роду експертних досліджень³. До числа таких можна віднести створення приладів безконтактної діагностики емоційних проявів (реакцій) у суб'єкта (допитуваного, обшукуваного) за характером і рівнем тембру його голосу⁴. Основна мета застосування цього приладу полягає в наданні допомоги слідчому на більш високому технічному рівні (порівняно з візуально-слуховим відбиттям) визначити емоційне ставлення суб'єкта спілкування до тих чи інших подразників. У зв'язку з тим, що одержані в ході використання такого приладу дані не мають доказового значення, а лише сприяють висуненню нових версій, поставленню в повторних допитах уточнюючих, деталізуючих запитань щодо фактів, які викликають найбільш емоційний

¹ Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью. *Законность*. 1995. № 11. С. 47.

² На думку О. Р. Рагінова, психічне насильство само по собі диктує виконання конкретних дій, вимагає того чи іншого змісту показань (див.: Рагінов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. С. 169).

³ Комиссарова Я. В. Задачи, объекты и предмет психофизиологической экспертизы с применением полиграфа. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 251–275.

⁴ Див.: Методы автоматизированного распознавания речи : у 2 кн. Кн. 1 / У. А. Ли, Э. П. Нейбут, Т. Б. Мартин и др. ; под ред. У. А. Ли. Москва : Мир, 1983. 327 с.; Методы автоматизированного распознавания речи : в 2 кн. Кн. 2 / У. А. Ли, Э. П. Нейбут, Т. Б. Мартин и др. ; под ред. У. А. Ли. Москва : Мир, 1983. 716 с., та ін.

прояв, то і не стоїть питання про процесуальне оформлення даної процедури. Безконтактна діагностика емоційного стану особи за тембром її голосу значно виграє порівняно з контактною (наприклад, поліграфом) як в оперативно-тактичному, так і в організаційно-технічному плані (є більш простою в застосуванні, потребує значно менше матеріальних витрат тощо). При цьому не програє змістовний бік – і в першому, і другому випадку слідчі органи оперують тільки орієнтовною інформацією.

Заслужують на увагу спроби щодо вдосконалення інструментарію слідчого з документування та дослідження доказової інформації за рахунок запровадження сучасного комп'ютерного програмного забезпечення, цифрової відео- та фотозйомки. До такої спроби, що має насамперед практичне значення, можна віднести намагання співробітників НДЕКЦ при ГУМВС України в Харківській області розробити проект програмного комплексу з умовною назвою «Graft», призначений для документування обставин дорожньо-транспортної події (ДТП). Актуальність цього програмного комплексу полягає в тому, що він є одним з перших найбільш адаптованих до вимог чинного законодавства України вітчизняних аналогів комп'ютерних програм, які дозволяють слідчому в «польових» умовах швидко одержати максимально наповнений фактичними даними протокол огляду місця ДТП і додатки до нього – схеми, фототаблиці.

Не викликає сумнівів доцільність розроблення зазначеного програмного комплексу, оскільки сьогодні в переважній більшості протоколів огляду місця ДТП відсутнє відображення чіткої картини події з максимальною її деталізацією. До самих протоколів заносяться лише основні параметри, які часто унеможливають подальше детальне дослідження обставин ДТП. Схеми до протоколів огляду місця ДТП складаються без додержання масштабу та не відображають геометричних параметрів дороги чи перехрестя. Крім того, на складання навіть такого роду процесуальних документів витрачається багато часу, що нерідко негативно позначається на організації руху транспорту, призводить до утворення небезпечних ситуацій на дорозі. У зв'язку з цим якість та оперативність складання протоколів огляду місця ДТП, технічного стану транспортних засобів, схем і фототаблиць до них є вельми необхідною потребою органів дізнання та досудового слідства.

Основу розглядуваного програмного комплексу становить відповідна база даних, а саме: спеціальних термінів, класифікаційних ознак, технічних параметрів, габаритних розмірів та масштабних моделей транспортних засобів, символів та зображень об'єктів, людей, шаблонів перехресть, ліній дорожньої розмітки, геометричних параметрів ділянок доріг та перехресть і навіть карт населених пунктів для «прив'язування» місця ДТП. При цьому програмний комплекс «Graft» реалізується в певній логічній послідовності. Спочатку за рахунок його графічної складової здійснюється необхідне документування, а потім з використанням стимуляційних та розрахункових можливостей цього програмного комплексу проводяться відповідні експертно-автотехнічні дослідження. І це природно, оскільки без якісно складених протоколів ДТП, схем, фототаблиць, довідок, пояснень учасників та свідків неможливо в подальшому ґрунтовно провести експертне дослідження.

Позитивним слід визнати й те, що програмний комплекс «Graft» синтезує в одному модулі декілька аналогічних програм. Але, на відміну від зарубіжних аналогів, цей модуль має більш широкий діапазон функцій, що дає слідчому можливість не тільки складати та роздруковувати безпосередньо на місці ДТП протокол, масштабні схеми, фототаблиці, а також: а) здійснювати контроль за повнотою та правильністю внесення інформації за рахунок використання методу її послідовного вводу, що унеможливує пропускання фактичних даних, необхідних для внесення в протокол та подальшого їх аналізу; б) одночасно вносити дані до двох протоколів (огляду місця ДТП і перевірки технічного стану транспортного засобу) та масштабної схеми; в) візуалізувати схеми одночасно із внесенням даних до протоколу; знімати інформацію з цифрового фотоапарату (знімків) для одночасного оформлення додатків і приєднання їх до протоколу; г) надавати ідентифікаційний код кожному з процесуальних документів з метою недопущення їх фальсифікації¹.

Ще одним напрямом впровадження сучасних науково-технічних засобів у діяльність слідчих органів можна вважати використання спеціальних приладів для експрес-фіксації результатів огляду місця

¹ Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Рецензія на обґрунтування щодо проведених досліджень з розроблення програмного забезпечення «Graft». *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Кроссруд, 2008. Вип. 16. С. 295–299.

події. У даному разі йдеться про випадки, коли фіксація місця розташування матеріальних слідів на місцевості не може бути здійснена стосовно певних орієнтирів. Відсутність таких орієнтирів на місцевості не дозволяє реалізувати повністю завдання щодо відображення у протоколі конкретних місць первісного виявлення матеріальних слідів злочину. Проблемними також є випадки щодо необхідності здійснення фото- і відеозйомки виявлених матеріальних об'єктів над ними (оглядова зйомка, вузлова зйомка) так, щоб були видимі всі необхідні особливості як самого місця зйомки, так і взаємне розташування його деталей. З метою подолання зазначених проблем у ході огляду С. В. Пахомов, О. В. Гусєв, М. М. Андрющенко пропонують одночасне застосування геодезичних супутникових систем (ГСС) і аерозйомки, що здійснюється з безпілотного радіокерованого літального апарату. Зокрема, такий прилад ГСС, як «RTK GNSS Stonex s9gnss», дозволяє визначати точку на місцевості в статистиці по горизонталі: 3 мм + 1мм/км; за висотою: 5 мм + 1 мм/км. Фактично це 99,9% точності виміру точки у просторі¹.

Отже, законодавче, тактичне, технічне вдосконалення фіксації доказової інформації має відбуватися з урахуванням сучасних досягнень науки і техніки, потреб судово-слідчої та експертної практики.

4.10. Вчення про формалізацію слідчої діяльності

Потреби в оптимізації процесу розслідування стимулювали науковців і практиків звернутися до проблеми формалізації зазначеного різновиду кримінально-процесуальної діяльності. З приводу цього в криміналістичній літературі почали з'являтися пропозиції щодо розроблення й запровадження відповідних програм та алгоритмічних схем, які за рахунок деталізації й раціоналізації слідчої діяльності здатні сприяти підвищенню ефективності збирання доказів, економії інтелектуальних зусиль і часу слідчого, скороченню термінів розслі-

¹ Пахомов С. В., Гусєв А. В., Андрющенко М. Н. Инновационный подход к процессу фиксации материальной обстановки места осмотра. *Общество и право*. 2014. №4 (50). С. 225–229.

дування¹. Криміналістичні програми та алгоритми слід також вважати найбільш придатною формою адаптації технічних, тактичних і методичних криміналістичних рекомендацій до умов розслідування конкретного злочину². Водночас активне впровадження програм розслідування та алгоритмічних схем дій слідчого передбачає необхідність здійснення цілої низки заходів щодо узгодження потреб практики та рівня відповідних наукових розробок.

Гносеологічним підґрунтям для реалізації ідеї алгоритмізації та програмування процесу розслідування слід вважати наявність багатоваріантного підходу до розв'язання пізнавальних, організаційно-управлінських, конструктивних та комунікативних завдань, що стоять перед слідчим. Відомо, що завдання, у тому числі й у сфері кримінального процесу, можуть вирішуватись евристичним (творчим) і алгоритмічним шляхом. Перші завдання за своєю природою і змістом є більш ускладненими, а їх розв'язання потребує творчого, нестандартного підходу до пошуку шляхів і способів, невідомих раніше, другі – простішими, такими, що розв'язуються однотипно або потребують вибору придатного способу рішення з відомих типових способів і адаптації його до конкретного випадку. На думку В. О. Коновалової, «стандартність» слідчих ситуацій і відповідно шляхів, що ведуть до їх вирішення, дозволяє говорити про можливість деякою мірою алгорит-

¹ Див.: Густов Г. А. Разработка и использование типовых криминалистических программ в работе по уголовному делу. Ленинград : ИУСР, 1989. 22 с.; Його ж. Раскрытие, расследование убийств в условиях неочевидности (краткие типовые программы). Ленинград : ИУСР, 1989. 41 с.; Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. Москва : Лига Разум, 2000. 246 с.; Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2007. Вип. 1 (48). С. 169–174; Шепітько В. Ю., Авдеева Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Одеса : Юрид. літ., 2008. Вип. 44. С. 46–50; Журавель В. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2008. Вип. 2 (53). С. 191–200; Хань О. О. Теоретичні основи планування та прогнозування слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.; та ін.

² За підсумками проведеного нами опитування серед найбільш придатних форм викладення методичних рекомендацій з розслідування злочинів слідчими названі такі: 1) описова форма (як це робиться в сучасних підручниках або посібниках) – на цю форму вказало 36% респондентів; 2) програми розслідування (схематично залежно від слідчих ситуацій та версій, що підлягають перевірці) – 64%; 3) алгоритми дій слідчого (у вигляді жорстких приписів дій залежно від мети, завдання і ситуації слідчої дії) – 52%.

мізувати дії слідчого, в основі яких лежать певні закономірності в узагальненні теоретичних правил і практичних рекомендацій, що становлять точну схему вирішення у певній ситуації»¹. У зв'язку з цим вагомим значенням набуває виокремлення в науці криміналістиці таких категорій, як типова слідча ситуація, типова версія, типове тактичне завдання і рішення. «Проблема типових версій у кримінально-процесуальному пізнанні, – звертає увагу В. М. Левков, – зумовлена необхідністю розв'язання завдань щодо формалізації пошуку доказів у типових слідчих ситуаціях»². У свою чергу, О. Ф. Реховський, спираючись на результати аналізу слідчої практики, констатує, що випадковий пошук доказів є неефективним. Значно більш результативним є метод пошуку за програмами, роль яких виконують типові версії³.

Функціональною основою можливості алгоритмізації та програмування розслідування є запровадження в криміналістичну науку кібернетичних підходів, зокрема щодо розроблення схем типових рішень і типізованих дій слідчого в деяких типових слідчих ситуаціях із використанням персональної комп'ютерної техніки. Водночас застосування цих категорій у кримінальному процесі повинно бути виваженим і науково обґрунтованим. Інакше, як справедливо зазначає В. М. Сущенко, просте перенесення термінів, що склалися в кібернетиці або математиці, призводить не до збагачення теорії і практики окремої науки (мається на увазі криміналістика. – В. Ж.), а до схоластичного «онаучування» окремих висновків і положень⁴.

Водночас формалізація діяльності з розслідування, побудова криміналістичних алгоритмів і програм як більш високого рівня наукових розробок у цій галузі знань і більш оптимальної форми викладення порад слідчому, детективу, у свою чергу, передбачає необхідність розв'язання цілої низки проблем, серед яких насамперед слід назвати такі. По-перше, визначення понять «криміналістичний алгоритм»

¹ Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев : РИО МВД УССР, 1973. С. 95.

² Левков В. Н. Версии в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1988. С. 12.

³ Реховский А. Ф. Версии на первоначальном этапе расследования. *Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. С. 35.

⁴ Сущенко В. Н. О программировании расследования преступлений. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1989. Вып. 8. С. 74.

і «програма розслідування»; по-друге, з'ясування співвідношення між поняттями «криміналістичний алгоритм», «програма розслідування» і «окрема криміналістична методика»; по-третє, визначення об'єктів, сфери і меж застосування криміналістичної алгоритмізації та програмування.

Щодо визначення та співвідношення понять «алгоритм» і «програма», то вони мають декілька різних за своєю сутністю значень. Так, під алгоритмом найчастіше розуміють систему правил виконання обчислювального процесу, що приводить до розв'язання певного класу задач¹. В іншій інтерпретації – це кінцева послідовність загальнозрозумілих приписів, що не потребують людської винахідливості й виконання яких дозволяє за визначений час отримати розв'язання певної задачі з деякого класу задач². Алгоритм також визначають як програму, що зумовлює спосіб поведінки і являє собою систему правил (приписів) для ефективного розв'язання завдань³.

Як убачається, саме в цьому полягає причина того, що в криміналістичній літературі нерідко можна зустріти використання понять «алгоритм» і «програма» як синонімів⁴, що не є виправданим. Не заперечуючи того, що поняття «алгоритм» і «програма» мають підґрунтя для певного отождоження, їх потрібно чітко розрізнити хоча б тому, що термін «програма» має дещо інше, хоча й схоже зі словом «алгоритм», значення. Програма здебільшого визначається як наперед продуманий план (шлях) виконання будь-якої діяльності⁵. Вочевидь, головним значенням поняття «алгоритм» є слово «правило», а «програма» – слово «план». Беручи до уваги, що будь-який план складається з використанням деяких правил, що містять цілком визначену сукупність наукових рекомендацій криміналістики, логічно передбачити, що програма розслідування повинна розглядатися, не інакше як підібраний слідчим або рекомендований наукою «набір» криміналістичних алгоритмів і необ-

¹ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. С. 13.

² Толковый словарь по вычислительной технике и программированию. Основные термины / А. П. Заморин, А. С. Марков. Москва : Наука, 1987. С. 19.

³ Философский энциклопедический словарь. Москва : Сов. энцикл., 1989. С. 18.

⁴ Возгрин И. А. Криминалістическая методика расследования преступлений. Минск : Вышэйш. шк., 1983. С. 205; Зорин Г. А. Программирование при расследовании преступлений. Гродно : Изд-во Грод. ун-та, 1985. С. 2.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. С. 967.

хідної типової криміналістично значущої інформації, призначеної для розкриття та розслідування конкретної події злочину.

Таким чином, терміни «алгоритм» і «програма» потрібно розглядати як тісно взаємопов'язані і водночас відносно самостійні поняття. Ось чому слід погодитись із тими вченими-криміналістами, які вважають, що розглядувані поняття не збігаються, але є близькими і по суті об'єднуються на одному етапі підготовки вирішення тих завдань, що наявні в слідчій тактиці й методиці розслідування злочинів¹. При цьому слід урахувати, що тлумачення понять «алгоритм» і «програма» залежить не лише від загальноприйнятих уявлень, але й від предмета, а також методів конкретної науки, в якій вони використовуються, у даному разі йдеться про криміналістику.

Ураховуючи викладене вище, в літературі були запропоновані різні визначення поняття «криміналістичний алгоритм». Так, на думку О. С. Шаталова, розглядувану категорію доцільно визначати як науково обґрунтований припис щодо виконання в заданому порядку системи послідовних операцій, рекомендованих слідчому, для розв'язання завдань певного типу². Г. О. Зорін криміналістичний алгоритм розглядає як систему приписів, заснованих на системі правил, послідовність виконання яких дає позитивний результат, знижує ступінь ризику, створює максимальну ефективність просторово-часового виконання дій³. За визначенням інших вчених, криміналістичний алгоритм – це всеохопна система залежних від слідчої ситуації слідчих та інших дій, а також їх комплексів, побудованих в оптимальній послідовності на підставі пріоритетів⁴.

Розглядаючи криміналістичні алгоритми, потрібно враховувати, що їх побудова відбувається на основі повторюваності явищ, наявності в них внутрішніх закономірностей, а саме змінюваності й відносної сталості. При цьому вони мають доволі вузьку, індивідуалізовану

¹ Клименко Н. И., Биленчук П. Д. Логико-математические и кибернетические методы в криминалистике : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1988. С. 61.

² Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений. *Государство и право*. 2000. № 8. С. 34.

³ Зорин Г. А. Криминалистическая методология (Фундаментальная криминалистика XXI века). Минск : Амалфея, 2000. С. 149.

⁴ Ищенко Е. П., Сливинский К. О. Алгоритмизация расследования преступлений – актуальная проблема криминалистики. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : материалы междунар. науч. конф. Уфа : Изд-во Башк. ун-та, 2003. Ч. 1. С. 99.

сферу застосування, а їх реалізація можлива тільки тоді, коли будь-яке загальне завдання розслідування піддається розчленуванню на складові, більш прості завдання, а якщо це можливо, то й на елементарні одноваріантні операції¹. Іншими словами, без формалізації неможливі алгоритмізація та здійснення наступного етапу вирішення завдань розслідування – програмування².

Що стосується «програми розслідування», то її характерними ознаками і одночасно основними відмінностями від криміналістичного алгоритму є змінюваність і багатоваріантність. На підставі цього програма розслідування може і повинна містити в собі як формалізовані, тобто жорстко детерміновані системи дій, так і неформалізовані криміналістичні знання, наприклад, у вигляді певних рекомендацій щодо з'ясування ситуацій, вибору засобів розв'язання типових завдань тощо³. Так, Г. А. Густов розглядає програму розслідування як систему рекомендацій, що включають опис засобів, прийомів, методів їх вирішення, метою якої є надання допомоги працівникам правоохоронних органів в отриманні нових знань по кримінальній справі та організації її розслідування⁴. На думку О. С. Шаталова, програма – це рекомендована наукою певна сукупність криміналістичних алгоритмів та іншої необхідної інформації, призначених для ефективного управління слідчою ситуацією під час розслідування злочинів окремих груп, видів і підвидів⁵. У такому тлумаченні «програми розслідування» алгоритми виступають одним із найважливіших елементів, що зумовлюють її зміст, а за наявності можливостей створюють передумови для автоматизації окремих процесів.

¹ Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений. *Государство и право*. 2000. №8. С. 35.

² Клименко Н. И., Биленчук П. Д. Логико-математические и кибернетические методы в криминалистике : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1988. С. 61.

³ Див.: Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 31; Соя-Серко Л. А. Программирование и творчество в деятельности следователя. *Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве* : сб. науч. тр. Москва : ВИИПРМП, 1980. С. 33.

⁴ Густов Г. А. Проблемы программирования расследования преступлений. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 18.

⁵ Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений. *Государство и право*. 2000. №8. С. 37.

Виходячи з наведеного, на наше переконання, відмінність між планом, програмою та алгоритмом головним чином полягає у ступені формалізованості, об'єктах і сфері реалізації. Так, криміналістичний алгоритм слід розглядати як науково обґрунтований припис щодо виконання лише в заданому порядку системи послідовних операцій, рекомендованих слідчому для розв'язання завдань певного типу, що виникають під час розслідування. При цьому слід зауважити, що структура алгоритму, тобто наявність кількості відображених у ньому кроків здійснення дій, значною мірою залежить від сфери його застосування. Якщо йдеться про організацію провадження окремої слідчої (розшукової) дії, а в деяких випадках і проведення тактичної операції як комплексу дій (гласних та негласних), то у цій сфері, дійсно, можуть бути розроблені більш деталізовані алгоритми, що включають максимально можливу кількість варіантів (кроків) здійснення дій, наприклад, з підготовки, встановлення психологічного контакту, викриття необ'єктивних показань, перевірки посилань на алібі тощо. Саме ця обставина зумовлює їх цінність, тобто що більше варіантів дій, то детальніше вони прописані та вищою є якість самого алгоритму.

У свою чергу, програма розслідування – це певна сукупність як приписів (криміналістичних алгоритмів), так і правил рекомендаційного характеру. У зв'язку з цим вона наведена у відповідному схематичному вигляді, має більш узагальнену структуру порівняно з алгоритмом і за своїм змістом менш формалізована, аніж останній. Відмінність між програмою і алгоритмом полягає також і в характері тих завдань, на розв'язання яких вони спрямовані. «Якщо криміналістичний алгоритм розрахований на вирішення певного завдання і має тактичний характер, – звертає увагу В. В. Тіщенко, – то програма розслідування охоплює певний етап розслідування, розрахована на вирішення комплексу тактичних завдань, тобто має стратегічний характер. Якщо алгоритм пропонує вирішення завдання в однозначному напрямі, суворо визначеній послідовності дій, програма повинна містити кілька варіантів, моделей дій залежно від слідчої ситуації, етапу розслідування, позиції учасників розслідування»¹. Крім того, розробка програми розслідування конкретного різновиду злочину як ускладненої наукової абстракції потребує і застосування більш узагальненої

¹ Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. С. 113.

інформації, де особливе місце посідають криміналістична характеристика з кореляційними та ймовірно-статистичними зв'язками між її елементами, а також слідча ситуація. «Типові програми розслідування, – зазначали М. О. Селіванов та О. О. Ейсман, – розробляються з урахуванням елементів криміналістичних характеристик злочинів відповідного виду»¹. Щодо цього більшу перспективу викладення методичного матеріалу у вигляді певних програм розслідування об'єктивно мають підвидові методики, оскільки вони найбільше наближені до потреб практики, розроблені на підставі аналізу значного емпіричного матеріалу і саме щодо них можна виокремити найбільшу кількість можливих типових слідчих ситуацій. Водночас методики з високим ступенем абстракції, передусім це стосується групових (родових, міжвидових, комплексних) методик, можуть зберігати установлену описову форму.

На цю обставину звертає увагу й С. Ю. Косарев, говорячи про те, що програми розслідування є найбільш ефективними при викладенні матеріалу в методиках, присвячених розслідуванню окремих «вузьких» різновидів злочинів. На переконання С. Ю. Косарева, викладення матеріалу в криміналістичних методиках з описом відповідних програм передбачає детальне розкладання за пунктами того, які питання можуть виникати в тих чи інших слідчих ситуаціях і які слідчі та інші дії в цих випадках можливо і доцільно проводити. Програма дій слідчого повинна містити значну кількість пунктів і підпунктів за кожною типовою слідчою ситуацією. Проте, що більшою буде розглядувана група злочинів, то складніше розробнику методики конкретизувати слідчі ситуації і включити до програми дуже велику кількість питань (пунктів), які є типовими і суттєвими для розслідування досліджуваної групи злочинів. І для укрупнених груп злочинів це лише призведе до формалізації наукових знань та спрощення реального стану справ. Що більше втрачатиметься «другорядних» деталей, то більш неконкретною і менш придатною для практичного застосування ставатиме така методика. Вона більше підходитиме для використання з навчальною метою. Ось чому на практиці найкраще програми «працюють» при використанні тих методик розслідування «вузьких» різновидів злочинів, де є можливість

¹ Селиванов Н. А., Эйсман А. А. Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1988. Вып. 46. С. 140.

виокремити найбільш конкретні слідчі ситуації і запропонувати до них оптимальний перелік дій слідчого¹. Підсумовуючи, С. Ю. Косарев зазначає, що немає сенсу розробляти програми, стосовно розслідування укрупнених груп злочинів. Методики цих різновидів злочинів мають базуватися на високому рівні узагальнення криміналістичних знань і містити лише те головне, що характеризує їх розслідування².

Щодо планування як специфічної розумової діяльності слідчого і плану розслідування як наслідку цієї діяльності, то його слід розглядати як відповідний документ, у якому відображено те, що потрібно зробити в певній майбутній перспективі, з тим щоб досягти поставленої мети. На думку Ю. П. Гармаєва та О. Ф. Лубіна, план служить деякою сполучною ланкою між версійним аналізом і процесом збирання доказів. Крім того, план дозволяє особі, яка його складає, порівняти дві криміналістичні моделі: модель злочинної діяльності, наданої у вигляді версій по справі, і модель діяльності з перевірки цих версій. При цьому якість планування прямо залежить від рівня знань слідчого стосовно відповідного виду злочинної діяльності й діяльності з розслідування³. У цьому аспекті самі програми розслідування чи провадження слідчих (розшукових) дій, – наголошує О. О. Хань, – слід розглядати як найбільш раціональні та ефективні засоби реалізації планування, оптимальні шляхи досягнення максимального результату за мінімальної витрати зусиль⁴. Тому програми та алгоритми, розроблені в криміналістиці в плані здійснення конкретного кримінального провадження, відіграють роль найбільш раціональних засобів реалізації того, що в ньому передбачено. Вони виступають для слідчого своєрідними орієнтирами, на які він має спиратися при складанні оптимального плану розслідування.

Ще одне питання, яке підлягає з'ясуванню, полягає в тому, що побудова алгоритмічних схем, реалізація програмування розслідування

¹ Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 353.

² Там само. С. 354.

³ Гармаев Ю. П. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. С. 107.

⁴ Хань О. О. Теоретичні основи планування та прогнозування слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. С. 7.

можлива за умов визначення типових слідчих ситуацій. Як справедливо зазначає М. П. Яблоков, у розслідуванні можна виявити певну кількість однотипних ситуацій і відповідних дій слідчого, які можуть бути використані для створення алгоритму розслідування в типових слідчих ситуаціях¹. Водночас слід пам'ятати, що неоднорідність і неповторність конкретних ситуацій істотно ускладнюють їх типізацію. Більше того, неможливо виокремити всі ситуації і до них запропонувати відповідні програми розслідування чи алгоритмічні схеми дій слідчого, тобто на сто відсотків формалізувати розв'язання завдань розслідування. Ось чому має рацію В. В. Бірюков, коли наголошує на тому, що основна проблема алгоритмізації розслідування лежить саме в різноманітності слідчих ситуацій². Тому алгоритм не може бути вичерпним, залишаючи місце як для творчості при його оцінці слідчим, так і для практичного застосування³.

Викликає певні складнощі і сама процедура побудови алгоритмів і програм. Слід зазначити, що в сучасній криміналістичній літературі пропонувалися різні підходи до вирішення цього питання. Так, М. О. Селіванов та О. О. Ейсман вважають, що головними структурними елементами загальної програми розслідування є: 1) визначення мети; 2) з'ясування переліку засобів досягнення цієї мети; 3) формування найкращої послідовності дій щодо досягнення мети⁴. У свою чергу, О. М. Асташкіна та М. О. Марочкін у побудові алгоритмів виокремлюють такі етапи: 1) аналіз інформації про злочини одного виду, на підставі яких будуватимуться алгоритми їх розслідування; 2) виділення типових слідчих ситуацій, що виникають на різноманітних етапах розслідування (початкового, наступного, заключного); 3) визначення завдань розслідування, що характерні для кожної типової слідчої ситуації; 4) визначення засобів вирішення типових завдань розслідування відповідно до виду алгоритму; 5) визначення методу

¹ Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1976. №2. С. 70.

² Бірюков В. В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2004. Вип. 1. С. 195.

³ Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2007. №1 (48). С. 171.

⁴ Селиванов Н. А., Эйсман А. А. Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1988. Вып. 46. С. 140.

побудови алгоритму; 6) побудова алгоритму; 7) експериментальна перевірка та оперативна корекція побудови типових алгоритмів до умов типової слідчої ситуації; 8) впровадження створених криміналістичних алгоритмів та програм у практику розслідування злочинів як на паперовому носії, так і в електронному варіанті з використанням ЕОМ¹.

На переконання О. В. Синчука, побудова програм розслідування та алгоритмів дій слідчого має включати такі головні напрями: 1) типізація (за змістом) вихідної інформації про злочин, тобто визначення максимально вичерпного переліку кримінальних та слідчих ситуацій; 2) надання до кожної типізованої інформації типового переліку версій, тобто виокремлення до кожної типової слідчої ситуації певного етапу розслідування «свого» переліку типових версій; 3) визначення максимально вичерпного до кожної версії переліку завдань розслідування; 4) формування оптимальної системи дій слідчого як засобу перевірки версій та впливу на відповідну ситуацію².

Крім того, у криміналістичній літературі зустрічаються й пропозиції щодо побудови програм розслідування окремих видів злочинів. Зокрема, В. С. Бурдановою та В. А. Гуняєвим здійснено спробу запропонувати концептуальні підходи до формування програми розслідування вбивств на замовлення³, а О. В. Синчуком – програми початкового етапу розслідування вбивств із розчленуванням трупа⁴.

Серед підходів до реалізації можливостей програмування розслідування на особливу увагу заслуговує програмно-цільовий метод, розробником якого є Г. А. Густов⁵. Перевагою цього методу щодо організації розслідування та отримання необхідних даних по справі

¹ Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А. Криминалистические алгоритмы в расследовании квартирных краж : учеб. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2003. С. 14–19.

² Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. С. 13.

³ Бурданова В. С., Гуняев В. А. Программа раскрытия убийств, совершенных по найму. Южно-Уральские криминалистические чтения. Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1999. Вып. 7. С. 12–20.

⁴ Синчук О. В. Підходи до побудови програми початкового етапу розслідування вбивств із розчленуванням трупа. Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. Харків : Право, 2011. Вип. 11. С.161–167.

⁵ Густов Г. А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Ин-т повышения квалификации прокурор.-следств. работников Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 1993. 121 с.

є те, що за допомогою заздалегідь створених криміналістичних програм дається можливість уявити хід роботи по кримінальній справі в цілому, більш ефективно організувати збір, систематизацію і аналіз інформації, зекономити сили і час слідчого.

За аналізом С. Ю. Косарева, змістовими компонентами криміналістичної методики, яку побудовано із застосуванням програмно-цільового методу, є загальна типова програма і розгорнуті типові програми. Загальна типова програма допомагає слідчому організувати аналіз вихідних матеріалів справи, згрупувати, систематизувати наявну інформацію, виявити приховану інформацію, з'ясувати головні завдання розслідування тощо. У свою чергу, розгорнуті типові програми дозволяють розв'язати окремі завдання, що перераховані в загальній типовій програмі, тобто вони нібито «розгортають» питання загальної типової програми з урахуванням етапів розслідування та типових слідчих ситуацій, що складаються у ході розслідування певної категорії злочинів.

Отже, констатує С. Ю. Косарев, розгорнуті типові програми являють собою комплекс типових завдань і типових засобів їх вирішення. При цьому система типових засобів вирішення відповідних завдань будується за принципом «від простого до складного», тобто в розгорнутій програмі спочатку передбачаються дії, які дозволяють максимально швидко з використанням найменш трудомістких засобів вийти на необхідну інформацію, і тільки при неможливості одразу розв'язати необхідне завдання програма пропонує здійснити перехід до більш трудомістких, ускладнених дій. Структура розгорнутих програм має вигляд «дерева цілей», гілки якого завершуються конкретними фактичними діями, запропонованими для вирішення того чи іншого завдання. Таким чином, розгорнуті типові програми, на відміну від загальних типових програм, включають не лише типові завдання, але й типові способи їх вирішення у вигляді переліку слідчих дій та інших заходів¹.

Зазначені підходи до розуміння програмно-цільового методу знаходять свою практичну реалізацію при побудові сучасних криміналістичних методик розслідування певних різновидів злочинів. Так, Н. О. Данилова в роботі, присвяченій методиці розслідування при-

¹ Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр «Пресс», 2008. С. 351, 352.

писок, пов'язаних із перевезенням вантажів на залізничному транспорті, тільки до однієї з типових слідчих ситуацій, а саме щодо приписок, які здійснюються на станціях і під'їзних шляхах, наводить перелік 30 локальних питань, які підлягають з'ясуванню в цій ситуації (наприклад, яке навантаження і в які вагони здійснювалося, хто керував завантаженням, як визначалася вага вантажу та ін.). Програма роботи слідчого відповідно до цієї ситуації складається з 14 пунктів, багато з яких включають по декілька підпунктів, зокрема, вивчення технологічного процесу завантаження, аналіз вихідних матеріалів, обшук у товарній конторі, витребування довідки про належність вагонів, виймка документів (натурних листів потягу, настільного журналу руху поїздів і локомотивів, балансового журналу товарообігу станції тощо), допити осіб, слідчий огляд фронту завантаження та ін.¹

Погоджуючись у цілому з перспективністю програмно-цільового методу, вважаємо за доцільне звернути увагу на те, що будь-яка формалізація наукових знань неминуче призведе до деякого абстрагування, спрощення реального стану речей, оскільки, дійсно, неможливо передбачити всі без винятку можливі ситуації і запропонувати до них дієві шляхи розв'язання завдань розслідування. Але головним для розробників такого роду криміналістичних методик є те, щоб, відволікаючись від другорядних питань, не пропустити ті з них, які є типовими і суттєвими для розслідування досліджуваної категорії злочинів. Водночас подібна форма викладення криміналістичних знань у систематизованому, упорядкованому (хоча й дещо «згорнутому») вигляді в сучасних умовах має свій сенс. Як наголошує Т. О. Седова, розроблення типових програм як узагальненого колективного досвіду слідчих на сьогодні має особливу актуальність².

Крім зазначених проблем, дискусійним залишається й питання щодо співвідношення понять «програма розслідування» і «криміналістична методика». Так, на думку Р. С. Белкіна, наближення змісту методики розслідування окремих видів злочинів до типової програми дій є небажаною тенденцією, оскільки призведе до змішування двох видів методичних порад: програм і окремої методики. Він вважає, що

¹ Данилова Н. А. Расследование приписок, связанных с перевозками грузов на железнодорожном транспорте : метод. рекомендации. Ленинград : ИУСР, 1989. 28 с.

² Седова Т. А. Проблемы алгоритмизации оценочной деятельности следователя. *Проблемы прогнозирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 61, 62.

програми дій слідчого не повинні підміняти собою окремі криміналістичні методики, але й не повинні включатися до їх *змісту* (курсив наш. – В. Ж.). Це методичні поради прямої дії, що розраховані на оперативне використання і максимально підлаштовані до такого ж оперативного використання. Їх адаптація до умов конкретного випадку має бути максимально простою – шляхом перебирання зафіксованих у програмі варіантів дій залежно від наявної інформації¹.

Якщо Р. С. Белкін мав на увазі програми, що містять перелік невідкладних дій організаційної спрямованості з короткими коментарями відповідно до певного різновиду злочинів, які зберігаються в черговій частині органу внутрішніх справ і які слідчий отримує у вигляді картки при виїзді на місце події, то, дійсно, їх не можна віднести до змісту окремої криміналістичної методики. Але зведення програмування розслідування до такого роду організаційних заходів було б помилковим і неадекватним тій ідеї, яку первісно проголошено. Більш продуктивною, як видається, є точка зору, за якою програму слід розглядати як самостійний елемент структури окремої криміналістичної методики, котрий перебуває у взаємодії з іншими структурними елементами, зокрема зі слідчою ситуацією, яка, у свою чергу, є вихідним моментом у формуванні програми розслідування. Аналогічної точки зору дотримується й І. О. Возгрін, хоча і не проводить відмінності між криміналістичним алгоритмом і програмою розслідування². На нашу думку, і описову, і алгоритмічну форми викладення змісту окремих криміналістичних методик розслідування потрібно розглядати як необхідні наукові засоби криміналістики, що функціонують паралельно. Ці форми не лише не суперечать, а навпаки, доповнюють одна одну, забезпечуючи викладення методичних порад стосовно оптимального, найбільш ефективного підходу до організації розкриття та розслідування певних злочинних проявів.

Більше того, форма викладення необхідних методичних рекомендацій свідчить про ступінь сформованості самих окремих криміналістичних методик, рівень їх практичної реалізації. Як уже зазначалося, сьогодні криміналістичні методики мають головним чином описовий вигляд. Ця форма знаходить своє відображення переважно в підручниках

¹ Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. С. 295, 296.

² Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск : Вышэйш. шк., 1983. С. 205.

з криміналістики і розрахована на студентську аудиторію, а саме на осіб, які тільки розпочинають формування уявлень щодо цієї галузі знань. Ось чому в такого роду методиках поряд із суто практичними рекомендаціями можна зустріти і деякі пояснення тих чи інших теоретичних концепцій, які дійсно збільшують обсяг викладеного матеріалу. Але в даному разі вони є виправданими і мають своє гносеологічне навантаження. Інша річ, коли йдеться про рекомендації для слідчих, детективів, які повинні бути більш лаконічними і доступними для сприйняття й застосування, а тому подані у вигляді певних алгоритмічних схем дій чи програм розслідування в типових ситуаціях. Результати побудови алгоритмів та програм доцільно відображати в науково-практичних виданнях для слідчих, детективів, оскільки саме вони є головними споживачами такого роду наукового продукту. При цьому самі алгоритми і програми до певної міри базуються на інформації, яку викладено в описовій криміналістичній методиці, а саму «книжкову» методику можна вважати першим і необхідним кроком щодо їх формування.

Водночас слід пам'ятати і зважати на те, що криміналістична методика в будь-якій формі її викладення завжди буде зберігати певний рівень абстракції, оскільки неможливо «без залишку» типізувати всі можливі версії та слідчі ситуації і до них запропонувати відповідні програми розслідування та алгоритмічні схеми дій слідчого. Саме з огляду на відповідний рівень абстракції криміналістична методика не може претендувати на повну «технологічність», тобто стовідсотково формалізувати розв'язання завдань розслідування, а тому обов'язково вагомим залишається творчий (евристичний) підхід.

Одним із засобів формалізації слідчої діяльності і перспективних напрямів підвищення ефективності протидії злочинності слід вважати впровадження у процес досудового розслідування новітніх інформаційних систем та технологій¹, під якими прийнято розуміти організаційно упорядковану сукупність масивів інформації про об'єкти та інформаційні технології, у тому числі засоби сучасної комп'ютерної техніки, програмне забезпечення і мережі зв'язку, що забезпечують процеси введення, опрацювання та видачі інформації². Щодо процесу

¹ Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2009. 136 с.

² Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. С. 11.

розслідування, то передусім ідеться про розробку і використання комп'ютерних програм як підгрунтя інформаційного забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим, котрий здійснює розслідування по конкретному кримінальному провадженню, а саме про забезпечення такої його інтелектуальної діяльності, як планування, і таких його аспектів, як висунення робочих версій та обрання оптимальних систем слідчих дій і оперативно-розшукових заходів щодо їх перевірки¹. Аналогічної думки дотримуються й практичні працівники².

Найбільш продуктивними, такими, що відповідають як сучасному стану наукових досліджень, так і потребам судово-слідчої практики, можна визнати інформаційно-довідкову, інформаційно-пошукову, інформаційно-модельну та інформаційно-консультативну системи³. Якщо перші три утворюються на суто емпіричній основі, то остання

¹ Журавель В. А. Інформаційне забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я* : матеріали наук.-практ. конф., Харків 22–23 квіт. 2004 р. Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 211–214.

² За підсумками проведеного нами опитування, серед найбільш дієвих засобів підвищення ефективності організації розслідування слідчими названі такі: 1) розроблення систем типових версій та механізмів їх використання при розслідуванні конкретного різновиду злочинів, у тому числі із застосуванням комп'ютерної техніки (58% респондентів); 2) удосконалення процедури висунення і перевірки робочих версій та контрверсій (86%); 3) більш широка практика застосування алгоритмізації та програмування процедури розслідування (64%); 4) розроблення оптимальних систем слідчих дій відповідно до слідчих ситуацій, що виникають (52%); 5) запровадження тактичних операцій як засобів розв'язання тактичних завдань розслідування (48%).

³ Слід зазначити, що в літературі з криміналістики висловлюються й інші точки зору щодо класифікації сучасних інформаційних систем, які використовуються для організації розслідування певної категорії злочинів. Зокрема, В. В. Бірюков у контексті формування власного криміналістичного вчення з умовною назвою «інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів» указує, що ефективну роботу з відомостями, які містять інтегровані банки даних, забезпечують інформаційно-пошукові, інформаційно-аналітичні, геоінформаційні та експертні системи (див.: Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС, 2009. С. 266–309). У свою чергу, К. І. Беляков виокремлює інформаційно-логічні (АІЛС) та інформаційно-пошукові (АІПС) системи. На думку автора, системи штучного інтелекту АІЛС являють собою засоби, що поряд із масивами даних стосовно певних об'єктів мають базу знань з певної галузі, на яку вони орієнтовані, нею вони оперують у процесі опрацювання інформації. Такі інформаційні системи за відповідними алгоритмами опрацюють необхідну інформацію і за результатами дають виважені рекомендації щодо певної діяльності. Опрацьовуючи інформацію, вони здатні «генерувати» рекомендації, логічні висновки і, як мінімум, видавати нову інформацію (див.: Беляков К. І. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Укр. акад. внутр. дел. Киев, 1993. С. 11–12).

базується не тільки на статистично значущій інформації, але й на масиві відповідних знань насамперед на висновках певної групи експертів, тому її ще називають експертною системою.

Кожна із зазначених систем має свою історію розвитку, специфіку утворення і сферу застосування¹. Першими й найбільш поширеними слід вважати інформаційно-довідкову та інформаційно-пошукову системи, призначення яких полягає насамперед у забезпеченні автоматизованого режиму пошуку і обробки статистичних (кількісних) показників, що відображені в різних видах криміналістичних обліків. Передусім це стосується інформації про осіб, які вчинили злочин, способи вчинення злочину і відповідні сліди, предмети злочинного посягання. При цьому як одиниці обліку можуть виступати місце і час вчинення діяння, способи дій, знаряддя та засоби тощо.

Дещо складнішою з точки зору внутрішньої архітекtonіки та процесу побудови є інформаційно-модельна система, яка також базується на пошуку й обробці статистичних (кількісних) показників, але, на відміну від попередніх, кінцевим результатом її застосування є певні інформаційні моделі. Ці моделі можуть мати ретроспективну або перспективну спрямованість. Перші відтворюють об'єкти пошуку і пізнання, а другі відбивають напрями та характер діяльності самих суб'єктів пізнання. Перші стосуються подій, що відбулися в минулому, другі – тих, що відбуватимуться в майбутньому.

Щодо моделей першого рівня, то йдеться про моделювання типових ознак осіб, які вчиняють той чи інший різновид злочинів, тобто про побудову типових версій, наприклад, щодо злочинців, котрі вчиняють умисні вбивства, вбивства з ознаками психосексуальних аномалій, квартирні крадіжки в умовах великих промислових міст, тощо. Такого роду моделювання здійснюється на підставі виявлення кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики певної категорії злочинів (за рахунок зіставлення вихідних даних з комплексами ознак, що притаманні особам, які вчиняють ці злочини). У свою чергу, моделі перспективної спрямованості відтворюють припущення стосовно можливої нової жертви злочинного посягання, можливого місця і часу вчинення нового злочину, що готується, найбільш імовірного суб'єкта та імовірних місць його резиденції.

¹ Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 208 с.

Сучасний стан комп'ютерних розробок дозволяє виявити кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики певної категорії злочинів не наочним шляхом, як це здійснювалось раніше, а із застосуванням математичної обробки репрезентативної вибірки кримінальних справ. Саме комп'ютерні програми автоматизованої обробки емпіричних даних дозволяють встановити найбільшу кількість кореляційних залежностей між елементами криміналістичної характеристики розглядуваної категорії злочинів, перенести отримані дані в кореляційні таблиці, а в подальшому на їх підставі побудувати систему типових версій щодо особи злочинця, мотиву та способу вчинення злочину. При цьому опрацювання даних, відображених у кореляційних таблицях, також має здійснюватися комп'ютерними засобами, з тим щоб максимально сприяти нівелюванню взаємовпливу різноманітних і даних, що змінюються і коливаються і можуть впливати на перекручування тенденцій.

Інформаційно-модельна система також передбачає створення спеціальної комп'ютерної програми, яка дозволяє здійснювати математичні розрахунки імовірних місць резиденції злочинців і можливих місць вчинення ними нових злочинів. Ідеться насамперед про серійні вбивства, яким притаманні певні закономірності щодо жертви, способу, обставин злочину, особи злочинця. Саме наявність цих закономірностей, їх константність, з одного боку, підкреслює серійний характер вчинених вбивств, а з другого – служить підставою для розроблення цієї програми.

В основу побудови зазначеної програми може бути покладена інформація щодо таких параметрів, як вік злочинця, час і місце вчинення злочину, жертва злочину, причому таким чином, щоб з обмеженої кількості зібраних відомостей про минуле гаданого злочинця і його поведінку ця програма давала можливість визначити той регіон, усередині якого комп'ютер міг би припустити з найбільшою можливістю місце розташування оселі злочинця, звідкіля він виходить на свої операції. Програма може працювати на підставі звірення вже відомих даних про гаданого злочинця і обставин учинених ним злочинів з так званими «ресурсними характеристиками», тобто з ознаками всіх ідентичних злочинів, інформацією про злочинців, яка міститься в базі даних комп'ютера.

Формування бази даних розглядуваної комп'ютерної програми доцільно здійснювати з урахуванням певних рекомендацій щодо най-

більш ефективних процедур визначення і розрахунків географічно орієнтованих відомостей про вчинені злочини. Насамперед при використанні координатної інформації про місця вчинення злочинів необхідно вивести географічне уявлення про місця всіх взятих на облік злочинів цієї категорії, в яких повинні бути відображені пов'язані зі злочинами відповідні географічно орієнтовані дані щодо оселі злочинця, тобто проаналізувати кожен злочин з погляду розташування оселі злочинця і місця вчинення злочину. Слід також виходити з того, що в загальному плані всі злочинці поділяються на категорії залежно від можливостей і ресурсів: часу, наявності автомобіля, витрат на проїзд, знання району злочину, всіх його особливостей. За таких умов до банку даних можуть бути вміщені відомості про:

- а) місце вчинення злочину (приміщення, відкрита місцевість) і райони проживання насильника (відстань, яку він проїжджає);
- б) час вчинення злочину (дні тижня) і відстань, яку проїжджає злочинець до місця вчинення кримінального акту;
- в) вік насильника і місце вчинення злочину;
- г) особу жертви злочину та її стосунки із злочинцем.

При цьому якщо в ході обробки зазначених відомостей засобами комп'ютерної техніки виявляється, що місця злочинів включають і місце проживання злочинця, то перевагу слід віддавати моделі «місцевого» злочинця. А якщо район розташування оселі лежить за межами району вчинення злочинів, тоді більше підходить модель «приїжджого» злочинця. Крім того, необхідно пов'язувати місце проживання злочинця з місцем вчинення ним першого злочину, оскільки саме максимальна і мінімальна дистанція від оселі до місця першого злочину, виявленого в обраній групі злочинців, можуть використовуватися як радіуси двох кіл, центри яких були місцями першого злочину, вчиненого конкретним злочинцем. Простір між цими двома колами тоді й буде найбільш імовірним місцем розташування оселі цього нового злочинця, тобто саме там його слід шукати¹.

У криміналістиці поряд із засобами, що базуються на статистичному аналізі інформації, стосовно розслідування поступово набувають

¹ Журавель В. А., Синчук В. Л. Криміналістичні прогнози як засіб протидії серійним вбивствам. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ України*. Луганськ : РВВ ЛАВС, 2002. Вип. 3. С. 183–188.

розвитку і практики застосування інформаційні системи, які засновані на збиранні, класифікації та використанні узагальненого досвіду розслідування у вигляді суджень певної категорії досвідчених фахівців. Такого роду знання, що зафіксовані спрощено у правилі – «якщо є такий-то факт, то, імовірно, мала місце така-то дія і вчинена вона з таким-то мотивом» і підготовлені для обробки на комп'ютерній техніці, дозволяють прийнятно імітувати процес оцінки слідчим ситуації розслідування і забезпечити у режимі діалогу консультативну підтримку прийняття ним відповідного рішення¹. Справа в тім, що навіть досконало розроблені та апробовані криміналістичні рекомендації виявляються занадто складними для безпосереднього їх використання в ході розслідування конкретного злочину не тільки для початківців, але й для досвідчених слідчих. Ось чому одне з найбільш важливих завдань при цьому полягає в правильному виділенні та описанні ознак вихідної ситуації, їх співвідношення з предметом доказування, а також встановлення відповідних логічних взаємозв'язків.

Допомогти слідчому вирішити зазначені завдання призначені інформаційно-консультативні системи. Саме вони на підставі усвідомлення та аналізу вихідної інформації, формування слідчих версій сприяють визначенню оптимальної послідовності проведення окремих слідчих дій і оперативно-розшукових заходів. При цьому йдеться не лише про визначення стратегічних напрямів розслідування, а й про обрання тактики (технології) проведення окремих слідчих дій. Так, слідчий може скористатися так званими демонстраційними прикладами, скажімо, отримати перелік можливих експертиз, які призначаються при розслідуванні певного виду (різновиду) злочинів та питань щодо них, або перелік можливих ситуацій, що складаються на певному етапі розслідування, та можливих алгоритмів дій слідчого щодо виходу із цих ситуацій тощо.

¹ Новим кроком до впровадження ідей «штучного інтелекту» в слідчу практику можна вважати створення комп'ютерних інформаційно-консультативних систем як прообразів автоматизованих програм розслідування, формування яких вважається вельми перспективним і актуальним (див.: Кушніренко С. П. Криминалистическая характеристика и типовые программы расследования хищений чужого имущества путем мошенничества с использованием лжепредприятий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Санкт-Петербур. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1996. С. 19; Тишутина И. В. Первоначальный этап раскрытия и расследования бандитизма : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2003. С. 12, та ін.).

Виходячи з необхідності більш широкого впровадження у практику розслідування вбивств автоматизованих інформаційних систем, у криміналістичній літературі була запропонована комплексна інформаційна модельно-консультативна система «STOP кілер»¹, головне призначення якої полягає як у можливості побудови версій щодо особи вбивці та мотивів учиненого злочину в автоматизованому режимі, так і в отриманні необхідної допоміжної інформації, зокрема, у вигляді прикладів з розслідування вбивств та вироків суду за зазначеною категорією злочинів. Інформаційною базою для роботи цієї системи слугують формалізовані відомості про обставини 1100 вбивств, учинених у різних регіонах України за останні 10 років. Перегляд даних та використання системи задля побудови версій може здійснюватися за допомогою комп'ютера, планшета або мобільного телефона, на якому встановлений будь-який Інтернет-браузер (Internet Explorer, Firefox, Chrome, Opera та ін.). Проект виконаний у вигляді веб-сайту, який доступний у мережі Інтернет.

До структури запропонованої автоматизованої системи входять 4 взаємопов'язаних блоки: «Довідники», «Анкети», «Версії» та «Допомога». Зокрема, блок «Довідники» включає такі елементи: «Вікові групи», «Час убивства», «Спосіб убивства», «Місце вчинення злочину», «Знаряддя вбивства», «Дії над трупом», «Особистісні стосунки між вбивцею та жертвою», «Знайомства вбивці та жертви», «Відносини між вбивцею і жертвою», «Мотив убивства», «Негативні характеристики вбивці», «Позитивні характеристики вбивці», «Місце проживання вбивці», «Професія злочинця», «Віктимна поведінка жертви», «Попередні судимості злочинця» та ін. При цьому до кожного з елементів блоку «Довідники» здійснено певну диференціацію. Так, наприклад, у структурі елемента «Місце вчинення злочину» виокремлено піделемент «Безлюдне місце поза населеним пунктом», який, у свою чергу, включає систему таких споріднених визначень, як: «Берег водоймища», «Дорога між населеними пунктами», «Кладовище», «Ліс», «Лісосмуга», «Покинута ферма», «Поле», «Інше». Така диференційована інформація у банку даних цієї системи дає можливість слідчому

¹ Автоматизовані інформаційні системи як засіб удосконалення розслідування вбивств / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдеева, С. В. Стороженко. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків : Право, 2017. Вип. 1 (88). С. 161–173.

при моделюванні вихідної кримінальної ситуації максимально наблизити її до реальних обставин вчиненого вбивства.

До блоку «Допомога» входять такі елементи: «Приклади розслідування вбивств» (700 прикладів із слідчої практики), «Вироки суду» (500 вироків) та «Інструкція користувача». Блок «Перелік анкет» містить відомості про анкети щодо узагальнення 1100 вбивств, а блок «Побудова нової версії» являє собою саме автоматизовану систему побудови версій. Авторизація користувача в системі відкриває доступ до побудови версій та доповнення «вбудованої» в систему бази даних.

Робота з блоком «Побудова нової версії» відбувається таким чином. Після введення користувачем до блоку побудови версій вихідних даних, що відображають реальну кримінальну ситуацію вчинення вбивства, а саме відомості про стать і вік жертви, місце і спосіб учинення вбивства, ця система в автоматичному режимі здійснює аналіз наявної інформаційної у базі даних та формує таблицю, яка містить сукупність характеристик імовірного вбивці (стать і вік, характерні риси, стосунки з жертвою, місце мешкання та мотив учинення злочину). Для підвищення репрезентативності результатів побудови версії аналіз інформації, що міститься у базі даних, може здійснюватися не лише за конкретними вихідними даними (наприклад, «Один удар», «До 5–6 ударів», «Більше 5–6 ударів»), але й за їх різновидами (наприклад, «Удари тупими предметами» тощо)¹.

Отже, інформаційні системи сприяють поповненню у працівників оперативних підрозділів, слідчих, детективів відсутніх досвіду та знань, оскільки менш досвідчені працівники отримують можливість нарівні з професіоналами, тобто тими, що мають значний досвід роботи з аналогічних кримінальних справ, однаково чітко підходити до оцінки вихідної інформації, здійснювати побудову слідчих версій, обирати найбільш раціональну послідовність проведення слідчих дій та оперативно-розшукових заходів як засобів впливу на слідчі ситуації, що складаються².

¹ Автоматизовані інформаційні системи як засіб удосконалення розслідування вбивств / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдеева, С. В. Стороженко. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків : Право, 2017. Вип. 1 (88). С. 167, 168.

² Журавель В. А. Інформаційне забезпечення процесу розслідування: шляхи та засоби. *Вісник Академії правових наук України*. Харків : Право, 2004. Вип. 2 (37). С. 175–180.

Разом із тим потрібно враховувати, що розслідування – це завжди складний пізнавальний процес, реалізація якого здійснюється головним чином евристичним (творчим) шляхом, де алгоритмічний виконує лише допоміжну роль, то й програмування є складовою частиною, певним етапом планування. Слідчий, спираючись на розроблені в на-уці програми дій, відповідно до ситуації, що виникла, і враховуючи реальні можливості, складає детальний план розслідування. За таких обставин значення програмування як засобу доведення методичних рекомендацій до слідчого полягає в тому, що воно дає йому можливість в тих випадках, коли наявні оптимальні рішення, не займатися їх винаходом, а брати і використовувати вже готові¹. При цьому обов'язково слід урахувати, що методичні приписи, які містяться в програмі, це лише передумови до діяльності, водночас успіх роз-слідування досягається не стільки ступенем їх опанування, скільки професійним використанням в умовах конкретної ситуації. Коли так, то застосування алгоритмічних схем, програм вимагають від слідчого значних інтелектуальних зусиль. Ідея алгоритмізації та програмуван-ня розслідування не повинна позбавляти слідчого можливості пошуку евристичних рішень, навпаки, програма повинна стимулювати його ініціативу щодо відшукування нового оригінального рішення, навіть такого, яке не передбачено її розробниками². У зв'язку з цим програми розслідування мають бути сформовані з таким розрахунком, щоб слід-чий міг на їх основі висувати версії по справі, що розслідується, і пла-нувати провадження окремих слідчих дій, використовуючи при цьому власний практичний досвід, свої інтелектуальні можливості, спираю-чись на інтуїцію та евристичні рішення³.

При цьому необхідно визнати, що на сьогодні далеко не всі прак-тики чітко розуміють перевагу такої форми викладення методичних

¹ Соя-Серко Л. А. Программирование и творчество в деятельности следователя. *Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве* : сб. науч. тр. / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 33.

² Быховский И. Е. Программированное расследование: возможности и перспективы. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : сб. науч. тр. / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 66, 67.

³ Гунаев В., Кузьмин С. В защиту криминалистических программ. *Социалисти-ческая законность*. 1990. №3. С. 49.

порад, із настороженістю ставляться до них, побоюючись шаблонності та зниження творчого потенціалу. Про це свідчать результати опитування як початківців, так і досвідчених слідчих. Так, 36% з опитаних нами слідчих не вважають більш широку практику застосування алгоритмізації та програмування дієвим засобом підвищення ефективності організації та планування процесу розслідування. Такого роду сумніви з боку практичних працівників потрібно розвінчувати саме науковцям, насамперед за рахунок здійснення типізації слідчих ситуацій відповідно до різних категорій злочинних проявів і етапів їх розслідування (початкового, наступного), визначення за кожною з них вичерпного переліку стратегічних і тактичних завдань, розроблення і запровадження оптимальних програм розслідування та алгоритмічних схем дій слідчого щодо їх розв'язання.

З огляду на викладене криміналістичні алгоритми і програми розслідування мають бути розроблені в такий спосіб, щоб вони стимулювали ділову активність слідчого, істотно полегшували його розумову діяльність, забезпечували швидкість прийняття ним рішень з урахуванням усіх без винятку рекомендацій криміналістики і вимог чинного законодавства. Разом з тим вони у жодному разі не повинні заміняти індивідуальність, професіоналізм, стиль мислення слідчого, не позбавляти його творчих засад, тим більше, що незважаючи ні на що нестандартне рішення в розслідуванні злочинів запрограмувати неможливо. «Хоч як би не розвивалося програмування розслідування, – наголошував І. Є. Биховський, – воно не повинно переслідувати мету створення слідчого-робота замість слідчого-дослідника»¹. Т. С. Волчецька також підкреслює, що типову програму слідчій має застосовувати не автоматично, суворо дотримуючись усіх її пунктів, а творчо, пристосовуючи її до конкретного процесу розслідування². Ще більш категоричною у своїх судженнях є Т. О. Седова, яка наголошує, що використання типових програм не перешкоджає, а, навпаки, створює більший простір для творчого процесу, тому що звільняє розумову

¹ Быховский И. Е. Типовые версии и программирование расследования: возможности и перспективы. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : материалы для обсуждения на расшир. заседании учен. совета. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. С. 58.

² Волчецкая Т. С. *Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике* : учеб. пособие. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997. С. 46.

діяльність слідчого від рутинного, типового, повсякденного¹. При цьому самі алгоритми та програми є своєрідним способом концентрації криміналістичних знань, акумулятором узагальненого досвіду слідчої діяльності, підвищують її ефективність, перетворюючи на програмно керовану та більш контрольовану при розв'язанні однотипних завдань розслідування, створюючи відповідні умови для економії інтелектуальної праці слідчого, його автоматизації там, де це можливо і необхідно.

Принципи та ідеї алгоритмізації і програмування набувають особливого значення ще й тому, що виникає об'єктивна потреба в їх реалізації засобами комп'ютерної техніки, оскільки на сьогодні кожний слідчий має в користуванні персональний комп'ютер. Зазначене зумовлює ще один напрям спільних досліджень криміналістів і математиків-програмістів стосовно формалізації існуючих і створення нових алгоритмів та програм розслідування, які б мали вигляд довідково-консультаційного посібника для слідчих. Звернення до цих джерел і могло б стати тим необхідним засобом оперативного одержання управляючої інформації, що сприятиме підвищенню рівня ефективності пізнавальної, конструктивної та організаційної діяльності слідчого.

¹ Седова Т. А. Проблемы алгоритмизации оценочной деятельности следователя. *Проблемы прогнозирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 61.

Література

1. Авдєєва Г. К. Інформаційні технології в криміналістиці та слідчій діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2010. Вип. 19. С. 194–203.
2. Аверьянова Т. В. Влияние процессов интеграции на язык криминалистики и судебной экспертизы. *Проблемы раскрытия преступлений в свете современного уголовно-процессуального законодательства* : материалы всерос. науч.-практ. конф., посвящ. памяти И. Ф. Герасимова, Екатеринбург, 6–7 февр. 2003 г. Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. ун-та, 2003. С. 5–11.
3. Аверьянова Т. В. О криминалистической тактике и тактике защиты. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. ст. : в 3 ч. Ч. II : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. упр. МВД России, 2004. С. 47–49.
4. Автоматизовані інформаційні системи як засіб удосконалення розслідування вбивств / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва, С. В. Стороженько. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2017. Вип. 1 (88). С. 161–173.
5. Айвазова О. В. Криминалистическая характеристика преступлений как систематизированное отражение механизма преступной деятельности: результаты научной полемики. *Вестник Томского государственного университета*. 2014. № 389. С. 153–157.
6. Айтбаев К. Т. Проблемы механизма преступления. *Вестник Национальной академии наук Республики Казахстан*. 2007. № 6. С. 66–71.
7. Александренко О. В. Криміналістичні проблеми подолання протидії розслідуванню : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2004. 20 с.
8. Аленин Ю. П., Тищенко В. В., Аркуша Л. И. Расследование тяжких преступлений : науч.-практ. пособие. Харьков : Одиссей, 2006. 256 с.
9. Алексеева-Процюк Д. О., Брисковська О. М. Електронні докази в кримінальному судочинстві: поняття, ознаки та проблемні аспекти застосування. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 2. С. 247–253.
10. Алексейчук В. І. Огляд місця події: тактика і психологія : монографія / за ред. В. О. Коновалової. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2011. 232 с.

11. Алексейчук В. І. Окрема криміналістична методика судового розгляду у кримінальному провадженні: сутність і завдання. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 130. С. 169–179.
12. Андреев А. С. Общая гипотеза криминалистического учения о посткриминальном поведении лиц, связанных с преступной деятельностью. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2015. № 2-2. С. 24–28.
13. Андреев А. С. Проблема соотношения деятельности и поведения в криминалистической науке, направления ее разрешения при формировании концепции познания посткриминальной деятельности. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2019. № 2. С. 54–61.
14. Андреев А. С. Содержание и структура криминалистического учения о посткриминальном поведении лиц, связанных с преступной деятельностью. *Казанская наука*. 2015. № 3. С. 120–123.
15. Андреев А. С. Теоретико-прикладные вопросы уточнения объекта криминалистической науки. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2013. № 5-2. С. 27–37.
16. Андреев И. Д. О методах научного познания. Москва : Наука, 1964. 184 с.
17. Андреев И. Д. Теория как форма отражения научного знания / отв. ред. Н. К. Вахтомин. Москва : Наука, 1979. 303 с.
18. Андроникова Е. Ю. Криминалистическая диагностика легализации (отмывания) денежных средств или иного имущества на основе экономической информации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. прав. акад. Нижний Новгород, 2006. 203 с.
19. Антонов О. Ю. К вопросу о понятиях механизма и криминалистической характеристики (модели) преступлений и преступной деятельности. *Вестник Удмуртского университета. Серия «Экономика и право»*. 2011. Вып. 2. С. 111–118.
20. Аркуша Л. И. Некоторые способы преодоления противодействия следствию при расследовании преступлений, совершенных организованными преступными формированиями с использованием коррумпированных связей. *Актуальні проблеми держави та права* : зб. наук. пр. Одеса : Астропринт, 1998. Вип. 5. С. 96–99.
21. Аркуша Л. І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування : монографія. Одеса : Юрид. літ., 2010. 376 с.

22. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2011. 40 с.
23. Ароцкер Л. Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве уголовных дел. Москва : Юрид. лит., 1964. 223 с.
24. Ароцкер Л. Е. Основные вопросы тактики и методики судебного разбирательства. *Настольная книга судьи (рассмотрение уголовных дел в суде первой инстанции)* / редкол.: А. Ф. Горкин, В. В. Куликов, Н. В. Радутная, И. Д. Перлов. Москва : Юрид. лит., 1972. С. 167–171.
25. Асташкина Е. Н., Марочкин Н. А. Криминалистические алгоритмы в расследовании квартирных краж : учеб. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2003. 112 с.
26. Біленчук П. Д. Криміналістичне дослідження обвинувачуваного : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 128 с.
27. Бабаева Э. У. Основы криминалистической теории преодоления противодействия уголовному преследованию : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2006. 327 с.
28. Баев О. Я. Введение в курс криминалистики : лекция. *Воронежские криминалистические чтения*. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2000. Вып. 1. С. 5–40.
29. Баев О. Я. И все же: реальность или иллюзия (еще раз о криминалистической характеристике). *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2002. Вып. 1 (3). С. 22–26.
30. Баев О. Я. Криминалистическая адвокатология как подсистема науки криминалистики. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. науч. тр. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 15–21.
31. Баев О. Я. Основы криминалистики : курс лекций. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Экзамен, 2003. 320 с.
32. Баев О. Я. Основы методики уголовного преследования и профессиональной защиты от него (на примере уголовно-процессуального исследования должностных и служебных преступлений) : науч.-практ. пособие. Москва : Эксмо, 2009. 396 с.
33. Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2003. 432 с.

34. Баев М. О., Баев О. Я. Тактика уголовного преследования и профессиональной защиты от него. Прокурорская тактика. Адвокатская тактика : науч.-практ. пособие. Москва : Экзамен, 2005. 320 с.
35. Баев О. Я., Баев М. О. О конечных целях деятельности участников уголовного судопроизводства и стратегиях их деятельности (к проблеме криминалистической стратегии). *Криминалист первопечатный* : международ. науч.-практ. юрид. журн. 2012. № 4. С. 8–18.
36. Баймуратов И. Ю. Криминалистический анализ механизма расследуемого события : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 2004. 161 с.
37. Байтин М. И. Вопросы общей теории государства и права. Саратов : Изд-во ГОУ ВПО «Саратов. гос. акад. права», 2006. 398 с.
38. Басай В. Д. Основи криміналістичної одорології : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 31 с.
39. Бахин В. П. Криминалистика для криминалистов или для практиков. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 53–62.
40. Бахин В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. 267 с.
41. Бахин В. П. Понятие и виды следственных ситуаций. *Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений* / под ред В. К. Лисиченко. Киев : Высш. шк., 1988. С. 15–24.
42. Бахин В. П. Предмет науки криминалистики : лекция. Киев : Акад. ДПС Украины, 1999. 24 с.
43. Бахин В. П. Следственная практика: проблемы изучения и совершенствования. Киев : Лыбидь, 1991. 142 с.
44. Бахин В. П. Следственная ситуация и тактическое решение. *Специализированный курс криминалистики (для слушателей вузов МВД СССР, обучающихся на базе среднего специального юридического образования)* : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 195–204.
45. Бахин В. П., Карпов Н. С. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения : лекция. Киев : Акад. ДПС Украины, 1999. 26 с.
46. Бахин В. П., Садченко А. А. Понятие и сущность потребностей следственной практики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1989. Вып. 39. С. 28–31.

47. Бахін В., Лук'янчиков Б. Склад і призначення криміналістичної характеристики злочинів. *Правничий часопис Донецького університету*. 2000. Вип. 1 (4). С. 39–43.
48. Белкин Р. С. История отечественной криминалистики. Москва : НОРМА, 1999. 580 с.
49. Белкин Р. С. Криминалистика : крат. энцикл. Москва : Большая Рос. Энцикл., 1993. 112 с.
50. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы сегодняшнего дня. Злободневные вопросы российской криминалистики. Москва : НОРМА (Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М), 2001. 240 с.
51. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. Общая и частные теории. Москва : Юрид. лит., 1987. 272 с.
52. Белкин Р. С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва : Юрид. лит., 1988. 304 с.
53. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. Москва : БЕК, 1997. 342 с.
54. Белкин Р. С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд., доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
55. Белкин Р. С. Криминалистическое учение о механизме преступления, способах его подготовки, совершения и сокрытия. *Криминалистика* : в 3 т. Т. 1 : История, общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Москва : Акад. МВД РФ, 1995. С. 78–95.
56. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общая теория криминалистики. Москва : Юристъ, 1997. 408 с.
57. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 2 : Частные криминалистические теории. Москва : Юристъ, 1997. 464 с.
58. Белкин Р. С. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 3 : Криминалистические средства, приемы и рекомендации. Москва : Юристъ, 1997. 480 с.
59. Белкин Р. С. Курс криминалистики : учеб. пособие для вузов. 3-е изд., доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2001. 837 с.
60. Белкин Р. С. Ленинская теория отражения и методологические проблемы советской криминалистики. Москва : Высш. шк. МВД СССР, 1970. 131 с.
61. Белкин Р. С. Общая теория советской криминалистики. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1986. 398 с.
62. Белкин Р. С. Очерки криминалистической тактики : учеб. пособие. Волгоград : ВШ МВД РФ, 1993. 200 с.

63. Белкин Р. С. Понятие, ставшее «криминалистическим пережитком». *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. Тула, 2000. С. 6–12.
64. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика и доказывание. Москва : Юрид. лит., 1973. 216 с.
65. Белкин Р. С., Винберг А. И. Криминалистика. Общетеоретические проблемы. Москва : Юрид. лит., 1973. 264 с.
66. Белкин Р. С., Краснобаев Ю. И. О предмете советской криминалистики. *Правоведение*. 1967. № 4. С. 90–94.
67. Белкин Р. С., Яблоков Н. П. Понятие и структура следственной ситуации. *Криминалистика социалистических стран* : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. С. 159–170.
68. Белов О. А. Информационное обеспечение раскрытия и расследования преступлений : монография. Москва : Юрлитинформ, 2009. 136 с.
69. Беляков К. И. Совершенствование информационного обеспечения расследования преступлений на базе АИЛС : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Укр. акад. внутр. дел. Киев, 1993. 22 с.
70. Берназ В. Д. Психические следы как объект исследования криминалистики. *Актуальні проблеми держави і права*. Одеса : Юрид. літ., 2003. Вип. 20. С. 110–114.
71. Берназ В. Д., Берназ П. В. Криміналістична стратегія як наукова категорія. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : Юрид. літ., 2008. Вип. 44. С. 28–32.
72. Берназ В. Д., Бірюков В. В., Волобуєв А. Ф. Криміналістика : підручник / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 665 с.
73. Бірюков В. В. Алгоритмизация расследования. Задачи и проблемы. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2004. Вип. 1. С. 195–204.
74. Біленчук П. Д. Криміналістичне дослідження обвинувачуваного : монографія. Київ : Укр. акад. внутр. справ, 1995. 128 с.
75. Біленчук П. Д. Процесуальні та криміналістичні проблеми дослідження обвинуваченого (проблеми комплексного вчення особи обвинуваченого в стадії попереднього слідства) : монографія. Київ : Атіка, 1999. 352 с.
76. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. Київ : МАУП, 2007. 512 с.

77. Білоус В. В. Проблеми методики розслідування фіктивного підприємництва : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.
78. Бірюков В. В. Інформаційно-довідкове забезпечення розслідування злочинів: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2011. 31 с.
79. Бірюков В. В. Теоретичні основи інформаційно-довідкового забезпечення розслідування злочинів : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2009. 664 с.
80. Богинский В. Е. Рефлексивное управление при допросе : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1983. 41 с.
81. Богинский В. Е., Стороженко С. М. Прогнозирование в допросе подозреваемого. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1980. Вып. 21. С. 51–58.
82. Божкова Н. Р. К вопросу о предмете и системе криминалистики. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 235–238.
83. Борідько О. А. Криміналістична профілактика як структурний елемент методики розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2005. 20 с.
84. Бородин С. В. Методологические принципы профессиональной защиты в уголовном судопроизводстве России: от индивидуального опыта к научной концепции методики. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законотворчій і правозастосовній діяльності* : тези доп. та повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид. присвячене пам'яті проф. А. Я. Дубинського. Київ : Атіка, 2009. С. 70–73.
85. Бородулин В. С. Убийство по найму: криминалистическая характеристика: методика расследования. Москва : Новый Юрист, 1997. 80 с.
86. Братковская В. Предупреждение хищений в сельском хозяйстве. *Социалистическая законность*. 1972. № 3. С. 26–33.
87. Булулуков О. Ю. Алгоритми при прийнятті тактичних рішень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2017. Вип. 17. С. 76–86.
88. Булулуков О. Ю. Классификация тактических решений в криминалистике. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2014. Вип. 126. С. 200–206.

89. Булулуков О. Ю. Методи прийняття тактичних рішень у кримінальному судочинстві. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2013. Вип. 121. С. 145–151.
90. Булулуков О. Ю. Наукове криміналістичне прогнозування та індивідуальне передбачення при прийнятті тактичних рішень. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 74–79.
91. Булулуков О. Ю. Оптимізація тактичних рішень – умова ефективності слідчої діяльності. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. Харків, 2016. Вип. 32. С. 107–124.
92. Булулуков О. Ю. Передісторія виникнення тактичних рішень у криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С. 74–86.
93. Булулуков О. Ю. Прийняття рішень в умовах тактичного ризику. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 67–72.
94. Булулуков О. Ю. Ситуационная обусловленность тактических решений в криминалистике. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / редкол.: М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 111–113.
95. Булулуков О. Ю. Ситуаційна залежність тактичних рішень при розслідуванні злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 143–148.
96. Булулуков О. Ю. Тактические решения в криминалистике: проблемы психологии. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2015. Вип. 128. С. 96–103.
97. Булулуков О. Ю. Тактичні рішення в теорії криміналістики: проблеми їх прийняття. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2018. Вип. 18. С. 81–90.
98. Булулуков О. Ю. Функції тактичних рішень у криміналістиці. *Вісник Національної академії правових наук України*. Харків, 2016. № 1. С. 109–117.
99. Булулуков О. Ю. Цели и задачи тактических решений в криминалистике. *Leges si Viata = Закон и Жизнь*. 2015. № 12/3. С. 15–18.
100. Бунге М. Интуиция и наука. Москва : Прогресс, 1967. 188 с.

101. Бурданова В. С. Проблемы расследования убийств водителей автомашин. *Актуальные проблемы государства и права* : сб. науч. тр. Одесса : Юрид. ин-т ОГУ, 1996. Вып. 3. С. 201–205.
102. Бурданова В. С. Расследование уголовных дел об убийствах, замаскированных инсценировкой самоубийства, и дел о доведении до самоубийства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Ленинград. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Ленинград, 1966. 17 с.
103. Бурданова В. С., Гуняев В. А. Программа раскрытия убийств, совершенных по найму. *Южно-Уральские криминалистические чтения*. Уфа : Башкир. гос. ун-т, 1999. Вып. 7. С. 12–20.
104. Быков В. М. Тактическое решение следователя. *Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан* : сб. науч. тр. Калинин, 1980. С. 112–118.
105. Быховский И. Е. Программированное расследование: возможности и перспективы. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : сб. науч. тр. / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 61–68.
106. Быховский И. Е. Типовые версии и программирование расследования: возможности и перспективы. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : материалы для обсуждения на расшир. заседании учен. совета. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. С. 56–64.
107. Вандер М. Б. Использование микрочастиц при расследовании преступлений. Санкт-Петербург : Питер, 2001. 224 с.
108. Вандышев В. В. Криминалистическая профилактика в системе криминалистики. *Правоведение*. 1982. № 2. С. 86–90.
109. Васильев А. Н. О криминалистической классификации преступлений. *Методика расследования преступлений (общие положения)*. Москва : Изд-во МГУ, 1976. С. 24–26.
110. Васильев А. Н. Предмет криминалистики. *Социалистическая законность*. 1967. № 1. С. 29–37.
111. Васильев А. Н. Проблемы методики расследования отдельных видов преступлений. Москва : Изд-во МГУ, 1978. 72 с.
112. Васильев А. Н. Следственная тактика. Москва : Юрид. лит., 1976. 200 с.
113. Васильев А. Н., Мудьюгин Г. Н., Якубович Н. А. Планирование расследования преступлений. Москва : Госюриздат, 1957. 200 с.

114. Васильев А. Н., Яблоков Н. П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва : Изд-во МГУ, 1984. 144 с.
115. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.
116. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2001. 1728 с.
117. Великанов С. В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методичі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
118. Великанов С. В. Родові, видові, підвидові, комплексні та модифікуючі методики розслідування злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 203–218.
119. Видонов Л. Г. Криминалистическая характеристика убийств и система типовых версий о лицах, совершивших убийство без очевидцев. Горький : Прокуратура Горьк. обл., 1978. 122 с.
120. Видонов Л. Г., Видонов В. Л. К вопросу о криминалистической характеристике преступлений и закономерных связях между ее элементами. *Криминалистическая характеристика преступлений* : сб. науч. ст. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1984. С. 94–97.
121. Винберг А. И. Идентификационная, диагностическая и ситуационная криминалистические экспертизы. *Советское государство и право*. 1978. № 9. С. 71–75.
122. Винберг А. И. О некоторых теоретических проблемах криминалистики. *Ленинский принцип неотвратимости наказания и задачи советской криминалистики* : материалы науч. конф. (г. Свердловск, сент. 1972 г.). Свердловск : СЮИ, 1972. С. 10–14.
123. Винберг А. И. О сущности криминалистической техники и криминалистической экспертизы. *Советское государство и право*. 1955. № 8. С. 82–88.
124. Винберг А. И. Предмет, задачи и система науки советской криминалистики. *Криминалистика* : учебник. Москва : Госюриздат, 1959. С. 4–12.
125. Винберг А. И. Проблемы криминалистики. *Материалы научного совещания по криминалистике при Всесоюзном институте юридических наук*. Москва, 1947. С. 10–14.

126. Владимиров Э. В., Зильберквит Г. А., Кацапельсон Ю. Д. Уголовная профилактика. Москва : УРКМ, 1934. 879 с.
127. Возгрин И. А. Введение в криминалистику: история, основы теории, библиография. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2003. 475 с.
128. Возгрин И. А. Криминалистическая методика расследования преступлений. Минск : Высшая шк., 1983. 215 с.
129. Возгрин И. А. Криминалистические методики расследования преступлений. *Курс криминалистики* : в 3 т. Т. 2 : Криминалистическая методика: методика расследования преступлений против личности, общественной безопасности и общественного порядка / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. С. 69–75.
130. Возгрин И. А. Криминалистические характеристики преступлений и следственные ситуации в системе частных методик расследования. *Следственная ситуация* : сб. науч. тр. Москва, 1985. С. 65–70.
131. Возгрин И. А. О соотношении следственной ситуации и алгоритмов расследования преступлений. *Вопросы профилактики преступлений* : сб. науч. тр. Ленинград : ВПУ МВД СССР, 1977. С. 60–67.
132. Возгрин И. А. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений : лекция. Ленинград : ВПУ МВД СССР, 1976. 55 с.
133. Возгрин И. А. Объект, предмет и понятие криминалистики. *Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России*. 2000. № 4 (8). С. 67–71.
134. Возгрин И. А. Основные положения учения о криминалистической характеристике преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Т. А. Седовой и А. А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Лань, 2001. С. 73–79.
135. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій. Київ : Освіта України, 2016. 236 с.
136. Волобуев А. Ф. Концепция Р. С. Белкина о предмете криминалистики и ее влияние на систему науки. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 91–95.
137. Волобуев А. Ф. Механізм злочину та його зв'язок з концептуальними положеннями криміналістики : монографія. Кривий Ріг : Вид. Р. А. Козлов, 2019. 122 с.

138. Волобуев А. Ф. Наукові основи комплексної методики розслідування корисливих злочинів у сфері підприємництва : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 42 с.
139. Волобуев А. Ф. Проблеми методики розслідування розкрадань майна в сфері підприємництва. Харків : Вид-во Ун-ту внутр. справ, 2000. 336 с.
140. Волчецкая Т. В. Криминалистическая тактика: анализ современных тенденций. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. ст. : в 3 ч. Ч. II : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. упр. МВД России, 2004. С. 51–53.
141. Волчецкая Т. Особенности развития современной криминалистики и ее интеграции с юридическими науками. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2 т. Т. 1. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2014. С. 69–76.
142. Волчецкая Т. С. Криминалистическая ситуалогия : монография / под ред. Н. П. Яблокова. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997. 248 с.
143. Волчецкая Т. С. Криминалистические проблемы реализации принципа состязательности сторон в уголовном судопроизводстве. *Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации – проблемы практической реализации* : материалы всерос. науч.-практ. конф. Краснодар, 2002. С. 44–48.
144. Волчецкая Т. С. Ситуационное моделирование в расследовании преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1991. 23 с.
145. Волчецкая Т. С. Современные проблемы моделирования в криминалистике и следственной практике : учеб. пособие. Калининград : Изд-во Калининград. ун-та, 1997. 95 с.
146. Гавло В. К. Наследие Р. С. Белкина и дискуссионные вопросы. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД РФ, 2002. С. 207–212.
147. Гавло В. К. О следственной ситуации и методике расследования хищений, совершаемых с участием должностных лиц. *Вопросы криминалистической методологии, тактики, методики расследования* : материалы науч. конф. (Минск, сент. 1973 г.). Минск, 1973. С. 90–91.

148. Гавло В. К. Общие положения криминалистической методики расследования отдельных видов преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Элит, 2008. С. 460–469.
149. Гавло В. К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск : Изд-во Томск. гос. ун-та, 1985. 333 с.
150. Гаврилов О. А. Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование. Москва : ИГПАН, 1993. 127 с.
151. Галаган В. Використання поліграфа: «За» і «Проти». *Українське право*. Київ : Укр. правн. фундація, 2000. Ч. 1 (13). С. 172–175.
152. Гармаев Ю. П. К проблеме классификации методик расследования преступлений. *Тезисы Всероссийских криминалистических чтений, посвященных 100-летию со дня рождения проф. А. Н. Васильева*, Москва, 16 апр. 2002 г. Москва : МАКС Пресс, 2002. С. 62–67.
153. Гармаев Ю. П. Теоретические основы формирования криминалистических методик расследования преступлений. Иркутск : ИЮИ ГП РФ, 2003. 342 с.
154. Гармаев Ю. П., Лубин А. Ф. Проблемы создания криминалистических методик расследования преступлений: теория и практика. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2006. 303 с.
155. Гендин А. М. Предвидение и цель в развитии общества (Философско-социологические аспекты социального прогнозирования). Красноярск : Изд-во Красноярск. гос. пед. ин-та, 1970. 436 с.
156. Герасимов И. Ф. Некоторые проблемы раскрытия преступлений. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1975. 184 с.
157. Герасимов И. Ф. Принципы построения методики раскрытия преступлений. *Вопросы криминалистической методологии, тактики и методики расследования* : материалы науч. конф. (Минск, сент. 1973 г.). Минск, 1973. С. 82.
158. Герцензон А. А. Вопросы предупреждения преступлений в новом законодательстве союзных республик. *Советское государство и право*. 1961. № 7. С. 65–70.
159. Головин А. Ю. Криминалистическая систематика : монография / под общ. ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2002. 336 с.
160. Головин А. Ю. Криминалистическая характеристика преступления как категория современной криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2012. № 1–2. С. 43–55.

161. Головин А. Ю. О систематике и содержании закономерностей, изучаемых криминалистикой. *Проблемы системных исследований в криминалистике и судебной экспертизе* : материалы науч. конф., Москва, МГУ им. М. В. Ломоносова, 4–5 дек. 2006 г. Москва : МАКС Пресс, 2006. С. 45–46.
162. Головин А. Ю. Требуется ли изменения предмет криминалистики? *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики* : третий всерос. «круглый стол», 17–18 июня 2004 г. : сб. материалов. Ростов-на-Дону, 2004. С. 46–49.
163. Головин А. Ю., Баранов М. В. Структура механизма решения задач расследования преступлений. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2015. № 1. С. 17–25.
164. Головин Ю. В., Головина А. Ю., Тишутина И. В. Криминалистика в понятиях и терминах : учеб. пособие. Москва : Эксмо, 2006. 384 с.
165. Головина В. П. О возможностях использования гипноза в оперативно-следственных целях. *Вісник Луганського інституту внутрішніх справ МВС України*. 2000. Вип. 3. С. 210–213.
166. Голунский С. А., Шавер Б. М. Криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. Москва : Ин-т права АН СССР, 1939. 372 с.
167. Гончаренко В. Г. Методологічні проблеми вчення про предмет криміналістики. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 верес. 2003 р.) / редкол.: М. І. Панов (голов. ред.), В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін. Харків : Гриф, 2003. С. 11–13.
168. Гончаренко В. И., Кушнир Г. А., Подпалый В. Л. Понятие криминалистической характеристики преступлений. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Вышш. шк., 1986. Вып. 33. С. 3–8.
169. Горский Г. Ф. Научные основы организации и деятельности следственного аппарата в СССР. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1970. 208 с.
170. Горский Д. П. Научная теория и способы ее обобщения. *Вопросы филологии*. 1966. № 8. С. 43–47.
171. Горшенин Л. Г. Основы теории криминалистического прогнозирования : монография. Москва : Акад. МВД РФ, 1993. 123 с.
172. Горшенин Л. Г. Теория криминалистического прогнозирования : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Белорус. НИИ проблем криминологии, криминалистики и судеб. экспертиз. Минск, 1994. 34 с.

173. Гранат Н. Л. Характеристика следственных задач и психологические механизмы их решения : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1973. 20 с.
174. Гранат Н. Л., Ратинов А. Р. Решение следственных задач : учеб. пособие. Волгоград : Изд-во Волгоград. ВСШ МВД СССР, 1978. 118 с.
175. Грановский Г. Л. О криминалистическом прогнозировании : тезисы. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1976. 30 с.
176. Грановский Г. Л. О правовой прогностике. *XXV съезд КПСС и дальнейшее укрепление социалистической законности* : сб. науч. тр. Москва, 1977. С. 73–80.
177. Громов В. И. Методика расследования преступлений. Руководство для органов милиции и уголовного розыска. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1929. 312 с.
178. Громов В. И. Предварительное расследование в советском уголовном процессе. Руководство для органов расследования и пособие для юридических курсов. Москва : Совет. законодательство, 1935. 256 с.
179. Громов Н. А., Зайцева С. А. Оценка доказательств в уголовном процессе. Москва : Приор, 2002. 128 с.
180. Гросс Г. Руководство для судебных следователей как система криминалистики. Новое изд., перепеч. с изд. 1908 г. Москва : ЛексЭст, 2002. 1088 с.
181. Гуняев В., Кузьмин С. В защиту криминалистических программ. *Социалистическая законность*. 1990. № 3. С. 47–49.
182. Гурак Р. В. Интеграція знань як фактор розвитку науки криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2005. 20 с.
183. Гусаков А. Н., Филющенко А. А. Следственная тактика (в вопросах и ответах) : учеб. пособие. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1991. 148 с.
184. Густов Г. А. К определению криминалистического понимания преступления. *Труды Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры РФ*. 2000. № 2. С. 78–85.
185. Густов Г. А. К разработке криминалистической теории преступления. *Правоведение*. 1983. № 3. С. 88–92.
186. Густов Г. А. К разработке криминалистической теории расследования. *Труды Санкт-Петербургского юридического института Генеральной прокуратуры Российской Федерации*. 2002. № 2. С. 120–128.

187. Густов Г. А. Комплексный подход к раскрытию убийств. Ленинград : Ин-т усовершенствования следств. работников при Прокуратуре СССР, 1988. 104 с.
188. Густов Г. А. Моделирование в работе следователя : учеб. пособие. Ленинград : Ин-т усовершенствования следств. работников при Прокуратуре СССР, 1980. 187 с.
189. Густов Г. А. Моделирование – эффективный метод следственной практики и криминалистики. *Актуальные проблемы советской криминалистики* / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 68–80.
190. Густов Г. А. Проблемы программирования расследования преступлений. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 16–27.
191. Густов Г. А. Программно-целевой метод организации раскрытия убийств : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Ин-т повышения квалификации прокурор.-следств. работников Генер. прокуратуры Рос. Федерации, 1993. 121 с.
192. Густов Г. А. Разработка и использование типовых криминалистических программ в работе по уголовному делу. Ленинград : ИУСР, 1989. 22 с.
193. Густов Г. А. Раскрытие, расследование убийств в условиях неочевидности (краткие типовые программы). Ленинград : ИУСР, 1989. 41 с.
194. Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. Москва : Эксмо-Пресс, 2002. 736 с.
195. Данилова Н. А. Расследование приписок, связанных с перевозками грузов на железнодорожном транспорте : метод. рекомендации. Ленинград : ИУСР, 1989. 28 с.
196. Даньшин М. В. Криміналістика ХХІ століття: місце у системі наукового знання : монографія. Харків : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2013. 480 с.
197. Денисюк С. Ф. Подолання протидії розслідуванню: організаційні і тактичні заходи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ* : зб. наук. пр. 2011. Вип. № 2 (53). С. 186–189.
198. Добров Г. М. Прогнозирование и оценка научно-технических нововведений. Киев : Наук. думка, 1989. 276 с.
199. Домбровский Р. Г. Криминалистическая деятельность и криминалистические отношения. *Ученые записки Латвийского государственного университета*. Рига, 1973. Т. 1888. С. 118–126.

200. Домбровский Р. Г. Природа и сущность криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2007. Вып. 1 (21). С. 8–14.
201. Доспулов Г. Г. Психология допроса на предварительном следствии. Москва : Юрид. лит., 1976. 112 с.
202. Драпкин Л. Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1987. 45 с.
203. Драпкин Л. Я. Основы теории следственных ситуаций. Свердловск : Изд-во Урал. ун-та, 1987. 168 с.
204. Драпкин Л. Я. Предмет доказывания и криминалистические характеристики преступлений. *Криминалистические характеристики в методике расследования преступлений*. Свердловск, 1978. Вып. 69. С. 16–25.
205. Драпкин Л. Я. Решения следователя и тактические приемы в структуре процессуальных действий. *Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты)* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1983. С. 8–12.
206. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход в криминалистике и программирование расследования. *Проблемы программирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 27–32.
207. Драпкин Л. Я. Ситуационный подход и система криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 80–82.
208. Драпкин Л. Я., Карагодин В. Н. Криминалистика : учебник. Москва : ТК Велби : Проспект, 2007. 672 с.
209. Дубривный В. А. Деятельность следователя по расследованию преступлений. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1987. 96 с.
210. Дубровин С. В. Значение криминалистической диагностики для построения версий и производства следственных действий в целях изучения личности преступника. *Актуальные вопросы использования достижений науки и техники в расследовании преступлений органами внутренних дел (вопросы криминалистики)* : тр. Акад. МВД СССР. Москва, 1990. С. 108–114.
211. Дубровин С. В. Криминалистическая диагностика : учеб. пособие. Москва : Моск. спец. сред. шк. милиции МВД СССР, 1989. 57 с.

212. Дубровин С. В. Методологические аспекты криминалистической диагностики. Москва : Закон и право, 2002. 71 с.
213. Дубровин С. В. Основы теории криминалистической диагностики : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Междунар. юрид. ин-т. Москва, 2005. 309 с.
214. Дубровин С. В. Проблемы криминалистической диагностики в экспертном исследовании. *Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования преступлений* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1988. С. 128–135.
215. Дулов А. В. Основы исследования объектов криминалистики. *Криминалистика* : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. ; под ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1996. 415 с.
216. Дулов А. В. Основы расследования преступлений, совершенных должностными лицами. Минск : Университетское, 1985. 168 с.
217. Дулов А. В. Тактические операции при расследовании преступлений. Минск : Изд-во БГУ, 1979. 128 с.
218. Дулов А. В., Рубис А. С. Основы формирования криминалистической теории доказывания. Минск : ООО «Харвест», 2005. 264 с.
219. Егоров В. А. Криминалистические модели экономических преступлений в кредитно-финансовой сфере. Саратов : СЮИ МВД РФ, 1999. 220 с.
220. Еникеев М. И. Основы юридической психологии : учеб. для вузов. Москва : Приор, 2001. 416 с.
221. Еникеев М. И. Юридическая психология : учеб. для вузов. Москва : НОРМА, 2003. 512 с.
222. Ермолович В. Ф. Криминалистическая характеристика преступлений. Минск : Амалфея, 2001. 315 с.
223. Ершов В. А., Костылева Г. В., Милованова М. М. Методика расследования преступлений против жизни и здоровья граждан, совершаемых членами неформальных групп (движений) : науч.-практ. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2007. 136 с.
224. Жижина М. В., Ищенко Е. П. История развития и современные представления об объекте и предмете криминалистики. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 14–26.
225. Жирний Г. Ю. Деякі питання криміналістичної методики. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матеріали наук. конф. (м. Харків, 21–22 черв. 2001 р.). Харків : Право, 2001. С. 379–380.

226. Жирний Г. Ю. До питання про класифікацію окремих криміналістичних методик. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 25–26 верес. 2003 р.). Харків : Гриф, 2003. С. 102–106.
227. Журавель В. А. Деякі проблеми інтеграції та диференціації знань у криміналістиці. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2004. Вип. 1 (36). С. 191–198.
228. Журавель В. А. Інформаційне забезпечення підтримки прийняття рішення слідчим. *Кримінально-правова охорона життя та здоров'я* : матеріали наук.-практ. конф., Харків, 22–23 квіт. 2004 р. Київ ; Харків : Юрінком Інтер, 2004. С. 211–214.
229. Журавель В. А. Інформаційне забезпечення процесу розслідування: шляхи та засоби. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2004. Вип. 2 (37). С. 175–180.
230. Журавель В. А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. Вип. 3 (30). С. 160–166.
231. Журавель В. А. Криміналістичні категорії: традиції та новації (деякі дискусійні питання). *Правничий часопис Донецького університету*. 2002. Вип. № 2 (9). С. 56–59.
232. Журавель В. А. Науковий пошук у криміналістиці: засоби та шляхи здійснення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. № 2 (29). С. 166–173.
233. Журавель В. А. Окрема криміналістична методика розслідування злочинів: форма, структура, зміст. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2007. Вип. 7. С. 41–56.
234. Журавель В. А. Предмет злочинного посягання. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична енциклопедія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.
235. Журавель В. А. Проблеми алгоритмізації та програмування розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2008. № 2 (53). С. 191–200.
236. Журавель В. А. Проблеми теорії та методології криміналістичного прогнозування. Харків : Право, 1999. 304 с.

237. Журавель В. А. Проблеми формування базової методики розслідування злочинів. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2008. Вип. 1 (52). С. 231–242.
238. Журавель В. А. Розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом : наук.-практ. посіб. Харків : Одіссей, 2005. 312 с.
239. Журавель В. А. Ситуаційний підхід до формування окремих криміналістичних методик розслідування злочинів. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2008. Вип. 8. С. 102–108.
240. Журавель В. А. Тактичні операції в системі криміналістичних засобів протидії злочинності. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2006. Вип. 6. С. 30–36.
241. Журавель В. А., Резнікова О. І. Аналіз віктимологічний. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична енциклопедія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2018. 952 с.
242. Журавель В. А., Синчук В. Л. Криміналістичні прогнози як засіб протидії серійним вбивствам. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ України*. 2002. Вип. 3. С. 183–188.
243. Журавель В., Волобуєв А. Слідча профілактика: сучасний стан і шляхи вдосконалення. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2006. № 1 (44). С. 155–164.
244. Журавлев С. Ю. Противодействие деятельности по раскрытию и расследованию преступлений и тактика его преодоления : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. высш. шк. МВД России. Нижний Новгород, 1992. 201 с.
245. Закатов А. А., Соловьева Н. А. О методологии формирования частных криминалистических теорий (на примере криминалистического учения о розыске). *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва, 2002. С. 85–91.
246. Затенацкий Д. В. Идеальные следы в криминалистике. *Проблеми законності* : зб. наук. пр. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого, 2006. Вип. 78. С. 175–180.

247. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди в криміналістиці (техніко-криміналістичні та тактичні прийоми їх актуалізації) : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2010. 160 с.
248. Зацерковний В. І., Тімаєв І. В., Демидов В. К. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2017. 236 с.
249. Зашляпин Л. А. Основы теории эффективной адвокатской деятельности: прелиминарный аспект. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2006. 568 с.
250. Звечаровский И. Э. Посткриминальное поведение личности: ответственность и стимулирование : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. 36 с.
251. Здоровко С. Ф. Розслідування вбивств, вчинених організованими злочинними групами (типові тактичні операції) / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Гриф, 2004. 176 с.
252. Здоровко С. Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2002. 20 с.
253. Здоровко С. Ф., Шепітька В. Ю. Проблеми розслідування нових видів убивств, що вчиняються організованими злочинними групами. *Слідча практика*. Харків : Сх.-регіон. центр гуманітар.-освіт. ініціатив, 2003. Вип. 3. С. 85–92.
254. Зеленецкий В. С. Проблемы формирования совокупности доказательств в уголовном процессе : монография. Харьков : Вост.-регион. центр гуманитар.-образоват. инициатив, 2004. 108 с.
255. Зелинский А. Ф. Понятие «преступная деятельность». *Советское государство и право*. 1978. № 10. С. 100–102.
256. Зелінський А. Ф. Злочинна діяльність: поняття та відповідальність. *Радянське право*. 1991. № 12. С. 19–21.
257. Зорин Г. А. Криминалистическая методология. Минск : Амалфея, 2000. 608 с. (Фундаментальная криминалистика XXI века).
258. Зорин Г. А. Проблемы применения специальных логико-психологических методов при подготовке и проведении следственных действий : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка. Москва, 1991. 46 с.
259. Зорин Г. А. Программирование при расследовании преступлений. Гродно : Изд-во Гроднен. ун-та, 1985. 198 с.

260. Зорин Г. А. Теоретические основы криминалистики. Минск : Амалфея, 2000. 416 с.
261. Зорин Г. А., Зорин Р. Г. Концепция криминалистики защиты. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. ст. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 56–69.
262. Зудин В. Ф. Криминалистическая профилактика преступлений (концепция, принципы, средства реализации). Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1995. 127 с.
263. Зудин В. Ф. Предотвращение и расследование преступлений (по материалам нарушений правил безопасности в угольных шахтах). Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1963. 315 с.
264. Зудин В. Ф. Социальная профилактика преступлений (Криминологические и криминалистические проблемы). Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1983. 188 с.
265. Зуев Е. И. Предмет, задачи, методы и система советской криминалистики. *Криминалистика (актуальные проблемы)* : учеб. пособие / под ред. Е. И. Зуева. Москва : Акад. МВД СССР, 1988. 149 с.
266. Зуйков Г. Г. Криминалистическое понятие и значение способа совершения преступления. *Труды Высшей школы МООП СССР*. Москва : НИиРИО ВШ МООП СССР, 1967. Вып. 15. С. 53–74.
267. Зуйков Г. Г. Криминалистическое учение о способе совершения преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.717 / Высш. шк. МВД СССР. Москва, 1970. 31 с.
268. Зуйков Г. Г. Поиск преступников по признакам способов совершения преступлений : учеб. пособие. Москва : НИиРИО ВШ МВД СССР, 1970. 189 с.
269. Зуйков Г. Г. Установление способа совершения преступления при помощи криминалистических экспертиз и исследований. Москва : ВШ МВД СССР, 1970. 45 с.
270. Иванов В. Г., Гезгина М. Л. Детерминация научного поиска. Ленинград : Наука, 1978. 205 с.
271. Иванов И. И. Криминалистическая профилактика преступлений (комплексное научно-практическое исследование) : монография / под ред. И. А. Возгрина. Санкт-Петербург : С.-Петерб. ун-т МВД России, 2004. 320 с.
272. Ивин А. А., Никифоров А. Л. Словарь по логике. Москва : Гуманитар. изд. центр ВЛАДОС, 1997. 384 с.

273. Игнатов А. Н. О категориях «механизм преступного поведения», «механизм преступления» и «механизм совершения преступления». *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2017. № 6–7. С. 126–132.
274. Игошин В. В. Интегральная природа науки криминалистики и ее проявление в криминалистической технике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Удмурт. гос. ун-т. Ижевск, 2005. 23 с.
275. Исаенко В. Н. Тактические комплексы в расследовании убийств с использованием сведений о материальных ценностях, похищенных преступниками у потерпевших : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка. Москва, 1990. 24 с.
276. Исакова Е. И., Дьяконов И. В. Современные процессы дифференциации и интеграции наук. *Гуманітарний вісник ЗДІА*. Запоріжжя, 2010. Вип. 43. С. 28–34.
277. Ищенко Е. П. О месте и роли криминалистики в современной системе уголовно-правовых наук. *Криминалист первопечатный*. 2010. № 1. С. 7–10.
278. Ищенко Е. П. Российская криминалистика сегодня. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2006. Вып. 4 (20). С. 4–14.
279. Ищенко Е. П., Сливинский К. О. Алгоритмизация расследования преступлений – актуальная проблема криминалистики. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : материалы междунар. науч. конф. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 2003. Ч. 1. С. 99–103.
280. Ищенко Е. П., Топорков А. А. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : ИНФРА-М, 2005. 693 с.
281. Ищенко А. В. Методологічні та організаційні проблеми розвитку криміналістичних наукових досліджень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. внутр. справ. України. Київ, 1996. 37 с.
282. Каневский Л. Л. Расследование и профилактика преступлений несовершеннолетних. Москва : Юрид. лит., 1982. 112 с.
283. Капустіна М. В. Автоматизована методика розслідування злочинів як засіб криміналістичного забезпечення. *Інноваційні методи і технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали міжнар. «круглого столу» (Харків, 12 груд. 2019 р.) / редкол.: В. Ю. Шепітько (голов. ред.), В. А. Журавель, В. М. Шевчук, Г. К. Авдєєва. Харків : Право, 2019. С. 66–68.

284. Карагодин В. Н. Криминалистические исследования профессиональной деятельности адвоката. *Профессиональная деятельность адвоката как объект криминалистического исследования* : сб. науч. ст. Екатеринбург : Чароид, 2002. С. 83–93.
285. Карагодин В. Н. Преодоление противодействия предварительному расследованию. Свердловск : Изд-во Урал. гос. ун-та, 1992. 175 с.
286. Карагодин В. Н. Тактические операции в деятельности по распознаванию и преодолению способа сокрытия преступления. *Тактические операции и эффективность расследования* : сб. науч. тр. Свердловск : Свердлов. юрид. ин-т, 1986. С. 56–59.
287. Карагодин В. Н. Формирование и развитие современных представлений об объекте и предмете криминалистики. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 47–58.
288. Карлов В. Я. Криминалистика : тезаурус-словарь и схемы : учеб. пособие. Москва : Альфа-Пресс, 2011. 272 с.
289. Карпов Н. С. Злочинна діяльність : монографія. Київ : Вид-во Семенко Сергія, 2004. 310 с.
290. Карякин Ю. В. Объект и предмет науки. *Успехи современного естествознания*. 2008. № 1. С. 76–79.
291. Кедров Б. М. Диалектический путь теоретического синтеза современного естественного научного знания. *Синтез современного научного знания*. Москва : Наука, 1973. С. 10–24.
292. Кедров Б. М. История науки и принципы ее исследования. *Вопросы философии*. 1971. № 9. С. 76–84.
293. Ким Д. В. Криминалистические ситуации и их разрешение в уголовном судопроизводстве : монография / под ред. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2006. 206 с.
294. Ким Д. В. Проблемы теории и практики разрешения криминалистических ситуаций в процессе раскрытия, предварительного расследования и судебного рассмотрения уголовных дел : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Омск. акад. МВД России. Омск, 2009. 39 с.
295. Ким Д. В. Теоретические и прикладные аспекты криминалистических ситуаций : монография / под ред. В. К. Гавло. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2008. 196 с.
296. Кириллов В. И., Старченко А. А. Логика : учеб. для юрид. фак. и ин-тов. Москва : Юристъ, 1995. 256 с.
297. Кирсанов З. И. Криминалистическое учение о механизме преступления и его отражение : лекция. Москва, 1994. 32 с.

298. Кирсанов З. И. Система общей теории криминалистики : науч.-метод. пособие. Москва : Акад. МВД РФ, 1992. 172 с.
299. Кисленко С. Л., Комиссаров В. И. Судебное следствие: состояние и перспективы. Москва : Юрлитинформ, 2003. 176 с.
300. Китаев Н., Тельцов А. Нетрадиционные приемы допроса. *Записки криминалистов*. Москва, 1994. Вып. 3. С. 287–292.
301. Клевцов О. Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів. *Право України*. 1998. № 7. С. 63–68.
302. Клименко Н. И. Криминалистика как наука : монография. Киев : НВТ «Правник», 1997. 83 с.
303. Клименко Н. И. Общая и частные криминалистические теории. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. Н. Вернадского. Серия «Юридические науки»*. 2013. Т. 26 (65), № 1. С. 226–232.
304. Клименко Н. И., Биленчук П. Д. Логико-математические и кибернетические методы в криминалистике : учеб. пособие. Киев : УМК ВО, 1988. 104 с.
305. Клименко Н. И. Судова експертологія : курс лекцій. Київ : Ін Юре, 2007. 528 с.
306. Клименко Н., Клевцов О. Можливості використання в розслідуванні злочинів деяких нетрадиційних криміналістичних та спеціальних знань і методів. *Право України*. 1998. № 1. С. 95–101.
307. Ключков В. В. Объект, предмет и система советской криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 7–24.
308. Ключков В. В., Образцов В. А. Преступление как объект криминалистического познания. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1985. Вып. 42. С. 44–54.
309. Князев В. А. О понятии и классификации тактических задач расследования преступлений. *Проблемы социалистической законности* : сб. науч. тр. Харьков : Основа, 1991. Вып. 25. С. 116–119.
310. Князев В. А. О понятии тактической операции. *Криминалистика и судебная экспертиза*. Киев : Высш. шк., 1982. Вып. 25. С. 64–68.
311. Князев В. А. Проблемы тактических операций в методике расследования хищений государственного или общественного имущества : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1986. 22 с.

312. Князьков А. С. Аналитические тактико-криминалистические средства досудебного производства. Томск : Изд-во Томск. ун-та, 2013. 164 с.
313. Князьков А. С. Тактико-криминалистические средства досудебного производства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Томск. гос. ун-т. Томск, 2014. 506 с.
314. Князьков А. С. Тактическое решение как предпосылка тактико-криминалистических средств. *Актуальные проблемы российского права*. 2011. № 3. С. 219–226.
315. Ковтуненко Л. П. Ситуаційна зумовленість слідчих дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 20 с.
316. Когутич І. І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді : монографія. Львів : Тріада плюс, 2009. 448 с.
317. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 2010. 37 с.
318. Колдин В. Я. Задачи, объекты и этапы судебной идентификации. *Правоведение*. 1967. № 3. С. 66–81.
319. Колдин В. Я., Корухов Ю. Г. Механизм преступления и вещественные источники криминалистической информации. *Криминалистика социалистических стран* : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. 512 с.
320. Колдин В. Я., Полевой Н. С. Информационные процессы и структуры в криминалистике. Москва : Изд-во МГУ, 1985. 134 с.
321. Колесниченко А. Н. Общие положения методики расследования отдельных видов преступлений. Харьков : Юрид. ин-т, 1965. 47 с.
322. Колесниченко А. Н., Коновалова В. Е. Криминалистическая характеристика преступлений : учеб. пособие. Харьков : Юрид. ин-т, 1985. 92 с.
323. Колеснікова І. А. Тактика виявлення та нейтралізації добросовісних помилок у показаннях свідків : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2014. 184 с.
324. Колмаков В. П. Некоторые вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Советское государство и право*. 1961. № 12. С. 106–109.
325. Колмаков В. П. Следственный осмотр. Москва : Юрид. лит., 1969. 196 с.

326. Колмаков В. П., Колесниченко А. Н. Вопросы системы советской криминалистики и место в ней следственной тактики. *Советская криминалистика на службе следствия* / отв. ред. Г. Б. Карнович. Москва : Госюриздат, 1956. Вып. 7. С. 157–162.
327. Комаров И. М. Криминалистические операции в досудебном производстве : монография. Барнаул : Изд-во Алт. ун-та, 2002. 346 с.
328. Комисарова Я. В. Задачи, объекты и предмет психофизиологической экспертизы с применением полиграфа. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 251–275.
329. Комиссаров А. Ю., Подлесный А. В. Идентификация пользователей ЭВМ и автора программного продукта : метод. рекомендации. Москва : ЭКЦ МВД России, 1996. 39 с.
330. Комиссаров В. И. Предмет и задачи криминалистики в условиях состязательного уголовного судопроизводства. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. ст. : в 3 ч. Ч. II : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. упр. МВД России, 2004. С. 44–47.
331. Комиссаров В. И. Предмет криминалистики. *Законность*. 2004. № 3. С. 6–9.
332. Комиссаров В. Использование полиграфа в борьбе с преступностью. *Законность*. 1995. № 11. С. 43–47.
333. Кондаков Н. И. Логический словарь-справочник. Москва : Наука, 1975. 721 с.
334. Коновалова В. Алгоритмізація в теорії криміналістики. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2007. № 1 (48). С. 169–174.
335. Коновалова В. Допустимість і правомірність психологічного впливу при розслідуванні злочинів. *Радянське право*. 1971. № 9. С. 24–28.
336. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функции в судопроизводстве. Харьков : Консум, 2000. 176 с.
337. Коновалова В. Е. Версия: концепция и функция в судопроизводстве : монография. Харьков : Изд. ФЛ-П Вапнярчук Н. Н., 2007. 192 с.
338. Коновалова В. Е. Допрос как информационный процесс. *Проблемы социалистической законности*. Харьков, 1980. Вып. № 5. С. 126–132.
339. Коновалова В. Е. Интегративная функция права. *Конституція України – основа модернізації держави та суспільства* : матеріали наук. конф., 21–22 черв. 2001 р., Харків. Харків, 2001. С. 114–117.

340. Коновалова В. Е. Концепция криминалистической тактики: прогнозы развития. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. практ. конф. Харків : Гриф, 2003. С. 66–70.
341. Коновалова В. Е. Организационные и психологические основы деятельности следователя. Киев : РИО МВД УССР, 1973. 122 с.
342. Коновалова В. Е. Правовая психология : учеб. пособие. Харьков : Основа, 1990. 198 с.
343. Коновалова В. Е. Проблемы логики и психологии в следственной тактике. Киев : РИО МВД УССР, 1970. 185 с.
344. Коновалова В. Методика розслідування злочинів: оптимальні системи слідчих дій. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2005. № 4 (43). С. 155–160.
345. Коновалова В. Моральні засади судочинства: стан і тенденції. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2006. № 2 (45). С. 178–184.
346. Коновалова В. О. Нові тенденції розвитку криміналістики. *Криміналістика та судова експертологія: наука, навчання, практика* : матеріали 14-го міжнар. конгресу, м. Одеса, 13–15 верес. 2018 р. : у 2 т. Т. 1. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. С. 55–65.
347. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2008. 240 с.
348. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія: Академічний курс : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. навч. закл. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2004. 424 с.
349. Копнин П. В. Гносеологические и логические основы науки. Москва : Мысль, 1974. 568 с.
350. Копнин П. Философия в век науки и техники. *Литературная газета*. 1968. 11 дек.
351. Копылов И. А. Следственная ситуация и принятие тактических решений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Высш. шк. МВД СССР. Москва, 1984. 20 с.
352. Копылов И. А. Следственная ситуация и тактические решения : учеб. пособие. Волгоград : Высш. следств. шк. МВД СССР, 1988. 24 с.
353. Корневский Ю. В. Криминалістика для судового следствия. Москва : Центр ЮрИнфоР, 2002. 197 с.
354. Корж В. П. Теоретические основы методики расследования преступлений, совершаемых организованными преступными образованиями в сфере экономической деятельности : монография. Харьков : Изд-во Нац. ун-та внутр. дел, 2002. 412 с.

355. Корж І. Ф. Об'єкт і предмет наукового дослідження в інформаційній сфері. *Інформація і право*. 2017. № 3 (22). С. 22–29.
356. Корнієнко В. В. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування економічних злочинів, вчинених з використанням банків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2012. 19 с.
357. Корноухов В. Е. Введение в курс криминалистики. *Курс криминалистики. Общая часть* / [А. Р. Белкин, В. М. Богданов, Э. И. Бордиловский и др.] ; отв. ред. В. Е. Корноухов. Москва : Юристь, 2000. 782 с.
358. Корноухов В. Е. Методика расследования преступлений: теоретические основы. Москва : Норма, 2010. 223 с.
359. Корноухов В. Е. О соотношении понятий «тактическая задача», «ситуация расследования» и «тактическая операция». *Проблемы доказательственной деятельности по уголовным делам* : сб. науч. тр. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1987. С. 37–46.
360. Корноухов В. Е., Богданов В. М., Закатов А. А. Основы общей теории криминалистики : монография. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1993. 153 с.
361. Корухов Ю. Г. Криминалистическая диагностика при расследовании преступлений : науч.-практ. пособие. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1998. 283 с.
362. Корухов Ю. Г., Майлис Н. П., Орлова В. Ф. Криминалистическая экспертная диагностика : метод. пособие. Москва : РФЦСЭ, 2003. 199 с.
363. Корчагин А. Ю. Судебное разбирательство уголовных дел: понятие, организация, тактика. Москва : Изд. дом «Юрид. мир», 2007. 141 с.
364. Коршунов А. М. Познание и деятельность. 2-е изд. Москва : Политиздат, 1984. 142 с.
365. Коршунова О. Н. Криминалистика в гражданском процессе. *Юридическая мысль*. 2015. № 1. С. 99–107.
366. Коршунова О. Н. Роль теории познания в уголовном судопроизводстве. *Криминалистика*. 2011. № 1 (8). С. 65–72.
367. Коршунова О. Н., Мамайчук И. И., Серова Е. Б. Особенности расследования убийств с целью завладения жилой площадью : учеб. пособие. Санкт-Петербург : Питер, 1998. 192 с.
368. Коршунова О. Н., Ялышев С. А. Деятельность государственного обвинителя как один из элементов предмета криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2013. Вып. 4 (48). С. 48–56.

369. Косарев С. Ю. История и теория криминалистических методик расследования преступлений / под ред. В. И. Рохлина. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2008. 495 с.
370. Косолапов В. В. Методология социального прогнозирования. Киев : Высш. шк., 1981. 312 с.
371. Костенко М. В. Криміналістична характеристика вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 20 с.
372. Котюк І. І. Теорія судового пізнання : монографія. Київ : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2006. 435 с.
373. Котюк І. І. Теорія судового пізнання як методологічна основа забезпечення пізнавальних процесів у сфері судочинства. *Криміналістика XXI століття* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 25–26 листоп. 2010 р. Харків : Право, 2010. С. 34–37.
374. Краснобаев Ю. И. Понятие предмета советской криминалистики (История и современное состояние проблемы) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1976. 23 с.
375. Краснобаев Ю. И. Совершенствование предварительного следствия и предмет современной криминалистики : учеб. пособие. Волгоград : ВСШ МВД СССР, 1979. 94 с.
376. Краткий психологический словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. Москва : Политиздат, 1985. 431 с.
377. Криминалістика / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристь, 1997. 756 с.
378. Криминалістика : учеб. для вузов / [Т. В. Аверьянова, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов, Е. Р. Россинская] ; под ред. Р. С. Белкина. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 990 с.
379. Криминалістика : учеб. для вузов / отв. ред. В. А. Образцов. Москва : Юристь, 1995. 592 с.
380. Криминалістика : учеб. для вузов и юрид. фак. / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : ЛексЭст, 2003. 376 с.
381. Криминалістика : учеб. для магистратуры / под общ. ред. И. В. Александрова. Москва : Юрайт Москва, 2014. 336 с.
382. Криминалістика : учеб. для студентов вузов / под ред. А. Ф. Волынского, В. П. Лаврова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. 944 с.
383. Криминалістика : учеб. для юрид. вузов / отв. ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристь, 2001. 718 с.

384. Криминалистика : учеб. для юрид. школ / под ред. Б. М. Шавера, А. И. Винберга. Изд. 2-е. Москва : Госюриздат, 1949. 312 с.
385. Криминалистика : учеб. пособие / А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др.; под ред. А. В. Дулова. Минск : НКФ «Экоперспектива», 1998. 415 с.
386. Криминалистика : учебник / [Т. В. Аверьянова, Е. Р. Россинская, Р. С. Белкин, Ю. Г. Корухов]. 3-е изд., перераб. и доп. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2007. 944 с.
387. Криминалистика : учебник / отв. ред. А. Н. Васильев. Москва : Изд-во МГУ, 1971. 564 с.
388. Криминалистика : учебник / под ред. А. Г. Филиппова. Москва : Высш. образование, 2007. 441 с.
389. Криминалистика : учебник / под ред. А. И. Винберга, С. П. Митричева. Москва : Госюриздат, 1950. 304 с.
390. Криминалистика : учебник / под ред. А. Н. Васильева. Москва : Изд-во МГУ, 1963. 620 с.
391. Криминалистика : учебник / под ред. А. Ф. Вольнского. Москва : Закон и право : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. 615 с.
392. Криминалистика : учебник / под ред. Б. М. Шавера, А. И. Винберга. Москва : Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 334 с.
393. Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристь, 1999. 733 с.
394. Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. Москва : Юристь, 2001. 760 с.
395. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко, В. И. Комиссарова. Москва : Юристь, 2007. 509 с.
396. Криминалистика : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юристь, 2000. 751 с.
397. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Герасимова, Л. Я. Драпкина. Москва : Высш. шк., 1994. 528 с.
398. Криминалистика : учебник / под ред. И. Ф. Крылова. Ленинград : Изд-во ЛГУ, 1976. 591 с.
399. Криминалистика : учебник / под ред. Н. П. Яблокова. Москва : Изд-во БЕК, 1995. 708 с.
400. Криминалистика : учебник / под ред. Р. С. Белкина, Г. Г. Зуйкова. Москва : Юрид. лит., 1968. 695 с.
401. Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Изд-во ЛГУ, 1995. 518 с.

402. Криминалистика : учебник / под ред. Т. А. Седовой, А. А. Эксархопуло. Санкт-Петербург : Лань, 2001. 928 с.
403. Криминалистика : учебник : в 3 т. Т. 1 : История, общая и частные теории / под ред. Р. С. Белкина, В. Г. Коломацкого, И. М. Лузгина. Москва : Акад. МВД РФ, 1995. 280 с.
404. Криминалистика : учебник / под ред. В. А. Образцова. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2002. 733 с.
405. Криминалистика (актуальные проблемы) : учеб. пособие / под ред. Е. И. Зуева. Москва : Акад. МВД СССР, 1988. 149 с.
406. Криминалистика. Кн. 1 : Техника и тактика расследования преступлений : учеб. для слушателей правовых ВУЗов / под ред. А. Я. Вышинского. Москва : НИИ уголов. политики при Прокуратуре Союза ССР, Верхов. Суде и НКЮ РСФСР : Гос. изд-во «Совет. законодательство», 1935. 524 с.
407. Криминалистика. Криминалистическая тактика и методика расследования преступлений : учеб. для студентов юрид. вузов и фак. / под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков : Одиссей, 2001. 528 с.
408. Криминалистика. Общая часть / под ред. В. Е. Корноухова. Москва : Юристъ, 2000. 784 с.
409. Криминалистика социалистических стран : учебник / под ред. В. Я. Колдина. Москва : Юрид. лит., 1986. 512 с.
410. Криминалистическая теория механизма преступления : монография / И. В. Веренич и др. ; под науч. ред. А. М. Кустова. Москва : Юрлитинформ, 2014. 640 с.
411. Криминалистическая техника : учебник. Москва : Юрлитинформ, 2002. 454 с.
412. Криминалистический словарь. Москва : Юрид. лит., 1993. 175 с.
413. Криминалистическое обеспечение деятельности криминальной милиции и органов предварительного расследования : учебник / под ред. Т. В. Аверьяновой, Р. С. Белкина. Москва : Новый Юрист, 1997. 400 с.
414. Криминология / под ред. А. И. Долговой. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 1997. 784 с.
415. Криміналістика : навч. посіб. / за ред. В. Г. Гончаренка, Є. М. Моїсєєва. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 267 с.
416. Криміналістика : підруч. для студентів юрид. спец. вищ. закл. освіти / [В. М. Глібоко, А. Л. Дудніков, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепитька. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2001. 684 с.

417. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Черноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.
418. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенко. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2017. 556 с.
419. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова] ; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. 456 с.
420. Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с.
421. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 376 с.
422. Криміналістика. Навчально-методичне забезпечення / [О. А. Кириченко, І. Г. Кириченко, Г. І. Васильєв та ін.]. Одеса : НД РВВ ОІВС, 2000. 172 с.
423. Криміналістична профілактика економічних злочинів : наук.-практ. посіб. / С. В. Великанов, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель та ін. ; за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юридичний, 2006. 236 с.
424. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін. ; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.
425. Кримінальний процес : підручник / Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін. ; за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2013. 824 с.
426. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, Є. П. Бурдоль та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. Харків : Право, 2012. 768 с.
427. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.
428. Кримінальний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар / відп. ред.: С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одіссеї, 2013. 1104 с.
429. Криминологія: Загальна та Особлива частини : підручник / І. М. Даньшин та ін. ; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. Харків : Право, 2009. 288 с.
430. Кужугет Т. К. Проблемы доказывания в уголовном судопроизводстве по делам о налоговых преступлениях : монография. Кызыл : Аныяк, 2005. 243 с.

431. Кузьмин Г. А. Правовые и организационные основы принятия решений в уголовном процессе (досудебные стадии) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2002. 23 с.
432. Кузьмин С. В. К вопросу о предмете и объектах научного исследования в сфере криминалистики. *Криминалистический вестник*. Санкт-Петербург, 2002. Вып. 1. С. 28–42.
433. Кузьмин С. В. О предмете и объектах научного исследования в сфере криминалистики. *Правоведение*. 2001. № 6. С. 145–154.
434. Кузьмічов В. С. Головоломка криміналістики. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Вид. присвячене 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 61–63.
435. Кузьмічов В. С. Система криміналістики на межі III тисячоліття. *Криміналістика XXI століття* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 25–26 листоп. 2010 р.). Харків, 2010. С. 40–42.
436. Куликов В. И. Обстановка совершения преступления и ее криминалистическое значение : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1983. 23 с.
437. Курс криминалистики : в 3 т. Т. 1 : Общеетеоретические вопросы. Криминалистическая техника. Криминалистическая тактика / под ред. О. Н. Коршуновой и А. А. Степанова. Санкт-Петербург : Юрид. центр Пресс, 2004. 683 с.
438. Кустов А. М. Криминалистика и механизм преступления : цикл лекций. Москва : Изд-во Моск. психол.-социал. ин-та ; Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2002. 304 с.
439. Кустов А. М. Криминалистическая концепция механизма преступления. *Вестник МФЮА*. 2016. № 2. С. 164–169.
440. Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. 35 с.
441. Кустов А. М. Криминалистическое учение о механизме преступления : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1997. 355 с.
442. Кустов А. М. Научный взгляд на предмет и объекты российской криминалистики. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 59–63.

443. Кустов А. М. Российская криминалистика на пороге расширения и обновления предмета и объектов научного познания. *Вестник МФЮА*. 2017. № 1. С. 149–156.
444. Кустов А. М. Этапы развития предмета и объектов криминалистики. *Известия Тульского государственного университета. Экономические и юридические науки*. 2016. № 2. С. 71–77.
445. Кушниренко С. П. Криминалистическая характеристика и типовые программы расследования хищений чужого имущества путем мошенничества с использованием лжепредприятий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петербург. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1996. 22 с.
446. Лавров В. П. Учение о способе преступления. Криминалистическая характеристика преступлений. *Криминалистика* : учебник / под ред. А. Ф. Волынского. Москва : Закон и право : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. С. 615.
447. Лаврухин С. В. Выбор тактических операций в типичных ситуациях расследования умышленных убийств. *Алгоритмы и организация решений следственных задач* : сб. науч. тр. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 67–70.
448. Лаврухин С. В. Понятие криминалистики. *Государство и право*. 1998. № 4. С. 74–79.
449. Лаврухин С. В. Предмет, задачи, методы и система криминалистики : лекция. Саратов : Саратов. высш. шк. МВД РФ, 1997. 29 с.
450. Лаврухин С. В. Проблемы криминалистического исследования преступления. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2002. Вып. 2 (4). С. 29–37.
451. Лаврухин С. В. Проблемы совершенствования системы криминалистики. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : сб. науч. ст. / отв. ред. В. В. Козлов. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1998. С. 14–16.
452. Лаврухин С. В. Проблемы формирования общей теории криминалистики. *Использование достижений науки и техники в предупреждении, раскрытии и расследовании преступлений* : сб. науч. ст. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1994. С. 9–15.
453. Лаврухин С. В. Система криминалистики. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 31–36.

454. Лاپин А. В. Теория и практика производства тактических операций при расследовании квартирных краж : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / БГУ. Минск, 1986. 20 с.
455. Ларин А. М. Криминалистика и паракриминалистика : науч.-практ. и учеб. пособие. Москва : БЕК, 1996. 192 с.
456. Ларин А. М. Полиграф и права личности в уголовном процессе. *Советское государство и право*. 1981. № 6. С. 99–103.
457. Левков В. Н. Версии в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1988. 23 с.
458. Ледашев В. А. О предмете криминалистической профилактики. *Правоведение*. 1984. № 6. С. 51–64.
459. Лекторский В. А. Принципы воспроизведения объекта в знании. *Вопросы философии*. 1967. № 4. С. 46–51.
460. Лисенко В. В. Легалізація (відмивання) грошових коштів та іншого майна, здобутих злочинним шляхом: особливості початкового етапу розслідування. *Прокуратура, людина, держава*. 2005. № 2 (44). С. 62–70.
461. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внут. справ. Київ, 2006. 32 с.
462. Лисичкин В. А., Белявский А. В. Тайны предвидения: Прогностика и будущее. Москва : Сов. Россия, 1977. 160 с.
463. Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. юрид. ин-т МВД России. Нижний Новгород, 1997. 54 с.
464. Лубин А. Ф. Методология криминалистического исследования механизма преступной деятельности : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. юрид. ин-т МВД России. Нижний Новгород, 1997. 337 с.
465. Лубин А. Ф. Механизм преступной деятельности. Методология криминалистического исследования. Нижний Новгород : НЮИ МВД РФ, 1997. 334 с.
466. Лузгин И. М. Моделирование при расследовании преступлений. Москва : Юрид. лит., 1981. 152 с.
467. Лузгин И. М. Развитие методики расследования отдельных видов преступлений. *Правоведение*. 1977. № 2. С. 34–36.
468. Лузгин И. М. Развитие представлений о закономерностях, изучаемых криминалистикой. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва, 1988. С. 44–49.

469. Лузгин И. М. Расследование как процесс познания : учеб. пособие. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1969. 178 с.
470. Лук'яничков Б. Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. внутр. справ. Київ, 2001. 19 с.
471. Лук'яничков Б. Є., Лук'яничков Є. Д. Класифікація позавидових методик розслідування. *Криміналістика у протидії злочинності* : тези доп. наук.-практ. конф. (Київ, 16 жовт. 2009 р.). Вид. присвячене 45-річчю каф. криміналістики Київ. нац. ун-ту внутр. справ. Київ : Хай-Тек Прес, 2009. С. 153–156.
472. Лукашевич В. Г. Интеграция современного научного знания и тенденции построения частных криминалистических теорий. *Теоретические и практические проблемы обеспечения раскрытия и расследования преступлений криминалистическими методами и средствами* : сб. науч. тр. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1992. С. 6–17.
473. Лукашевич В. Г., Юнацький О. В. Моделювання у криміналістиці та пізнавальній діяльності слідчого : монографія. Київ : КНТ, 2008. 184 с.
474. Лысов Н. Н. Криминалистическое учение о фиксации доказательственной информации в деятельности по выявлению и раскрытию преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД России. Москва, 1995. 64 с.
475. Любичев С. Г. Общетеоретические положения криминалистической методики. *Криминалистика* : учебник / под ред. Е. П. Ищенко. Москва : Юристъ, 2000. С. 440–452.
476. Макаренко И. А. Криминалистическое учение о личности несовершеннолетнего обвиняемого : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Саратов. гос. акад. права. Саратов, 2006. 404 с.
477. Макаров И. В. Понятие, сущность и система методов фиксации в криминалистике. *Труды ВШ МВД СССР*. Москва, 1971. Вып. 31. С. 82–86.
478. Малютин О. А. Язык криминалистики в протоколах следственных действий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. Нижний Новгород, 2009. 21 с.
479. Мамурков В. А. Основы криминалистического учения о биологических объектах : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2002. 55 с.
480. Мамурков В. А. Основы криминалистического учения о биологических объектах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. юрид. акад. Москва, 2002. 326 с.

481. Маннс Г. Ю. Криминалистика как прикладная дисциплина и предмет преподавания. *Труды профессоров и преподавателей Иркутского государственного университета*. Отдел 1. Иркутск, 1921. Вып. 2. С. 139–164.
482. Марочкин Н. А. Теоретические проблемы тактических операций в криминалистике : учеб. пособие. Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1999. 32 с.
483. Матусовский Г. А. Вопросы межнаучного взаимодействия криминалистики и криминологии. *Криминалистика и судебная экспертиза* : сб. науч. работ. Киев, 1975. № 11. С. 19–28.
484. Матусовский Г. А. Вопросы совершенствования системы криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 82–84.
485. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе научных знаний. Харьков : Высш. шк., 1976. 113 с.
486. Матусовский Г. А. Криминалистика в системе юридических наук и ее межнаучные связи : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1980. 31 с.
487. Матусовский Г. А. Экономические преступления: криминалистический анализ. Харьков : Консум, 1999. 480 с.
488. Машков А. Д. Теорія держави і права : підручник. Київ : Дакор, 2016. 492 с.
489. Методологические основы поиска возможностей развития науки / М. Н. Абдулаева, С. И. Шнайдерман, С. Н. Раззаков и др. ; отв. ред.: А. Ф. Файзулаев, М. Н. Абдулаева. Ташкент : Фан, 1990. 141 с.
490. Методы автоматизированного распознавания речи : в 2 кн. / У. А. Ли, Э. П. Нейбут, Т. Б. Мартин и др. ; под ред. У. А. Ли. Москва : Мир, 1983. Кн. 1. 327 с.
491. Методы автоматизированного распознавания речи : в 2 кн. / У. А. Ли, Э. П. Нейбут, Т. Б. Мартин и др. ; под ред. У. А. Ли. Москва : Мир, 1983. Кн. 2. 716 с.
492. Мешков В. М. Криминалистическое учение о временных связях и отношениях при расследовании преступлений : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД РФ. Москва, 1995. 40 с.
493. Мещеряков В. А. Преступления в сфере компьютерной информации: основы теории и практики расследования. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2002. 408 с.

494. Митричев В. С. К вопросу о научных основах советской криминалистики. *Советская криминалистика на службе следствия* / отв. ред. Г. Б. Карнович. Москва : Госюриздат, 1956. Вып. 7. С. 3–36.
495. Митричев В. С. Теория советской криминалистики (дискуссионная постановка вопроса о так называемых криминалистических учениях). *Реферат научного сообщения на X криминалистических чтениях*. Москва : ВНИИСЭ, 1976. С. 8–20.
496. Митричев В., Холодный Ю. Полиграф как средство получения ориентирующей криминалистической информации. *Записки криминалистов*. Москва, 1993. Вып. 1. С. 173–179.
497. Митричев С. П. Преподавание криминалистики в юридических вузах. *Социалистическая законность*. 1959. № 1. С. 45–49.
498. Михайлін І. Л. Вербальна мова науки і атрибутивне наукознавство. *Дзвін*. 2017. № 2. С. 212–215.
499. Михальчук Т. В. Використання інформації, отриманої телекомунікаційним шляхом, у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Київ. нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2009. 19 с.
500. Мова науки. *Українська радянська енциклопедія (УРЕ)* : у 12 т. 1974–1985. URL: https://leksika.com.ua/14320706/ure/mova_nauki.
501. Можаяева И. П. Криминалистическое учение об организации расследования преступлений : учеб. пособие. Саратов : Саратов. соц.-экон. ин-т (фил.) ФГБОУ ВПО «РЭУ им. Г. В. Плеханова», 2004. 204 с.
502. Мурадов В. В. Електронні докази: криміналістичний аспект використання. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 2–3. С. 311–315.
503. Нагнойный Я. П. Использование новой техники в следственной практике. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1969. Вып. 6. С. 72–76.
504. Настільна книга слідчого / М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова [та ін.]. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ : Ін Юре, 2011. 736 с.
505. Настольная книга следователя / Л. Р. Шейнин, П. И. Тарасов-Радионов, С. Я. Роземблит ; под ред. Г. Н. Сафонова. Москва : Юрид. лит., 1949. 879 с.
506. Некрасова Н. А., Некрасов С. И. Философия науки и техники : темат. слов.-справ. : учеб. пособие. Москва : МИИТ, 2009. 424 с.
507. Новик Ю. И. Научные основы принятия тактических решений при производстве следственных действий : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / БГУ. Минск, 1979. 22 с.

-
508. Новожилов С. Л. Теоретические аспекты прогнозирования системы технико-криминалистических средств раскрытия и расследования хищений социалистического имущества. *Совершенствование криминалистических средств и методов раскрытия и расследования хищений социалистического имущества* : сб. науч. тр. Волгоград : НИ и РИО ВСШ МВД СССР, 1983. С. 9–14.
509. Образцов В. А. Выявление и изобличение преступника. Москва : Юристь, 1997. 334 с.
510. Образцов В. А. К вопросу о методике раскрытия преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 27. С. 102–109.
511. Образцов В. А. Классификация преступлений на криминалистической основе – важнейшее условие совершенствования теории и практики расследования преступлений. *Оптимизация расследования преступлений*. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1982. С. 22–33.
512. Образцов В. А. Криминалистика : курс лекций. Москва : Право и Закон, 1996. 448 с.
513. Образцов В. А. Криминалистика : цикл лекций по новой программе курса : учеб. пособие. Москва : Юриком, 1994. 208 с.
514. Образцов В. А. Криминалистика: парные категории. Москва : Юрлитинформ, 2007. 296 с.
515. Образцов В. А. Криминалистическая дидактика: еще раз об изменении научной парадигмы. *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : сб. науч. тр. Тула : Изд. Тул. гос. ун-та, 2000. С. 51–59.
516. Образцов В. А. Криминалистическая классификация преступлений. Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. 176 с.
517. Образцов В. А. О криминалистической классификации преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1988. Вып. 33. С. 90–98.
518. Образцов В. А. О некоторых дискуссионных вопросах теории криминалистической классификации преступлений. *Проблемы развития криминалистики в условиях научно-технического прогресса*. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1982. С. 45–54.
519. Образцов В. А. О некоторых перспективах интеграции и дифференциации знаний в криминалистике. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : материалы для обсуждения на расширен. заседании Учен.

- совета. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1979. С. 19–23.
520. Образцов В. А. О совершенствовании некоторых криминалистических определений в свете интеграции и дифференциации знаний в криминалистике. *Актуальные проблемы советской криминалистики* / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 16–28.
521. Образцов В. А. Проблемы криминалистической систематики. *Южно-Уральские криминалистические чтения*. Уфа, 2000. Вып. 8. С. 5–18.
522. Образцов В. А. Проблемы совершенствования научных основ методики расследования преступлений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1985. 378 с.
523. Образцов В. А. Проблемы формирования объекта криминалистики. *Предмет и система криминалистики в свете современных исследований* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1988. С. 32–38.
524. Образцов В. А., Богомолова С. Н. Криминалистическая психология : учеб. пособие для вузов. Москва : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2002. 447 с.
525. Образцов В. А., Танасевич В. Г. Понятие и криминалистическое значение следственной ситуации. *Советское государство и право*. 1979. № 8. С. 109–114.
526. Образцов В. А., Хвалин В. А. О криминалистическом учении об орудии преступления. *Всероссийские криминалистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения профессора А. Н. Васильева* : материалы науч. конф. Москва, 2002. С. 104–108.
527. Образцов В. Криминалистическая гипнология? А почему бы и нет! *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 5. С. 233–235.
528. Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Москва, 1963. 900 с.
529. Ожегов С. И. Словарь русского языка : около 57000 слов / под ред. Н. Ю. Шведовой. Изд. 12-е, стер. Москва : Рус. яз., 1978. 846 с.
530. Основы естественно-научных знаний для юристов / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : НОРМА-ИНФРА-М, 1999. 600 с.
531. Пантелеев И. Ф. О понятийном аппарате и языке криминалистики. *Советское государство и право*. 1985. № 4. С. 106–111.

532. Пантелеев И. Ф. Теоретические проблемы советской криминалистики : учеб. пособие. Москва : Изд-во ВЮЗИ, 1980. 96 с.
533. Пахомов С. В., Гусев А. В., Андрющенко М. Н. Инновационный подход к процессу фиксации материальной обстановки места осмотра. *Общество и право*. 2014. № 4 (50). С. 225–229.
534. Пащенко В. М. Методологія та методи наукових досліджень : підручник. Ніжин : Аспект-Поліграф, 2011. 256 с.
535. Петелин Б. Я. Вина в структуре криминалистической характеристики преступлений. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1985. Вып. 43. С. 52–60.
536. Петухов В. О разработке в России психологических портретов лиц, совершающих серийные преступления против личности *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 4. С. 305–309.
537. Писарев Е. В. Значение криминалистических теорий для развития теории доказательств. *Юридический вестник Самарского университета*. 2016. Т. 2, № 4. С. 60–63.
538. Писарев Е. В. Информационные основы доказывания по уголовным делам : монография. Самара : ИПК «Самар. Губерния», 2012. 150 с.
539. Писарев Е. В. Криминалистическая информатиология: место в общей теории, функции и методология. *Вектор науки Тольяттинского государственного университета*. Тольятти, 2013. № 3 (25). С. 373–375.
540. Плешаков С. М. К вопросу о предмете криминалистики. *Пробелы в российском законодательстве* : юрид. журн. 2017. № 6. С. 326–328.
541. Полевой Н. С. Криминалистическая кибернетика. Москва : Изд-во МГУ, 1982. 208 с.
542. Полтавцева Л. И. Проблема расширения предметной области криминалистики. *Пробелы в российском законодательстве* : юрид. журн. 2017. № 3. С. 233–234.
543. Порубов Н. И. Допрос в советском уголовном судопроизводстве. Минск : Высшая школа, 1973. 368 с.
544. Полстовалов О. В. Современные проблемы криминалистической тактики / под науч. ред. В. И. Комиссарова. Москва : Юрлитинформ, 2009. 376 с.
545. Потапов С. М. Введение в криминалистику : учеб. пособие для слушателей ВЮА КА / Воен.-юрид. акад. Красной Армии. Москва : РИО ВЮА КА, 1946. 25 с.
546. Пристансков В. Д. Событие преступления как объект криминалистического познания. *Вестник СПбГУ. Право*. 2018. Т. 9, вып. 1. С. 78–90.

547. Прогнозирование научно-технического прогресса в отраслях промышленности : метод. рекомендации. Ч. 1 : Структурно-морфологический анализ отраслей промышленности и информационное обеспечение прогнозных разработок / К. А. Кирсанов, И. А. Балаклеяский, А. А. Гвоздик и др. Москва : ВНИИПИ, 1991. 201 с.
548. Прянишников Е. А. Единство «явление – понятие – термин» и его значение для законодательства. *Советское государство и право*. 1971. № 2. С. 114–117.
549. Психология : словарь / под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Политиздат, 1990. 494 с.
550. Пунда О. Використання науково-технічних засобів у кримінальному процесі. *Вісник Львівського університету (серія юридична)*. 2001. Вип. 36. С. 600–605.
551. Пунда О. Поняття даних, одержаних у результаті застосування науково-технічних засобів у кримінальному процесі. *Вісник Львівського університету (серія юридична)*. 2000. Вип. 35. С. 539–544.
552. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 225 с.
553. Радецька В. Я. Мова криміналістики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2002. 18 с.
554. Ракитов А. И. Анатомия научного знания (популярное введение в логику и методологию науки). Москва : Политиздат, 1969. 206 с.
555. Расследование отдельных видов преступлений : учеб. пособие. Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1986. 193 с.
556. Расследование убийств, совершенных организованными вооруженными группами : метод. пособие / А. И. Дворкин, Э. У. Бабаева, М. Е. Токарева, К. Т. Чернова. Москва : НИИ ПУЗП, 1995. 96 с.
557. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. Москва : НИИ и РИО ВШ МООП СССР, 1967. 290 с.
558. Резнікова О. І. Віктимологічне пізнання особи в криміналістиці : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 21 с.
559. Реуцький А. В. Методика розслідування злочинів у сфері виготовлення та обігу платіжних карток : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 20 с.

560. Реховский А. Ф. Версии на первоначальном этапе расследования. *Проблемы оптимизации первоначального этапа расследования* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1988. С. 33–37.
561. Романов М., Єфремян Е. Теоретичні питання та загальні методичні положення судово-трасологічного дослідження контактної взаємодії об'єктів. *Вісник Академії правових наук України*. 1999. Вип. 2. (17). С. 147–153.
562. Россинская Е. Р. Криминалистика : курс лекций. Москва : Норма, 2006. 384 с.
563. Россинская Е. Р. Криминалистика : учебник. Москва : Изд. группа НОРМА-ИНФРА-М, 2012. 454 с.
564. Рубис А. С. Криминалистическое обеспечение деятельности прокурора в сфере борьбы с преступностью : монография. Минск : БГУ, 2005. 271 с.
565. Руденко О. В. До проблеми співвідношення об'єкта і предмета наукового пізнання. *Дні науки філософського факультету – 2005* : матеріали доп. і виступів на міжнар. конф. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2005. Ч. 2. С. 80–81.
566. Рузавин Г. И. Научный поиск, эвристика и диалектика. *Философские науки*. 1987. № 5. С. 26–34.
567. Румянцева Т. М. Интервью с будущим. Методологические проблемы социального прогнозирования. Ленинград : Лениздат, 1971. 319 с.
568. Савинов В. Опыт собирания ориентирующей информации с помощью гипноза. *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 5. С. 236–241.
569. Савочкин Д. А. Использование спецприбора «полиграф» в правоохранительной деятельности органов внутренних дел Украины. *Науковий вісник Дніпропетровського юридичного інституту МВС України*. 2001. № 3 (6). С. 312–319.
570. Садииков Р. Ф. Совершенствование механизма принятия тактических решений в условиях тактического риска при расследовании преступлений, совершаемых организованными преступными группами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. упр. МВД РФ. Москва, 2008. 26 с.
571. Сайфиев Р. И. Проблемы совершенствования средств и методов фиксации следов преступления : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Москва : Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова, 1981. 17 с.

572. Салтевский М. В. Криминалистика. В современном изложении юристов : учеб. и практ. пособие. Харьков : Рубикон, 1997. 432 с.
573. Салтевский М. В. Криминалистическая характеристика: структура, элементы. *Специализированный курс криминалистики* : учебник. Киев : НИ и РИО КВШ МВД СССР, 1987. С. 307–316.
574. Салтевский М. В. Следы человека и приемы их использования для получения информации о преступнике и обстоятельствах преступления : лекция. Киев : Изд-во КВШ МВД СССР, 1983. 41 с.
575. Салтевський М. В. Криміналістика : підручник : у 2 ч. Харків : Консум : Основа, 1999. Ч. 1. 416 с.
576. Самойлов А. В. Механизм совершения преступления и криминалистическая характеристика преступлений. *Провинциальные научные записки*. 2015. № 2. С. 28–32.
577. Самойлов Г. А. Основы криминалистического учения о навыках : учеб. пособие. Москва : НИИиРИО ВШ МВД СССР, 1968. 119 с.
578. Самыгин Л. Д. Расследование преступлений как система деятельности. Москва : Изд-во Моск. гос. ун-та, 1989. 182 с.
579. Сапун А. П. Роль общей теории советской криминалистики в развитии теоретических основ криминалистической экспертизы. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1971. Вып. 8. С. 115–121.
580. Седова Т. А. Проблемы алгоритмизации оценочной деятельности следователя. *Проблемы прогнозирования, организации и информационного обеспечения предварительного следствия* : межвуз. науч. сб. Уфа : Изд-во Башкир. ун-та, 1989. С. 57–62.
581. Седых-Бондаренко Ю. П. Криминалистическая неидентификационная экспертиза : учеб. пособие. Москва : Изд-во ВШ МВД СССР, 1973. 52 с.
582. Селиванов Н. А. К вопросу о понятии и системе криминалистики. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1977. Вып. 26. С. 100–109.
583. Селиванов Н. А. Нужна ли криминалистике такая «диагностика». *Социалистическая законность*. 1988. № 6. С. 58–60.
584. Селиванов Н. А. Советская криминалистика: система понятий. Москва : Юрид. лит., 1982. 152 с.
585. Селиванов Н. Криминалистические характеристики и следственные ситуации в методике расследования. *Социалистическая законность*. 1977. № 2. С. 55–59.

586. Селиванов Н. Состояние и перспективы исследования проблемы борьбы с правонарушениями. *Социалистическая законность*. 1982. № 4. С. 19–25.
587. Селиванов Н. Типовые версии, следственные ситуации и их значение для расследования. *Социалистическая законность*. 1985. № 7. С. 52–55.
588. Селиванов Н. А., Эйсман А. А. Проблемы программирования расследования и совершенствования криминалистических методик. *Вопросы борьбы с преступностью*. Москва : Юрид. лит., 1988. Вып. 46. С. 138–146.
589. Сидоров А. С. Первоначальный этап расследования убийств, совершаемых на железнодорожном транспорте : учеб.-практ. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2003. 184 с.
590. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики та їх використання у методиці розслідування вбивств : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2004. 20 с.
591. Синчук В. Л. Розслідування вбивств: шляхи вдосконалення : монографія / за ред. В. А. Журавля. Харків : Харків юрид., 2005. 288 с.
592. Синчук В. Типові слідчі ситуації в методиці розслідування вбивств. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2002. Вип. 2 (29). С. 181–186.
593. Синчук О. В. Підходи до побудови програми початкового етапу розслідування вбивств із розчленуванням трупа. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2011. Вип. 11. С. 161–167.
594. Синчук О. В. Типові версії в структурі криміналістичної методики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2010. 20 с.
595. Синюк А. И., Яковлева Е. В. Краткий словарь основных логических понятий : учеб.-метод. пособие для преподавателей и студентов вузов. Нижнекамск : Изд-во Нижнекам. муниципал. ин-та, 2008. 39 с.
596. Сичивица О. М. Методы и формы научного познания. Москва : Высш. шк., 1972. 96 с.
597. Скригонюк М. І. Криміналістика : підручник. Київ : Атіка, 2005. 516 с.
598. Смахтин Е. В. Криминалистика: кризис или необходимость уточнения содержания предмета? *Российское право: образование, практика, наука*. 2017. № 5. С. 26–30.
599. Смахтин Е. В. Криминалистика: соотношение с уголовным и уголовно-процессуальным правом : монография / под общ. ред. А. С. Подшибякина. Москва : Юрлитинформ, 2009. 232 с.

600. Смахтин Е. В. Некоторые аспекты развития научных взглядов на природу криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2012. Вып. 3 (43). С. 45–51.
601. Смахтин Е. В. О предмете науки криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2007. Вып. 1 (21). С. 73–76.
602. Снетков В. А. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз. *Следственные действия (криминалистические и процессуальные аспекты)* : межвуз. сб. науч. тр. Свердловск, 1983. С. 42–53.
603. Снетков В. А. Диагностика при производстве криминалистических экспертиз. *Современные вопросы криминалистических экспертиз* : сб. науч. тр. Волгоград : ВСИ МВД СССР, 1981. С. 22–30.
604. Снетков В. А. Криминалистическая диагностика: спорные проблемы. *Вопросы криминалистики и экспертно-криминалистические проблемы*. Москва : ЭКЦ МВД РФ, 1997. С. 3–21.
605. Снетков В. А. Проблемы криминалистической диагностики. *Труды ВНИИ МВД СССР*. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1972. Вып. 23. С. 103–106.
606. Снетков В. А. Экспертная криминалистическая диагностика. *Диагностика при производстве криминалистических экспертиз* : сб. науч. тр. Москва : ВНИИ МВД СССР, 1984. С. 3–12.
607. Советская криминалистика. Теоретические проблемы / [Н. А. Селиванов, В. Г. Танасевич, А. А. Эйсман, Н. А. Якубович]. Москва : Юрид. лит., 1978. 192 с.
608. Сокиран М. Ф. Процесуальні і тактичні питання використання звуко-, відеозапису в кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. адвокатури України. Київ, 2008. 20 с.
609. Сокол В. Ю. Современные подходы к определению предмета криминалистики. *Общество и право*. 2009. № 2. С. 18–19.
610. Соловьев А. Б. Доказывание по Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации (досудебные стадии). Москва : Юрлитинформ, 2003. 264 с.
611. Солодов Д. А. Основания структурирования и виды частных криминалистических методик. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2005. Вып. 6. С. 218–225.
612. Солодов Д. А. Понятие и классификация тактических решений следователя. *Южно-Уральские криминалистические чтения* : сб. науч. ст. / под ред. И. А. Макаренко. Уфа : Изд-во БашГУ, 2002. Вып. 10. С. 151–158.

613. Солодов Д. А. Принципы принятия решений следователем в ситуациях конфликта и информационной неопределенности. *Вестник Воронежского университета. Серия «Право»*. 2009. № 1 (6). С. 374–380.
614. Солодов Д. А. Процессуальные и тактические решения следователя (сущность, проблемы оптимизации принятия) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2003. 214 с.
615. Солодов Д. А. Процессуальные и тактические решения следователя (сущность, проблемы оптимизации принятия). Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2004. 156 с.
616. Сотников К. И. Прогнозирование в деятельности следователя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Свердлов. юрид. ин-т. Свердловск, 1987. 24 с.
617. Соя-Серко Л. А. Научная организация труда следователя. *Советское государство и право*. 1970. № 9. С. 105–109.
618. Соя-Серко Л. А. Программирование и творчество в деятельности следователя. *Проблемы предварительного следствия в уголовном судопроизводстве* : сб. науч. тр. / редкол.: В. Г. Танасевич (отв. ред.), Н. А. Якубович, В. А. Образцов. Москва : Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности, 1980. С. 32–37.
619. Спиридонов Л. И. Теория государства и права : учебник. Москва : Проспект, 1996. 304 с.
620. Старушкевич А. В. Криміналістична характеристика злочинів : навч. посіб. Київ : НВТ «Правник» – НАВСУ, 1997. 43 с.
621. Статкус В. Ф. Криминалистика – наука о раскрытии, расследовании и предупреждении преступлений. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2002. Вып. 2 (4). С. 15–19.
622. Степанов В. В. О расширении предмета и совершенствовании системы криминалистики. *Криминалистика. Экспертиза. Розыск*. 2008. С. 4–13.
623. Степанов В. В. О системе советской криминалистики. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: вопросы техники, тактики и методики расследования* : межвуз. сб. науч. тр. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1982. Вып. 4. С. 3–9.
624. Степанов В. В., Хаметов Р. Б. Трансформация предмета криминалистики на современном этапе. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : материалы междунар. науч. конф., посвящ. памяти проф. Л. Л. Каневского, 23–24 янв. 2003 г. Уфа, 2003. Ч. 1. С. 219–224.

625. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : НікаНова, 2012. 382 с.
626. Степанюк Р. Л. Тактичні завдання розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2012. № 1 (56). С. 141–146.
627. Степанюк Р. С. Проблеми формування окремих криміналістичних методик для судового провадження. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2017. Т. XIX. С. 336–343.
628. Степин В. С., Елсуков А. И., Голдберг Ф. И. Методы научного познания. *Гуманитарная энциклопедия: концепты* / Центр гуманитар. технологий, 2002–2019 (последняя ред.: 23.04.2019). URL: <https://gtmarket.ru/cosept/6874>.
629. Стратонов В. М. Деякі теоретичні проблеми сучасної криміналістичної науки. *Криміналістика та судова експертиза: наука, навчання, практика* : зб. наук. пр. : у 2 т. Харків : Апостіль, 2014. Т. 1. С. 128–133.
630. Строгович М. С. Курс советского уголовного процесса : в 2 т. Т. 1 : Основные положения науки советского уголовного процесса. Москва : Наука, 1968. 469 с.
631. Стулин О. Л. Тактические основы преодоления умышленного противодействия расследованию преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петербург. юрид. ин-т Генер. прокуратуры Рос. Федерации. Санкт-Петербург, 1998. 20 с.
632. Субботина М. В. Общие положения методики расследования преступлений. *Криминалистика : учебник* / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной. Москва : ИМЦ ГУК МВД России, 2002. С. 7–16.
633. Субботина М. В. Общие положения методики расследования преступлений. *Криминалистика : учебник* / под ред. А. П. Резвана, М. В. Субботиной, Н. Ф. Колосова, Р. И. Могутина. Москва : ЦОКР МВД России, 2006. С. 236–245.
634. Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2005. 24 с.
635. Суворова Л. А. Идеальные следы в криминалистике. Москва : Юрлитинформ, 2006. 200 с.
636. Суворова Л. А. Идеальные следы и их закономерности как часть предметной области криминалистики. *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2003. Вып. 4. С. 299–305.

637. Суворова Л. А. О криминалистической энграммологии (постановка проблемы). *Воронежские криминалистические чтения* : сб. науч. тр. / под ред. О. Я. Баева. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. Вып. 5. С. 276–284.
638. Суворова Л. А. Способы извлечения идеальных следов преступления на предварительном следствии. *Правовая наука и реформа юридического образования* : сб. науч. тр. Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2004. Вып. 17. С. 254–260.
639. Сущенко В. Н. О программировании расследования преступлений. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Саратов : Изд-во Саратов. юрид. ин-та, 1989. Вып. 8. С. 72–76.
640. Танасевич В. Г. Значение криминалистической характеристики преступлений и следственных ситуаций для методики расследования преступлений. *Актуальные проблемы советской криминалистики* : сб. науч. тр. Москва, 1980. С. 83–93.
641. Танасевич В., Образцов В. Криміналістична класифікація злочинів і її значення для окремих методик розслідування. *Радянське право*. 1977. № 9. С. 85–89.
642. Теория государства и права : курс лекций / под ред. Н. И. Матузова и А. В. Малько. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. 776 с.
643. Терехович В. Н. Криминалистика : конспект курса лекций : учеб. пособие. Рига : Балт. Междунар. акад., 2008. 120 с.
644. Терехович В. Н., Ниманде Э. В. Проблемы определения места криминалистики в системе научного знания. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2007. Вып. 3 (23). С. 36–43.
645. Терехович В. Н., Ниманде Э. В. Сущность криминалистической тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. / редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків : Право, 2018. Вип. 18. С. 35–44.
646. Терзиев Н. В. К вопросу о системе науки советской криминалистики. *Правоведение*. 1961. № 1. С. 148–156.
647. Тетерятник Г. К. Напрями використання поліграфа у кримінальному судочинстві. *Матеріали збірної науково-практичної конференція науково-педагогічних працівників, курсантів і студентів Кримського юридич-*

- ного інституту Національного університету внутрішніх справ. Сімферополь : Ельнью, 2005. Ч. 2. С. 108–115.
648. Тимошенко П. Ю., Салтевский М. В., Жариков Ю. Ф. Теория и практика использования следов памяти (идеальных отображений) в расследовании преступлений / отв. ред. Р. С. Белкин. Киев : Укр. акад. внутр. дел, 1991. 88 с.
649. Тимченко В. А. Концепция криминалистической диагностики преступлений на основе бухгалтерской информации : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. Нижний Новгород, 2001. 379 с.
650. Тишутина И. В. Первоначальный этап раскрытия и расследования бандитизма : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. ун-т МВД России. Москва, 2003. 24 с.
651. Тищенко В. В. Вопросы стратегии и тактики расследования преступлений. *Актуальные проблемы криминалистической тактики* : материалы междунар. науч.-практ. конф. (Москва, 26 марта 2014 г.). Москва : Юр-литература, 2014. С. 261–264.
652. Тищенко В. В. Корыстно-насильственные преступления: криминалистический анализ. Одесса : Юрид. лит., 2002. 360 с.
653. Тищенко В. В. Криминалистические аспекты изучения преступной деятельности. *Проблемы государства и права Украины* : темат. сб. науч. тр. Киев, 1992. С. 103–109.
654. Тищенко В. В. О современном понятийно-категориальном аппарате криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика* : сб. науч. работ. Вильнюс, 2015. Т. XI. С. 113–121.
655. Тищенко В. В. Система криминалистики: история и современное состояние. *Наукові праці Одеської національної юридичної академії*. 2007. Т. 7. С. 230–238.
656. Тищенко В. В., Стрельцов Е. Л. Обстоятельства, подлежащие доказыванию по делам о корыстно-насильственных преступлениях. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межведом. науч. сб. Киев : Вышш. шк., 1995. Вып. 47. С. 67–69.
657. Тищенко В. В. Злочинна діяльність як об'єкт криміналістики. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Одеса : ОНЮА, 2006. Вип. 27. С. 139–145.
658. Тищенко В. В. Стратегічний і тактичний рівні розслідування злочинів: сутність та значення. *Криміналістика та судова експертологія: наука,*

- навчання, практика* : матеріали 14-го міжнар. конгресу, м. Одеса, 13–15 верес. 2018 р. : у 2 т. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2018. Т. 1. С. 65–75.
659. Тищенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.
660. Толковый словарь по вычислительной технике и программированию. Основные термины / А. П. Заморин, А. С. Марков. Москва : Наука, 1987. 221 с.
661. Толковый словарь русского языка : в 4 т. / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва : Гос. ин-т «Сов. энцикл.» : ОГИЗ : Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1940. Т. 4. 1502 с.
662. Торбин Ю. Г. Следы и особые приметы на живых лицах (уголовно-процессуальные и криминалистические аспекты обнаружения и использования). Москва : Юрлитинформ, 2006. 432 с.
663. Точилковский В. Н. Использование некоторых нетрадиционных средств в уголовном процессе США. *Роль судебной экспертизы и криминалистики в раскрытии и профилактике преступлений* : тез. науч.-практ. конф., проводимой в дни 80-летнего юбилея Одес. НИЛСЭ. Одесса, 1994. С. 52–56.
664. Трубачев А. Д. Следственные ситуации и раскрытие преступлений. *Следственные ситуации и раскрытие преступлений* : сб. науч. тр. Свердловск : Изд-во Свердлов. юрид. ин-та, 1975. С. 67–71.
665. Турчин Д. А. Теоретические основы криминалистического учения о материальных следах : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Дальневост. гос. ун-т. Владивосток, 1989. 312 с.
666. Турчин Д. А. Теоретические основы учения о следах в криминалистике. Владивосток : Изд-во Дальневост. гос. ун-та, 1983. 188 с.
667. Удалова Л. Д. Науково-технічне забезпечення отримання вербальної інформації. *Засади кримінального судочинства та їх реалізація в законодавчій і правозастосовній діяльності* : тези доп. і повідомл. наук.-практ. конф. (Київ, 3 квіт. 2009 р.). Вид. присвячене пам'яті проф. А. Я. Дубинського. Київ : Атіка, 2009. С. 435–440.
668. Удалова Л. Д. Теорія та практика отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : монографія. Київ : Вид. Полівода А. В., 2005. 324 с.
669. Удовіченко С. О. Першочергові слідчі дії при розслідуванні розкрадань в банківських структурах : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2011. 20 с.

670. Усманов Р. А. Информационные основы предварительного расследования / под ред. А. А. Белякова. Москва : Юрлитинформ, 2006. 208 с.
671. Фаткуллин Ф. Н. Общие проблемы процессуального доказывания. Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1973. 176 с.
672. Фесенко А., Холодный Ю. Методологические основы испытаний на полиграфе. *Записки криминалистов*. Москва, 1994. Вып. 3. С. 223–229.
673. Филиппов А. Г. О системе криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2000. Вып. 1. С. 29–34.
674. Филиппов А. Г. О системе отечественной криминалистики. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 37–41.
675. Филиппов А. Г., Целищев О. Я. Узловые проблемы расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1982. № 8. С. 71–75.
676. Филиппов А. Г., Яблоков Н. П. Качественные учебники – основа высокого уровня юридического образования (об одной творческой неудаче). *Российский следователь*. 1999. № 5. С. 47–52.
677. *Философский энциклопедический словарь*. Москва : Совет. энцикл., 1989. 840 с.
678. Фирсов Е. П. Расследование изготовления или сбыта поддельных денег или ценных бумаг, кредитных либо расчетных карт и иных платежных документов : монография. Москва : Юрлитинформ, 2004. 160 с.
679. *Філософський енциклопедичний словник* / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; [редкол.: В. І. Шинкарук (голова) та ін.]. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
680. *Філософські методи: підручники онлайн*. URL: textbooks.net.ua/content/view/5130/45/.
681. Фридман И. Я. Вопросы профилактики преступлений в системе криминалистики. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1981. Вып. 22. С. 55–61.
682. Фридман И. Я. Использование профилактических рекомендаций судебно-экспертных учреждений следователями органов внутренних дел УССР. *Криминалистика и судебная экспертиза* : респ. межвед. науч.-метод. сб. Киев : Высш. шк., 1981. Вып. 23. С. 46–51.
683. Фрідман І. Я. Попередження злочинів у криміналістиці та судовій експертизі. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2001. Вип. 1. С. 51–58.
684. Фунікова О. В. Теоретичні основи класифікації запитань у криміналістиці : монографія / за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2008. 144 с.

685. Хабалев В. Использование гипноза в оперативно-розыскной практике. *Записки криминалистов*. Москва, 1995. Вып. 5. С. 242–245.
686. Хайрусов Д. С., Щербич Л. А. Источники и методы криминалистического исследования преступной деятельности : учеб. пособие. Москва : Юрлитинформ, 2008. 144 с.
687. Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
688. Хлынцов М. Н. О криминалистической терминологии. *Актуальные проблемы отраслевых юридических наук* : сб. науч. тр. Саратов : Изд-во Саратов. гос. ун-та, 1982. С. 144–149.
689. Холопов А. В. К вопросу о формировании общей теории преступления. *Российский журнал правовых исследований*. 2016. Т. 3, № 2 (7). С. 193–201.
690. Хорунжий С. Н. Следы в криминалистике и особенности их выявления и использования при расследовании групповых преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж, 2001. 21 с.
691. Цветков С. И. Криминалистическая теория тактических решений : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1991. 346 с.
692. Цветков С. И. Состояние и перспективы использования данных науки управления в криминалистике : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. МВД СССР. Москва, 1977. 235 с.
693. Цветков С. И. Тактические решения и тактические ошибки. *Актуальные проблемы криминалистики на современном этапе* : материалы всерос. науч.-практ. конф. Краснодар, 2002. С. 85–91.
694. Центров Е. Е. Криминалистическое учение о потерпевшем. Москва : Юрид. лит., 1988. 160 с.
695. Чаюк В. К. Исследование связей элементов криминалистической характеристики для построения методики расследования краж государственного или общественного имущества : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Киев. высш. шк. МВД УССР. Киев, 1985. 24 с.
696. Чебуренков А. А. Общетеоретические положения и практические аспекты криминалистической тактики. Москва : Юрлитинформ, 2008. 240 с.
697. Чебуренков А. А. Основы теории расследования : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 176 с.

698. Чебуренков А. А. Теоретические основы криминалистической тактики и прикладные аспекты их реализации в расследовании преступлений. Рузаевка : Рузаев. печатник, 2005. 174 с.
699. Чельшева О. В. Гносеологические основы криминалистики (теоретико-прикладное исследование) : монография / под ред. И. А. Возгрина. Санкт-Петербург : С.-Петерб. ун-т МВД России, 2003. 227 с.
700. Чельшева О. В. Механизм преступления и криминалистическая характеристика. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2004. Вып. 2 (10). С. 11–17.
701. Чельшева О. В. О необходимости разграничения объекта и предмета криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2006. Вып. 1 (17). С. 13–18.
702. Чельшева О. В. Объект и предмет криминалистики. *Криминалистический вестник*. Санкт-Петербург, 2002. Вып. 1. С. 13–27.
703. Чельшева О. В. Объект и предмет криминалистики (генезис, содержание, перспективы развития). Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУ МВД России, 2001. 158 с.
704. Чепиков М. Г. Интеграция науки: Философский почерк. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Мысль, 1981. 276 с.
705. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 448 с.
706. Чулахов В. Н. Криминалистическое учение о навыках и привычках человека / под ред. Е. Р. Россинской. Москва : Юрлитинформ, 2007. 288 с.
707. Чурилов С. Н. В чем смысл и значение термина «криминалистическая характеристика механизма преступления». *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2008. Вып. 2 (26). С. 16–19.
708. Чурилов С. Н. Криминалистическая методика: история и современность. Москва : Изд.-книготорг. центр «Маркетинг», 2002. 370 с.
709. Чурпита В. В. Исследование устойчивости способа преступления и ее значение для раскрытия и расследования преступлений : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Киев. высш. шк. МВД СССР. Киев, 1989. 22 с.
710. Шабалин В. Е. Документальная фиксация доказательств (криминалистический и процессуальный аспекты) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. Москва, 1975. 25 с.
711. Шавер Б. М. Предмет и метод советской криминалистики. *Социалистическая законность*. 1938. № 6. С. 56–82.

712. Шаламов М. П. Теория улик. Москва : Госюриздат, 1960. 182 с.
713. Шаповалова Г. М. Возможность использования информационных следов в криминалистике (вопросы теории и практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Дальневост. гос. ун-т. Владивосток, 2006. 210 с.
714. Шаров В. И. О формализации процесса принятия следственного решения. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2004. Вып. 2 (10). С. 35–36.
715. Шаталов А. С. Криминалистические алгоритмы и программы. Теория. Проблемы. Прикладные аспекты. Москва : Лига Разум, 2000. 246 с.
716. Шаталов А. С. Понятие криминалистической алгоритмизации и программирования расследования преступлений. *Государство и право*. 2000. № 8. С. 28–39.
717. Шевченко Б. И. Научные основы современной трасеологии. Осмотр места кражи, совершенной с применением технических средств : сб. науч. тр. Москва : ЛексЭст, 2004. 98 с.
718. Шевчук В. М. Вопросы криминалистической профилактики преступлений. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 179–186.
719. Шевчук В. М. Криміналістична теорія тактичних операцій: проблеми та перспективи формування. *Актуальні проблеми криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Харків : Гриф, 2003. С. 47–50.
720. Шевчук В. М. Системний характер функцій тактичних операцій та їх класифікація. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2010. Вип. 10. С. 38–49.
721. Шевчук В. М. Ситуаційна обумовленість тактичних операцій: проблеми та перспективи дослідження. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2009. Вип. 9. С. 58–67.
722. Шевчук В. М. Тактична операція «Профілактика»: проблеми розробки та застосування у слідчій діяльності. *Вісник Академії правових наук України*. Харків, 2009. Вип. 2 (57). С. 209–219.
723. Шевчук В. М. Тактичні операції у криміналістиці: теоретичні засади формування та практика реалізації : монографія. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2013. 440 с.
724. Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09

- / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 46 с.
725. Шевчук В. М. Теория тактических операций: современное состояние, проблемы и дискуссии. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук.-практ. матеріалів. Харків : Право, 2004. Вип. 4. С. 110–116.
726. Шевчук В. М. Формування тактичних операцій у криміналістиці: актуальні проблеми сьогодення. *Проблеми законності* : респ. міжвідом. наук. зб. / відп. ред. В. Я. Тацій. Харків : Нац. юрид. акад. України, 2004. Вип. 70. С. 83–89.
727. Шейфер С. А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Москва : Юрлитинформ, 2004. 208 с.
728. Шепитько В. Ю. Интегративная функция криминалистики и ее роль в реализации стратегических задач противодействия преступности в современных условиях. *Криминалистика и судебная экспертология: наука, обучение, практика*. Вильнюс, 2017. Т. XIII, ч. 1. С. 58–68.
729. Шепитько В. Ю. Криминалистика : курс лекций. Харьков : Одиссей, 2011. 368 с.
730. Шепитько В. Ю. Криминалистика XXI века: предмет познания, задачи и тенденции в новых условиях. *Современное состояние и развитие криминалистики* : сб. науч. тр. / под ред. Н. П. Яблокова и В. Ю. Шепитько. Харьков : Апостиль, 2012. С. 41–55.
731. Шепитько В. Ю. Криминалистика в системе научного знания: задачи и некоторые тенденции в современных условиях. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 27–36.
732. Шепитько В. Ю. Криминалистическая тактика в системе криминалистики: тенденции и перспективы развития. *Криминалистические чтения, посвященные 100-летию со дня рождения профессора Б. И. Шевченко* : тез. выступлений. Москва : МАКС Пресс, 2004. С. 225–229.
733. Шепитько В. Ю. Теоретические проблемы систематизации тактических приемов в криминалистике : монография. Харьков : РИП «Оригинал», 1995. 200 с.
734. Шепитько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Вид. Дім «Ін Юре», 2010. 496 с.
735. Шепитько В. Ю. Криміналістика : енцикл. слов. (укр.-рос. і рос.-укр.). Харків : Право, 2001. 560 с.

736. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.
737. Шепітько В. Ю. Предмет криміналістичної тактики: історія формування, зміст та тенденції. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : зб. наук. пр. Харків : Право, 2019. Вип. 19. С. 8–20.
738. Шепітько В. Ю. Природа, предмет та тенденції криміналістики в умовах глобалізації сучасного світу. *Кримінальний процес і криміналістика: виклики часу* : зб. ст. за матеріалами Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 20-річчя каф. кримін. процесу і криміналістики Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка (24 січ. 2020 р., м. Львів) / орг. ком.: В. Т. Нор, Н. Р. Бобченко, І. І. Когутич [та ін.]. Львів : Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2020. С. 225–231.
739. Шепітько В. Ю. Спосіб злочину. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична енциклопедія / редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін. ; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 2018. 952 с.
740. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Проблеми алгоритмізації слідчої діяльності. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.) та ін. ; відп. за вип. Ю. М. Оборотов. Одеса : Юрид. літ., 2008. Вип. 44. С. 46–50.
741. Шепітько В. Ю., Журавель В. А. Організаційно-тактичні засоби: поняття та значення. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: В. І. Борисов та ін. Харків : Право, 2009. Вип. 18. С. 185–192.
742. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Рецензія на обґрунтування щодо проведених досліджень з розроблення програмного забезпечення «Graft». *Питання боротьби зі злочинністю*. Харків : Кроссрод, 2008. Вип. 16. С. 295–299.
743. Шехавцов Р. М. Форми та способи протидії розслідуванню злочинів і засоби їх подолання (за матеріалами кримінальних справ про вимагання, вчинені організованими групами, злочинними організаціями) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. акад. внутр. справ України. Київ, 2003. 20 с.
744. Шиканов В. И. Актуальные вопросы уголовного судопроизводства и криминалистики в условиях современного научно-технического прогресса. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1978. 190 с.
745. Шиканов В. И. Проблемы использования специальных познаний и научно-технических новшеств в уголовном судопроизводстве : автореф.

- дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / Всесоюз. ин-т по изучению причин и разраб. мер предупреждения преступности. Москва, 1980. 32 с.
746. Шиканов В. И. Теоретические основы тактических операций в расследовании преступлений. Иркутск : Изд-во Иркут. ун-та, 1983. 210 с.
747. Широков Д. М., Широков А. М. К вопросу о предмете криминалистики с позиций прокурорской деятельности. *Вестник КГУ*. 2017. № 2. С. 188–190.
748. Шмонин А. В. Методика расследования преступлений : учеб. пособие. Москва : ЗАО Юстицинформ, 2006. 464 с.
749. Шмонин А. В. Методология криминалистической методики : монография. Москва : Юрлитинформ, 2010. 416 с.
750. Шостак Г. С. Следственные ситуации как критерий принятия решений. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : межвуз. науч. сб. Саратов, 1987. Вып. 6. С. 22–27.
751. Шостак Г. С. Тактическое решение и его значение в работе следователя. *Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы* : сб. науч. тр. Саратов, 1978. Вып. 3. С. 39–44.
752. Штофф В. А. Проблемы методологии научного познания. Москва : Наука, 1978. 269 с.
753. Шуклин А. Е. Особенности принятия информационных и тактических решений в сложных следственных ситуациях : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Урал. гос. юрид. акад. Екатеринбург, 2012. 26 с.
754. Шульга А. О. Основы методики розслідування вбивств на замовлення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Акад. внутр. справ. Київ, 2003. 20 с.
755. Шутемова Т. В. Прокурорская деятельность и криминалистика: необходимость взаимосвязи. *Вестник Волжского университета имени В. Н. Тагилцева*. 2018. № 2, т. 1. С. 193–201.
756. Щур Б. В. Тактика нейтралізації протидії розслідуванню злочинів, вчинених організованими групами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2005. 20 с.
757. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с.
758. Эксархопуло А. А. Виды криминалистических теорий и их интертеоретические связи в системе общей теории криминалистики. *Вестник*

- Санкт-Петербургского университета. Серия 6, Философия, политология, социология, психология, право.* Санкт-Петербург, 1992. Вып. 2. С. 80–88.
759. Эксархопуло А. А. Криминалистическая теория: формирование и перспективы развития в условиях НТР : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / С.-Петерб. гос. ун-т. Санкт-Петербург, 1993. 33 с.
760. Эксархопуло А. А. Основы криминалистической теории. Санкт-Петербург : РИО С.-Петерб. фил. РТА, 1992. 324 с.
761. Эксархопуло А. А. Понятие криминалистического объекта. *Правоведение.* 1980. № 3. С. 29–34.
762. Эксархопуло А. А. Предмет и пределы криминалистики. *Роль и значение деятельности Р. С. Белкина в становлении современной криминалистики* : материалы междунар. науч. конф. (к 80-летию со дня рождения Р. С. Белкина). Москва : Акад. упр. МВД Рос. Федерации, 2002. С. 29–33.
763. Эксархопуло А. А. Предмет и система криминалистики: Проблемы развития на рубеже XX–XXI веков. Санкт-Петербург : Изд. дом СПбГУ, 2004. 112 с.
764. Эксархопуло А. А. Учение о предмете криминалистики как теоретическая база для постановки ее актуальных задач. *Библиотека криминалиста* : науч. журн. Москва : Юрлитинформ, 2012. № 3 (4). С. 37–46.
765. Элькин П. С. Наука советского уголовного процесса и смежные отрасли права. *Советский уголовный процесс.* Москва, 1972. С. 24–36.
766. Энциклопедия криминалистики в лицах / под ред. В. Ю. Шепитько. Харьков : Апостиль, 2014. 400 с.
767. Юдинцев А. А. Криминалистическая диагностика преступлений в сфере внешнеэкономической деятельности на основе экономической информации : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Нижегород. акад. МВД России. Нижний Новгород, 2001. 202 с.
768. Юмашев Н. С. Расследование грабежей и разбойных нападений, совершаемых с целью завладения имуществом граждан. Москва : МВШМ МВД СССР, 1991. 103 с.
769. Юнацький О. В. Особливості діяльності слідчого в умовах протидії розслідуванню злочинів. *Вісник Запорізького юридичного інституту.* 2009. Вип. № 3. С. 186–188.
770. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : ФОП Маслаков, 2018. 556 с.
771. Яблоков Н. П. Информационно-структурные основы изучения преступной деятельности. *Криминалистика* : учеб. для юрид. вузов / отв.

- ред. Н. П. Яблоков. 2-е изд., перераб. и доп. Москва : Юристъ, 2001. С. 35–51.
772. Яблоков Н. П. Криминалистическая методика расследования (некоторые теоретические положения). Москва : Изд-во МГУ, 1985. 120 с.
773. Яблоков Н. П. Криминалистическая характеристика как составная часть общей криминалистической теории. *Российское законодательство и юридические науки в современных условиях: состояние, проблемы, перспективы* : тез. докл. Всерос. науч.-практ. конф. Тула, 2000. С. 33–38.
774. Яблоков Н. П. Общие положения методики расследования и научно-технический прогресс. Методика расследования преступлений. Москва : Юрид. лит., 1976. С. 17–38.
775. Яблоков Н. П. Объект и предмет криминалистического изучения. *Вестник Московского университета. Серия 11, Право*. 1997. № 1. С. 20–30.
776. Яблоков Н. П. Совершенствование методических основ расследования преступлений. *Советское государство и право*. 1976. № 2. С. 67–71.
777. Яблоков Н. П. Требуется ли кардинальная перестройка системы криминалистики и ее учебного курса. *Актуальные проблемы теории и практики уголовного судопроизводства и криминалистики* : сб. ст. : в 3 ч. Ч. II : Вопросы современной криминалистики. Москва : Акад. упр. МВД России, 2004. С. 39–44.
778. Яблоков Н. П. Юридическая природа криминалистики – важный фактор сохранения ее целостности как науки, общепрофессиональной учебной дисциплины подготовки юристов. *Криминалист первопечатный*. 2011. № 2. С. 8–24.
779. Яблоков Н. П., Головин А. Ю. «Криминалистика защиты» или антикриминалистика? *Криминалистика: актуальные вопросы теории и практики* : сб. материалов третьего всерос. «круглого стола», 17–18 июня 2004 г. Ростов-на-Дону, 2004. С. 242–250.
780. Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Криминалистика: природа и система. Москва : Юристъ, 2005. 174 с.
781. Яблоков Н. П., Головин А. Ю. Система криминалистики: наступил ли ее кризис? *Вестник Московского университета. Серия 11, Право*. 2002. № 6. С. 54–65.
782. Язык науки криминалистики. URL: https://studme.org/306428/pravo/yazyk_nauki_kriminalistiki.
783. Якимов И. Н. Криминалистика. Руководство по уголовной технике и тактике. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1925. 430 с.

784. Якимов И. Н. Криминалистика. Уголовная тактика. Москва : Изд-во НКВД РСФСР, 1929. 312 с.
785. Якимов И. Н. Практическое руководство к расследованию преступлений. Москва : Изд. «Заготхоза» Милиции Республики, 1924. 210 с.
786. Якушин С. Ю. Процессуальные и тактические решения при расследовании преступлений. *Вестник экономики, права и социологии*. 2012. № 1. С. 269–271.
787. Якушин С. Ю. Психология принятия следователем оптимальных тактических решений. *Ученые записки Казанского университета*. 2013. Т. 155, кн. 4. С. 245–254.
788. Ялышев С. А. О необходимости изменения структуры и содержания криминалистики. *Вестник криминалистики* / отв. ред. А. Г. Филиппов. Москва : Спарк, 2012. Вып. 3 (43). С. 52–56.
789. Ян Е. Н. Ситуационный подход и его значение для расследования. *Вестник Восточно-Сибирского института МВД России*. 2018. № 1 (84). С. 104–117.
790. Яни С. А. Правовые и психологические вопросы применения полиграфа. *Проблемы совершенствования советского законодательства* : тр. ВНИИСЭ МЮ СССР. Москва, 1977. Вып. 7. С. 134–137.
791. Ясенев И. Ф. Закономерные связи между элементами криминалистической характеристики краж государственного и общественного имущества и их использование в методике расследования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Харьков. юрид. ин-т. Харьков, 1983. 17 с.

Наукове видання

Журавель Володимир Андрійович

**ЗАГАЛЬНА ТЕОРІЯ
КРИМІНАЛІСТИКИ:
ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНИЙ СТАН**

Монографія

Редактори *С. А. Пашинська, О. М. Неццетна*

Коректор *М. М. Поточняк*

Комп'ютерна верстка *О. І. Сенько*

Підписано до друку 17.02.2021.

Формат 60×90 ¹/₁₆. Папір офсетний. Гарнітура Times.

Ум. друк. арк. 28. Обл.-вид. арк. 26,03. Вид. № 2646.

Тираж 300 прим.

Видавництво «Право» Національної академії правових наук України
та Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
вул. Чернишевська, 80а, Харків, 61002, Україна

Тел./факс (057) 716-45-53

Сайт: www.pravo-izdat.com.ua

E-mail для авторів: verstka@pravo-izdat.com.ua

E-mail для замовлень: sales@pravo-izdat.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції — серія ДК № 4219 від 01.12.2011 р.

Виготовлено у друкарні ТОВ «ПРОМАРТ»

Тел. (057) 717-28-80